

Björn Svärd

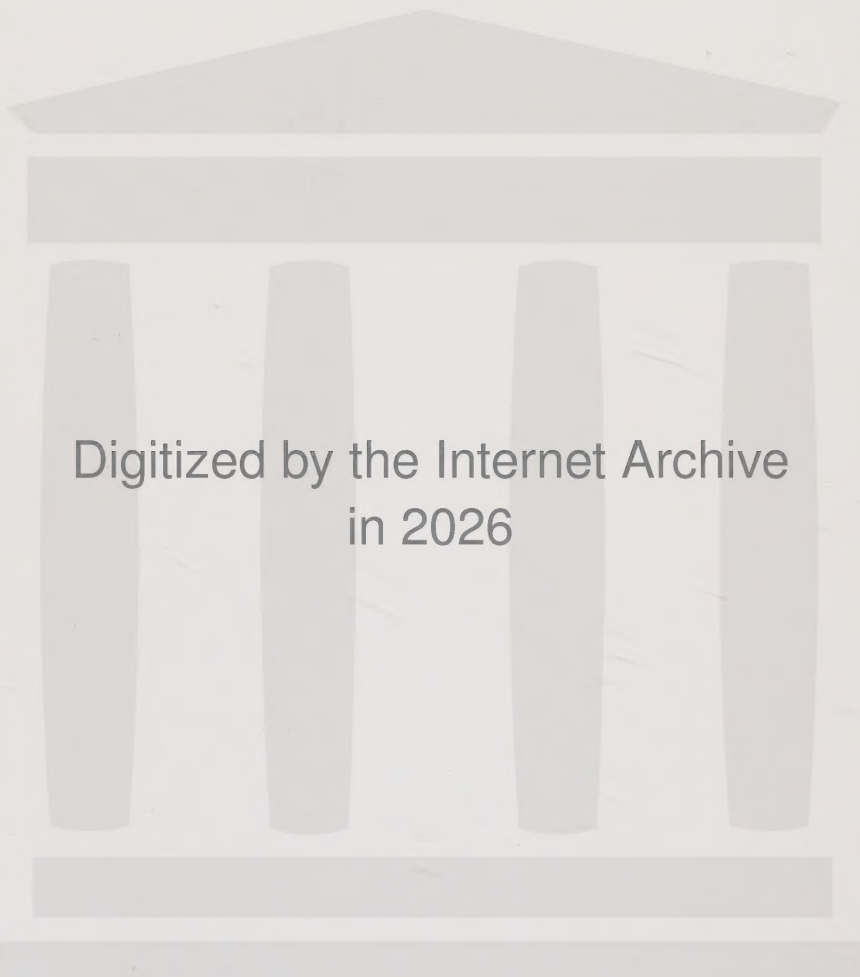
Väckelsen i lokalsamhället

Individ, förening, församling i Kumla 1865–1905

Uppsala 1987

Väckelsen i lokalsamhället

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41551503_0003

Björn Svärd

Väckelsen i lokalsamhället

Individ, förening, församling i Kumla 1865–1905

Uppsala 1987

ABSTRACT

The present paper is an investigation in depth of the religious revival in Kumla 1865–1905. The revivalist groups, called in the thesis independent (voluntary) Christian societies/congregations, are examined in terms of their individual members. Complete data is available for 3 925 people who were members of the independent Christian societies/congregations or of temperance societies, or who were active in the parish or council life of the district. An additional 1 800 people for whom complete data is not available are included to a certain extent in the investigation. The social and economic structure of Kumla's 58 villages and of the railway town itself is clearly elucidated. Traditional methods of ecclesiastical history have been used in the outline of the revival in Kumla, but the special feature of this thesis is the use of analysis of a sheer mass of information as a method of tracing factors which may throw light upon the origins and development of the revival at the local level.

The theme of the investigation is the breakdown of the class structure of society and its replacement by a more liberal and capitalist-orientated society. The growth of the new society brought with it the need for new forms of communal worship. The revivalist movement is seen against a background of a general need for religious renewal in a time of change.

This need is highlighted by seeing revival both through its context in the local community and through the religious ideas current among the independent Christian societies.

The revival in Kumla made a broad impact within all social groups. Even the parish congregation, whose spiritual leader was the revivalist Axel Per Falk, was influenced by the movement. Compared with the temperance movement the revival emerges with a very distinctive character on account of the religious factors, even if in certain areas the movements appear closely related. The revivalist movement was to a large extent permeated by the thought patterns and social customs of its period, although religious conviction on certain points influenced practice amongst the members of the revivalist movement. Religious conviction in part carried forward a legacy from the time of church uniformity, and in part brought renewal to Christian life and thought.

Although the priest Axel Per Falk guided the work of the parish congregation in accordance with the attitudes and need of the revival, the greater part of the movement from c. 1880 became essentially Free Church.

© Björn Svärd

Uppsala universitet
Teologiska institutionen
Box 1604, 751 46 Uppsala

ISBN 91-85582-25-5
ISSN 0491-6786

Kommanditbolaget Kumla Tryckeri, Kumla 1987

INNEHÅLL

Förord	7
I. Utgångspunkter	9
1. Problemområde och forskningsläge	9
2. Utgångspunkter för denna avhandling	11
3. Målsättning	12
4. Förklaringsmodeller	12
5. Undersökningsområde och tidsramar	13
6. Källmaterial och bearbetning	17
7. Arbetsmetod	19
II. En socken i förvandling	20
III. Kumla socken och dess frivilliga kristna föreningar och församlingar	
1865–1905	26
1. Inledande förutsättningar	26
A. Socknens indelning 26 – B. Fyrktalslängderna som källa till uppgifter om förmögenhet och inkomst 29 – C. Klassificering av byar och gårdar 33 – D. Bönder med inkomster vid sidan av jordbruket 34 – E. Gruppering utifrån inkomster och yrken 35 – F. Löne- och prisutvecklingen 37 – G. De ökade inkomstklyftorna 39	
2. Väckelsens framväxt och frigörelse	43
A. Framväxt och förutsättningar 43 – B. Sammanfattning av väckelsen i kumlabygden 48 – C. Väckelse och kyrkoreform 53 – D. Frigörelseprocessen 65	
3. Väckelsen i lokalsamhället. Inventering och analys utifrån lokalisering, numerär samt social och ekonomisk struktur	72
A. Frågeställningar 72 – B. Den nordvästra delen av Kumla socken 75 – C. Den västra delen av Kumla socken 83 – D. Den sydvästra delen av Kumla socken 92 – E. Den södra delen av Kumla socken 95 – F. Den sydöstra delen av Kumla socken 99 – G. Den östra delen av Kumla socken 104 – H. Den nordöstra delen av Kumla socken 109 – I. Den centrala delen av Kumla socken 112 – J. Andelen frikyrkliga 121 – K. Sammanfattning och synpunkter på bortfallens inverkan 127 – L. En jämförelse med "Folkrörelseprojektets" resultat 137	
4. Sammanfattande aspekter och nya frågeställningar	140

IV. Väckelsens ledare	146
1. Inledning	146
2. De kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen	150
3. Predikanterna	156
4. Det elitistiska ledarskapet	159
A. Anknytningen till de kommunala förtroendemännen 159 – B. Inkomst/förmögenhet och ledarskap 162 – C. Höginkomsttagare och låginkomsttagare i ledningen 168 – D. Ansamlingen av förtroendeuppdrag på ett fåtal 171	
5. Ledarskap och medinflytande	174
A. Ett brett ansvarstagande 174 – B. Även ledarna med i det praktiska arbetet 177 – C. Kvinnans ställning 183	
6. Sammanfattande aspekter	190
V. Den religiösa övertygelsens betydelse	194
1. Inledning	194
2. Inställningen till medlemskapet	197
3. Makars medlemskap	199
4. Utomäktenskaplig och föräktenskaplig samlevnad	201
A. Den utomäktenskapliga fruktsamheten 201 – B. De föräktenskapliga förbindelserna och den kyrkliga och frikyrkliga kontrollen 205 – C. Sammanfattande synpunkter på den utomäktenskapliga och den föräktenskapliga fruktsamheten i Kumla 212	
5. Sammanfattande aspekter	213
VI. Väckelse och kyrklig sed	215
1. Inledning	215
2. Den kyrkliga seden och de nya kristna sedvänjorna	215
A. Kyrklig sed i en ny samhällssituation 215 – B. Nya kristna sedvänjor 219	
3. Den kyrkliga sedens försvagning	222
4. Väckelsens förhållande till den kyrkliga seden	232
A. Inledning 232 – B. Den "reformerade" kyrkliga nattvardsseden och väckelsens integration i kyrkoförsamlingen 233 – C. Väckelsens uppbrott 235 – D. Sociala och ekonomiska faktorerens betydelse för den kyrkliga sedens kris 238	
5. Sammanfattande aspekter	242
VII. Väckelsen i lokalsamhället. Slutord	245
Zusammenfassung	250
Käll- och litteraturförteckning	262
Otryckta källor och icke mångfaldigad litteratur	262
Tryckta källor och på annat sätt mångfaldigade skrifter	265
Förkortningar	271
Förteckning över figurer	275
Förteckning över tabeller	277
Personregister	279

FÖRORD

Den undersökning som här föreligger har i huvudsak utarbetats fjärran från den specifikt akademiska miljön. Den yttersta bakgrunden till avhandlingen har varit mina egna frågor och tankar om den kristna församlingens plats och uppgift i dagens samhälle. För att skaffa mig en fördjupad insikt i denna fråga har jag ansett mig behöva se bakåt i syfte att få en så rättvisande bild som möjligt av bakgrunden till dagens situation.

Detta betyder inte att jag saknat hjälp utifrån. Sven Göransson skärpte en gång min känsla för den kyrkohistoriska problematiken. Det var också hans uppmuntran som gjorde att jag satsade på högre studier i ämnet kyrkohistoria.

Under alla de år jag varit sysselsatt med denna avhandling har jag vid varje avgörande skede haft tillfälle att stämma av mina idéer och diskutera vägval med Ragnar Norrman. I slutskedet har, förutom Ragnar Norrman, även min ämnesprofessor Harry Lenhammar deltagit i en kritisk granskning av mitt arbete.

Med det mycket omfattande exciperingsarbetet har min far Sven Svärd varit mig behjälplig. Under omkring tio år har han praktiskt taget dagligen varit sysselsatt med detta arbete, som utförts med precision, noggrannhet och uthållighet.

När det omfångsrika primärmaterialet, på vilket denna avhandling bygger, skulle börja bearbetas har två personer varit mig till ovärderlig hjälp. Dessa är Pål Larsson och Per Erik Lindskog. I det första skedet av materialbearbetningen var jag helt beroende av Pål Larsson, som skrev tillämpliga dataprogram åt mig och alltid var beredd att ställa upp när hjälp behövdes. I ett andra skede av materialbearbetningen övertog Per Erik Lindskog dessa uppgifter. Per Erik Lindskog har också skrivit programmet "Kumla", genom vilket jag på ett smidigt sätt har kunnat ta fram det material som behövde bearbetas vidare. Pål Larsson och Per Erik Lindskog har dessutom lagt grunden till att jag omsider kunde göra egna programskrivningar allt efter behov. Utan denna frikostiga och kamratliga hjälp hade jag tvingats köpa tjänster av konsultföretag, vilket skulle ha resulterat i att kostnaderna för materialbearbetningen blivit oöverstigligt höga.

Min fru Gunlög Svärd har lagt ned ett omfattande arbete på att kontrollera att framställningen var innehållsmässigt klar och språkligt korrekt.

Erik Amnå, Thord Strömberg, Carl Henrik Martling, Olle Eriksson och K G Arvidsson har bidragit med konstruktiv kritik av olika avsnitt i avhandlingen. Helga Bergsten har översatt sammanfattningen till tyska. Till alla dessa frambäres ett varmt tack.

Forskningsbidrag har erhållits ur fonden för ograduade forskare, från Örebro läns landsting, Kumla kommun och Kumla församling. Domkapitlet i Strängnäs har välvilligt beviljat tjänstledighet från mitt ordinarie arbete under hösten 1985 och våren 1986.

Avhandlingen kommer även att tryckas som volym nr IX i serien Kumlabygdens historia.

Örebro i januari 1987

Björn Svärd

I. UTGÅNGSPUNKTER

1. Problemområde och forskningsläge

Om något område tycks vara väl genomarbetat inom forskningen så är det 1800-talets svenska folkväckelser. Både de inomkyrkliga och de utomkyrkliga väckelserörelserna har behandlats såväl översiktligt som i en rad specialundersökningar. Flera av landets ledande kyrkohistoriker under den första hälften av 1900-talet, såsom Emanuel Linderholm, Gunnar Westin och Ernst Newman hade själva vuxit upp och präglats av väckelsemiljön och gjorde sina mest bestående forskningsinsatser inom väckelserörelsernas forskningsfält.¹

Den forskning som bedrivits av kyrkohistorikerna har, särskilt i ett tidigare skede, koncentrerat sig på att dokumentera, skildra och klargöra händelseförlopp och orsakssammanhang, inte minst de idémässiga sammanhangen. Flera undersökningar tar sin utgångspunkt i enskilda personer, genom vilka utvecklingen speglas. Väckelsens förhållande till Svenska kyrkan har varit en naturlig ansatspunkt för att klargöra väckelsens kyrkohistoriska betydelse.

Flera kyrkohistoriska forskare har dessutom medvetet inriktat sig på att se på väckelsen i dess samhällshistoriska kontext. Hilding Pleijel och Sven Göransson har i Lund respektive Uppsala anfört en forskning med denna inriktning.²

En rad svenska historiker har behandlat ämnesområdet folkrörelserna i det svenska samhället. I det så kallade "Folkrörelseprojektet" har under tiden 1965–1976 en grupp forskare framlagt 8 doktorsavhandlingar, 6 licentiatavhandlingar och en stor mängd tryckta och otryckta utredningar på olika nivåer. Denna forskning har inriktats dels på en äldre period, omfattande tiden 1850–1920, dels på en yngre omfattande tiden efter 1920. Forskningsledare för den äldre perioden har varit Sven Lund-

¹ Järpemo 1977 s XI f.

² En omfattande litteraturoversikt fram till 1969 ges i Martling 1969 s 182f och i Walan 1969 s 213f. En redovisning av forskningsområden och forskningsproblematik inom den kyrkohistoriska väckelseforskningen står att finna i Nyberg 1975 s 11–14. Förhållandet EFS-Svenska kyrkan har analyserats i Lundqvist K A 1977 och Lundqvist K A 1982.

kvist, som sammanfattat sin del av projektet i boken "Folkrörelserna i det svenska samhället". Efter det att projektet vad avser den äldre delen avslutats, har två av de ursprungliga medlemmarna i detta forskningsprojekt, Torkel Jansson och Erland Johansson, disputerat på avhandlingar inom samma ämnesområde.³

I fortsättningen kommer de resultat som "Folkrörelseprojektet" kommit fram till att fortlöpande redovisas och diskuteras. För enkelhetens skull benämns detta projekt då Folkrörelseprojektet. Därvid avses den del av projektet som berör tidsperioden 1850–1920.

I förhållande till tidigare forskning rörande folkrörelserna innebar Folkrörelseprojektet en nyansats. Tidigare forskning hade till övervägande del resulterat i monografier över enskilda rörelser, deras ledare och deras organisationer. I och med Folkrörelseprojektet bröts denna linje. Nu undersöktes istället folkrörelserna utifrån sitt lokala sammanhang i djupgående socialhistoriskt inriktade undersökningar. Väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen analyserades utifrån ett strikt jämförande perspektiv. De gemensamma yttre, organisatoriska dragen konstaterades och betonades. De olika rörelsernas utbredning och rekryteringsbas inregistrerades noggrant. Samtidigt undersöktes de olika rörelsernas funktion i samhällsomvandlingen, inte minst deras politiska funktion.

Socialhistoriskt inriktade studier över väckelsen, som motsvarar Folkrörelseprojektets inriktning, kan vi inte finna inom svensk kyrkohistorisk forskning. Närmast kommer Sigvard Plith som i sin avhandling från 1959 "Kyrkoliv och väckelse" anlägger ett socialhistoriskt perspektiv på ett lokalt material.

Folkrörelseprojektet har efter det att dess arbete sammanfattats av Sven Lundkvist utsatts för kritisk granskning. Den mest ingående och principiella kritiken finner vi i en artikel i *Historisk Tidskrift* 1979. Där kritiserar Vagn Wählin utifrån en historiematerialisk utgångspunkt framför allt Sven Lundkvists forskningssammanfattning men även flertalet av de i projektet ingående undersökningarna.

Lundkvist kritiserar för vaghet i sina teoretiska utgångspunkter. Själva projektgruppen har däremot "arbejdet empirisk solidt uden større afhaengighed af teoretiske overveielser af den art, som tages op i Lundkvists indledning". Projektet har i sin helhet i alltför hög grad betonat släktskapet mellan frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen på bekostnad av olikheterna. Helt allmänt fokuserar man sig enligt Wählin på det som "kildemässigt synes att ligge mere for hånden. Derved er der ikke blevet arbejdet med de muligheder, som antagelig lige så godt kunne vaere blevet til virkelighed."

Dessutom kritiseras Lundkvist för att han ser på folkrörelserna som en följd av det moderna industri- och klassamhällets framväxt. Enligt Wählin är denna förklaringsgrund omöjlig att upprätthålla, eftersom folkrörelserna i huvudsak växte fram före

³ Lundkvist 1977. Wählin 1979. Jansson 1982 och Johansson 1984. Officiellt namn på "Folkrörelseprojektet" vid Uppsala universitet är forskningsavdelningen Klassamhällets funktioner: Folkrörelserna.

det industriella genombrottet. Wählin antar istället att grogrunden låg i den agrara sektorn på grund av den jordbrukets omvandling som inleddes från slutet av 1700-talet. Självhushållningen ersattes av en ökad marknadshushållning. I och med den samhällsförändring i kapitalistisk riktning som därvid inträdde, skapades förutsättningarna för folkrörelsernas framväxt. Wählin antar nämligen att det i "sidste ende er den materielle basis i produktionssfaeren som sætter mønstret og rammerne for andre sociale og ideologiske faenomener".⁴

2. Utgångspunkter för denna avhandling

Ända sedan Folkrörelseprojektet igångsattes har jag med intresse tagit del av dess resultat. För mig har det varit självklart att Folkrörelseprojektets inriktning på intensiva lokalundersökningar varit en framkomlig väg för en fördjupad folkrörelseforskning. Basen för den svenska folkrörelseforskningen måste vara lokalhistoriskt inriktade undersökningar. Utan sådana undersökningar i botten har man enligt min mening ingen möjlighet att bli verklighetsförankrad i sin analys av sådana fenomen som de svenska folkrörelserna, utan tvingas förlita sig på hypoteser och antaganden. Dessutom ger just lokalundersökningen en unik möjlighet att ingående jämföra den rörelse man studerar med andra lokala sammanslutningar. Slutligen ges tillfälle att med precision sätta in undersökningsobjektet i sin samhälleliga kontext.

Min egen kritik av Folkrörelseprojektet har koncentrerats kring dess behandling av väckelserörelserna. Mina synpunkter sammanfaller delvis med Wählin. Även jag anser nämligen att Folkrörelseprojektet betonat släktskapet mellan väckelsen och nykterhetsrörelsen och troligen även med arbetarrörelsen utan att i tillbörlig grad ta hänsyn till olikheterna. Mitt antagande angående arbetarrörelsen grundar sig emellertid inte på egen forskning utan är främst påverkat av Irving Palms avhandling "Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen". Enligt min mening beror den alltför ensidiga betoningen av likheterna mellan väckelserörelse och nykterhetsrörelse främst av att Folkrörelseprojektet skjutit åt sidan och försummat att i tillräckligt hög grad ta hänsyn till den ideologi och de trosföreställningar, som bar upp dessa rörelser. Själva poängen med att gå ned på lokal nivå i en undersökning är att man då har möjlighet att ta hänsyn till alla i sammanhanget relevanta fakta. Om detta inte sker, såsom i fallet Folkrörelseprojektet, snedvrids resultaten.

Det bör observeras att jag på intet sätt förnekar släktskapet mellan de olika rörelserna. Tvärtom kommer framställningen i fortsättningen ge anledning till att likheterna på vissa punkter betonas i ännu högre grad än tidigare. Skillnaden mellan de olika rörelserna är emellertid minst lika intressant och viktigt att klargöra.

Vid studiet av folkrörelserna har man enligt min mening god nytta av att på vissa punkter göra betydligt intensivare undersökningar än de som presterats inom Folk-

⁴ Wählin 1979 passim.

rörelseprojektet. För att ha möjlighet att nå tillräcklig precisionsnivå, bör man om möjligt gå ned ända på individplanet i sin undersökning.

Dessutom ifrågasätter jag om Lundkvist i sin forskningssammanfattning varit tillräckligt varsam i sin sociala klassificering. Denna bygger i huvudsak på en inom projektet utarbetad yrkesgruppering. Social gruppering förutsätter enligt mitt sätt att se en ingående kännedom om lokal miljö och ekonomiska förhållanden tillsammans med yrkesangivelser för att stå på fast mark.

Under arbetet med denna avhandling har Folkrörelseprojektets forskningsmetodik och forskningsresultat utgjort en utmaning. Drivkraften för hela mitt arbete har varit övertygelsen om att en allsidig och fördjupad undersökning av väckelsen inom ett lokalt och för ändamålet representativt område borde kunna ge både socialhistoriskt viktiga upplysningar och fördjupad insikt om väckelsens kyrkohistoriska sammanhang. Den bild av väckelsen som kyrkohistoriker och inte minst Folkrörelseprojektet gett oss skulle kunna modifieras och nya synpunkter komma i dagen. Detta skulle vara möjligt om man lyckades gå ända ned på personplanet i sin undersökning samt förmådde skaffa sig redskap som tillät en analys även av ideologins och trosföreställningarnas betydelse för väckelsens framväxt.

3. Målsättning

Målsättningen i denna avhandling blir mot denna bakgrund att undersöka väckelsen, i första hand den nyevangeliska väckelsen, i en lokalundersökning. För det ändamålet har jag valt att göra en fallstudie av ett för ändamålet representativt område nämligen Kumla socken i Närke. Jag söker i min undersökning spåra alla väsentliga faktorer som kan göra väckelsens uppkomst och utveckling i sin lokala miljö förståelig. En speciell uppmärksamhet riktas mot de specifikt religiöst färgade föreställningarnas plats och funktion.

Avhandlingen koncentrerar sig alltså främst på att redovisa väckelsens plats i lokalsamhället. Väckelsens funktion tas främst upp när väckelsens förhållande till den Svenska kyrkan behandlas.

För att ge relief åt framställningen om väckelsen har uppgifter om samtliga frivilliga föreningar i kumlabygden, som lämnat spår efter sig i form av matriklar och/eller protokoll, tagits fram och vid behov dragits in i framställningen. Detta betyder i realiteten att framför allt nykterhetsrörelsen i Kumla jämförs med väckelsen i kumlabygden. Några mera ingående jämförelser med arbetarrörelsen har inte kunnat ske av den enkla anledningen att denna rörelse under vår undersökningsperiod ännu inte hunnit etablera sig i bygden. Endast en fackförening av betydelse framträder i Kumla socken fram till och med 1905, nämligen Yxhults stenhuggarefackförening som bildades 1898.

4. Förklaringsmodeller

Förklaringsmodeller kan pressas på ett historiskt material och snedvrیدا tolkningen. Trots denna risk kan vi inte leva utan våra förklaringsmodeller. Utan dessa blir all his-

torisk forskning enbart materialsamlade och redovisande av fakta utan sammanhang.

Principiellt bör man därför enligt min mening ständigt förhålla sig kritisk till sina tolkningsmodeller och fortlöpande vara beredd att korrigera sin grundhållning utifrån nya omständigheter som kommer i dagen. Därför är det en fördel om en inledande redovisning av den principiella hållning en forskare intar till sitt material endast innehåller förståelsen absolut nödvändiga upplysningar. I regel bör de teoretiska övervägandenas plats vara i slutet av en avhandling, ej i början. Tolkningsmodeller bör inte enbart ses som medel utan även som mål för en vetenskaplig undersökning.

Denna avhandling utgår genomgående från den avgörande betydelse som det gamla ståndssamhällets förvittring och fall hade för väckelsens framväxt och bestånd. Denna ståndssamhällets upplösning fortgick under hela 1800-talet och trängde från mitten av detta århundrade allt djupare ned i lokalsamhället. Ståndssamhället ersattes av ett samhälle med nya gränsdragningar och nya maktfaktorer, där ständigt nya grupper människor gick samman för att om möjligt skaffa sig inflytande.

I socknen företrädde prästen det gamla ståndssamhället. Hans uppgift var att vårda sockenborna och ansvara för deras andliga väl. Denna sin uppgift uppfyllde han huvudsakligen genom ett omfattande system av kontroll- och undervisningsåtgärder, vilka följde sockenborna från vaggan till graven.

När uppluckringen av det gamla ståndssamhället nådde ner på sockennivå, försvädes och omöjliggjordes så småningom prästens möjlighet att upprätthålla sin omvårdnads- och kontrollfunktion på gammalt sätt.

Det är i denna situation som möjligheterna inträdde för väckelsen att bli något mera än en exklusiv rörelse som berörde ett fåtal utan i stället utvecklas till en massrörelse. Det är också i denna situation som plats ges för den tidstypiska individualismen och för de liberala tankegångarna att tränga ned i folkdjupet och påverka flera än samhällets elitskikt.

Orsakerna till ståndssamhällets fall kan diskuteras. I denna avhandling utgår jag från att förändrade materiella förhållanden var den avgörande förutsättningen. En alltmera utbredd penninghushållning, där jordbruket mer och mer producerade för avsalu, en begynnande marknadsinriktad industriell utveckling (för Kumlas del i hantverksmässiga former), en kraftig befolkningsutveckling, allt detta förändrade samhällsbilden. Nya kapitalstarka grupper ryckte fram och hotade det väl avgränsade ståndssamhället. Samtidigt växte gruppen av egendomslösa, vilket också innebar påfrestningar på en samhällskonstruktion, som alltmera kom att framstå som slutet och otidsenlig. Samhällslivet krävde helt nya gränsdragningar och nya solidariteter för att kunna fungera.

5. Undersökningsområde och tidsramar

Det undersökningsområde jag valt är som ovan nämnts Kumla socken i Närke. Sock-

nen är i rådande forskningsläge idealisk för en undersökning av detta slag.⁵ Socknen var en jordbrukssocken av sådant format att den i kyrkligt hänseende klassificerades som ett första klassens pastorat, ett av de "fetaste" i Strängnäs stift.⁶

Kumla kom under vår undersökningsperiod att alltmera präglas av ett hantverksmässigt bedrivet marknadsinriktat skomakeri, utan att för den skull jordbruket i sig blev svagare. Skomakerinäringens tillväxt åstadkom en kontinuerlig befolkningsökning, inte minst i området kring järnvägsstationen, där en tätort växte fram. Detta att i Kumla fanns både tätortsbildning och genuin landsbygd ger oss en speciell möjlighet att undersöka väckelsens förmåga att tränga in i näringsmässigt skilda områden.

Kumlas öppna läge mitt på närkesslätten gjorde att Kumla idémässigt inte kunde undgå att påverkas utifrån, detta särskilt inte sedan partiskomakeriet i Kumla slagit igenom. Skomakeriets snabba utveckling, som orsakade att inflyttningsnettot under stora delar av vår undersökningsperiod var positivt, gjorde inflyttelserna utifrån än mera påtagliga.⁷

Religiöst hörde väckelsen i Kumla samman med de andliga rörelser som under andra hälften av 1800-talet fick stor utbredning i södra och västra Närke. I sitt första skede hade patron på Riseberga, O G Hedengren, stor betydelse för väckelsens tillväxt och utbredande i dessa delar av Närke. Rörelsen kan i detta skede betecknas som klart nyevangelisk. Senare påverkades särskilt den västra delen av Närke av en förkunnelse om kändes igen på sin betoning av helgelsen, vilket resulterade i tillkomsten av Helgelseförbundet. Centrum för denna rörelse var och är just västra Närke. I östra Närke stod däremot baptismen under hela den andra hälften av 1800-talet stark.⁸

En undersökning av förhållandena i Kumla ger därför ett viktigt exempel på vad som kännetecknade de väckelser som växte fram i södra och västra Närke under den andra hälften av 1800-talet. Dessutom kan man också på grund av Kumlas läge och utveckling anta, att det som var utmärkande för Kumlas väckelserörelser även hade

⁵ Lundkvist har som vi ovan anmärkt av Vagn Wählin kritiserats bland annat för att se på folkrörelserna som en följd av det moderna industri- och klassamhällets framväxt. Enligt Vagn Wählin måste denna förklaringsgrund vara omöjlig att upprätthålla eftersom folkrörelserna i huvudsak växte fram före det industriella genombrottet. Wählin antar istället att grogrunden låg i den agrara sektorn på grund av att villkoren för jordbruket kraftigt förändrades. Självhushållningen ersattes av en ökad marknadshushållning. Wählin 1979 s 119–138.

I Kumla fanns både tätortsbildning och genuin landsbygd vid sekelskiftet 1900, både områden präglade av rent jordbruk och områden som alltmera levde av ett hantverksmässigt men marknadsorienterat skomakeri eller av det arbete stenindustrin gav. På grund av detta har vi i Kumla en speciell möjlighet att pröva väckelsens förmåga att tränga in i näringsmässigt skilda områden.

⁶ Kyrkoherdetjänsten i Kumla angavs 1847 som nummer två i Strängnäs stift närmast efter Örebro i "in-dräktighet". Efter delningen 1862 då Hallsbergs församling avsåndrades från Kumla pastorat hamnade församlingen på åttonde plats enligt beräkningar 1872. Rundqvist 1984 I s 40. På ett smidigt och enkelt sätt kan pastoraten i Strängnäs stift jämföras i Söderberg 1872.

⁷ Näringsliv, befolkningsutveckling och extern rörlighet i Örebro län 1851–1915 redovisas i Norman 1974 s 16–60. Särskild hänsyn tas därvid till de utvalda typorterna Karlskoga, Kumla och Örebro.

⁸ Den nyevangeliska väckelsen i södra och västra Närke föregicks av den så kallade "roparerörelsen". Denna lagiska och extatiska folkliga rörelse hade sitt ursprung i Västergötland och var enligt Redelius ett utslag av "hoofianismen". Redelius 1933 s 148 et passim. Se även Lönroth 1936 s 95–108 och Redelius 1933 s 148 not 6. Översikter av den andliga utvecklingen i Närke under den andra hälften av 1800-talet ges i Redelius 1942 och Lönroth 1936.

Närke

viss allmängiltighet, åtminstone för de andliga rörelser som bredde ut sig i mellansverige under samma tid.

Väckelsen i Kumla fick ett anmärkningsvärt stort genomslag i socknen och blev mycket livskraftig, vilket har gjort Kumla till det centrum för frikyrklighet som det fortfarande är. Dessutom blev övrig föreningsverksamhet, framför allt i nykterhetsrörelsens form, också mycket stark i kumlabygden, vilket ger intressant jämförelsematerial.

Till detta kommer att Kumlas näringsliv, framför allt skomakeriet, redan blivit vetenskapligt belyst. Migrationsmönstret i Kumla har undersökts och satts in i sitt sammanhang. Folkrörelserna har behandlats i flera studier. Genom att dra nytta av denna forskning underlättas arbetet med denna avhandling väsentligt.⁹

Till Kumla socken hörde alltså Kumla stationssamhälle. Dessutom befann sig ungefär halva Hallsbergs stationssamhälle inom gränserna för Kumla socken under den tidsperiod denna undersökning omfattar. Endast i mycket begränsad omfattning berör denna undersökning förhållandena i Hallsbergs stationssamhälle, där andra näringsmässiga förhållanden rådde, samtidigt som den andliga utvecklingen där fick ett annat förlopp.

Denna undersökning omspannar tiden 1865–1905. Begynnelseåret är motiverat av flera orsaker. På 1860-talet började den nyevangeliska väckelsen i Kumla ta sig organisatoriska uttryck och blir därför tydlig och gripbar. Samtidigt tillväxte partiskomakeriet i Kumla mycket hastigt. Detta hade haft sin begynnelse på 1840-talet, men först från slutet av 1850-talet och början av 1860-talet tog denna form av skomakeri fart och kom fortsättningsvis att få en allt starkare ställning i socknen.

1865 tillträdde väckelseprästen Axel Per Falk tjänsten som kyrkoherde i Kumla församling. Den omorientering, som de svenska kyrkoförsamlingarna i gemen tvingades in i på grund av den snabbt accelererande samhällsomvandlingen, påskyndades för Kumlas del och tog sig speciella uttryck på grund av Falks insatser.

1863 genomfördes den stora kommunalreformen i landet, vilket innebar boskillnad mellan kyrklig och borgerlig kommun samt utökade befogenheter för socknarna i förhållande till den centrala myndigheten. Kommunalreformen vidgar våra möjligheter till jämförelser mellan medlemmarna i de frivilliga föreningarna och de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen.

Avslutningsåret 1905 är främst betingat av att Kumla socken strax efter sekelskiftet gick in i en ny fas i sin utveckling. Kumla sockens landsbygd började sakta glesas ut på människor. Alltflera kom att bosätta sig i municipalsamhället Kumla, dit också den största delen av skoproduktionen kom att förläggas. Den hantverksmässiga tillverkningen av skor fick allt mindre betydelse. Skofabriker började växa fram i Kumla. Dessutom dog kyrkoherde Axel Per Falk år 1904, varigenom en epok i Kumlas kyrkohistoria fick sin definitiva avslutning. År 1905 är därför både ett lämpligt av-

⁹ Rydberg 1961. Norman 1967. Norman 1974. Rundqvist 1984 I. Rundqvist 1984 II. Rundqvist 1985. Svärd 1970.

slutningsår och en lämplig utgångspunkt för en ny undersökning av väckelsen i Kumla.

6. Källmaterial och bearbetning

För att kunna genomföra en undersökning av ovan skisserat slag är det en nödvändighet att ha tillgång till ett rikt källmaterial. Detta måste bearbetas så att det blir brukbart. I undersökningen har använts de traditionella primärkällor som lokalhistoriker ständigt är hänvisade till. Här har framför allt använts protokoll, matriklar, husförhörslängder och fyrktalslängder. Dessa källor har bearbetats på följande sätt.

Ur tillgängliga protokoll, matriklar, husförhörslängder och fyrktalslängder har utdrag gjorts på alla dem som finns antecknade som medlemmar i någon förening i kumlabygden under tiden 1865–1905 eller hade fått kommunala/kyrkokommunala uppdrag under motsvarande tid. Det betyder att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna förtecknats liksom medlemmarna i de olika nykterhetsföreningarna, i Fosterländska föreningen, i en rösträttsförening samt i en stenhuggarefackförening, samt alla kommunala/kyrkokommunala förtroendemän.

Allt detta har resulterat i att 3 925 personer förtecknats med uppgifter om yrke, födelseid, födelseort, flyttningar (både inom socknen och till och från socknen), personuppgifter på make/maka, vigseldatum samt uppgifter om föräldrar, i de fall föräldrarna var bosatta i Kumla socken. Vidare finns uppgifter om eventuella barn. Fyrktalen är antecknade liksom husförhørs- och nattvardsstatistik. Föreningstillhörigheter samt uppgifter om samtliga förtroendeuppdrag som personen i fråga erhållit, endera i någon frivillig förening eller i form av kommunala eller kyrkokommunala uppdrag, har också påförts de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen samt föreningsmedlemmarna.

Till detta kommer att ytterligare ungefär 1 800 personer antecknats, men att vi beträffande dem blott äger uppgifter om i huvudsak namn, föreningstillhörighet respektive eventuella förtroendeuppdrag. Dessa personer har inte med säkerhet kunnat identifieras i husförhörslängderna.

Orsaken att så pass många ej kunnat återfinnas är flera. Den viktigaste är att föreningsmatriklarna är ofullständigt förda eller saknas. När matriklar inte finns tillgängliga har personuppgifterna hämtats från protokoll, där endast namn av naturliga skäl antecknats. Allt detta har försvårat identifikationen eller omöjliggjort den. En annan orsak till det höga antalet oidentifierade är att den bostad som anges i föreningsmatrikeln inte stämmer med den bostad på personen i fråga, som anges i husförhörslängden. Det föreligger en viss eftersläpning vid anteckningen av flyttningar inom socknen i husförhörslängderna. Särskilt unga människor registrerades ofta som kvarboende hos föräldrarna, trots att de i realiteten var bosatta på annan plats inom socknen. Jag har även funnit exempel på att personer kunde flytta in i Kumla socken och vistas i socknen i över ett år utan att vara skrivna där. De exempel jag funnit och kunnat följa har rört unga ogifta personer.

Dessutom är med största säkerhet åtskilliga i förteckningen över oidentifierade dubbelförda, på grund av att de var föreningsmedlemmar i Kumla vid olika perioder, eller var medlemmar i flera föreningar samtidigt. Åtskilliga av de oidentifierade återfinns dessutom med all sannolikhet även bland dem som finns med i förteckningen över föreningsmedlemmar i Kumla. På grund av bristfälliga personuppgifter har det dock i det enskilda fallet ej kunnat bevisas att så var fallet.

Sammantaget tyder allt detta på att bortfallet ligger betydligt lägre än 1 800 personer. I kapitel III kommer jag att redovisa ytterligare skäl för att bortfallet var betydligt lägre samt dessutom försöka klargöra vad som kännetecknade dessa oidentifierade personer.¹⁰

För att kunna dra nytta av den mängd av information som insamlats för denna undersökning har samtliga uppgifter förts in i två databaser, en med de identifierade och en innehållande dem som ej kunnat identifieras. Därefter har alltefter behov en stor mängd dataprogram skrivits och använts för att få fram de upplysningar jag sökt efter.¹¹

Det har vidare för undersökningens genomförande varit nödvändigt att äga kunskap om de enskilda byarnas befolkningstal under olika tidsperioder samt känna till dessa byars ekonomiska och näringsmässiga struktur. En manuell räkning har därför vidtagits av sockenborna i Kumla utifrån husförhörlängderna. Därvid har invånarantalen i de olika byarna, inklusive Kumla stationssamhälle, summerats. Dessutom har åldersfördelningen i de olika byarna antecknats. Befolkningen har räknats varje ny femårsperiod från och med 1865 och framåt till och med 1905. Därefter har dessa uppgifter förts över i en databas. För att erhålla kunskap om den ekonomiska och näringsmässiga strukturen från bynivå och uppåt har alla väsentliga uppgifter ur fyrkantslängderna av år 1865, 1870, 1875, 1879 (1880 års fyrkantslängd saknas) 1885, 1890, 1895, 1900 och 1905 förts över i en databas. Via programskrivning har därefter eftersökta uppgifter på ett bekvämt sätt kunnat framtagas.

För att kunna genomföra en undersökning om väckelsens förhållande till den kyrkliga seden har noteringarna i husförhörlängderna om sockenbornas nattvardsgångar räknats samman år 1862 och sedan vart femte år till och med 1897. Dessa uppgifter har behandlats manuellt, liksom uppgifter rörande konfirmation och kyrktagning.

I denna undersökning har på intet sätt detta rikhaltiga materials alla möjligheter uttömts. Vi har exempelvis inte mer än i viss mån dragit nytta av den information vi har om de personer om vilka vi blott äger ofullständiga kunskaper. Någon mera grundlig genomgång av flyttningarna har inte skett. Föräldrauppgifterna har inte utnyttjats

¹⁰ Någon speciell undersökning av husförhörlängdernas i Kumla tillförlitlighet har inte gjorts. Här hänvisas till Norberg 1979 s 151–178. Berglund 1978 s 52–82. Redovisningen ovan bygger på erfarenheter gjorda vid excerperingsarbetet.

¹¹ Dataprogrammen finns bevarade hos författaren. Huvudprogrammet i undersökningen redovisas i Lindskog 1986.

mer än delvis osv. Där vi däremot satt in våra intensivundersökningar har målsättningen varit att utnyttja uppgifterna så maximalt som möjligt.

7. Arbetsmetod

I denna undersökning tas alltså huvudsakligen som utgångspunkt uppgifter om enskilda individer. Dessa uppgifter aggregeras allt efter behov och jämförs. Detta förfaringssätt ger även möjligheter att på vissa områden undersöka de religiösa faktorernas inverkan och betydelse. Undersökningen av trosföreställningarnas inverkan bryts inte ut ur huvudframställningen, vilket är värt att observera, utan ingår som en integrerad del i denna.

För att finna alla för denna avhandling relevanta fakta och förutsättningar ingår dessutom även en grundlig kyrkohistoriskt anlagd analys av väckelsens framväxt och frigörelse från kyrkoförsamlingen under dess kyrkoherde A P Falk.

II. EN SOCKEN I FÖRVANDLING

År 1865 tillträdde den från Stockholm kände väckelsemannen lektor Axel Per Falk tjänsten som kyrkoherde i Kumla församling i Närke tillhörande Strängnäs stift. Falk förblev sedan kyrkoherde i Kumla ända till sin död 1904. Tjänsten som kyrkoherde i Kumla var mycket eftertraktad. Pastoratet var nämligen regalt och av första klassen. Bland företrädarna till Falk fanns sådana kända namn som Karl von Rosenstein och Frans Mikael Franzén.¹

Näringslivets utveckling

Kumla socken var när Falk tillträdde tjänsten som kyrkoherde i Kumla fortfarande en typisk jordbrukssocken mitt på den bördiga närkesslätten. Kumlas ställning som en viktig jordbruksbygd hade under den första hälften av 1800-talet ytterligare förstärkts. En allt större andel av socknens totala areal förvandlades under den tiden till åkermark. Ytterligare åkermark vanns genom sänkningen av Mosjön åren 1855–1857 och 1880–1883. Arealvinsten vid Mosjöns sänkning kom framför allt godset Säbylund till godo. Säbylunds gods var fideikommiss inom släkten Lewenhaupt. Säbylund hade sina brukningsdelar intill själva godset och i det närbelägna Sätran, samt hade utarrenderade gårdar spridda i Kumla och angränsande socknar. I Kumla var Säbylund den största jordbruksenheten. Förutom Säbylund märktes kronogården Tynninge i den sydöstra delen av socknen. Säbylund och Tynninge dominerade dock ej den sammanlagda bilden av jordbruket i Kumla. Därtill var gårdarna i Kumla alltför många och bärkraftiga.²

Under den andra hälften av 1800-talet skedde i landet en förskjutning från jordbruk till andra näringar, på grund av en accelererande industriell utveckling. Fortfarande var dock vid det nya seklets ingång, såväl i Örebro län som i landet i stort,

¹ Rundqvist 1984 I s 16f, 40. Svärd 1970 s 54 et passim. Hagström 1901 s 516–528. Om Falk se även s 53 not 1.

² Hannerberg 1977 s 117. Norman 1974 s 26. Rundqvist 1984 I s 177. Om jordbruken och deras storlek se framför allt Fyrktl.

jordbruket den dominerande näringsgrenen. I Kumla gick emellertid omvandlingen osedvanligt snabbt. Det starkt expanderande partiskomakeriet tillsammans med en samtidigt växande stenindustri blev redan under 1890-talet tillhopa starkare än jordbruket. Detta betydde dock inte att jordbruksnäringen i och för sig förlorade i livskraft.³

I Kumla liksom för övrigt i hela närkesbygden var det vanligt att komplettera sina inkomster med olika bisysslor. I södra Kumla gjordes halmflätor och halmhattar, i byarna i östra Kumla förekom kalkbränning och i de sydostligt belägna byarna Yxhult och Hällabrottet stenhuggeri. Allmogesmide hade tidigare stor utbredning i kumlabygden. Smidet skedde på beställning av Örebro gevärsfaktori. I och med gevärsfaktoriets flyttning till Huskvarna 1795 upphörde dock denna binäring.⁴

Det är i detta perspektiv vi skall se på partiskomakeriet som började växa fram på 1840-talet i kumlabygden. Partiskomakeri innebar i sin första fas att skor tillverkades i hemmen, varefter oftast tillverkarna själva försålde sina alster genom att uppsöka kunderna. Denna form av skomakeri bredde framför allt ut sig inom de områden där jordbruket var för svagt för att ensamt kunna svara för försörjningen.

I och med att år 1862 två järnvägsstationer anlades inom socknens område fick Kumla förbindelse såväl med Örebro och Bergslagen som med Stockholm och Göteborg. Detta gav partiskomakeriet nya avsättningsmöjligheter. Via förläggare och skohandlare togs denna möjlighet till vara och skomakeriet och skohandeln växte sig allt starkare.

En förläggare var en person som, med eller utan egen produktion av skor, drev förlagsverksamhet med ett antal hemskomakare som underleverantörer. En del av dessa förläggare var själva skomakare. Andra var ofta kapitalstarka bönder som för skoproduktion anställde skomakare, drängar och lärlingar. Böndernas betydelse som skoproducenter sjönk så småningom i betydelse, då skohandeln och skoproduktionen fram emot sekelskiftet alltmer koncentrerades till stationssamhället.⁵

Under de första åren av det nya seklet gick sedan skotillverkningen in i en ny fas. Partiskomakeriet minskade allt mera i betydelse och ersattes av fabriksproduktion av skor. Kumla stationssamhälle (från och med 1900 Kumla municipalsamhälle), kom i och med detta att alltmera domineras av sina skofabriker.⁶

Det partiskomakeri som vi ovan redovisat bredde ut sig i praktiskt taget hela Kumla socken. Ett undantag var dock den sydöstra delen, där blott enstaka skomakare förekom. Här utvecklades istället sten- och kalkindustrin.

Centrum för denna industri låg i byarna Yxhult och Hällabrottet. 1883–1884 byggdes en järnväg som förband denna del av socknen och dess kalk- och stenindustri med Kumla station.⁷

³ Norman 1974 s 34 ff. Rydberg 1961 s 126 et passim. Inkäldförd.

⁴ Norman 1974 s 26 f.

⁵ Rydberg 1958 s 5. Rydberg 1961 passim.

⁶ Rydberg 1961 s 68. Rundqvist 1984 II s 203 ff.

⁷ Rydberg 1961 fig 21. Julin 1963 s 80 ff. Norman 1967 s 25.

Att en socken, som först påtagligt förmådde förstärka sitt jordbruk och sedan utvecklade skomakeri och stenindustri till en betydande omfattning, skulle få en gynnsam befolkningsutveckling förefaller nödvändigt. Befolkningskurvan i Kumla var också kraftigt stigande ända från 1800-talets början. År 1800 bestod folkmängden i Kumla av 2 392 personer. Fram till 1850 ökade befolkningen med 50 % till 3 585, vilket var något över genomsnittet för länet och riket. Från 1850–1900 steg befolkningstalet med hela 119 %. Ökningen 1850–1900 får främst tillskrivas den industriella utvecklingen i Kumla.⁸

Från tidsperioden 1860 till 1920 har vi även tillgång till talen för födelseöverskott och flyttningsnetto. Dessa tal redovisas på figur 1 s 23. Omflyttningsnettot var för Kumlas del oftast positivt. När omflyttningsnettot var negativt berodde detta på försämrade konjunkturer för skomakerinäringen.

Ståndssamhället vittrade sönder

Det gamla svenska ståndssamhället visade sig redan under den första hälften av 1800-talet vara en allt mera otidsenlig samhällsform med sin alltför statiska uppbyggnad och sina mer eller mindre absoluta barriärer mellan olika grupper människor.⁹

Orsaken var inte minst jordbrukets utveckling och kapitalisering under den första hälften av 1800-talet. Jordbruksnäringen genomgick under denna tid en genomgripande förvandling genom skiftesreformer, nyodling och nya brukningsmetoder samtidigt som man alltmera övergick till att producera för avsalu. Spannmålsproduktionen ökade drastiskt och Sverige kunde därigenom försörja en större befolkning än tidigare. Sverige kunde till och med exportera delar av sin spannmålsproduktion. Befolkningen ökade också mycket kraftigt, vilket enligt Tegnér's klassiska förklaring berodde på "freden, vaccinet och potäterna".

Med befolkningsökningen växte emellertid de obesuttna klasserna på landsbygden och därmed också fattigdomen. Enligt Geijer började "en slavklass" åter "avsättas mitt i civilisationens sköte – en klass av proletärer, obesuttna, försvarslösa" vilka tillväxa "i förfärlig progression".¹⁰

Från mitten av 1800-talet tog den svenska industrin omsider fart och Sverige drogs alltmera in i en internationell marknadsekonomi. Nya ledande samhällsklasser växte fram, som i kraft av sitt kapital kunde spela en dominerande roll. Ett kapitalistiskt system ersatte ett feodalt, om vi tillåts uttrycka oss med en marxistisk terminologi.¹¹

Hand i hand med dessa materiellt ändrade förhållanden trängde liberala tankegångar allt djupare ner bland befolkningen. Dessa förde med sig krav på ekonomisk och po-

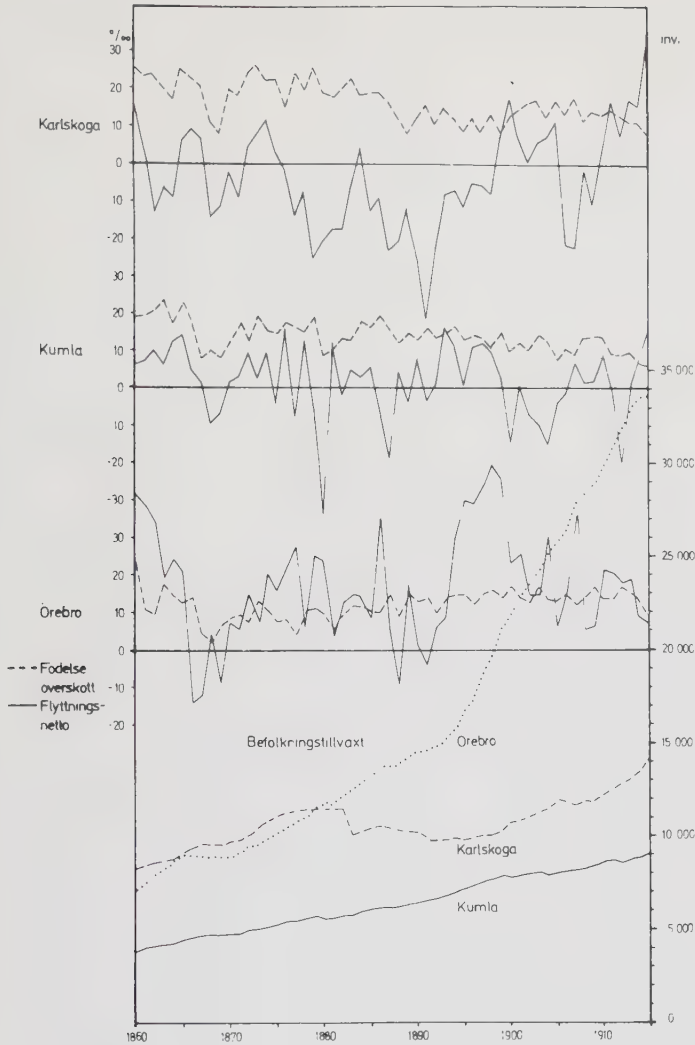
⁸ Bisos. Rydberg 1958 s 1 f. Folkmängden i Karlskoga, Kumla, Örebro län och Sverige från 1860 till 1905 redovisas i Norman 1967 s 179. Hofsten 1985 s 14–17.

⁹ Lundkvist 1977 s 45 och där anf litt. Jansson 1985 s 84 f et passim och där anf litt.

¹⁰ Carlsson 1956 passim. Winberg 1975 s 17–26. Hofsten 1986 s 163–169. Norberg 1953 s 10. Om fattigdomen i Sverige vid denna tid se Stål 1974 och där anf litt.

¹¹ Heckscher 1957 s 246–272. Jansson 1982 s 11, 34 f.

Figur 1. Födelseöverskott och flyttningsnetto i promille av medelfolkmängden per år samt befolkningstillväxten i absoluta tal i Karlskoga, Kumla och Örebro 1860–1915.

Källa: Norman 1974 fig 4 s 38.

litisk frigörelse. Föreställningen att människan är avsedd att leva i personlig frihet från yttre auktoriteter, inte minst i formen av förpliktande dogmer och uppenbarade läror, fick alltmera rotfäste.¹²

¹² Göransson 1959 s 39, 46, 53f. Norberg 1953 s 53.

Allt detta bidrog till att ramarna för den gamla samhällsstrukturen sprängdes ifrån och nödvändiggjorde ständiga reformer i liberaliserande riktning för att den gamla samhällsstrukturen till nöds skulle kunna upprätthållas.¹³ Vid 1850-talets mitt var på flera områden det gamla ståndssamhället underminerat.¹⁴ Under den senare delen hade det helt vittrat sönder.

Att även Kumla var berört av denna utveckling har vi ovan visat i vår översiktliga framställning av samhällsutvecklingen i Kumla under den senare delen av 1800-talet. Hur definitivt Kumlas näringsliv, inklusive dess jordbruk, hade dragits in i penninghushållningen kan vi på ett enkelt sätt belysa genom att rikta våra blickar mot socknens magasin. År 1881 var det sista året som kommunalstämman valde några ansvärsmän för sockenmagasinet. I detta sockenmagasin förvarades spannmål att delas ut till socknens hjälpbehövande. Tidigare hade magasinet dessutom fungerat som låneanstalt och haft en funktion liknande en sparbank. Sockenborna kunde där vid akut brist få låna nödvändig spannmål. 1848 bildades Kumla sparbank och 1861 beslutades vid sockenstämman att magasinet enbart skulle användas för fattigvårdens behov. Under 1870-talet fick magasinet allt mindre betydelse i fattigvården. Nog behövde de fattiga fortfarande stöd men efter år 1880 kom hjälpen att konsekvent regleras via penningmedel och direkta inköp till de hjälpbehövande.¹⁵

Ulla Sundquist har i en uppsats, "Den sociala strukturomvandlingen i Kumla socken 1750–1865. En studie över de obesuttna gruppernas framväxt", visat hur dynamisk den sociala och ekonomiska utvecklingen i Kumla var även under den första delen av 1800-talet, då fortfarande jordbruket var den helt dominerande näringsgrenen. Hon redovisar en "proletariseringprocess i Kumla socken" där "antalet obesuttna hushåll ökade fyra gånger mellan 1780–1865". Vidare påvisar hon att antalet brukningsdelar, trots den kraftiga areal- och befolkningsökningen i socknen, hade en tendens att minska fram till 1840. Detta berodde enligt Ulla Sundquist "mer på en förändrad ägandestruktur än på en reell delning/hopläggning av hemmanen", "mer på en ökad jordhandel än på förändringar genom arvsskiftet etc". Det fanns i Kumla "ett förhållandevis stort antal större, oklurna gårdar, varav många rusthåll". Detta innebar "att det växte fram en marknad även för arbetskraft inom jordbruket". "Ägokoncentrationen och den ökande åkerarealen satt i relation till den framväxande gruppen av bondearrendatorer måste tolkas som en social skiktning av bondeklassen", anser Ulla Sundquist.¹⁶

Hur näringslivets utveckling slutligen förde med sig att det gamla samhällsmönstret definitivt föll sönder och ersattes av ett nytt kan utifrån olika infallsvinklar följas i Kumla under den senare delen av 1800-talet. Vi kan studera hur bönderna,

¹³ Carlsson 1968 s 198–207.

¹⁴ Lundkvist 1977 s 45.

¹⁵ Sockst prot 17/11 1861 par 3. Kommst prot 29/12 1881 par 14. Rundqvist 1984 I s 184. Om Kumla sparbank se Axelman 1948. Om sockenmagasinens framväxt se Ingers 1948 s 252, Samzelius 1948 I s 40, Samzelius 1948 II s 76–102 och Harbe 1970 s 117 f.

¹⁶ Sundquist 1986 s 13, 16 f, 26.

trots ett kvardröjande dominerande kommunalt och kyrkokommunalt inflytande och ansvar, alltmera förlorade sin ledande roll. Vi kan bese hur en allt mera kapitalstark grupp handlare, framför allt skohandlare, fick inflytande och makt, samtidigt som inkomstklyftorna mellan dessa och övriga samhällsgrupper blev allt större. Vi kan iakttä hur nya breda folklager via ett framväxande frivilligt föreningsväsende skaffade sig allt mera inflytande.¹⁷

Kyrkolivets omvandling

Den förvandling det svenska kyrkolivet genomgick under denna tid måste ses utifrån ett perspektiv av allmän samhällsomvandling. Kyrkans enhetliga och alla omfattande verksamhet, med dess krav på kyrkogång, med dess husförhör och nattvardsgångar, stod i ståndssamhällets sammanhang.

När ståndssamhället bröts ned och ersattes av ett nytt samhälle, där nya samhällsgrupper fick allt mera inflytande och åter andra grupper trängde på för att få säga sitt, är det självklart att också kyrkolivet påverkades. Kyrkan levde ju inte sitt liv vid sidan av samhället utan i det.

På idéplanet var den gamla kyrkoenhetens upplösning sedan länge förberedd. Redan de under 1700-talet frambrytande pietistiska föreställningarna innebar, liksom upplysningstankarna, uppluckring. Och trots att de från början av 1800-talet framväxande romantiska strömningarna i mycket verkade konservativt bevarande, så innebar romantikernas syn på att de religiösa idéerna mådde bäst av att utvecklas utan yttre tvång mot allt högre mål, en påfrestning på den religiösa enheten. Den av liberalismen hävdade "associationsprincipen" som grunden för själva "samfundsandan", i vars släptåg följde frivilliga föreningar i alla former verkade givetvis i samma riktning. Det gjorde också den liberala övertygelsen att den enskilda människan inte fick störas i sin religiösa utveckling av förpliktande dogmer eller uppenbarade läror.¹⁸

Till detta kom från slutet av 1700-talet, genom inflytande från naturrättsligt och rationalistiskt tänkande, en förskjutning att ske i synen på förhållandet mellan staten och kyrkan. Staten framstod alltmera som en storhet för sig med en inomvärldslig målsättning.¹⁹

I Kumla skedde kyrkolivets förvandling i dramatiska och spännande former. Väckelserörelserna blev här ovanligt starka och medvetna, samtidigt som den inre omvandlingen av den specifikt kyrkliga verksamheten satte in mycket tidigt, framför allt genom ovan nämnde kyrkoherde Axel Per Falk. I väckelsens spår följde nykterhetsrörelsen, med blåbandsrörelsen i spetsen, som under de sista årtiondena av 1800-talet bredde ut sig och blev allt starkare.

¹⁷ Detta kommer den fortsatta framställningen i denna avhandling att närmare redovisa. Se även Rundqvist 1984 I passim. Rundqvist 1984 II passim.

¹⁸ Geijer 1874 s 343 f. Göransson 1959 s 39, 46, 53 f. Norberg 1953 s 53. Svärd 1970 s 5–9. Aarflot 1969 s 121. Rodhe 1935 s 31.

¹⁹ Brohed 1973 passim. Göransson 1959 s 5 ff. Lundqvist K A 1977 s 15.

III. KUMLA SOCKEN OCH DESS FRIVILLIGA KRISTNA FÖRENINGAR OCH FÖRSAMLINGAR 1865–1905

1. INLEDANDE FÖRUTSÄTTNINGAR

A. SOCKNENS INDELNING

Byarnas framväxt i Kumla har grundligt genomlysts av David Hannerberg. Denne konstaterar stor nyodling i samband med laga skiftet. I de tidigast skiftade byarna blev denna särskilt märkbar. Hannerberg betonar att nyodlingen i Kumla inte ensidigt skall förbindas med skiftesreformen utan att den också har att göra med folkökning, nya idéer om växtföljder och växande avsättningsmöjligheter för spannmål.

Laga skiftet i Kumla började genomföras på 1830-talet och var som mest omfattande på 1840- och 1850-talen.¹

Byarna i Kumla var 58 till antalet och av mycket varierande yta och befolkningstal. För att på ett smidigt sätt kunna hantera byarna i denna undersökning har byarna delats in efter befolkningstal och grupperats efter detta befolkningstal enligt följande:

0 – 25	personer	mycket liten by
26 – 50	personer	liten by
51 – 75	personer	medelstor by
76 – 100	personer	över medelstor by
101 –	personer	stor by

Kumla ligger mitt på närkesslätten och har stor sammanhängande åkermark, vilket gör att naturliga gränser mellan de olika byarna ofta saknas. När dessutom, i och med skiftet, de naturliga förutsättningarna för att byarna i vissa sammanhang kunde fungera som arbetsgemenskaper upphörde, blev bysammanhållningen än mera diffus. I och med föreningsverksamhetens framväxt från mitten av 1860-talet observerar vi också att rekryteringen till föreningarna och församlingarna skedde områdesvis utan avseende på bygränserna.

I denna undersökning är byarna den minsta lokala enheten som undersöks. Byarnas näringsliv och befolkningsutveckling analyseras dels för att få underlag till en me-

¹ Hannerberg 1977 s 26.

ra samlad bild av samhällsutvecklingen dels också för att mera precist kunna ange den miljö i vilka förenings- och församlingsmedlemmarna levde.

I den kommunala förvaltningen fungerade under hela vår undersökningsperiod ett rotesystem där socknens byar var uppdelade i sex rotar. Rotarna var:

Mos rote (innefattande 9 byar)
Elfvesta rote (innefattande 16 byar)
Kumla rote (innefattande 7 byar)
Björka rote (innefattande 12 byar)
Stene rote (innefattande 8 byar)
Ekeby rote (innefattande 6 byar)²

Vid val av förtroendemän togs i tillämpliga fall hänsyn till dessa rotar. Förtroendemännen representerade då var sin rote eller ålades ett speciellt ansvar för samma rote. Alldeles särskilt kommer detta ansvar till synes i kommunalnämnden, som ju hade att ombesörja fattigvårdsfrågorna. De huvudsakliga uppgifterna för en kommunalnämndsledamot var att å ena sidan hålla sig underrättad om läget för de fattiga och sjuka i den egna roten, å den andra att se till att via kommunalnämnden åstadkomma praktisk hjälp vid behov.³

Sexmännen var annars de förtroendemän som hade till uppgift att vara förbindelse-länkar mellan roten och socknen i sin helhet. Sexmannainstitutionen blev emellertid av allt mindre betydelse. År 1893 valdes därför sexmän i Kumla socken för sista gången.⁴

Sexmännens försvinnande illustrerar att det kommunala rotesystemet inte motsvarade tidens krav. När nya näringar vann insteg i kumlabygden och en stark förtätning av befolkningen skedde på platser, som tidigare på grund av dålig åkermark var mycket glest bebyggda, blev nya indelningar av socknen aktuella allt efter skiftande behov.

Rotesystemet var också till sin natur flexibelt och olika roteindelningar kunde fungera samtidigt. Så var exempelvis för Kumlas vidkommande husförhållsrotarna helt annorlunda uppbyggda än det ovan anförda kommunala rotesystemet.⁵

När Harald Rydberg i sin avhandling om partiskomakeriets lokalisering i kumlabygden indelar socken i olika områden, sker detta inte utifrån den gamla roteindelningen, utan på grundval av geografiska och näringsmässiga hänsyn. I vissa fall tvingas han på grund av partiskomakeriets lokalisering att till och med arbeta utifrån andra mindre storheter än byarna.⁶

Rydbergs indelning vore i många stycken tillämplig även för denna undersökning. Vi har emellertid tvingats överge även den på grund av att det viktigaste för oss ändå är föreningsväsendets utbredning och lokalisering. Den indelning, som här befunnits

² Husfl 1865 osv. Komst prot 1862 osv.

³ Kommnmd prot 1867 osv.

⁴ Kommst prot 29/12 1893 par 9.

⁵ Husfl 61 osv. Kla pål.

⁶ Rydberg 1961 s 131.

vara den bästa, har byn som minsta enhet. Därefter indelas socknen i geografiska zoner. Vid gränsdragningen har hänsyn tagits till följande faktorer:

1. De frivilliga föreningarnas/församlingarnas lokalisering.
2. Geografisk och näringsmässig samhörighet.
3. Anknytning till det befintliga kommunala rotesystemet samt till Harald Rydbergs indelning av Kumla socken.

(Dessa faktorerers inbördes rangordning framgår av den ordning i vilka de uppräknats.)

På denna grundval har socknen delats in på följande sätt:

Den nordvästra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Baggetorp, Vallersta, Hörsta, Sickelsta, Hagaby, Ekeby.)

Sammanlagt invånarantal 1865 657 invånare

1905 759 invånare (ökning 16 %)

Den västra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Västra Åby, Östra Åby, Stene, Åbytorp, Långgälla, Sörby.)

Sammanlagt invånarantal 1865 532 invånare

1905 783 invånare (ökning 47 %)

Den sydvästra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Rösavi, Björka, Vissberga, Järsjö, Byrsta, Byrstatorp, Stora Joglunda, Kyrkfallet, Vikatorp, Hässleberg, Kårstahult, Stocksäter.)

Sammanlagt invånarantal 1865 672 invånare

1905 696 invånare (ökning 4 %)

Den södra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Blacksta, Gränby, Rala, Norra Sanna, Södra Sanna inklusive Sannahed, som är namnet på ett avgränsat område omfattande delar av såväl Norra som Södra Sanna.)

Sammanlagt invånarantal 1865 555 invånare

1905 519 invånare (minskning 7 %)

Den sydöstra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Örsta, Älvesta, Hjortsberga, Övre Vesta, Nedre Vesta, Hällabrottet, Yxhult, Bysta, Hynneberg, Yxhult, Västerhult, Norra Mossby, Södra Mossby, Kättskede, Hälgholmen, Kila, Norrsäter, Tynninge.)

Sammanlagt invånarantal 1865 907 invånare

1905 1 475 invånare (ökning 63 %)

Den östra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Brånsta, Sännersta, Folketorp, Dyningeberg.)

Sammanlagt invånarantal 1865 407 invånare

1905 486 invånare (ökning 19 %)

Den nordöstra delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Norra Mos, Säbylund, Torp, Sättran.)

Sammanlagt invånarantal 1865 256 invånare
1905 274 invånare (ökning 7%)

Den centrala delen av Kumla socken

(Innefattar byarna Södra Mos, Fylsta, Norra Via, Södra Via, Kumla by samt Kumla stationssamhälle.)

Sammanlagt invånarantal 1865 606 invånare
1905 2 129 invånare (ökning 251%)

(Till detta kommer Kumladelen av Hallsbergs stationssamhälle (municipalsamhälle) som ej i övrigt medtagits i denna undersökning.

Sammanlagt invånarantal 1865 117 invånare
1905 795 invånare (ökning 579%)⁷

Begreppet lokalsamhälle

I sockendelarna ingår alltså inte enbart byar utan även Kumla stationssamhälle (från år 1900 Kumla municipalsamhälle). Som en gemensam benämning på dessa lokala befolkningsenheter har vi valt att använda begreppet lokalsamhälle.

B. FYRK TALSLÄNGDERNA SOM KÄLLA TILL UPPGIFTER OM FÖRMÖGENHET OCH INKOMST

En praktiskt taget komplett samling av Kumla sockens fyrk talslängder finns bevarade.¹ Uppgifter ur dessa har i denna undersökning använts för att erhålla kännedom om enskilda personers eller grupper inkomster och förmögenheter. Därvid har särskilt uppmärksamats om inkomsterna kom från i mantal satt jord, alternativt annan jordbruksfastighet, eller från andra beskattningsföremål. Dessutom har fyrk talslängderna använts vid arbetet på att klassificera byar och gårdar samt nyttjats vid analys av yrkesuppgifterna. Till detta kommer att fyrk talslängderna använts för att, kompletterade med andra uppgifter, erhålla kännedom om näringslivets utveckling.

Denna vidsträckt användning av fyrk talslängderna motiverar en analys av fyrk talslängderna som källa när förmögenhets- och inkomstuppgifter eftersöks.

⁷ Sammanlagt invånarantal i Kumla socken enligt ovan:

år 1865 4 709 invånare. (Enligt Bisos 4 599 invånare.)

år 1905 7 916 invånare. (Enligt Bisos 8 012 invånare.)

Skillnaden mellan det ovan redovisade befolkningstalet och Bisos beror av att vi för denna undersökning låtit vidtaga en ny genomräkning av befolkningstalen utifrån husförhörlängderna. Även Bisos har ursprungligen hämtat sina uppgifter från samma husförhörlängder.

¹ Enstaka fyrk talslängder har förkommit bl a fyrk talslängden för år 1880. Detta har inneburit att undersökningsåret 1880 ersatts av 1879.

Fyrk var på 1400–1600-talen beteckningen på ett svenskt koppar- eller silvermynt. Från 1862 till huvudsakligen 1909 fick begreppet fyrk en ny innebörd. Det blev dels taxeringsnorm på landet för kommunalutskylderna, dels också samtidigt beräkningsgrund för rösträtten.

Det antal fyrkar som åsattes en person avgjorde således dennes skatt till kommunen, samtidigt som samma fyrkar motsvarade det antal röster, som samme person disponerade över i kommunalstämman och kyrkostämman.

En persons fyrktal stod i direkt relation till den bevillning denne enligt senaste taxeringslängden erlagt till staten. Taxeringslängden byggde i sin tur på bl a uppgifter från senaste mantalslängden.

Uppgifter om yrke, bostad, olika former av ägande samt de summor som erlagts i bevillning till staten, där summorna var uppsjälkade på resp beskattningsändamål, samlades upp i den sk fyrktalslängden. På grundval av dessa uppgifter åsattes ett fyrktal, som stod i direkt proportion till inkomst och förmögenhet. De personer som hade så liten inkomst och förmögenhet att de ej kom upp till avdragsgill summa, och således ej erlade någon bevillning till staten, erhöll ej något fyrktal och antecknades inte heller i fyrktalslängden.

För att utröna om uppgifterna i fyrktalslängderna i Kumla verkligen hade sin motsvarighet i taxeringslängderna, har en omfattande stickprovsundersökning vidtagits. Denna undersökning underlättades radikalt av Harald Rydberg, som välvilligt lätit mig ta del av sin excerptsamling, där han gjort systematiskt genomförda avskrifter ur taxeringslängderna. Han har därvid antecknat skomakarnas i Kumla inkomster. Vid jämförelserna visade det sig att uppgifterna i fyrktalslängderna exakt motsvarade uppgifterna i taxeringslängderna.²

Genom att ha tillgång till fyrktalslängderna kan man därför på ett enkelt sätt erhålla kännedom om uppgifterna från taxeringslängden för alla dem som åsattes bevillning till staten, samtidigt som kunskap ges om innehållet i mantalslängden för samma personer.

I undantagsfall motsvarar uppgifterna i fyrktalslängden inte exakt bruttosummorna i taxeringslängden, då de extra avdrag som undantagsvis och i mindre omfattning gjordes, ej redovisas i fyrktalslängden.

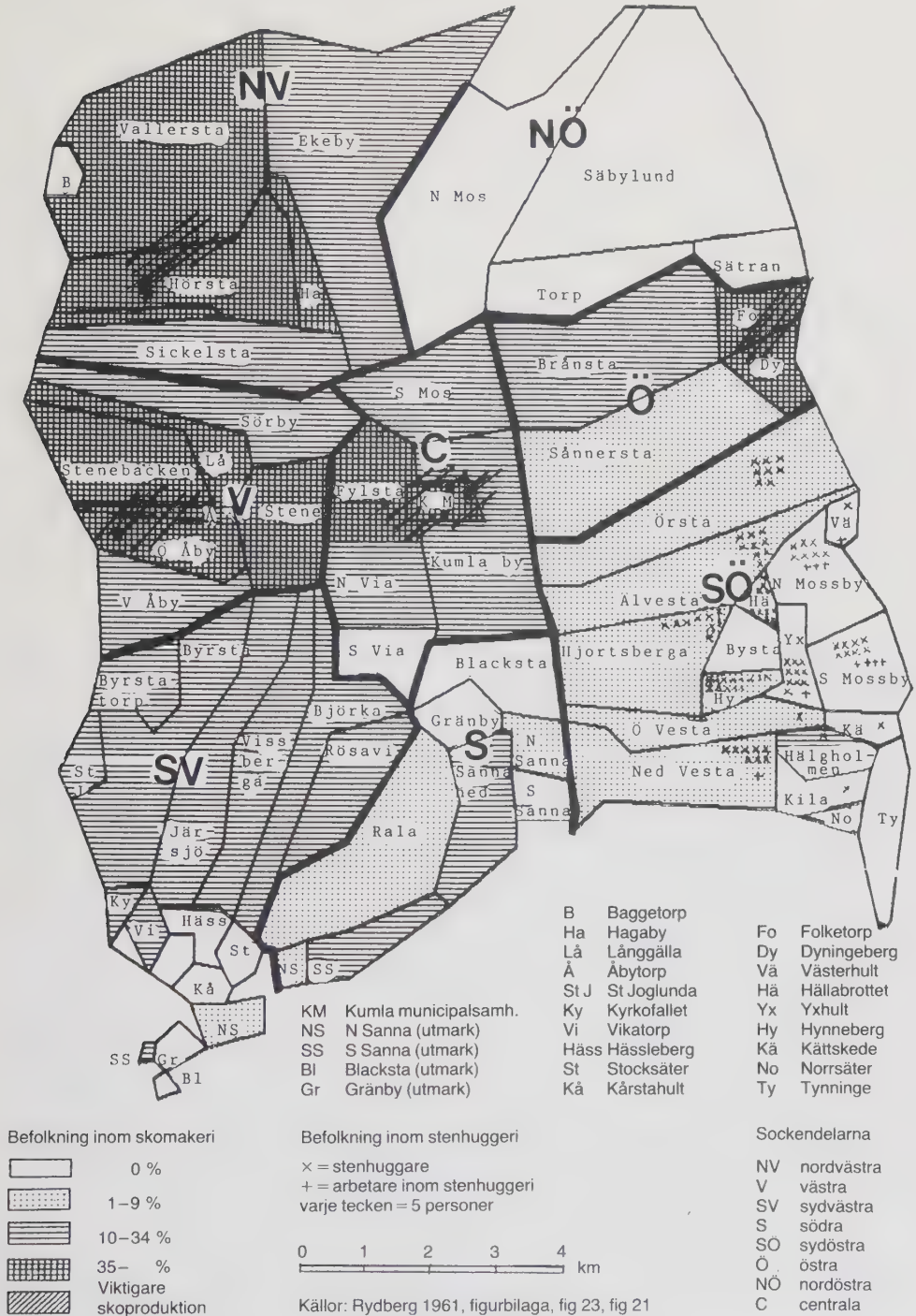
Hur stor del av befolkningen var då skyldig att erlägga bevillning till staten? I Kumla var siffrorna för år 1865 10 % av totalbefolkningen i socknen. Slutåret 1905 hela 20 %. De fyrktalsuppförda procentuella andelen av befolkningen steg kontinuerligt under hela vår undersökningsperiod.³

Någon beräkning av hur stor procent av samtliga hushåll i socknen som hade en inkomst som gav fyrktal har inte gjorts. Rydberg har i sin undersökning om skomakeriets lokalisering i Kumla socken räknat ut antalet personer per skomakarhushåll

² HR skomink.

³ Fyrktl. Kumlas befolkningsutveckling från år till år redovisas bl a i Norman 1967 s 179. Norman ställer där Kumlas siffror mot Karlskogas, Örebro läns och Sveriges. Se även s 22 f.

Figur 2. Byarna i Kumla socken omkring år 1900.

1890–1910. 1890 var detta antal 4,3 personer per skomakarhushåll, 1895 4,6, 1900 4,1, 1905 3,0 och 1910 3,2.⁴

Skulle genomsnittet personer i varje hushåll i Kumla vara 4 personer, samtidigt som befolkningstalet för år 1865 var 4 699, kommer vi fram till att 40% av samtliga hushåll fanns med i fyrktalslängden. Motsvarande siffra 1905 skulle med 3 personer i genomsnitt i varje familj samt med ett befolkningstal på 8 012 vara 60%. Siffrorna på hushållens storlek är medvetet lågt satta och naturligtvis spekulativa, men visar ändå ungefär hur stor andel av hushållen som hade i fyrktal satt inkomst/förmögenhet.⁵

De taxeringsskyldiga som inte kom med i fyrktalslängden hade en inkomst som var så låg eller ägde en förmögenhet som var så liten att den var avdragsberättigad. Avdragsreglerna var följande. Fram till 1883 gällde att inkomster upp till 400 kr var befriade från inkomstbevilning. På belopp mellan 400–1 800 kr beräknades inkomstbevilningen på maximibeloppet minskat med 300 kr. På inkomster över 1 800 kr beviljades ej avdrag.

Från 1883 ökades det bevilningsbefriade beloppet till 500 kr. På inkomster mellan 500–1 200 kr avdrogs 450 kr och på inkomster mellan 1 200–1 800 kr var avdraget 300 kr. Inga avdrag beviljades på inkomster över 1 800 kr.

I detta sammanhang är det av intresse att redovisa de grundläggande principerna för bevilningen till staten samt de väsentliga ändringar som skedde från 1862 till 1909.

Från 1862 gällde att för jordbruksfastighet utgjordes bevilningen av 3 öre för vart 100 kronors taxeringsvärde medan för "ej jordbruksfastighet" erlades 5 öre. Den lägre bevilningen för jordbruksfastighet berodde på jordbruksfastighetens större utskylder i grundskatt och på rustnings- och roteringsbesvär.

År 1892 beslutades emellertid om grundskatternas samt rustnings- och roteringsbesvärens fullständiga avskrivning inom en tolvårsperiod. Bidrag till rustnings- och roteringsbesvären hade dessutom erhållits från 1886. Därmed ändrades förutsättningarna för bevilningen av taxeringsvärdet på jordbruksfastighet. Från 1892 erlades därför 6 öre för vart 100 kronors taxeringsvärde. Bevilningen för inkomst av kapital eller arbete var 1 procent som tidigare.

För varje påbörjad tioöring i bevilning erhöles 1 fyrk. Undantag från denna regel var fram till 1892 fyrksättningen för jordbruksfastighet, där för varje påbörjad femöring i bevilning erhöles 1 fyrk.

Bevilningen för jordbruksfastighet var alltså fram till 1892 så låg som 3 öre för vart 100 kronors taxeringsvärde, på grund av att grundskatten och rustnings- och roteringsbesvären ansågs behöva balanseras av låg skatt på taxeringsvärdet. Genom att fördubbla fyrktalen ansågs en riktig fyrksättning erhållas, dvs en rimlig utgångspunkt för de kommunala utskylderna och en rättvis grund för rösträtten. När sedan taxeringsvärdet från och med 1892 beskattades med det dubbla beloppet, dvs 6 öre,

⁴ Rydberg 1961 s 141 ff.

⁵ Om förändringar i hushållens storlek se Eriksson, Rogers 1972 s 62 et passim.

bortföll anledningen till dubbla fyrktal för inkomst av jordbruksfastighet. Bestämelsen om dubbla fyrktal borttogs därför. I fortsättningen gällde alltså även för jordbruksfastighet, att för varje påbörjad tioöring i bevillning åsattes 1 fyrk. Detta sagt för att påpeka att ingen reell förskjutning i fyrktalssättningen skedde i och med 1892 års beslut.

Inkomsterna av en jordbruksfastighet beräknades alltså till 6 % av taxeringsvärdet, medan inkomsterna från annan fastighet uppskattades till 5 %. De beräknade inkomsterna utgjorde bevillningsgrund inte de reella.

Inkomsten av en jordbruksfastighet med 10 000 kronors taxeringsvärde beräknades alltså till 600 kr. På detta betalades 1 % i bevillning, dvs 6 kr. Med andra ord ansågs fastighetsbevillningen motsvara inkomstbevillningen, där ju bevillningsbeloppet var 1 % av inkomsten.⁶

Enligt detta betraktelsesätt blir fyrktalen ett tal som kan användas vid jämförelser mellan den jordbrukande befolkningen och övrig befolkning. Fyrktalen ger direkta indikationer om styrkeförhållandet dem emellan.

I denna undersökning har vi därför funnit det rimligt att använda fyrktalssättningen som ett instrument för att göra jämförelser mellan den jordbrukande befolkningen och övriga. Fyrktalssättningen får dock aldrig bli enda jämförelsegrund.⁷

C. KLASSIFICERING AV BYAR OCH GÅRDAR

I avsnittet "Socknens indelning" har redan en klassificering av socknens byar utifrån befolkningstal skett. För att kunna ge en karakteristik av en by är dock invånarantalet blott en faktor att beakta bland flera. Byns geografiska placering och yttorlek har också sin betydelse i sammanhanget liksom framför allt näringslivet i byn.

För att i den fortsatta undersökningen på ett smidigt sätt kunna teckna exempelvis just jordbruksnäringen i en by, finns behov av ett instrument för att på ett enkelt sätt kunna karakterisera detta jordbruk.

Jag har valt att göra denna karakteristik med utgångspunkt från den i mantal satta jorden på gårdarna i respektive by. Det fyrktal som åsattes dessa får utgöra grund för bedömningen.

Med hänsyn till jordbruken i Kumla har det visat sig lämpligt med följande indelning av gårdarna i Kumla:

Ett jordbruk där den i mantal satta jorden var åsatt

1–29 fyrkar	benämns en liten gård
30–59 fyrkar	benämns en medelstor gård
60–99 fyrkar	benämns en stor gård
100– fyrkar	benämns en mycket stor gård

⁶ Exemplet och slutsatsen från Aldén 1896 II s 140.

⁷ Källor till detta avsnitt har varit SFS 1861/34, 1883/51, 1892/44. Aldén 1896 I s 107 f.

På motsvarande sätt benämns en bonde med en gård på 1–29 fyrkar för en bonde med liten gård, en bonde med en gård på 30–59 fyrkar för en bonde med medelstor gård osv.

En fråga som osökt aktualiseras när fyrktalssättningen av jordbruken i Kumla är på tal är det antal bönder som hade inkomst vid sidan av sitt jordbruk.

D. BÖNDER MED INKOMSTER VID SIDAN AV JORDBRUKET

Även bönderna i Kumla drogs med i den allmänna utvecklingen av näringslivet. Påfallande är att bönderna i allt större utsträckning skaffade sig inkomster vid sidan om sitt jordbruk. I åtskilliga fall förvandlades dessa biinkomster till huvudinkomster. Utvecklingen kulminerade under de sista åren av 1890-talet för att sedan gå tillbaka. År 1905 märker vi att flera av de bönder som sysslat med skomakeri nu dragit ned denna verksamhet åtskilligt.¹

För den fortsatta framställningen har vi behov av att på ett enkelt sätt kunna skilja på bönder som enbart levde på sitt jordbruk och andra som hade biinkomst förutom jordbruket. Vi har därför valt att kalla den första gruppen "a-bönder", den senare "b-bönder".

B-bönderna fanns i framför allt fyra områden av socknen nämligen de västra byarna, de centrala, de sydöstra och slutligen de sydliga byarna.

I de västra, och delvis också i de centrala byarna, var det skomakeriet som gav bönderna extrainkomster, i de sydöstra byarna stenhuggerinäringen. Hur det kunde finnas så många b-bönder i de sydliga delarna av socknen, där det varken förekom skomakeri i någon högre grad eller stenhuggeri, är inte så lätt att begripa. En viktig orsak synes vara närheten till, och indragningen i, det kraftigt expanderande området i och omkring Hallsbergs station.

Hur omfattande denna företeelse med b-bönderna i själva verket var illustreras tydligt av figur 3 s 35. Samtidigt demonstreras här överskådligt hur jordbruket i Kumla socken kom att svara för en allt mindre del av socknens totala försörjning.

Nära till hands ligger antagandet att det framför allt var bönder med små gårdar som tvingades skaffa sig extrainkomster för sin försörjning. En närmare granskning av förhållandena i Kumla motsäger inte detta faktum. Särskilt i socknens västra delar, med dess stora ägostyckning, var extrainkomsterna en livsnödvändighet.

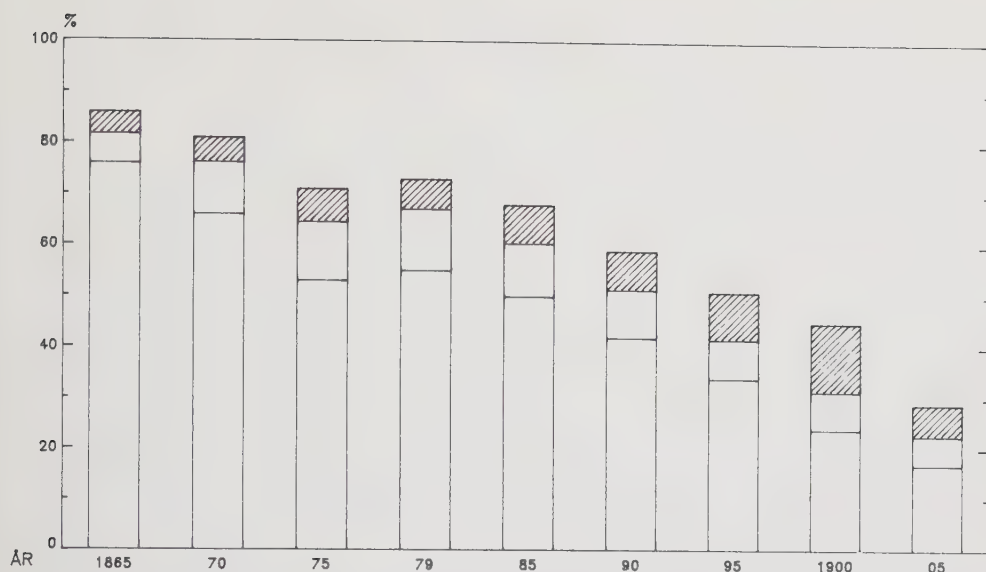
Det är dock påfallande att även bönder med medelstora och stora gårdar såg till att skaffa sig nya inkomster och därmed drogs in i den nya samhällsutvecklingen.²

P J Carlsson exempelvis, hade en stor gård i Stene samt bedrev skohandel. Skohandeln, som blev alltmera omfattande, tog så småningom helt överhanden. I den sydöstra delen av socknen, med sin sten- och kalkindustri, bodde nämndemannen Adolf

¹ Se s 20 f och s 35 figur 3.

² Fyrktl. Persreg. Se även Rydberg 1961 s 59.

Figur 3. Böndernas procentuella andel av den totala fyrksumman i Kumla socken 1865–1905.

Den underliggande helt ofyllda stapeln anger a-böndernas andel av socknens totala fyrksumma. Ovanpå är lagd en kombinerat ofylld och streckad stapel som anger motsvarande siffror för b-bönderna, varvid ofylld del av denna stapel anger andelen fyrkar för i mantal satt jord, streckad del, andra förvärvskällor.

Källa: Fyrktl.

Jonsson och bröderna E A och G R Jonasson. Alla dessa ägde bärkraftiga gårdar. Dessa gårdar kom så småningom att blott svara för en mindre del av dessa persons sammanlagda inkomst och förmögenhet. Det mesta kom från kalkindustrin.³

E. GRUPPERING UTIFRÅN INKOMSTER OCH YRKEN

Att klassificera människor utifrån deras yrkestillhörighet är en vanskelig sysselsättning, där metoderna måste skifta allt efter hur det är beställt med källorna och undersökningens art. Svårigheterna grundas främst i att en yrkesbenämning ofta ger en mer eller mindre vag upplysning om en persons reella yrkesutövning och sociala hemvist. Dessutom kan samma person ha olika yrkesbenämningar beroende på vilken källa som används, för att nämna några påtagliga problem. I allt högre grad har den socialhistoriska forskningen av idag uppmärksammat och oroats av detta dilemma.¹

³ Fyrktl. Persreg.

¹ Se framför allt Andrae 1978 s 2–9. Andraes uppsats ingår i ett temanummer i HT, där aktuella försök att definiera sociala grupper och klasser presenteras. Dessutom avser temanumret att göra socialhistorikerna uppmärksamma på de svårigheter och begränsningar som alla former av klassificeringar innebär. Observera även kritiken av den socialhistoriska forskningens inriktning från historiematerialistiskt håll. Se i detta fall Fredriksson 1980 s 15–49.

I denna undersökning har yrken påförts de undersökta personerna allteftersom yrkesuppgifter förekommit i källmaterialet. Kronologisk ordning har eftersträfvats. Alla yrkesbenämningar har medtagits. Det har visat sig omöjligt att bestämma när en person skiftat yrke, varför yrkena ligger i ordningsföljd utan angivande av år.²

Trots att alltså möjligheterna tycks föreligga att arbeta fram ett klassificeringssystem utifrån yrkesbeteckningarna, som skulle passa förhållandena i Kumla, har vi avstått från detta. I stället baserar vi klassificeringen i huvudsak på inkomst- och förmögenhetsuppgifterna. Yrkesangivelserna brukas vid behov för att ge stöd åt dessa uppgifter. Orsaken till detta val är att yrkesbeteckningarna för Kumlas del är alltför oprecisa för att vara brukbara. I Kumla dominerade två näringsgrenar, jordbruk och skomakeri, vilket betyder att yrkesbeteckningarna hemmansägare (eller motsvarande beteckning) och skomakare är de vanligast förekommande. Att stå som hemmansägare kan i vissa fall innebära att man hade en liten gård i exempelvis den västra delen av socknen. Denna gård motsvarade ett litet torp i en annan del av samma socken. Men bakom beteckningen hemmansägare kan också dölja sig en person som innehade mycket stora gårdar och under sig hade en rad underlydande. På motsvarande sätt kan yrkesangivelsen skomakare en gång avse en skomakeriarbetare, en annan gång en person med eget skomakeri och underställda skomakeriarbetare. Dessutom kunde samma person bedriva viss skohandel utan att detta märks i yrkesbeteckningen. Till detta kommer att man i Kumla ofta försörjde sig på en kombination av jordbruk och skomakeri, där det är mycket oklart vad som var biinkomst respektive huvudinkomst. Av yrkesbeteckningen framgår inte detta. Där benämns man endera hemmansägare eller skomakare, trots att man var syselsatt inom båda yrkesområdena.

På ett helt annat sätt nås precision i klassificeringen, om man utgår från inkomst- och förmögenhetsförhållandena. Genom kännedom om inkomsterna och förmögenheterna ges dessutom möjligheter att aggregera data på ett sätt som i denna undersökning visat sig mycket brukbart.

Fyrktalslängderna utgör källa för inkomstuppgifterna. Ur fyrktalslängderna har, beträffande de personer som ingår i denna undersökning, det fyrktal som härrör från

² Hans Norman har gått igenom husförhörslängderna i Kumla och ur dessa förtecknat samtliga i dessa förekommande yrken åren 1880 och 1890. Därefter har han grupperat yrkena efter deras art. Norman fördelar förekommande yrken i följande huvudgrupper:

- 1 Jordbruk med binäringar
- 2–3 Industri och hantverk
- 4 Handel och samfärdsel
- 5 Allmän tjänst och fria yrken
- 6 Husligt arbete
- 7 Ej specificerbar verksamhet.

Inom varje grupp förekommer sedan ett antal underavdelningar, där de i husförhörslängderna förekommande yrkena är nedtecknade. I denna undersökning har Normans uppteckningar och uppdelning legat till grund vid förteckning och gruppering av yrke. Observera att denna gruppering inte utgör något färdigt klassificeringsschema. Vi har använt Normans huvudgrupper för att på ett bekvämt sätt kunna sätta kodbeteckningar på de förekommande yrkena. I både husförhörslängderna och i ändå högre grad i föreningsmatriklarna har vi funnit ett antal yrken som ej förtecknats av Norman. Dessa har placerats in under respektive huvudrubrik och underavdelning. Norman 1967 s 201–209.

jordbruksfastighet med i mantal satt jord, från jordbruksfastighet utan i mantal satt jord och slutligen från annan fastighet, sammanförts till ett tal.

Därefter har det fyrktal som härrör från alla övriga beskattningsföremål, dvs framför allt från löne- och ränteinkomster, sammanförts till ett tal. Slutligen har de båda talen summerats.

Genom denna uppställning får man en mera ingående kunskap om hur inkomsten förvärvats, något som i kombination med yrkesuppgifterna ger ett gott underlag för bedömning och kategorisering.

Utdrag ur fyrktalslängderna har gjorts vart femte år från och med 1865 till och med 1905. Fyrktalslängden för år 1880 har förkommit, varför denna ersatts av 1879 års längd.

Personer som exempelvis var medlemmar i en förening blott under något enstaka år har alltid följts minst en femårsperiod, för att bland annat kännedom om denna persons fyrktal skulle erhållas.

Personer som ej åsatts fyrktal erhåller siffran 0. Någon undersökning av inkomstläget för dessa, som således hade en inkomst som var så låg att den var befriad från statlig bevillning, har inte gjorts. Enbart vissa beräkningar angående inkomstläget för speciellt ofta förekommande grupper har skett.³

Hustrur har påförts makens inkomst med anteckning om att inkomsten avser maken.

I samtliga fall där personer inte förekommer i fyrktalslängden, men där kännedom om föräldrarnas fyrktal föreligger, har föräldrarnas fyrktal påsatts, med anteckningen om att inkomsten avser föräldrarna. När egen fyrktalssatt inkomst föreligger har ej föräldrarnas fyrktal antecknats.

Genom detta sätt att arbeta kan alltid en inkomstuppgift kombineras med en eller flera uppgifter om yrkestillhörighet.

F. LÖNE- OCH PRISUTVECKLINGEN

Löneutvecklingen i Örebro län 1865–1899 för manliga och kvinnliga lantarbetare (årslön i husbondens kost) samt allmänt varuprisindex framgår av figur 4 på sidan 38.

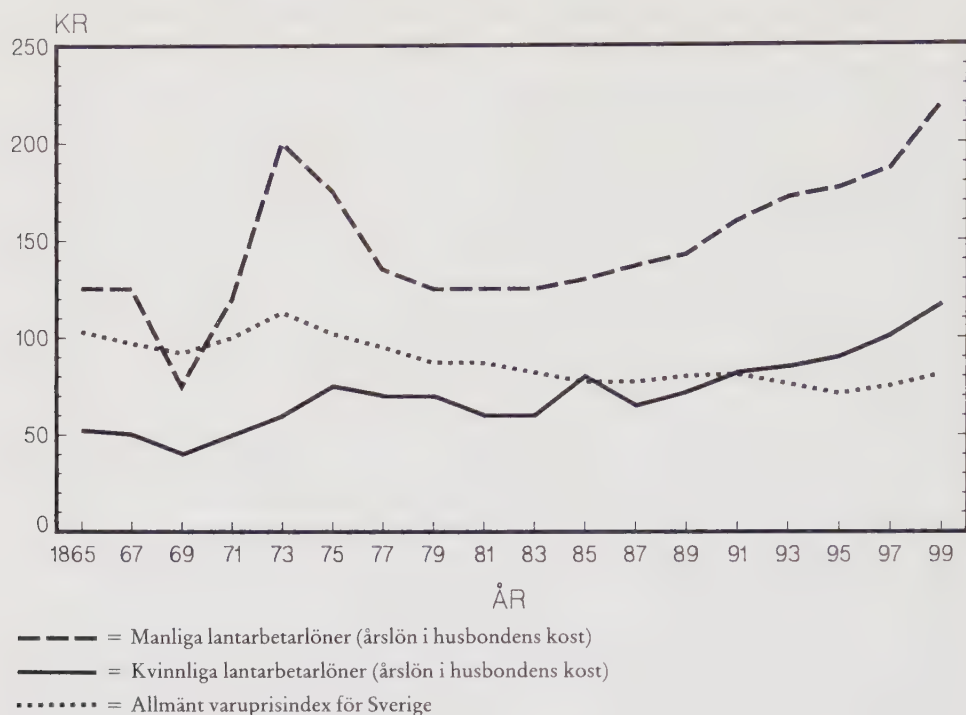
Priserna hade som synes en tendens att sjunka trots en tillfällig uppgång under 1870-talet.

Vidare observerar vi hur lantarbetarlönerna, räknade i husbondens kost, sjönk under nödåren i slutet av 1860-talet. Under 1870-talet skedde både en kraftig uppgång och en kraftig nedgång av lantarbetarlönerna. Från mitten av 1880-talet befann de sig i ständigt stigande. Tendensen i stort är att lönerna överhuvudtaget var i stigande under perioden.

I vårt sammanhang, med direkta kunskaper enbart om dem som finns med i fyrktalslängderna, är det av vikt att få största möjliga kännedom om inkomsterna hos

³ Se s 38.

Figur 4. Löneutvecklingen i Örebro län 1865–1899 för manliga och kvinnliga lantarbetare (årslön i husbondens kost)

Källa: Norman 1967 s 31.

dem som ej hade i fyrktal satt inkomst. Vi noterar därför med intresse, att för manliga lantarbetare i Örebro län sjönk inkomsten under de sämsta åren på 1870-talet till 75 kr, medan högsta notering var 220 kr år 1900. Motsvarande siffror för de kvinnliga lantarbetarna var 40 kr respektive 120 kr.

Detta betyder att jordbrukets drängar och pigor aldrig kom upp i en inkomst där statlig bevilling utgick. Detta gällde också skomakardrängarna. I övrigt äger vi ej kännedom om denna gruppens ekonomiska villkor.

Skomakarna däremot vet vi mer om. Enligt Rydberg var löneläget lågt i Kumla i jämförelse med övriga orter.¹ I genomsnitt låg inkomsten av kapital och rörelse i begynnelseskedet under andra hälften av 1860-talet på mellan 400–500 kr. I början av det nya seklet hade detta belopp ökat till uppåt 700 kr. Till detta kom i många fall inkomst av fastighet resp jordbruksfastighet.² Omsatt i fyrkar skulle en inkomst på 700 kr ge 25 fyrkar, vilket också var ett vanligt förekommande fyrktal för skomakarna i Kumla vid sekelskiftet.

¹ Rydberg 1961 s 116–119.

² HR skomink.

G. DE ÖKADE INKOMSTKLYFTORNA

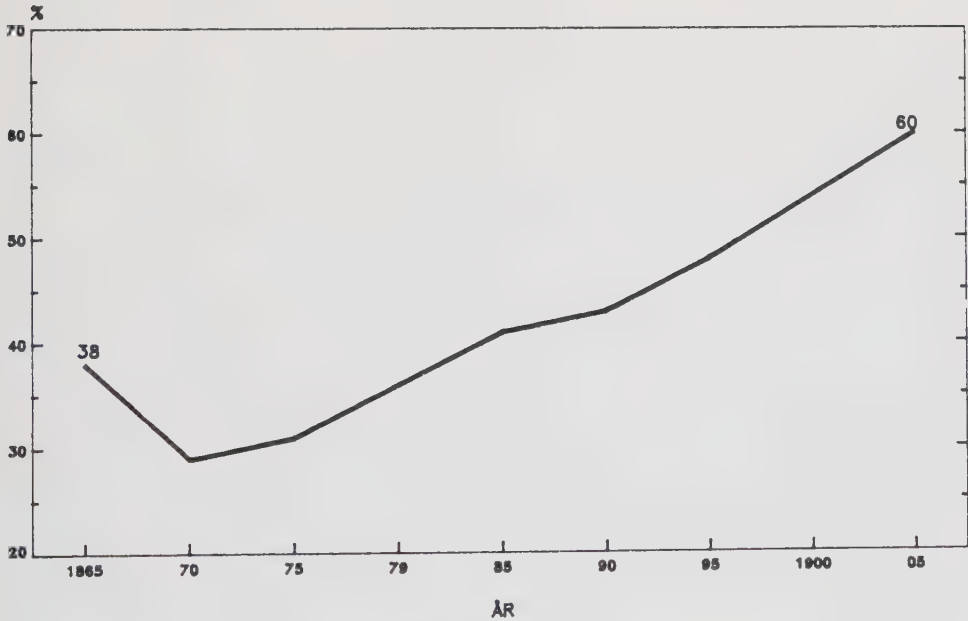
Kraftigt ökade inkomstklyftor följde på att Kumla socken alltmera industrialiserades. En kapitalstark grupp personer kom att förfoga över en allt större del av sockenbornas sammanlagda inkomster och förmögenheter.

Höginkomsttagarna

I denna undersökning har gränsen för hög inkomst och förmögenhet satts vid talet 100 fyrkar eller mera. Detta betyder att en person som på grundval av den statliga be-
villningen erhöll 100 fyrkar eller mera, benämns höginkomsttagare. År 1865 åsattes 0,7% av de fyrktalsuppsatta detta antal fyrkar eller mer. Motsvarande siffra år 1905 var 2%.¹

Hur höginkomsttagarna inklusive deras aktiebolag, handelsbolag och dylikt kom att förfoga över en allt större del av den samlade inkomsten och förmögenheten framgår av följande figur.

Figur 5. Höginkomsttagarnas fyrktalsinnehav i förhållande till det totala fyrktalsinnehavet i Kumla socken 1865–1905.

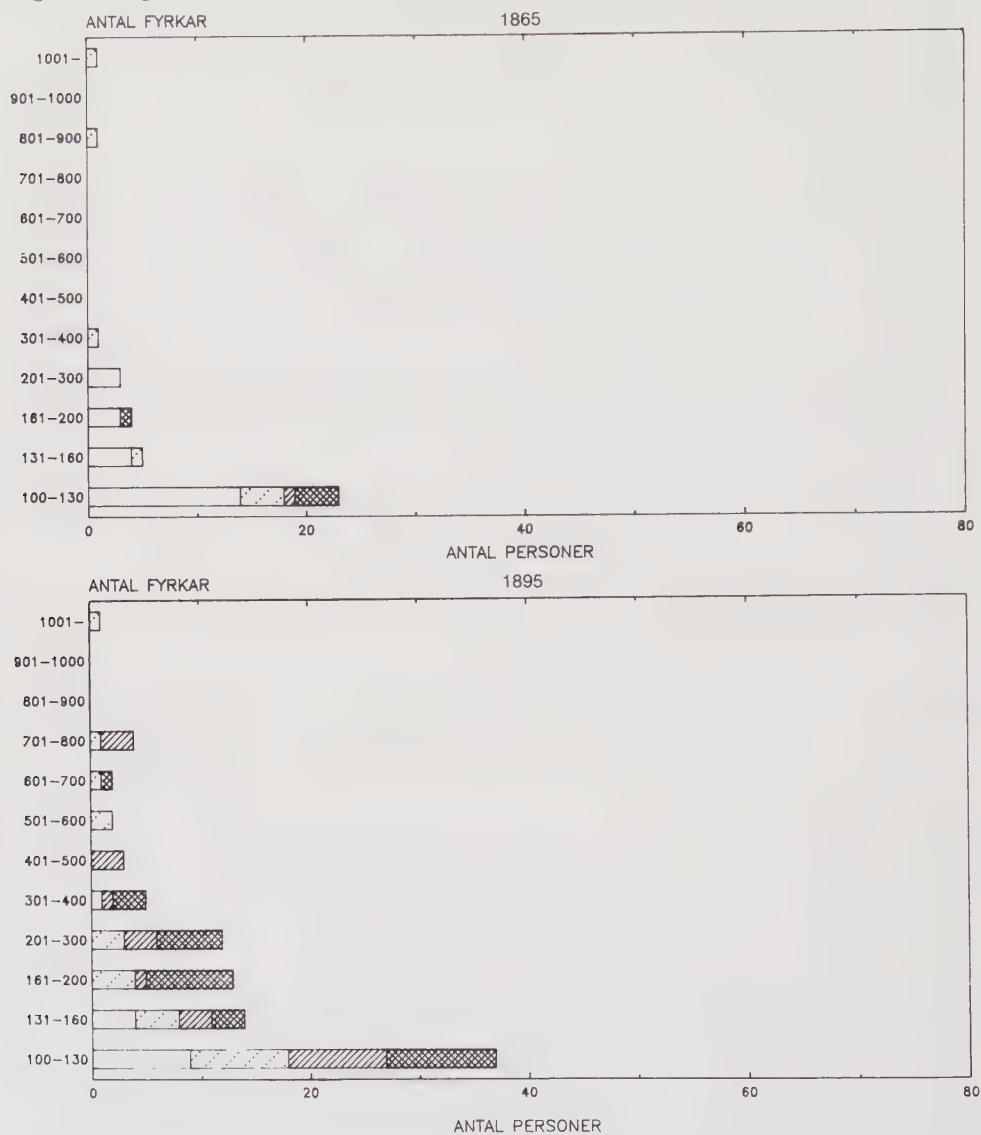

Källa: Fyrktl.

Det är av intresse att närmare granska dessa höginkomsttagare. I tre figurer skall vi därför nedan, utifrån förhållandena 1865, 1895 och 1905 redovisa utvecklingen för denna grupp.

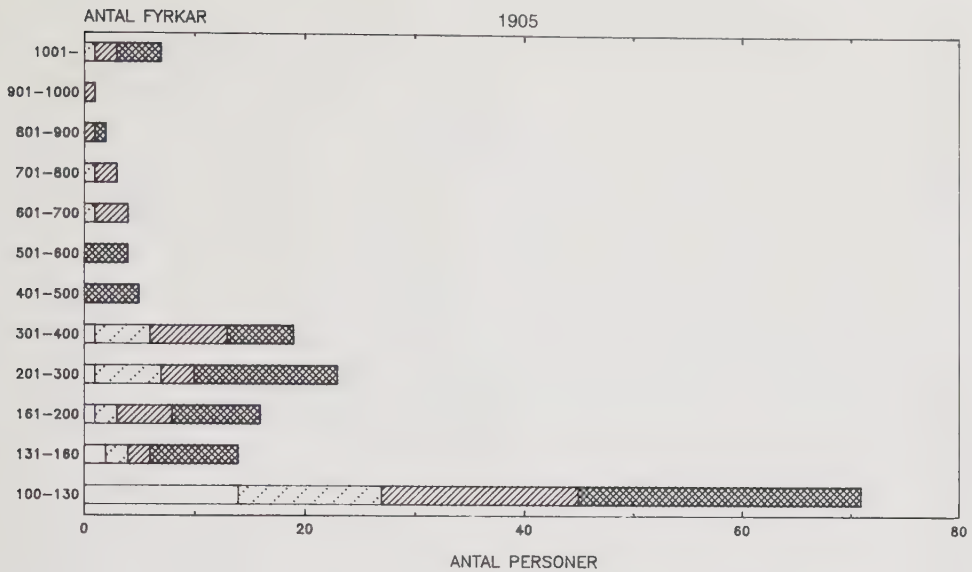
¹ Inkäldförd.

Figur 6. Höginkomsttagarnas i Kumla socken fyrktal 1865, 1895 och 1905

De horisontella staplarna anger antalet fyrktalsinnehavare i respektive kategori. Placeringen i höjddled beror av fyrktalsnivån.

- betecknar fyrktalsinnehavare som skattade för enbart i mantal satt jord.
- betecknar fyrktalsinnehavare som skattade för i mantal satt jord samt andra beskattningsföremål.
- betecknar fyrktalsinnehavare som skattade för inkomst av annan (jordbruks)fastighet samt andra beskattningsföremål.
- betecknar fyrktalsinnehavare som skattade för alla övriga beskattningsföremål (huvudsakl kontant inkomst samt ränteinkomst).

Källa: Fyrktl.

A-bönderna, i figurerna redovisade som den ofyllda delen av de liggande staplarna, återfinns vid alla tre undersökningstillfällena huvudsakligen i det lägsta höginkomstskiktet, dvs i gruppen 100–130 fyrkar.

B-bönderna, i figurerna redovisade som den prickade delen av de liggande staplarna, har genom sin inkomst vid sidan av jordbruket kunnat tränga högre upp, men nådde blott undantagsvis högre än 400 fyrkar.

De som fick sin huvudsakliga inkomst från andra inkomstkällor kom emellertid från slutet av 1800-talet att bli de alltmera dominerande. Detta gäller på såväl den lägsta höginkomstnivån mellan 100–130 fyrkar som högre upp.

För att ytterligare illustrera hur inkomstklyftorna ökade i Kumla kan nämnas att grosshandlare P J Carlsson, som erhöll högsta antalet fyrkar år 1905, hade hela 3 130 fyrkar. Han var tätt följd av godsägaren och innehavaren av järnvägshotellet i Hallsberg O Olsson Arnberger 2 930 fyrkar.

Det var framför allt den industriella utvecklingen i Kumla, en utveckling som var baserad på partiskomakeri, skohandel samt stenindustri, som åstadkom de kraftigt ökade inkomsterna i socknen.

Hur utvecklingen gick i denna riktning framgår än tydligare av tabellerna på sid 42, som samtidigt ytterligare illustrerar jordbrukets ändrade ställning i socknen.

I och med att de höga inkomsterna och förmögenheterna alltmera kom att bero av den industriella utvecklingen och handel uppstod ett tydligt lokaliseringsmönster för höginkomsttagarna. Dessa var huvudsakligen bosatta i ett område som sträcker sig från Södra Mos i norr, rakt söderut genom Kumla stationssamhälle och Kumla by, via Norra och Södra Sanna, mot Hallsberg. Det var också inom samma område som

Tabell 1. Höginkomsttagarna i Kumla (inklusive aktiebolag, handelsbolag o dyl) fördelade efter hur inkomsten förvärvats.

Kategori	1865	70	75	79	85	90	95	00	05
A	23	13	10	21	17	15	14	18	19
B	7	10	13	13	16	15	25	29	31
D	1	2	4	3	6	16	22	36	43
E	5	5	10	10	20	21	31	34	72
Summa:	36	30	37	47	59	67	92	117	165

A = inkomst av i mantal satt jord

B = inkomst av i mantal satt jord samt övriga beskattningsföremål

D = inkomst av fastighet eller annan jordbruksfastighet samt övriga beskattningsföremål

E = inkomst av övriga beskattningsföremål (fa kontant inkomst och ränteinkomster)

En kategori C kommer ej med på grund av för låga fyrktal. Denna inkomstgrupp skattade för enbart fastighet eller annan jordbruksfastighet.

Källa: Fyrktl

Tabell 2. Antalet höginkomsttagare i olika kategorier 1865 och 1905 i Kumla socken. Förändringen uttryckt i procent.

Kategori	Antal höginkomsttagare 1865	Antal höginkomsttagare 1905	Förändring
A	23	19	– 17 %
B	7	31	+ 343 %
D	1	43	+ 4 200 %
E	5	34	+ 1 340 %

Angående kategoriindelningen se tabell 1.

Källa: Fyrktl

det mest markerade uppbrottet från jordbruket skedde, liksom den kraftigaste befolkningstillväxten. I övriga delar av socknen förblev i stort under hela vår undersökningsperiod jordbruket huvudnäringen.²

Två andra mindre lokaliseringscentra för höginkomsttagare framträder dessutom; ett i den västra delen av socknen där skomakeriet och skohandeln dominerade, ett i den sydöstra delen av socknen där stenhuggerinäringen var lokaliserad.

Låginkomsttagarna

Hela vår undersökningsperiod kännetecknas generellt av ökade inkomster och ökad köpkraft.³ Allt större del av befolkningen nådde upp till så höga inkomster att de erhöll fyrktal. 1865 var den siffran 10 % av socknens befolkning, 1905 hela 20 %.⁴ Ett

² Se s 116.

³ Se s 37 f.

⁴ Fyrktl.

stort antal sockenbor som skattade för egen inkomst nådde dock fortfarande år 1905 inte upp till minimibelopp för statlig bevillning, dvs 500 kr i årsinkomst. De erhöll därför inga fyrktal. Ovan har vi antagit att ungefär 60 % av samtliga hushåll i Kumla socken låg under minimum för att erhålla fyrktal år 1865, mot 40 % år 1905.⁵

För att få grepp om vilka det var som inte nådde upp till fyrktalssatt inkomst kan man lämpligen nyttja yrkesangivelserna. Fortfarande år 1905 förekom inga drängar, skomakardrängar, skomakeriarbetare, pigor eller jungfrur i fyrktalslängderna.

Höginkomsttagarnas antal ökade alltså kraftigt under vår undersökningsperiod liksom deras inkomster och förmögenheter. Samtidigt fanns det fortfarande år 1905 en betydande del av samtliga hushåll som låg under nivån för statlig bevillning och således saknade fyrktal. Detta innebar att spännvidden mellan de förmögna och de som hade det sämst ställt i socknen kraftigt ökade under perioden 1865–1905.

2. VÄCKELSENS FRAMVÄXT OCH FRIGÖRELSE

A. FRAMVÄXT OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

Det var framförallt partiskomakeriets snabba utveckling som utlöste den så påtagliga samhällsomvandlingen i kumlabygden under andra hälften av 1800-talet. Till och med bondenäringen blev påverkad som vi ovan noterat. Ett stort antal bönder fann genom skomakeriet kompletterande vägar till sin försörjning.¹

Praktiskt taget samtidigt med partiskomakeriet slog väckelsen igenom i kumlabygden och förändrade i grunden förutsättningarna för det religiösa livet i bygden.

I och med partiskomakeriets utveckling i Kumla bröts det gamla, redan hårt angripna ståndssamhället allt mera ned och förvandlades till ett samhälle med annan struktur, ett samhälle där kapitalet kom att spela en allt större roll.² Väckelsen i kumlabygden angrep ståndssamhällets religiösa grundvalar. Genom väckelsen växte ett nytt sätt att se på kyrkan och hennes funktion fram, liksom ett i många stycken nytt sätt att utöva den kristna religionen.

Att tilldela skomakeri och väckelse denna avgörande roll i samhällsutvecklingen är naturligtvis ensidigt utifrån ett större perspektiv. För Kumlas del var det dock otvivelaktigt så att både skomakeriet och väckelsen fungerade som de utlösande faktorerna i samhällsomvandlingen.

Trots att den svenska enhetskyrkan, fotad som den var på den lutherska treståndsläran och inställd i det gamla ståndssamhällets sammanhang, under den första hälften av 1800-talet alltmera underminerades, bibehöll denna kyrka åtminstone formellt sitt

⁵ Se s 30, 32 f.

¹ Se s 21, 34 f.

² Se s 39–42.

grepp om befolkningen på det lokala planet långt fram i tiden.³ Så också i Kumla där ännu på 1850-talet det kyrkliga livet flöt fram som i gamla tider. Högmässorna samlade en fulltalig menighet och nattvardsseden upprätthölls. Husförhören spelade fortfarande sin gamla roll. Kommunionförhören ägde rum på söndagarna i samband med anteckningen om nattvardsgång nästföljande söndag. Dessa förhör hade dock enbart formell innebörd. Vanliga kyrkoförhör förekom sommartid efter högmässans slut. Att ett nyfött barn skulle döpas var en självklar sak.⁴

Dessa kyrkliga handlingar stod i ett alldeles specifikt sammanhang. Genom dessa handlingar bibehöll prästerskapet det gamla ståndssamhällets självklara samverkan mellan kyrka och samhälle, där hela folket betraktades som ett Guds folk.

Det religiösa fundamentet under denna så kallade enhetskyrkans tid, var den objektivt verkande nåden. Denna nåd åstadkom genom dopet en ny födelse och en mystisk förening med Kristus. Nåden upprätthölls främst genom ordets förkunnelse och genom den heliga nattvarden.⁵

Detta att tonvikten lades på de objektiva momenten innebar inte att den subjektiva sidan, dvs omsorgen om att människorna tog emot nåden, försumrades. En av prästernas huvuduppgifter var att vaka över moral och goda seder.⁶ Dessutom kontrollerade de mycket noga att sockenborna kände till sin troslära. Katekesen traggades flitigt i stugorna inför husförhören.⁷ Läskunnigheten var förvånansvärt utbredd i landet långt innan den obligatoriska skolans tid, vilket till största delen berodde på de krav som kyrkan ställde.⁸

I och med att den nyevangeliska väckelsen nådde kumlabygden vid mitten av 1850-talet och mycket snart fick ett kraftigt genomslag i bygden, inleddes alltså en religiös utveckling, som inifrån skulle förvandla förutsättningarna för all kristen verksamhet i socknen.

Den nyevangeliska väckelsen härrörde framför allt från Carl Olof Rosenius och kretsen kring honom. Spridning fick denna väckelse på olika vägar. Genom tidningar (inte minst Pietisten, där Rosenius själv var redaktör), tidskrifter, traktater m m gjordes budskapet allmänt känt. Predikanter, ofta anknutna till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS), korsade landet på sina predikoresor. Missionsföreningar bildades ute i landet, som i sin tur förde väckelsen vidare.⁹

³ Newman 1939 passim. Göransson 1959 s 5 ff. Järpemo 1977 passim. Martling 1958 s 56 o där anf litt.

⁴ Redelius 1942 s 17 ff. Redelius redovisar i detta sammanhang utförligt det religiösa läget i Närke under den första hälften av 1800-talet. Han tar upp den kyrkliga seden, det sociala och sedliga tillståndet, förkunnelsen, uppbyggelse-litteraturen, folkbildningen och kristendoms-kunskapen. Redelius 1942 s 17–49.

⁵ Lundqvist KA 1977 s 13 och där anf litt. Rodhe 1923 s 253 ff.

⁶ Hur kyrkotukten i Sverige under ortodoxin hopflätades med världsliga straff, samt hur kyrkotukten i denna form förvittrade, se Brilioth 1933 s 279–287.

⁷ Pleijel 1942 s 42 ff. Andersson 1973 s 25–29.

⁸ Lundkvist 1977 s 44 f och där anf litt.

⁹ Om nyevangelismen se Walan 1964 s 24 ff och där anf litt. Se dessutom Åberg 1968.

Till Kumla kom väckelsen just genom av EFS sanktionerade kolportörer, bakom vilka stod patron på Riseberga O G Hedengren, en av EFS' ivrigaste förespråkare.¹⁰

Den för väckelsen oerhört viktiga bibel – traktat – bok – och tidningsspridningen kan även beläggas för Kumlas del. I Kumla församlings pålysningböcker redovisas från 1860-talet och framåt en omfattande distribution av andliga tidningar av olika slag, men även av annan litteratur.¹¹

Ett antal dokument från tiden strax efter den nyevangeliska väckelsens första genombrottsår i Kumla finns bevarade. På ett ovanligt tydligt sätt demonstreras i dessa de förändringar i synsätt som följde väckelsen i spåren. Samtidigt låter dokumenten oss se in i en problematik, som så småningom blev allt mera akut inte minst i kumlabygden.

Dessa dokument är följande: För det första *Kumla Missionsförenings grundstadgande av år 1862*. Missionsföreningen bildades 1861 och hade till syfte att vara en samlande organisation för den nyevangeliska väckelsen i socknen.¹²

Vidare *petition till "Stormäktigste, Allernådigste Konung" från år 1863*, med vädjan om att lektorn A P Falk skulle utnämnas till kyrkoherde i det regala Kumla pastorat. Denna petition uppsattes av skolprästen C J Hofberg i samband med ett sammanträde i ärendet hos innehavaren av Säbylunds fideikomiss, frk Charlotte Lewenhaupt. Petitionen underskrevs av nära halva antalet av socknens hemmansägare och frambars till Kungl Majestät av "tre aktade män av vilka 2 var skolrådsledamöter", nämligen hemmansägarna Eric Olsson i Mossby, Jonas Larsson i Hörsta samt Lars Larsson i Blacksta.¹³

Det tredje och fjärde dokumentet hör samman. Det tredje är ett *upprop från 1862* till allmänheten med inbjudan att *bidraga till en "Christlig Scholinrättning"*, som på privat väg planerades i Hörsta by.¹⁴ Det fjärde är *Hörsta skolhusförenings första stadgar av år 1864*, försedda med en utförlig inledning.¹⁵ Både uppropet och stadgarna är med all sannolikhet skrivna av hemmansägaren och skolrådsledamoten Jonas Larsson.¹⁶

Dokumentet är ideologiskt mycket likartade. Mot varandra ställs en "blott yttre kyrkogemenskap" mot en "innerlig hjertegemenskap med Kristus".¹⁷ Det talas om "medbröderna i tron" och med detta avses inte samtliga sockenbor utan en alldeles speciell grupp bland dessa.¹⁸ Sockenborna förutsätts tvärtom leva fjärran från levande

¹⁰ En mycket ingående skildring av väckelserörelserna i kumlabygden finner vi i Rundqvist 1984 I. Rundqvist har till och med gjort en genomgång av befintligt tidningsmaterial. Angående väckelsens framväxt i Kumla, se Rundqvist 1984 I s 20–39. Svärd 1970 s 65–75.

¹¹ Kla pål. Ribbner 1957 passim.

¹² Grundstadganden 1862.

¹³ Pet. Svärd 1970 s 54 ff. Rundqvist 1984 I s 41.

¹⁴ Larsson 1914 s 5–10.

¹⁵ Höskolh prot. Inledningen samt inledningen till protokollet.

¹⁶ Larsson 1914 s 8.

¹⁷ Pet.

¹⁸ Grundstadganden 1862, Grundstadga 3. Om det typiska i detta synsätt se Thyssen 1969 s 18.

gemenskap med Gud. "Fler och fler måste" nämligen "väckas ur syndasömnen".¹⁹ "H. Kyrkosamfundet", "det andeliga Zion" är förfallet och behöver återuppbyggas.²⁰

Grundinställningen är här vitt skild från en kristendomstolkning som var förankrad i ett objektivt mottagande av nåden genom dopet. Här gällde det i stället främst den personliga tron och det personliga ställningstagandet.²¹

Ändå betonades samhörigheten med kyrkosamfundet och framhölls "vår evangelisk lutherska kyrkas rena lära".²² Att förhållandet till kyrkosamfundet dock inte upplevdes som oproblematiskt, utan att starka spänningar förelåg, kan vi ana i den uttalade förhoppningen att "vidblifva vår evangelisk luthersk bekännelse och icke genom en *obehöfvelig* (kursiverat av författaren) separation avsondra sig från vårt kyrkosamfund".²³

Synen på dopet uttrycks på ett för pietistiskt påverkade kretsar typiskt sätt. Å ena sidan läggs grunden för barnskapet i dopet, å den andra läggs en annan grund nämligen omvändelsen. Denna övergång blir möjlig genom talet om det förlorade barnskapet.²⁴

Jonas Larsson skrev bl a så här i uppropet till allmänheten om stöd för inrättandet av en "kristelig scholinarättning": Barnskaran "är stor, och den är i behof af Christlig undervisning, och klarligen ljuder i ordet den gode Herdens röst: 'Föd mina lamm', uppfostren dessa barnen åt mig, som gått i döden för dem och köpt dem med mitt blod och i dopet upptagit dem i min gemenskap, så att de genom min nåd blefvo delaktiga af det lif som af Gudi är och blefvo Guds barn; dem som redan lupit bort ifrån mig och förlorat sitt barnskap, dem vill jag hafva tillbaka, för att åter göra dem till Guds barn".²⁵

Fasthållandet vid kyrkosamfundet och vid den evangelisk lutherska bekännelsen sker mot en alldeles bestämd bakgrund. Man vill avgränsa sig från de "secteriska och separatistiska riktningar" som spritt sig i församlingen.²⁶ I stadgan för Hörsta skolförening nämns de "secteriska" vid namn. "Ingen talesman får i detta Skolhus tala

¹⁹ Höskolh prot. Inledningen.

²⁰ Pet.

²¹ Jämför med Lundqvist KA 1977 s 13f och där anf litt. Se även Thyssen 1969 s 15 där Pontoppidan Thyssen utifrån ett nordiskt perspektiv betonar att det nya med väckelsen var den "enkeltes omvendelse". Pontoppidan Thyssen undviker dock en alltför skarp gränsdragning: "også den aeldre lutherska folkeopdragelse sigtede mer eller mindre mod personlig tilegnelse".

²² Pet. Martling som undersökt förhållandena i Karlstad stift påpekar att denna trohet mot Svenska kyrkans lära och bekännelse var ett grundläggande drag i missionsföreningarna under utgångsskedet. Martling 1958 s 140.

²³ Grundstadganden 1862, Grundstadg 6.

²⁴ Svärd 1970 s 50 f. I detta sammanhang refererar Svärd de inledande betraktelserna i det nyevangeliska organet Stadsmissionären årgångarna 1862–1864. Redaktör var A P Falk.

²⁵ Höskolh prot. Inledningen.

²⁶ Pet.

eller hålla Guds ords föreläsning som är baptistsinnader eller frångått vår rena evangeliska lutherska bekännelse". Och vidare: om "någon av ledamöterna skulle blifva baptist eller i någon annan säkt som drager eller strider ifrån vår rena evangeliska lutherska bekännelse så hafver han sin rätt förlusten, och ingen talan har" osv.²⁷

Således betraktas baptisterna som sekterister. Vilka som avses med separatisterna känner vi däremot ej till.

Ett allmänt drag inom pietistiska kretsar var något som kort kan benämnas ecclesiolism. Man tänkte sig att den lilla "fromma" gruppen som verkade inom kyrkosamfundets ram – ecclesiola in ecclesia – skulle inifrån genomsyra kyrkosamfundet och upprätta detta.²⁸ Inom denna ecclesiola upprätthölls krav på tro och uppehölls en kyrkotukt i enlighet med anvisningarna i Nya testamentet.²⁹

Bland de dokument vi här refererat framträder den ovan anförda ecclesiolismen tydligast i Kumla Missionsförenings grundstadganden. Det stadgades om ledamöterna i Missionsföreningen att de skulle vara "Guds barn och redlige, stadgade wandringsmän på lifsens smala väg".³⁰ Missionsföreningen skulle, heter det i ett annat sammanhang, verka "särdeles ibland medbröderna i tron (Galat 6:10)".³¹ Vidare stadgades att vid fall av att någon missionsföreningsledamot skulle "försaka tron och förfalla i ett väsende som icke är evangelio värdigt", han skulle behandlas med ett kyrkotuktsförfarande som klart och tydligt är hämtat från det klassiska kyrkotuktskapitlet i Matt 18.³²

Dessa exempel kan endast förstås utifrån ett tänkande präglat av en ecclesiolistisk grundsyn.

I den pietistiska traditionen var inte längre prästen den självklare ledaren.³³ Hur lekmän övertagit funktioner som tidigare självklart tillhörde prästens åligganden kan exemplifieras med följande. Missionsföreningens egna bestyrande ledamöter skulle ansvara för spridning av "Christliga tidningar, småskrifter och böcker", "ombesörja Scholsalens eller annan lokals upplåtande och tjenliga talares anskaffande i och för Missionsföredragen".³⁴ I Hörsta skolhusförening, där inte enbart skolundervisning bedrevs utan även regelbundet på söndagarna andliga sammankomster hölls, var det huvudsaken att predikanterna var lutherska.³⁵ Om de var präster eller lekmän spelade ingen roll. När Missionsföreningens stadgar betonade vikten av att varje enskild ledamot vittnade om sin tro, särskilt via "husbesök", sprängdes ramarna för det gamla

²⁷ Höskolh prot Inledningen.

²⁸ Lundqvist KA 1977 s 4 f.

²⁹ Ahlberg 1857 s 26, 43f, 53f et passim. Svärd 1970 passim.

³⁰ Grundstadganden 1862 Grundstadg 6.

³¹ Grundstadganden 1862 Grundstadg 3.

³² Grundstadganden 1862 Grundstadg 9.

³³ Askmark 1949 passim.

³⁴ Grundstadganden 1862 Grundstadg 11.

³⁵ Höskolh prot Inledningen.

samhällets synsätt att husfaderns andliga ansvar begränsades till det egna hushållet inklusive tjänstefolk.³⁶

Den väckelse som bröt igenom i kumlabygden stod i ett pietistiskt sammanhang. Men gammalpietismens lagiska inställning med dess koncentration på bättringen var här ersatt av en förkunnelse av ett annat slag. I nyevangelismen låg betoningen på att försoningsverket var fullbordat. Reservationslöst, utan att kunna hänvisa till egna kvalifikationer, fick människan ta emot budskapet om detta i tro. I denna trostillägnelse upprättades barnaskapet.³⁷

Den nyevangeliska förkunnelsen bedömdes redan under Rosenii livstid av mera gammalpietistiskt inriktade kretsar som "antinomistisk" och "lös".³⁸

När en angloamerikansk helgelseförkunnelse från 1880-talet började spridas i landet accentuerades ytterligare kritiken. Helgelsens plats i det kristna livet hade inte uppfattats på ett fullödigt sätt, sades det. Människan fick, karikerat uttryckt, livet igenom gå omkring som en fattig syndig människa, som helt förlitade sig på nåden, när i själva verket Guds ord lovade bättring och helgelse i Andens kraft.

Helgelseförkunnelsen var emellertid inte det enda nya. Med iver förkunnades om helbrädagörelse och om Kristi snara tillkommelse på ett sätt som var främmande för nyevangelismen med dess markerat lutherska anknytning. När sedan till och med kvinnor tilläts uppträda i predikstolen blev brottet med den lutherska traditionen än tydligare.

I och med att Helgelseförbundet bildades i slutet av 1880-talet och fick sitt centrum hos patron Hedin på Torp i Västernärke, inte långt ifrån Kumla, nådde denna nya förkunnelse snart kumlabygden.³⁹

B. SAMMANFATTNING AV VÄCKELSEN I KUMLABYGDEN

Den frambrytande nyevangeliska väckelsen fick anhängare i Kumla socken från mitten av 1850-talet. Så småningom trängde även andra grenar av väckelsen in över bygden.

Det kronologiska förloppet för dessa rörelsers framväxt är följande:

1854–1855

Den nyevangeliska väckelsen nådde kumlabygden genom predikanterna Carl Otto Engström, Carl Sigfrid Hedström och Johan Jansson. Bakom dessa stod patron Hedengren på Riseberga.¹

³⁶ Grundstadganden 1862 Grundstadg 6. Askmark 1949 s 175 ff.

³⁷ Om nyevangelismen se Walan 1964 s 24 ff och där anf litt. Se dessutom Åberg 1968. Om människans förhållande till Kristi försoning enligt Rosenius se Sjögren 1953, s 100–107.

³⁸ Åberg 1968, s 40 ff. Svärd 1970 s 52 f.

³⁹ Liljedahl 1965 passim. Minnesskrift 1927 passim.

¹ Rundqvist 1984 I s 23ff, Svärd 1970 s 65f. Rundqvist har bl a i sitt arbete tagit hänsyn till samtida uppgifter i tidningspressen, vilket ger hans uppgifter fullgiltighet och tyngd.

1859

Kumla baptistförsamling bildades i Hjortsberga. 1873 eget kapell i Hjortsberga.²

1861

Kumla Missionsförening bildades officiellt 1861, efter att redan tidigare ha fungerat utan formell status. Föreningen hade till syfte att vara en samlande organisation för den nyevangeliska väckelse som slagit rot i församlingen. Kumla Missionsförening markerade sin anslutning till evangelisk luthersk bekännelse och avgränsade sig från den "secteriska" och "separatistiska" inriktning väckelsen i Kumla på sina håll fått.³

1861

År 1861 byggde "missionsvännerna" i Byrsta på eget initiativ ett skolhus, som också blev samlingspunkt för andliga sammankomster. År 1862 övertogs enligt uppgift skolhuset av en förening kallad Byrsta Missionsförening. 1866 bildades i Stene en nattvardsförening. Denna fick sin fortsättning i en förening som vi, utifrån rubriken på dess matrikel av år 1872, benämner "Förening af Män och Qvinnor". År 1876 gick medlemmarna i denna förening upp i den nygrundade Stene kristna församling, som i sin tur år 1878 fick sin hemvist i Byrsta och smälte samman med Byrsta Missionsförening. Byrsta Missionsförening utvecklades alltmera i frikyrklig riktning men bibehöll kontakterna med prästerna i Kumla församling, vilka regelbundet kallades som predikanter.⁴

1862

Ett kombinerat skol- och bönhus i Södra Mossby stod år 1862 färdigt, på mark som upplåtits av kolportören och hemmansägaren Eric Olsson. 1860 hade en liten arbetsförening bildats. Genom avkastningen från deras arbete samt genom frivilliga gåvor kunde skolhuset byggas.⁵

1862

1862 bildades Hörsta skolhusförening av missionsvänner i trakten och genom denna förenings insats byggdes ett skolhus. Detta togs i bruk 1864. Skolhuset användes även för andliga sammankomster. Predikanterna skulle vara av evangelisk luthersk bekännelse. En del av Hörsta skolhusförenings medlemmar bildade 1878 Hörsta kristliga församling. År 1879 antog hela skolhusföreningen detta namn. Församlingen hade nu ändrat karaktär och antog därför nya stadgar, där kravet på evangelisk luthersk bekännelse borttagits. Församlingens nya inriktning är typisk för den utveckling i frikyrklig riktning som kännetecknade hela socknens andliga liv.⁶

² Rundqvist 1984 I s 31–34.

³ Pet. Grundstadganden 1862. Svärd 1970 s 66f, 80 f. Rundqvist 1984 I s 35.

⁴ Om skolhusbyggen i väckelsens regi se Rundqvist 1984 I s 36. Lövgren 1940 s 172. Gralén 1958 s 76, 126, 185–189. Sörensen 1942 s 196–202. Om utvecklingen i Byrsta. Svärd 1970 s 69 ff, 126f. Rundqvist 1984 I s 35f, 50, 53. Uttrycket "missionsvänner" är hämtat från EJ Ekman. Vilka dessa missionsvänner var är ej bekant. Ekman 1902 s 2146.

⁵ Rundqvist 1984 I s 35f Svärd 1970 s 72.

⁶ Rundqvist 1984 I s 36, 53. Svärd 1970 s 71f, 127f.

1865

Lektorn i Stockholm Axel Per Falk tillträdde kyrkoherdetjänsten i Kumla år 1865. Denne tillhörde den nyevangeliska väckelsen och ingick under stockholmsåren i den närmaste kretsen kring C O Rosenius. Falk drevs ända fram till slutet av 1870-talet med i den nyevangeliska "vänsterns" utveckling mot en allt mera markerad frikyrklighet. I och med att den nyevangeliska "vänstern" under 1880-talet allt mera klart markerade sin frontställning mot den Svenska kyrkan, svängde Falk i sitt förhållande till frikyrkligheten. Han återtog sin ursprungliga ecclesiolistiska hållning i anslutning till Rosenius, kombinerad med stark betoning av kyrkans evangelisk lutherska be-kännelse.⁷

1866

Skolhusbygge i Vesta i socknens regi 1866. Skolhuset användes även för andliga sammankomster. År 1876 skrev kyrkoherde Falk i sin almanacka att han skulle besöka "föreningen i Vesta". Denna förening anordnade regelbundet gudstjänster och bönestunder i skolhuset.⁸ 1877 bildades Vesta brödraförening genom splittring av baptistförsamlingen i Hjortsberga. När sedan kravet på baptistiskt dop för inträde i brödraföreningen hävdades, kunde även icke baptistiska missionsvänner ansluta sig. Bland andra gick då skollärare Carl Nylin in i föreningen och blev dess förste ordförande. Även kolportören i EFS, Eric Olsson anslöt sig. Under 1890-talet övertog Vesta Brödraförening ansvaret för gudstjänster och bönestunder i Vesta skolhus. Troligen hade missionsföreningen därstädes tynat bort eller övergått i brödraföreningen.⁹

1870

En metodistpredikant stationerades år 1870 i Hallsberg. I Ålsta by i Hallsbergs socken invigdes 1872 det metodistiska "Christuskapellet". Detta blev centrum för "Hallsbergs Mission". Medlemmar rekryterades även från östra Kumla.

Verksamhet öppnades även i Hardemo, där kapell invigdes 1874. Predikant placerades i Hardemo 1877, och Hardemo Metodistförsamling bildades. Den västra delen av Kumla tillhörde upptagningsområdet för denna församling.

År 1884 invigdes metodistkapell på Stene bys allmänning. 1893 ändrade Hardemo metodistförsamling namn till Kumla metodistförsamling.¹⁰

1872

Väckelse i Kumla socken år 1872. "Herren vare tack! Just i april månad började en stor andlig väckelse i nästan hela socknen, synnerligast i stenetrakten."

Citat från försättsbladet i Axel Per Falks almanacka för år 1872.¹¹

⁷ Svärd 1970 passim. Se nedan s 58 f. Om den nyevangeliska "vänstern", se Walan 1964 s 96–99 et passim.

⁸ Svärd 1970 s 72f. Rundqvist 1984 II s 330 f. APF alm 18/4 1876.

⁹ Huvudkälla är här Rundqvist 1984 I s 54 f. Ang missionsföreningen se Svärd 1970 s 73 samt nedan s 60–63.

¹⁰ Rundqvist 1984 I s 61–69.

¹¹ APF alm 1872.

1872

Carl Fredrik Dreborg tillträdde tjänsten som organist, skollärare och klockare i Kumla församling år 1872.

Därefter kom tillsättningen av ordinarie skollärare slag i slag i samband med skolväsendets utbyggnad i socknen.

Tillsättningsår	Namn	Plats	Avgångsår
1873	Carl Nylin	Vesta	1907
1874	Anders Peter Stenström	Brånsta	1905
1875	Jacob Janson	Byrsta	1915
1876	Per Larsson	Hörsta	1918
1877	Johannes Dahlstedt	Hallsberg	1900

Samtliga dessa lärare var väckelsemän som under lång tid påverkade socknen. De var också alla predikanter.¹²

1872

Ingenjören Edvard Thermaenius bildade år 1872 tillsammans med en del av sina arbetare, Hallsbergs missionsförening. 1877 invigdes Hallsbergs missionshus. Missionsföreningen fungerade även som nattvardsförening.¹³

1873

I socknens regi byggdes ett skolhus i Brånsta som invigdes år 1873. Från och med 1875 förekom livlig gudstjänstverksamhet i skolhuset. Den missionsförening som bildades där samarbetade med motsvarande förening i Södra Mos. Fortfarande år 1900 bestod dessa missionsföreningar.¹⁴

1876–1877

Väckelse i kumlabygden åren 1876–1877. ”Särskilt war förra delena af året 1877 utmärkt för en kraftig och vidsträckt väckelse” skrev Falk i sin ämbetsberättelse till prästmötet 1879.¹⁵

1876

Kumla kristna församling bildades år 1876 i August Perssons hem i Kumlaby. I församlingen ingick ett antal personer bosatta i den centrala och södra delen av Kumla socken. Nomenklaturen var något vacklande. Enligt matriklarna namnbyte till Granby kristna församling 1887 och till Granby Sanna kristna församling 1894. Från och med 1901 blev namnet ändrat till Sannaheds friförsamling.¹⁶

¹² Svärd 1970 s 145–149. Rundqvist 1984 I s 59f, Rundqvist 1984 II s 332–336.

¹³ Rundqvist 1984 I s 51f. Svärd 1970 s 73 f. Angående denna förening som nattvardsförening se Svärd 1970 s 79, 88.

¹⁴ Rundqvist 1984 II s 333. Svärd 1970 s 72. KMF prot 7/3 1878 par 1, do 13/4 1878 par 1. Örebro 1900 Gåvoredovisning. Predkp. Gudskp.

¹⁵ Ämbber prm 1879. Svärd 1970 s 68, Rundqvist 1984 I s 51f.

¹⁶ Sannfrif matr. Svärd 1970 s 74, 134f. Rundqvist 1984 I s 53, 83 ff.

1877

Ett missionshus byggdes i Folketorp år 1877. Folketorps missionsförening grundades enligt uppgift år 1875. Folketorps friförsamling bildades år 1895 av medlemmar från Kumla friförsamling. Formellt uppgick den sedan länge avtynade Folketorps Missionsförening i Folketorps Friförsamling år 1902.¹⁷

1878

Biskopsvisitation i Kumla 1878 på grund av att kyrkoherde Falk infört kommunionförhör i Kumla församling. Dessa kommunionförhör var ett svar på väckelsens kritik av ett, enligt deras mening, slentrianmässigt nattvardsfirande i "statskyrkan".¹⁸

1878

Kumla missionsförening reorganiserades och anpassades till den radikalisering som väckelsen genomgått. Som medlemmar i denna missionsförening ingick Byrsta Missionsförening (21 medlemmar) och Hörsta kristliga församling (22). Därtill kom "församlingarna" i Kumlaby (28), Södra Mos (17), Brånsta (23) samt Vesta (23) vilka var mera inomkyrkligt inriktade.¹⁹

1882

Brånsta och Södra Mos friförsamling bildades år 1882 i predikanten P G Söderlinds hem i Brånsta. Nio medlemmar antecknades vid starten. Från 1892 ändrat namn till Kumla friförsamling i och med att den huvudsakliga verksamheten förskjutits mot stationssamhället. Församlingen var redan från starten klart frikyrklig och avlog inviter om samarbete med kyrkoförsamlingen. Verksamheten kom att bli mycket framgångsrik.²⁰

1889

Örebro kår av Frälsningsarmén startade år 1889 utpostverksamhet i Täby socken. Egen kår bildades där år 1890. Lokal hyrdes år 1890 vid Kumla station. 1893 flyttade officerarna till Kumla stationssamhälle. Från 1898 benämndes kåren Kumla kår. 1903 invigdes egen armélokal.²¹

1897

Stene friförsamling bildades 1897. Namnet ändrades snart till Åbytorps friförsamling. Denna församling samarbetade med Helgelseförbundet. 1899 invigdes missionshuset Betania.²²

¹⁷ Rundqvist 1984 I s 52 ff. Svärd 1970 s 132 f.

¹⁸ Svärd 1970 s 114. Rundqvist 1984 I s 90. Se nedan s 223–226.

¹⁹ KMF prot 7/3 1878 par 1, 13/4 1878 par 1. Svärd 1970 s 124 ff. Se nedan s 70 f. Rundqvist 1984 I s 58. Rundqvist har i detta sammanhang, på grund av att han saknade tillgång till Kumla missionsförenings protokoll, missuppfattat saken.

²⁰ Svärd 1970 s 128–131. Svärd 1982 s 27–30. Rundqvist 1984 I s 53 f.

²¹ Rundqvist 1984 I s 71 ff.

²² Rundqvist 1984 I s 73–81.

A P Falk kyrkoherde i Kumla

År 1865 tillträdde lektorn vid Nya Elementarskolan i Stockholm Axel Per Falk kyrkoherdetjänsten i Kumla, en tjänst som han behöll ända till sin död 1904. Falk tillhörde under sin tid i Stockholm kretsen kring C O Rosenius. Han var en av de ledande inom Stockholms stadsmission och var redaktör för deras tidning Stadsmissionären. Dessutom tillhörde han EFS' styrelse, där han fick påta sig ett speciellt ansvar för att granska den litteratur som EFS planerade ge ut. Samtidigt var Falk flitigt sysselsatt med översättningsarbete. Bland annat var det Falk som översatte Luthers galaterbrevskommentar och det var till största delen Falk som låg bakom översättningen av Luthers kyrkopostilla.

Mest känd som översättare blev Falk när han tillsammans med sina kollegor lektorerna P M Elmblad och G S Löwenhielm översatte Nya testamentet. Denna översättning gavs ut 1863 och gick under namnet "lektorernas översättning". Fram till 1883, då bibelkommissionens normalupplaga utgavs och snabbt slog igenom, hade lektorernas översättning en framgång som närmast kan liknas vid den som vederfors Hedegårds översättning under 1960-talet.¹

Falk tillträdde sin lärartjänst vid Nya Elementarskolan 1847. I denna provskola, där de liberalt reformvänliga kraven på förändringar i skolväsendet prövades i praktiken, hade Falk en stark ställning. Han kom att mycket markant träda in i det liberalt reformvänliga sammanhanget. 1849–1850 var han till och med redaktör för Ny Tidsskrift för lärare och uppfostrare, en tidskrift som renodlat företrädde de reformvänliga lärarkretsarna, ett liberalernas eget organ.²

Det var emellertid när Falk under den andra hälften av 1850-talet alltmera greps av väckelsen, som han genom sin publicistiska verksamhet gjorde sig känd i vidare kretsar.

Ända till Kumla nådde ryktet om Falk. När kyrkoherdetjänsten i Kumla blev ledig 1862, i och med kyrkoherde O U Uddéns död, fanns där flera kumlabor, som ivrade för att Falk skulle utses till kyrkoherde efter Uddén. Bland dessa var bokspridaren i EFS, kolportören och hemmansägaren Eric Olsson, skolprästen C J Hofberg och fröken Charlotte Lewenhaupt. C J Hofberg skrev en petition till förmån för Falk och med nästan hälften av Kumlas röstägande hemmansägare som undertecknare, uppvaktade man ecklesiastikministern F F Carlson till förmån för Falk.³

¹ Svärd 1970 s 32–44. Om Falk se även Rodén 1956 s 159–162. Willén 1907. Om lektorernas översättning se även Olsson 1968 s 420ff.

² Svärd 1970 s 17–24.

³ Vid en närmare genomgång av vilka de röstägande hemmansägarna var som skrev på petitionen till förmån för Falk, observerar vi följande:

a. I en socken där fortfarande över 80 % av samtliga fyrkar fördelades på bönder, undertecknade 48 % av dessa petitionen till förmån för Falk. De röstägande hemmansägarnas antal var nämligen 327, varav 157 skrev på petitionen.

b. Bland de bönder som skrev på fanns bönder med små, medelstora, stora och mycket stora gårdar repre-

Under andra hälften av 1850-talet luckrades det lagliga skyddet för enhetskyrkan upp. Man brukar tala om den kyrkopolitiska liberalismens genombrott. Utmärkande för F F Carlsons kyrkopolitiska inställning var hans öppna hållning mot väckelsens företrädare. Han stod den uppsaliensiska lågkyrkligheten nära och såg som sitt mål att söka få väckelsen infogad i kyrkans ordinarie liv. Därigenom skulle kyrkan vitaliseras. Kyrkans inre liv berodde nämligen, enligt Carlson, till stor del av en samverkan mellan fri andlig verksamhet och lagligt reglerad tjänsteutövning. Våldsamma yttre omvälvningar borde undvikas. För att nå detta syfte sökte han befrämja tillsättningen av väckta präster. Hans lågkyrkliga kyrkosyn gjorde också att han tog stor hänsyn till församlingarnas önskemål vid sina förslag till utnämningar.

Det är mot denna bakgrund man har att förstå att A P Falk av Karl XV utnämndes till kyrkoherde i Kumla.⁴

I Falk fick Kumla en kyrkoherde som företrädde den nyevangeliska väckelsens kristendomstolkning och kyrkosyn på det sätt som vi ovan refererat. I denna kyrkosyn låg å ena sidan en kraftig kyrkokritik. Å den andra fanns där också ett reformprogram. Kyrkan skulle reformeras genom att de troende slöt sig samman i gemenskaper, där den nytestamentliga församlingsordningen tillämpades. Dessa "fromma" grupper skulle sedan genomsyra den yttre synliga kyrkan.⁵

Kyrkokritiken principiell

Kyrkokritiken var principiellt grundad. I botten låg, som vi tidigare redovisat, en mycket snävare syn på innebörden i att vara kristen än den som officiellt företrädades i kyrkan. Bland de kyrkliga sedvänjorna träffade kritiken främst det allmänna bruket att gå till nattvarden en eller flera gånger per år. Nattvarden var, enligt väckelsens sätt att se, enbart till för de sant troende. Det var ett uppenbart missbruk av den heliga måltiden, när till och med uppenbart ogudaktiga tilläts deltaga. Nattvardens naturli-

senterade. Trots att socknens största röstägare, frk Charlotte Lewenhaupt på Säbylund, ivrade för att få Falk som kyrkoherde och trots att petitionen utformades i hennes hem på Säbylund, saknas hon bland undertecknarna av petitionen. Dessutom saknas i stor utsträckning bönder med små gårdar. Från utmarkerna Folketorp och Säbylund återfinns inga petitionärer.

c. Petitionärerna var jämnt spridda över hela socknen. De fördelade sig på sockendelarna enligt följande:

I nordvästra delen av socknen	46,7 %	av hemmansägarna
I västra delen av socknen	60 %	av hemmansägarna
I sydvästra delen av socknen	49,2 %	av hemmansägarna
I södra delen av socknen	48 %	av hemmansägarna
I sydöstra delen av socknen	55 %	av hemmansägarna
I östra delen av socknen	17 %	av hemmansägarna
I nordöstra delen av socknen	0 %	av hemmansägarna
I centrala delen av socknen	56 %	av hemmansägarna

Den låga siffran för östra delen av socknen beror främst av att bönderna från utmarkerna i Folketorp och Dyrningeberg saknas. Dessutom saknas petitionärer från den nordöstra delen av socknen helt, på grund av att den ende röstägaren där som besatt i mantal satt jord, ovannämnda Charlotte Lewenhaupt, saknas.

Pet. Fyrktl. Rundqvist 1984 I s 40f. Svärd 1970 s 54 ff, 72.

⁴ Svärd 1970 s 56 f. Hansson 1980 s 148–150.

⁵ Se s 47. Walan 1964 s 26. Lundqvist K A 1977 s 14 f.

ga plats var inte i den offentliga gudstjänsten utan i den trängre kretsen av troende.⁶

I den nyevangeliska väckelsens spår följde också en kris för nattvardsseden. Så även i Kumla, där, på grund av A P Falks kyrkotuktsåtgärder, nattvardsseden bröts osedvanligt tidigt. Vi kan datera nattvardssedens definitiva nedgång så exakt som till slutet av år 1876, i samband med att Falk införde ingående kommunionförhör före nattvardsgångarna.⁷

Vidare låg, som vi sett, i den nyevangeliska väckelsens själva idé att bygga på den fromma gruppen och på konventikelgemenskap.⁸ När ett sådant betraktelsesätt blev mera allmänt, förändrades i grunden förutsättningarna för det sedvanliga församlingslivet.

Ingen onödig separation

Företrädarna för den syn på kyrka och väckelse, som vi ovan dokumenterat och i vars sammanhang A P Falk stod, ville dock inte åstadkomma någon "onödig separation". Trots allt värnade man om banden med det Svenska "kyrkosamfundet", med dess ovärderliga evangeliskt lutherska arv och med dess rena lära.⁹

Därför hade den nyevangeliska väckelsen inte enbart en frontlinje mot enhetskyrkans vanekristendom utan också mot, framför allt, baptismen. Denna rörelse bekämpades medvetet, inte enbart på grund av den avvikande dopsynen, utan också för att man tillsammans med "separatisterna" skilde sig från det Svenska kyrkosamfundet.

I kumlabygden blev denna kamp mot baptismen framgångsrik. Baptistförsamlingen i Hjortsberga fick aldrig någon större utbredning. Därtill var konkurrensen från nyevangelismen alltför stark. Inte förrän vid sekelskiftet, och då i det snabbt växande municipalsamhället, slog baptismen igenom.¹⁰

Den ställning som den ursprungliga nyevangeliska väckelsen intog i sitt förhållande till Svenska kyrkan innehöll flera inbyggda svårigheter och oklarheter. Det skulle den framtida utvecklingen med all tydlighet visa. Den ena oklarheten rörde väckelsens syn på kyrkans bekännelse, en bekännelse som i nyevangelismens utgångsläge odelat bejakades. Hur ställde man sig när denna bekännelse utmanades av en på bibelargument fotad kritik av samma bekännelse?¹¹

Vidare, och det är i vårt sammanhang än viktigare, hur ställde man sig till en utveckling, där de väckta grupperna allt mera tog formen av verkliga församlingar, när

⁶ Walan 1964 s 68–84 och där anf litt.

⁷ Se s 223–226. Svärd 1970 s 96 f, 114ff, 140ff. Rundqvist 1984 I s 55 ff. Martling 1958 passim.

⁸ Se s 43–48. Walan 1964 s 23.

⁹ Se s 46.

¹⁰ Pet. Rundqvist 1984 I s 28, 34. Svärd 1970 s 67 f. "Separatisterna" omnämns i Pet. Vilka dessa egentligen var har ej kunnat utrönas.

¹¹ Walan 1964 s 104–109. Svärd 1970 s 92 ff.

ecclesiolan övergick till att bli ecclesia? Var gick gränsen mellan en tillåten utveckling och separation från kyrkan?¹²

De praktiska konsekvenserna av dessa oklarheter och svårigheter belyses med all tänkbar tydlighet i Kumla under Falks tid som kyrkoherde.

Falks kyrkosyn

Falk har aldrig sammanhängande redovisat sin kyrkosyn. Hans yttranden i kyrkliga frågor i skilda sammanhang och under olika perioder av sitt liv, ger emellertid viktiga upplysningar. De andliga miljöer i vilka Falk levde, samt Falks åtgärder i Kumla församling, låter oss likaledes ana hur han tänkte i de kyrkliga frågorna. När allt läggs samman kan vi göra oss en tydlig bild av Falks föresatser och ideal när det gällde kyrkan, hennes plats och hennes funktion.

Falk var i sin syn på kyrkan i grunden "rosenian". Kyrkofrågorna var för honom "yttre" frågor. Den sanna kyrkan bestod av alla sant troende och var i grunden osynlig. Den Svenska kyrkan kunde jämföras med den judiska kyrkan, för att uttrycka det med en typisk vändning från Rosenius. Inom det judiska samfundet fanns fromma grupper, som utan att överge sitt judiska sammanhang inifrån påverkade detta samfund och genomsyrade det.

På samma sätt måste inom det Svenska kyrkosamfundet finnas sanna Kristi lärjungar, som samlades till inbördes uppbyggelse enligt Skriftens ord om församlingssamfund, kyrkotukt m m. Dessa Kristi sanna lärjungar hade till uppgift att inifrån genomsyra och reformera den gamla kyrkan som förfallit.

Att reformera kyrkosamfundet var alltså målsättningen, inte att ta sin hand ifrån det och separera. Den yttre samhörigheten med kyrkosamfundet skulle upprätthållas på bestämda punkter. Söndagens ordinarie gudstjänst var till för alla. Inga konventiklar eller bönegudstjänster borde hållas under kyrkans ordinarie gudstjänsttid. Och det skulle givas tillfälle för Jesu sanna lärjungar att fira nattvarden i kyrkans gemenskap. Detta kunde enligt Falk bli möjligt endast om nattvardsbordet rensades från uppenbart ogudaktiga människor. Kyrkoreform i detta avseende blev för Falk en alltmera tvingande nödvändighet.¹³

Kommunionförhör. Falks svar på kyrkokritiken

För Falk personligen var år 1876 ett avgörande år. I november detta år införde han stränga kommunionförhör i församlingen. Tidigare under året hade Falk, vid det stora predikantmötet i Stockholm blivit slutgiltigt övertygad om att "Statskyrkans" stora problem var att man släppte fram avgjort ovärdiga till nattvardsbordet. Därigenom profanerades det heliga. Dessutom måste Falks åtgärder ses mot bakgrund av den utveckling i frikyrklig och okonfessionell riktning som pågick i Kumla, och för

¹² Walan 1964 passim.

¹³ Svärd 1970 passim.

den delen i hela mellansverige, vid denna tid. Genom att "reformera" nattvardsseden skulle det vara lättare för väckelsens folk att bibehålla förbindelserna med kyrkoförsamlingen.

I och med att kommunionförhören infördes bröts nattvardsseden mycket snabbt ned i Kumla församling.¹⁴

Framför allt genom att vi äger ingående kännedom om nattvardskrisen i Karlstad stift, kan Falks kyrkotuktsåtgärder i samband med nattvarden sättas in i sitt sammanhang. Vi vet att nattvardssedens fall i Kumla snart följdes av en mera allmän nedgång framför allt i mellansverige. Nedgången orsakades dels av påverkan från de synsätt som den nyevangeliska väckelsen stod för, inte minst i sin frikyrkliga utformning, dels också av den allmänna sekulariseringen. Falks kyrkotuktsåtgärder kan tyckas ha haft en närmast osannolik verkan, om man inte betänker att nattvardssedens allmänna fall redan låg i tiden.¹⁵

Kyrkotuktsåtgärder riktade sig även mot de ungdomar som deltog i konfirmationsundervisningen. Falk varnade dessa ungdomar att delta i själva konfirmationsakten och framför allt att begå sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen, om de ej av hjärtat kunde bekänna sig som Guds barn.

Däremot förhindrade Falk naturligtvis ej ungdomarna att delta i själva konfirmationsundervisningen. Seden att delta i konfirmationsläsningen vidmakthölls också, medan däremot antalet av dem som konfirmerades och begick sin första nattvardsgång vissa år kraftigt decimerades.¹⁶

Protester mot Falk

Falks kyrkotuktsåtgärder 1876 utlöste en oro och ett missnöje som legat latent i församlingen sedan länge. Oppositionen mot Falk leddes av riksdagsman Eric Olsson i Sannersta. Det hela började med att tre personer, bland dem Eric Olsson, vilka trots oklanderligt leverne ändå betraktats som ovärdiga nattvardsgäster, vände sig till kontraktsprosten J A Westerlind, för att få en förändring till stånd.¹⁷

Listor började cirkulera i församlingen där man krävde biskopsvisitation. Denna kom också till stånd år 1878, sedan Eric Olsson tillsammans med tolv personer till biskopen klagat på Falks ämbetsutövning. De klagande anförde att Falk i stället för att söka bygga upp församlingen genom sina åtgärder syntes "åsyfta en församlings upplösning". Som skäl för sin åsikt hänvisade de till "nattvardsbarnens undervisning och konfirmation, samt hans (Falks) bemötande mot församlingsmedlemmarna, då de anmäla sig till HH nattvarens undfående".

När det gällde konfirmationen sökte Falk enligt de klagande bryta ned denna genom att "han nästan öppet säger till barnen att de göra bäst uti att ingenting svara på

¹⁴ Svärd 1970 s 97f, 114–119, 140–142. Rundqvist 1984 I s 55 f. Se s 55, 223–226.

¹⁵ Se s 225.

¹⁶ Svärd 1970 s 114 ff, 142 ff. Se s 226 ff.

¹⁷ Willén 1907 s 65 f. Svärd 1970 s 115.

de frågor, som höra denna akt till. En annan gång uraktlät han alldeles, enligt närvarande personers vittnesbörd, att framställa de föreskrifna frågorna.”

Vad beträffar de vuxnas nattvardsgångar ”förvägras många, hvilka städse hafva fördt en i allo hedrande vandel och derjemte äga en god insigt i Christendomens sanningar bruket af sakramentet: och om de ej helt och hållet förvägras det, så hafva de dock, utan något skäl, blifvit tillradda att en tid afhålla sig derifrån”.¹⁸

Biskop T Annerstedt stod entydigt på de klagandes sida. Han varnade Falk för att dennes kyrkotuksåtgärder blott åstadkom att ”de i sinnet hårdaste gå fram till nattvardsbordet, men de ömtåliga draga sig tillbaka”. Nattvarden var ett ”nådemedel” inte ett ”lagiskt polismedel”.

I sak kunde biskopen emellertid inget göra. Formellt fanns inget att klaga på i Falks ämbetsutövning. Falk kunde tillsammans med sin kollega C O Norelius fortsätta förhören som tidigare.¹⁹

I fortsättningen märks inget av oppositionen mot Falk. Nattvardssedens allmänna nedgång gjorde att kommunionförhören inte längre blev några problem. Inte heller opponerade man sig mot att vissa år blott hälften av alla nattvardsbarnen begick sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen.

Att oppositionen mot Falks kyrkotuksåtgärder upphörde skall inte tolkas så att okyrklighet och religiös likgiltighet fått ett speciellt fotfäste bland dem som inte anammade väckelsens budskap. Jordmånen i Kumla för kyrklig verksamhet har tvärtom ända in i nutiden betraktats som gynnsam.²⁰

Att oppositionen mot Falk upphörde kan enklast tolkas så att kumlaborna i allmänhet, vare sig de tillhörde väckelsen eller inte, hade anpassat sig till den kristendomstolkning och den kyrkosyn som Falk företrädde.

Falks nya ställning

Falk drogs i samband med den utveckling i frikyrklig och okonfessionell riktning som vi ovan antytt, allt mera in i de frikyrkliga sammanhangen. Hans ursprungliga rosenianska grundsyn blev med tiden allt mera diffus. I och med att Falk vidtagit sina, som han såg det, helt nödvändiga och förebildliga kyrkotuksåtgärder, inträdde emellertid en vändpunkt. Falk blev i fortsättningen allt mera frimodig i sitt värnande om den Svenska kyrkan och hennes bekännelse.

När sedan den frikyrkliga utvecklingen i Kumla blivit definitiv under 1880-talet, och dessutom nya frikyrkliga rörelser uppstod som inte på något sätt anknöt till det

¹⁸ Brev Falk-Waldenström 11/12 1876. Visprot 78 Litt B. Svärd 1970 s 115–118.

¹⁹ Visprot 78. Svärd 1970 s 118. Biskopsvisitationen har även utförligt skildrats av Redelius 1942 s 137ff och Willén 1907 s 70ff.

²⁰ Omdömet grundar sig främst på allmän kunskap om de kyrkliga förhållandena i Kumla. Se även Rundqvist 1984 I s 95–121, 123–149. Ett sätt att mäta kyrkans ställning bland sockenborna är att analysera högmässodeltagandet. 1897 och 1903 betecknades deltagandet i högmässan som ojämnt. Tidigare angavs alltid i ämbetsberättelserna till prästmötena att högmässan var allmänt besökt. Om deltagandet i högmässorna se s 227. Om konfirmationsseden se s 226 ff.

lutherska arvet, gick Falk till motangrepp. Från och med denna tid betonade Falk återigen mycket tydligt den rosenianska kyrkosyn, som han egentligen aldrig övergett. Ånyo lade Falk tonvikten vid det evangeliskt lutherska arvet och bekännelsen. Öppet ansträngde han sig att bekämpa de icke lutherska strömningarna i församlingen, genom att, via kyrko- och skolrådsbeslut, stänga skolhusen för andra förkunnare än de evangeliskt lutherska. Och han beklagade sig i sin ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs år 1897 över Kumla Friförsamling på följande belysande sätt: "En förening låter i sin hyrda lokal ömsom lutheraner, baptister och metodister hålla uppbyggelseföredrag. Efter senaste prestmötet har icke något nytt bönehus tillkommit, men den nyss nämnda föreningen med sin synkretistiska riktning lägger nu grund till ett större bönehus vid Kumla station."²¹

Falks försök blev dock resultatlösa. Den frikyrkliga strömningen i Kumla var alltför stark för att i längden låta sig påverkas.

Kumla Missionsförening

Ett viktigt instrument i Falks strävanden till väckelse och kyrkoreform var, under Falks hela aktiva tid som kyrkoherde i Kumla, ovan anförda Kumla Missionsförening. Han anknöt medvetet till denna missionsförenings arbete, där man sökte hålla samman väckelsen på evangelisk luthersk grund och i medveten anknytning till den Svenska kyrkan.

Hur viktig missionsföreningen var för Falk märks alldeles särskilt tydligt, när väckelsen i Kumla mot slutet av 1870-talet blivit allt mera okonfessionell och frikyrklig. För att inte helt försvinna ur bilden tvingades Kumla Missionsförening till en radikal nyorientering av sin verksamhet. Man nödgades tona ned anknytningen till evangelisk luthersk bekännelse för att istället beskriva väckelsens sammanslutningar som fristående "nytestamentliga" församlingar. Det var Falk som förde protokollet när denna reorganisation skedde. För Falk måste åtgärden ses som ett sista försök att via Kumla Missionsförening bevara sambandet mellan väckelsen och kyrkan.²²

De mera inomkyrkliga missionsföreningarna

Kumla Missionsförenings betydelse var trots allt relativ, eftersom föreningen blott hade till uppgift att vara en samlande organisation för den nyevangeliska väckelsen i kumlabygden. Det var i de olika byarna, som den andliga kampen om själarna pågick. Framför allt där ville också kyrkoherde Falk vara med och påverka.

Falk väjde inte för att samarbeta med föreningar som redan från begynnelseskedet organisatoriskt stod på egna ben och så småningom utvecklades i frikyrklig riktning.²³ Framför allt försökte emellertid Falk befrämja en mera inomkyrkligt inriktad

²¹ Svärd 1970 s 121 ff, 136–139.

²² KMF prot. Mera om denna reorganisation på s 52, 70.

²³ Svärd 1970 s 126 ff.

frivillig kristen verksamhet i enlighet med den nyevangeliska väckelsens ursprungliga intentioner.

Vid ett studium av Kumla kyrkas pålysningsböcker, kombinerat med en genomgång av Falks privata almanackor samt stadgarna och det första protokollet i den 1878 restaurerade Kumla missionsförening, upptäcker vi en frivillig kristen verksamhet som i tidigare forskning kring väckelsen i kumlabygden varit nästan helt förbisedd.

I Kumla kyrkas pålysningsböcker redovisades högst sällan den starka verksamhet, som bedrevs av de allt mera frikyrkligt orienterade föreningarna och församlingarna. Istället pålystes andra, tidigare mer eller mindre okända, missionsföreningars gudstjänster och bönestunder.

Det var en imponerande verksamhet som redovisades i pålysningsböckerna, med mängder av regelbundet ordnade gudstjänster och bönestunder runt om i socknen. Predikanter från när och fjärran engagerades. Det hela nådde sin kulmen under de första åren av 1880-talet. Därefter skedde tillbakagången mycket snabbt. Vid sekelskiftet redovisas blott enstaka gudstjänster och bönestunder förutom det ordinarie gudstjänstlivet.

De i pålysningsböckerna redovisade gudstjänsterna och bönestunderna kan blott tolkas på ett sätt. Vad det var fråga om var en inomkyrklig gren av den nyevangeliska väckelsen som försökte vinna fotfäste i Kumla församling. På allt sätt gav församlingens kyrkoherde A P Falk sitt stöd till denna verksamhet.

Det starkaste fästet för denna väckelse var skolhuset invid kyrkan. Därefter följde det 1872 byggda Brånsta skolhus samt Vesta skolhus, som togs i bruk år 1866. Vid dessa tre platser blev regelrätta missionsföreningar upporganiserade.²⁴

Ytterligare en missionsförening tillhörande denna grupp känner vi till, nämligen en från Södra Mos. Gränserna mellan denna förening och föreningen i Brånsta var emellertid mycket suddiga.²⁵

Slutligen kan också eventuellt räknas dit en krets som samlades i Mossby gamla skolhus. Verksamheten där måste emellertid ha varit mycket diffus.²⁶

När Kumla missionsförening reorganiserades 1878, överlämnades till den nya föreningen bl a Mossby skolhus från den gamla föreningen. År 1879 mottogs skolhuset av Kumla församling mot det villkoret att ett nytt "småskolehus, som för all framtid finge användas för Guds ords predikan och söndagsskolas hållande, uppfördes inom Westa skoldistrikt".

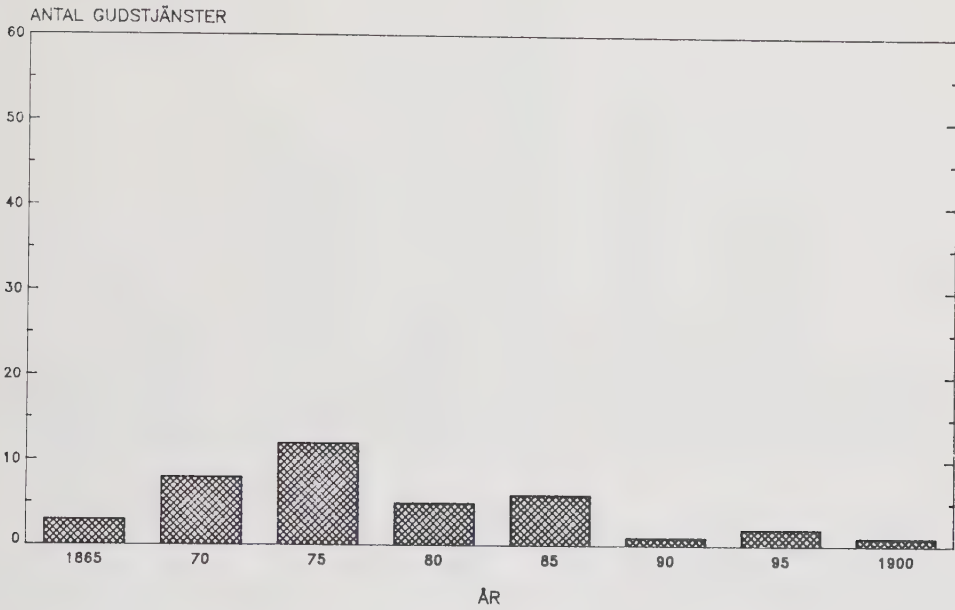
²⁴ KMF prot. APF alm. Predkp. Gudskp. Örebro 1900 Gåvoredovisningar. Här framgår att år 1900 missionsföreningen i Kumlaby fortfarande var vid liv liksom Brånsta och Södra Mos missionsförening.

²⁵ Svärd 1970 s 128 f.

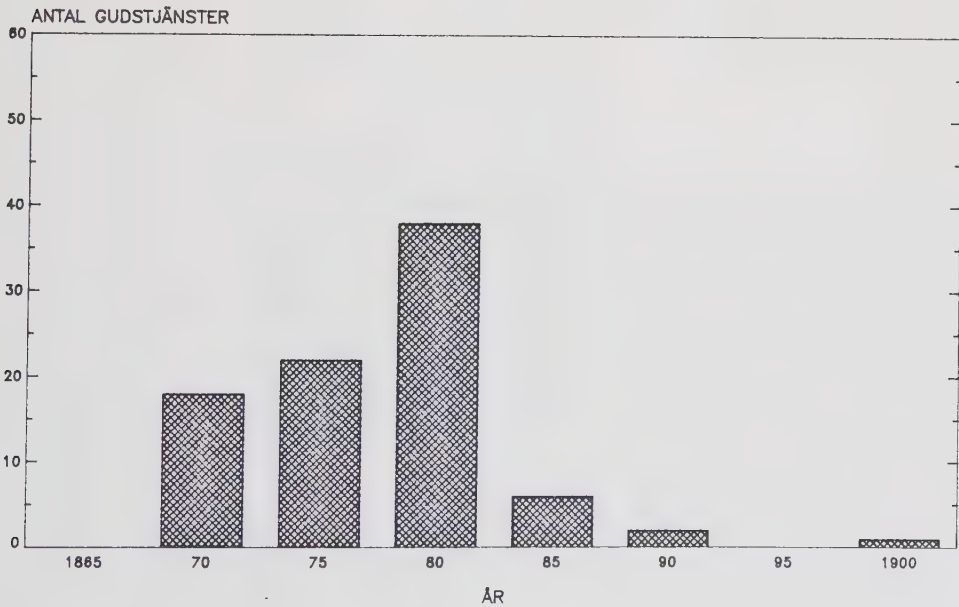
²⁶ Om förhållandena i samband med skolhusbygget se s 50. I detta skolhus förekom sammankomster så ofta man kunde få en "luthersk" talare enligt uppgifter från 1867. Rundqvist 1984 I s 39.

Figur 7. Antal gudstjänster i skol- och bönhus som pålystes i samband med den offentliga gudstjänsten i Kumla kyrka under åren 1865–1900.

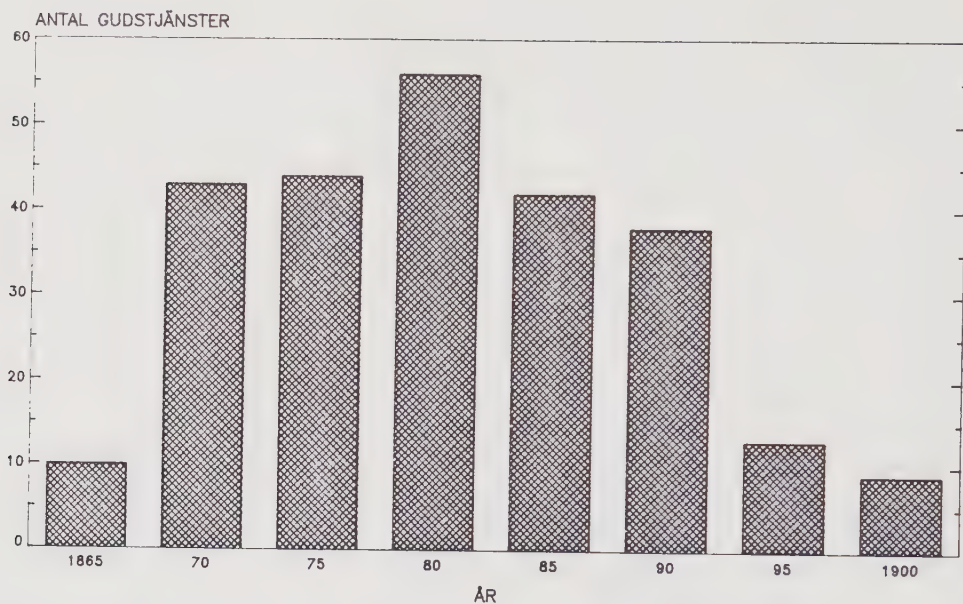
MOSSBY SKOLHUS

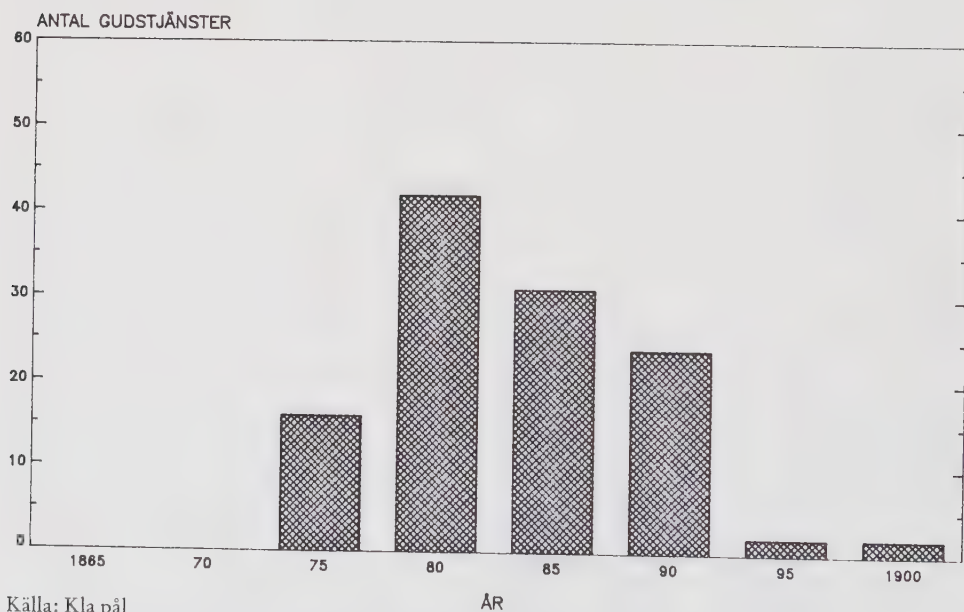
VESTA SKOLHUS

KUMLA SKOLHUS

BRÄNSTA SKOLHUS

Källa: Kla pål

Detta att Kumla missionsförening ägde skolhuset, och ej någon lokal förening i Mossby, tyder på att verksamheten i Mossby gamla skolhus var mycket svagt sammanhållen.²⁷

När man närmare studerar den andliga verksamheten, som förekom i Kumla skolhus samt i skolhusen i Brånsta och Vesta, blir man förvånad över att nedgången kom så snabbt och blev så total. Mängder av predikanter från när och fjärran passerar revy under den aktiva perioden. Enligt vittnesmål från år 1877 var det också stor tillslutning vid sammankomsterna.

Förutom i figur 7 s 57 f redovisade skolhus förekommer vid enstaka tillfällen också Byrsta och Hörsta skolhus i pålysningsböckerna.

Predikanterna

De oftast anlitade predikanterna i Kumla skolhus var skolläraren, organisten och klockaren C F Dreborg, komminister Gustaf Willén, herr Gustaf Welin, predikanten och föreståndaren för Byrsta Missionsförening Johan Larsson samt den 1892 prästvigde skolläraren i Hallsberg Johannes Dahlstedt. Bland dessa kom enbart Johan Larsson att tillhöra Svenska Missionsförbundet.²⁸

I Brånsta dominerade A P Stenström, en man som 1864 varnades av kyrko- och skolrådet för "separatistiska åsiter i religionsläran" men som under 1880-talet kom att stå i allt mera markerad motsättning till frikyrkorörelsen.²⁹

I Vesta skolhus predikade ofta kyrkoherde A P Falk. Skollärare Carl Nylin Vesta var också, enligt pålysningsböckerna, flitigt verksam som predikant fram till och med 1881. Därefter framträdde han blott enstaka gånger. Orsaken till avbrottet efter 1881 var att Nylin kommit att engagera sig i den frikyrkliga Vesta brödraförening, där han enligt uppgift var dess förste ordförande. Med all sannolikhet fortsatte Nylin att predika i Vesta skolhus även efter 1881, men att dessa gudstjänster nu anordnades i brödraföreningens regi och därför inte pålystes i kyrkan.³⁰

Således ger en genomgång av predikanterna i missionsföreningarna i Kumla, Brånsta och Vesta vid handen att föreningarna, även vid val av predikanter, medvetet sökte hålla sin mera inomkyrkliga linje.

De ordinarie skollärarna i Kumla

Även tillsättningen av skollärare i Kumla under 1870-talet hade samband med Falks strävan efter väckelse och kyrkoreform. Enligt gällande lag räknades pastors röst vid val av organist och klockare till halva antalet av de avgivna rösterna. Dessutom hade han rätt att avgiva röst för sitt boställe. Samma regler gällde för val av skollärare.³¹

Denna rätt utnyttjade Falk vid flera tillfällen till bristningsgränsen. Det var till stor del hans förtjänst att samtliga sex ordinarie skollärare, som tillsattes under 1870-talet,

²⁷ KMF prot 22/4 1879. Kyrkst prot 19/5 1879 par 7.

²⁸ Predkp. Svärd 1970 s 147.

²⁹ Predkp. Svärd 1970 s 129.

³⁰ Predkp. Vesta missf 80. Se s 50.

³¹ Kongl Maj:ts Nådiga stadga af den 18 juni 1842 ang Folkundervisningen 24 kap 30, 31 par. KL. Kongl resolution 20/11 1786 och 7/7 1832.

tillhörde den nyevangeliska väckelsen. De var eller blev dessutom samtliga predikanter.

Detta aktiva ingripande från Falks sida stötte på motstånd i socknen. Framför allt riksdagsmannen Eric Olsson, Sännersta försökte hindra Falk i hans åtgärder. Valet av C F Dreborg till organist, klockare och skollärare överklagade han tillsammans med ett antal sockenbor. Vidare motionerade Eric Olsson i riksdagen om att reglerna vid val av skollärare skulle ändras så att kyrkoherdens inflytande radikalt minskades.

Dock rådde full enighet vid flera av tillsättningarna, där de valda också hade de högsta formella meriterna.

Vad Falk avsåg med dessa sina åtgärder vid valen av folkskollärare var att via skollärarna påverka socknens andliga liv i enlighet med de ideal han själv företrädde. I det stycket blev Falk bönhörd. De skollärare som tillsattes kom samtliga att, ända in på 1900-talet, ha en mycket stor betydelse för socknens utveckling. Kumla sockens andliga profil kan inte förstås utan att hänsyn tas till dem.

Dock kom blott två av dem, nämligen skolläraren i Hallsberg Johannes Dahlstedt (prästvigd 1892 men trots detta kvar i sin lärartjänst till år 1900) samt skolläraren i Brånsta, A P Stenström, att till fullo dela Falks strävan till kyrkoreform. Skolläraren, klockaren och organisten C F Dreborg intog en mellanställning. Han kallades mycket ofta att predika i klart frikyrkliga sammanhang. Trots detta blev han aldrig medlem i någon frikyrklig församling. Övriga, nämligen Carl Nylin Vesta, Jacob Janson Byrsta och Per Larsson Hörsta blev frikyrkliga, men representerade en frikyrklighet, som hela tiden sökte samband med Falk och de övriga väckelseprästerna som tjänstgjorde i Kumla.³²

Prästerna

Falk hade under sin tid som kyrkoherde i Kumla även stöd i sina strävanden av de präster som tjänstgjorde tillsammans med honom. Under några år samarbetade Falk med skolprästen C J Hofberg. Denne lämnade dock redan 1868 sin tjänst på grund av sjukdom. Från mitten av 1850-talet hade denne öppet ställt sig på den nyevangeliska väckelsens sida. Hofberg var också en av tillskyndarna bakom kallelsen av Falk till kyrkoherde i Kumla.³³ Komminister i Kumla var från 1860 till sin död 1882 C O Norelius. Falk benämner honom i ett brev till P P Waldenström "sin troende embetsbroder, som tillsammans med honom ombesörjer kommunionförhören".³⁴

³² Hur läget på lärarfronten bedömdes av Falk belyses av följande citat från ett brev från Falk till P P Waldenström 26/2 1884. "Gud är synnerligen god emot oss här i Kumla. Nu har vi 13 troende lärare och lärarinnor i församlingen af dem 2:ne utmärkta, som blifvit afsatta i andra församlingar för nattvardsbegående utom kyrkväggarne, äfven en troende barnmorska." Brev Falk-Waldenström. Svärd 1970 s 145–149. Rundqvist 1984 II s 333–336.

³³ Helander 1948 s 35 f. Rundqvist 1984 I s 30. Svärd 1970 s 54. Hagström IV 1901 s 543. Redelius 1967 s 52–54. Vid den första nattvardsgången i Riseberga bönhus 8/1 1860 var Hofberg officiant. Om dennes och G W Müntzings förhållande till "risebergarörelsen" se Harbe 1966 s 95–103.

³⁴ Brev Falk-Waldenström 11/12 1876. Hagström IV 1901 s 541. Widén 1886 s 39 f.

1883 tillträdde Gustaf Willén komministraturen efter Norelius. Willén har betecknats som en eldig väckelsepredikant, som med hängivenhet var knuten till den nyevangeliska rörelsen. Willén skrev också Falks biografi.³⁵

1892 blev E A Pettersson komminister i Kumla. Han synes inte ha haft någon direkt anknytning till den nyevangeliska väckelsen.³⁶

Åren 1894 till 1904 var Johannes Falk sin faders ämbetsbiträde. Johannes Falk var mycket uppskattad i väckelsekretsarna och var en ofta anlitad predikant även i frikyrkliga sammanhang.³⁷

D. FRIGÖRELSEPROCESSEN

I detta avsnitt kommer vi att följa nyevangelismen i dess utveckling mot en alltmera konsekvent frikyrklighet. Även i denna utveckling finns Kumlas kyrkoherde A P Falk med. Han spelar en aktiv roll såväl på riksplanet som lokalt. Vi har därför valt att spegla utvecklingen utifrån Falks perspektiv.

Under Falks första tid som kyrkoherde i Kumla tycktes han bli just det som så många förväntade av honom, nämligen en "rättskaffens kyrkoherde", som kunde "förena det som vill söndra sig". I sin ämbetsberättelse till prästmötet 1866 kunde nämligen Falk avfatta bl a följande:

"Inom församlingen finnes alltså en liten skara troende, som i kärleken öfva någon missionsverksamhet i omsorg om fattiga, sjuka, villfarande både när och fjerran. Sådant kan ju lögnens öfverste icke lida, hvarföre han ock sökte utså oenighetsfrön bland de troende, dels genom kyrkliga frågors framhåfvande såsom hufvudsak och ämne för disputering, dels genom baptismens villoläror. Hvad de kyrkliga frågorna angår, så har oenigheten i det stycket nästan helt och hållet lagt sig, sedan man fått nåd att något mera gifva akt på aposteln Pauli förmaning i Romarebrevet (14. kap.), att vi i sådana ting skola lemna hvarandra frihet och afhålla oss från allt dömande, där skriften sjelf icke fäller någon dom." Vid nästa prästmöte 1873 skrev han i samma ärende: "1865 funnos omkring 30 personer, som kommunicerade inför prest i annan församling, nu mera mig veterligen ingen."¹

Bekännelsefrågan och den okonfessionella väckelsen

Under 1870-talet visade det sig emellertid för Kumlas del omöjligt att vidmakthålla den kyrkliga enhet på ecclesiolismens grund, som Falk i Rosenius efterföljd eftersträfvade.

Flera faktorer bidrog till detta. Bekännelsefrågan var en. År 1872 bröt den så kallade försoningsstriden ut, när P P Waldenström i Pietisten publicerade sin predikan på

³⁵ Virdestam 1927 s 49 f. Hagström IV 1901 s 541 f. Rundqvist 1984 I s 87 f. Willén 1907.

³⁶ Hagström IV 1901 s 542. Rundqvist 1984 I s 95 f Strängnäs 1923 III avd s 5. Helander/Tapper 1968 s 96.

³⁷ Rundqvist 1984 I s 88, 150.

¹ Ämbber prm66. Ämbber prm73. Svärd 1970 s 77.

20 sönd. e. Tref, där han förnekade att Gud var försonad.² I och med denna strid luckrades enheten i bekännelsefrågan upp inom nyevangelismen. Det starka stödet från nyevangelismens sida för kyrkans bekännelse och för det evangeliskt lutherska arvet var tidigare ett mycket starkt sammanhållande band mellan kyrka och väckelse. På denna grund kunde exempelvis C O Rosenius hålla fast vid kyrkan trots hennes förvärldsligande.³

Till detta kom, och det synes vara än viktigare, att den stora väckelsen bröt igenom i vårt land under åren efter 1875. Väckelsen blev till en verklig folkrörelse.

Denna svenska väckelse hade samband med den stora internationella väckelsen, där Dwight L Moody var banérförare. Moodys inflytande i Sverige vid denna tid var närmast beroende av dennes verksamhet i Skottland, Irland och England åren 1873–1875.

Moody ville medvetet riva ned gränserna mellan de kristna. Han drev medvetet en överkonfessionell församlingssidé, där endast tron på Kristus var den konstitutionella basen för församlingsgemenskapen.⁴

Väckelsen i Sverige under andra hälften av 1870-talet hade samma överkonfessionella utgångspunkter. Waldenström anknöt tydligt till Moodys synsätt och utvecklade för Sveriges del, tillsammans med många andra, den sk "tros- och livslinjen". Denna "tros- och livslinje" innebar att tron på Kristus och livet i honom var det absolut avgörande inför vår Herre. På denna grund skulle också den kristna församlingen byggas. Konfessionella egenheter kom först i andra hand.⁵

"Tros- och livslinjen" kom att bli ett samlande uttryck bland stora delar av väckelsens folk i vårt land.

Ecclesiolismen utgångspunkt för den frikyrkliga utvecklingen

Redan i den nyevangeliska väckelsens inledningsskede slöt sig de väckta samman och bildade lokala gemenskaper, i vilka man mer eller mindre uttalat sökte tillämpa de mönster för församlingsuppbyggnad som man fann i Nya testamentet. I och med detta var utgångspunkten given för en utveckling i alltmera frikyrklig riktning.⁶

Nattvarfsföreningarna var nästa markerade steg i samma riktning. Sådana föreningar bildades under 1860-talet på olika platser i Närke samt något senare i östra Värmland. I första skedet betjänades dessa föreningar av sk "troende" präst. Under

² Bredberg 1948 s 141–150.

³ Walan 1964 s 87 ff. Rosenius 1859. Rosenius 1854. Se även s 46.

⁴ Walan 1964 109 ff och där anf litt.

⁵ Bredberg 1948 s 362 f. Walan 1964 s 111. Pontoppidan Thyssen redovisar i en översikt över väckelsens framväxt och utveckling i Norden förekomsten av en "særlig væckelseeteologi". Denna tog sig sådana uttryck att man kan tala om två tendenser, "en markeret konfessionell og en friere, mere irenisk". Som företrädare för denna senare nämner Pontoppidan Thyssen Svenska Missionsförbundet där den waldenströmska försoningsläran slagit rot och där bekännelsegrunden kunde sammanfattas i uttrycket "tro och liv". Thyssen 1969 s 15 f.

⁶ se s 43–48.

1870-talet släppte man sedan denna förbindelse med den "troende" prästen och började förvalta sakramentet på egen hand. Från östra Värmland och Närke spred sig detta bruk ut över landet.⁷

I och med detta skärptes kyrkokritiken ytterligare. Den samlades upp av tre stora predikantmöten i Stockholm 1876, 1877 och 1878. Dessa predikantmöten företrädde den nyevangeliska "vänstern".

Denna "vänster" opponerade kraftigt mot Evangeliska Fosterlandsstiftelsens ledning, som under den andra hälften av 1870-talet hade markerat sin trohet mot den evangelisk lutherska bekännelsen och därmed också sin vilja att stanna kvar inom Svenska kyrkan. Vid predikantmötena förordades istället en fortsatt utveckling i frikyrklig riktning. Kritiken mot statskyrkan var så stark att ett kvarstående tedde sig mycket problematiskt.⁸

År 1878 bildades följdriktigt Svenska Missionsförbundet (SMF), som under 1880-talet och framåt kom att företräda och vara den samlande organisationen för den nyevangeliska "vänstern".

Svenska Missionsförbundet måste betraktas som en principiellt frikyrklig organisation. Förbundet hade en egen missionsorganisation, stod i läromässigt hänseende fri i förhållande till Svenska kyrkans bekännelse, hade egen predikantutbildning och ett antal anslutna föreningar och församlingar, som oftast hade en till Svenska kyrkan helt fristående ställning.⁹

Falks roll i den rikskyrkliga utvecklingen

Kumlas kyrkoherde Axel Per Falk stod mitt i denna utveckling mot en allt mera markerad frikyrklighet. Han var tillsammans med C Bergegren från Askersund inbjudare till ett uppmärksammat predikantmöte i Kumla 1872, där den åsikten företrädde att "statsförsamlingarna äro gjorda församlingar, men uti dessa finnas pånyttfödda själar, och de få uti Skriften namnet församling". Och vidare: "De troende behöfva mera lära känna hvarandra och såsom Jesu hjord närmare sluta sig tillsammans, än hvad som hittills skett. De böra sammansluta sig så, att de må synas, att de äro en stad på berget".¹⁰

Dessa yttranden speglar en kyrkokritik, där vi blott delvis kan känna igen de rosenianska tongångarna. Hos Rosenius fanns alltid, tillsammans med kyrkokritiken, ett tillägg med innebörden att Guds Ande dock fortfarande verkade i det yttre kyrkosamfundet. Den sanna kyrkan var djupast sett alltid en osynlig kyrka för Rosenius.¹¹

⁷ Hermansson 1968 s 87, 139–145 et passim. Hermansson 1940 passim. Hermansson publicerade 1940 i sin bok "Församlingstankens framväxt i Närke" ett primärmaterial som klargjorde den närkisk-värmländska nattvardsrörelsens begynnelsefas, varifrån han av forskningen blivit citerad.

⁸ Svärd 1970 s 91–113 och där anf litt.

⁹ Walan 1964 s 252–254 et passim.

¹⁰ Värmlands Allehanda 4/10 1872. Svärd 1970 81 f.

¹¹ Rosenius 1854.

Falk fanns med i den kommitté, som 1872 skrev till Kungl Maj:t med begäran om att en prästtjänst skulle avsättas för att betjäna nattvardsföreningarna i östra Värmland och Närke. Denna begäran skedde i samband med att pastor A Fernholm slutat sin tjänst i Värmlands Ansgariiförening, och tillika med detta också sin deltidstjänstgöring i Örebro läns Ansgariiförening, och övergått till baptismen.¹²

Falk var ordförande i den EFS-anknutna Örebro läns Ansgariiförening. Under hela 1870-talet försökte Ansgariiföreningen, så långt det var möjligt, bevara sambandet med den nyevangeliska "vänstern". Ännu 1883 hyste man förhoppningen att få utgöra en "sammanhållande bindelänk mellan de troende af evangelisk-lutherska beaktelsen inom länet, antingen de deltaga i statskyrkans nattvardsfirande eller ej". År 1884 upphävde Askersunds missionsförening "verksamhetsförbindelsen med Ansgariiföreningen på den grund, att ehuru stadgarna icke ändrats angående beaktelsen, Örebro läns Ansgariiförening hvad dess predikanter angår framstår såväl i offentlig predikan, som i enskilda samtal såsom banerförare af waldenströmska försoningsläran och syndfrihetsläran".¹³

Falk fanns också med i de ovan anförda predikantmötena i Stockholm åren 1876 och 1877. Han satt även med i de predikantmöteskommittéer som verkade mellan mötena och som obönhörligt förde utvecklingen vidare i frikyrklig riktning.¹⁴

Den förmedlande Falk

Falk hade i denna utveckling en mellanställning. Han försökte hela tiden förmedla, inte driva på. Falks inställning var att följa med i utvecklingen så långt som det var möjligt för att därigenom undvika öppen separation med kyrkan. Denna Falks förmedlande hållning uppfattades även av EFS' styrelse, som år 1874 sökte en ny föreståndare för sin yttre mission. Falk kallades till denna uppgift (sedan pastor Kerfstedt och prosten Charleville av sagt sig) på grund av sina goda kontakter med missionsföreningarna. Dessa hade vid denna tid i allt högre utsträckning blivit kritiskt inställda till EFS' kyrkliga hållning. Falk av sade sig emellertid erbjudandet.¹⁵

Falk och den frikyrkliga utvecklingen i Kumla

På lokalplanet spelade Falk samma förmedlande roll, när den frikyrkliga utvecklingen tog fart i kumlabygden. Redan 1866 hade i stenetrakten bildats en nattvardsförening.¹⁶ När samma förening 1872 gav Falk uppdraget att upprätta en matrikel över medlemmarna, blev resultatet inte enbart en medlemsförteckning rätt och slätt. Här anges bibelord som handlar om församlingsgemenskap, kyrkotukt och undervisning

¹² Svärd 1970 s 84–90. Hermansson 1968 s 101–131.

¹³ Svärd 1970 s 62 ff.

¹⁴ Svärd 1970 s 91–113.

¹⁵ Svärd 1970 s 89 f.

¹⁶ Svärd 1970 s 69 f. Rundqvist 1984 I s 50.

inom församlingens ram, samt de stora löften som är förbundna med de troendes gemenskap. Själva medlemsförteckningen är också intressant. Vid sidan av vissa namn står antecknat den speciella tjänst medlemmen i fråga hade i församlingen, och när han eller hon fått denna sin uppgift. Här finns en föreståndare antecknad, liksom diakoner och diakonissor.¹⁷

För att förstå hur det kunde vara möjligt för församlingens kyrkoherde att befrämja denna utveckling i frikyrklig riktning, behöver vi ytterligare belysa hur Falk, i Rosenius efterföljd, såg på kyrkan.

Den sanna kyrkan var för Falk inte den synliga utan den osynliga. Denna bestod av alla sant troende. Svenska kyrkan, som var till ytterlighet förvärldsligad och förfallen, var den yttre kyrkan vars motsvarighet på Jesu egen tid var det judiska samfundet.

Denna yttre kyrka kunde, på grund av att ordet och sakramenten fanns där, liksom därför att hon var fotad i en rätt bekännelse, inom sig rymma den sanna kyrkan, de sant troende. När så den osynliga kyrkan i viss mån synliggjordes genom antagande av en organisation i enlighet med nytestamentligt mönster, såg Falk detta som ett lovande tecken i lydnad mot bibelordet. Man upprättade en gemenskap som var ovärderlig för de kristna. Kvar stod dock som en grundläggande tanke hos Falk, att den sanna kyrkan var osynlig och att ett synliggörande aldrig kunde bli fullkomligt. Därför fick de kyrkliga frågorna aldrig bli de avgörande och disputerande och splittring på grund av dessa var av ondo.¹⁸

Tros- och livslinjen

Starka väckelser bröt igenom i kumlabygden 1872–1873 samt 1876–1877.¹⁹ Liksom på så många andra håll i landet var dessa väckelser okonfessionella. I Hörsta predikade exempelvis 1876–1877 förre metodistpredikanten A H Berg, som under den aktuella perioden var i full färd med att skapa en frimetodistisk rörelse. I samband med väckelsen sökte sig många nya människor till den evangelisk lutherska skolhusföreningen, som verkade i Hörsta. Denna skolhusförening hade vid mitten av 1870-talet överlåtit sitt ansvar för skolväsendet till Kumla församling och kunde därför helt koncentrera sig på sin evangelisatoriska uppgift. Den evangelisk lutherska grundval, till vilken denna förening vid grundandet 1864 hade förpliktat sig, svarade nu alls inte mot de ideal, som bar den starka väckelsen.

Väckelsen stod i stället i direkt samband med den nyevangeliska ”vänstern”, där ”tros- och livslinjen” var avgörande, inte bekännelse till någon viss konfession. Därför blev det nödvändigt att den gamla skolhusföreningen kraftigt reformerades. Nya stadgar antogs, där enbart tron på Kristus sattes som villkor för inträdet i församling-

¹⁷ Svärd 1970 s 70, 81 f.

¹⁸ Svärd 1970 s 51 f, 81, 113.

¹⁹ se s 50 f.

en och där bibeln blev enda rättesnöret i andliga ting. Samtidigt gjorde man klart, att man även i sakramentsförvaltningen var helt fri och ej beroende av statskyrkans präster. Församlingen "hålla och begagna Herrens instiftelse", som man uttryckte det. Däri låg att det var församlingen själv och ingen annan, som svarade för sakramentsförvaltningen. Samtidigt ändrade föreningen namn till Hörsta kristliga församling.²⁰

Att denna okonfessionella inställning var allmän i Kumla, förstår vi av att tiden år 1878 var mogen för att i grund förvandla Kumla Missionsförening. Denna förening syftade enligt sina stadgar till att samordna den fria andliga verksamheten under evangeliskt lutherskt förtecken, i trohet mot den Svenska kyrkans bekännelse, samt att försöka förhindra en "obehöflig separation" från kyrkosamfundet.²¹

I de 1878 nyskrivna stadgarna talades det nu om att missionsföreningen betraktade sig som en sammanslutning av fristående kristliga församlingar och att föreningen hade till uppgift att "utgöra ett samband mellan de enskilda församlingarna". Församlingar som kunde äga inträde i föreningen skulle bestå av medlemmar som "i öfverensstämmelse med Guds ord tro på och bekänna Gud och den han sändt Jesus Kristus, samt vinnlägga sig om broderlig kärlek och med lif och gerningar söka förherrliga Frälsaren, Jesus Kristus".

Tydligare än så kan knappt den nyevangeliska vänsterns "tros- och livslinje" uttryckas.

Till denna reorganiserade Kumla missionsförening slöt sig Kumlaby, Södra Mos, Hörsta, Byrsta samt Brånsta och Westa församlingar/föreningar. Det var Falk som höll i pennan när dessa stadgar skrevs. Stadgarna bör, som vi redan ovan anført, ses som ett sista försök från Falks sida att hålla samman väckelsen och bevara förbindelserna med kyrkan.²²

Till Kumla Missionsförening hörde både församlingar som förvaltade sakramenten på egen hand och sådana som i detta avseende höll fast vid kyrkans nattvardsfirande.²³ För Falk var det inget absolut avgörande om församlingarna själva förvaltade detta sakrament eller om de använde sig av troende präst. Han hade själv tydligt förfäktat, att nattvardens bruk borde vara lika fritt som ordets. Dock insåg han, att nattvardens frisläppande var ett steg "på ett sluttande plan till prestembetets obehöflig-görande".²⁴

För Falk var det däremot av avgörande vikt att samarbetet med kyrkoförsamlingen bibehölls. Ovan anförda församlingar i Byrsta och Hörsta blev rent faktiskt klara fri-församlingar, som snart gick med i SMF:s distriktsorganisation, Örebro läns fria missionsförening, samt så småningom också gick in i SMF.

²⁰ Svärd 1970 s 127 f. Rundqvist 1984 I s 51, 53.

²¹ Se s 46.

²² Svärd 1970 s 124 ff. Se s 52.

²³ Svärd 1970 s 126.

²⁴ Brev Falk- Waldenström 17/3 1873. Svärd 1970 s 84–88.

Trots denna anslutning till SMF behöll de medvetet förbindelsen med kyrkoförsamlingen. Detta skedde dels via Kumla missionsförenings kvartalsmöten, dels också genom att dessa församlingar regelbundet kallade präster att förkunna vid sina gudstjänster. Dock var de i så måtto separerade från kyrkan, att deras gudstjänster sällan kungjordes från predikstolen i Kumla kyrka, vilket däremot var fallet med övriga medlemsförsamlingar i Kumla Missionsförening. Dessutom, och det är i detta sammanhang avgörande, kan konstateras att församlingarna i Byrsta och Hörsta anordnade sina gudstjänster vid samma tidpunkt som högmässan hölls i kyrkan, vilket är ett tydligt tecken på dessa församlingars fristående ställning.²⁵

En helt fristående frikyrklighet

En i förhållande till Svenska kyrkan helt fristående frikyrklighet uppstod i Kumla år 1882, när Brånsta och Södra Mos friförsamling bildades. Denna församling avsåg sig allt samarbete med kyrkoförsamlingen och stod också utanför Kumla Missionsförening. Traditionen att stå fristående gentemot kyrkoförsamlingen bestod även sedan denna friförsamling flyttat in till stationssamhället i början av 1890-talet.²⁶

På samma sätt stod också Kumla kristna församling, sedermera Sannaheds friförsamling, helt fristående i förhållande till kyrkoförsamlingen och tillhörde ej heller Kumla Missionsförening.²⁷

Detta gällde även Folketorps missionsförening, vilken förening så småningom gick upp i den 1895 bildade Folketorps friförsamling. I och med att församlingen börjat orientera sig mot det under mitten av 1880-talet grundade Helgelseförbundet, upphörde förbindelsen med kyrkoförsamlingen helt.²⁸

Inte heller Åbytorps friförsamling, bildad 1897 och med klar anknytning till Helgelseförbundet, hade någon organiserad förbindelse med Svenska kyrkan, liksom inte heller Frälsningsarmén som från 1890-talet bedrev verksamhet i Kumla stations-samhälle.²⁹

Dessutom var naturligtvis metodisterna fristående i förhållande till kyrkoförsamlingen. Metodisterna fick ingång i Kumla socken under 1870-talet.³⁰

Falks betydelse för väckelsen i Kumla

I hela detta avsnitt om väckelsens framväxt och frigörelse har vi speglat utvecklingen mot den väckte kyrkoherden Axel Per Falk, en av de mera bemärkta personligheterna inom den nyevangeliska väckelsen i Sverige från 1850-talet och framåt.

²⁵ Se s 59–63. Svärd 1970 s 126 ff, 138. Rundqvist 1984 I s 81 f. Kyrkoskolr prot 10/10 1895 par 3.

²⁶ Svärd 1970 s 130 f. Svärd 1982 s 27–30. Rundqvist 1984 I s 53f.

²⁷ Svärd 1970 s 134. Se s 51.

²⁸ Svärd 1970 s 132. Rundqvist 1984 I s 52, 54.

²⁹ Rundqvist 1984 I s 69–72, 73–78.

³⁰ Rundqvist 1984 I s 61–69. Se s 50.

Vi har sett hur Falk, trots sin starka ställning, ändå i grunden misslyckades med sina föresatser att göra väckelsen inomkyrklig och därmed skapa förutsättningarna för en kyrkoreform på den nyevangeliska väckelsens grund.

Vi kan samtidigt konstatera att den nyevangeliska väckelsen i hela närkesbygden, ja till och med i hela mellansverige, genomgående radikaliserades i frikyrklig riktning. Mot en sådan rörelse kunde inte en enskild präst eller en minoritet av människor göra någonting, inte ens om man hette A P Falk och hade ett grundmurat förtroende som en "Andens man".

3. VÄCKELSEN I LOKALSAMHÄLLET. INVENTERING OCH ANALYS UTIFRÅN LOKALISERING, NUMERÄR SAMT SOCIAL OCH EKONOMISK STRUKTUR

A. FRÅGESTÄLLNINGAR

För att kunna sätta denna studie i ett större sammanhang, där framför allt jämförelser med Folkrörelseprojektets forskningsresultat ingår, har vi funnit det nödvändigt att i detta avsnitt genomföra en synnerligen detaljerad inventering och analys av föreningsväsendet i Kumla socken. De läsare som enbart önskar ta del av de resultat som denna inventering och analys ger, hänvisas till nästa avsnitt "Sammanfattning".

I och med detta avsnitt övergår vi därför till en undersökning av väckelsen i Kumla av ett annat slag än ovan. Vi utgår nu från föreningarnas och församlingarnas lokalisering och utbredning, åldersfördelningen inom respektive församling, medlemskapets varaktighet samt medlemmarnas förtroendeuppdrag, yrken och inkomster.

För att bilden skall bli så klar som möjligt ingår i inventeringen och analysen inte enbart väckelsens sammanslutningar, utan även andra föreningsbildningar. Detta innebär nästan uteslutande att de olika nykterhetsföreningarna som växte fram i Kumla under de sista årtiondena av 1800-talet dras in i undersökningen. Grundläggande är att föreningarna och församlingarna placeras in i den lokala miljö där de växte fram och fick sin utbredning.

I fortsättningen överges i den utredande texten de mera oprecisa begreppen väckelse och väckelserörelse som benämning på det kristna föreningsväsende som denna undersökning behandlar. Begreppen ersätts med uttrycket frivilliga kristna föreningar/församlingar. Därigenom erhålles en beteckning som i detta sammanhang är mera precis. Detta betyder dock inte att detta avsnitt kan isoleras från det tidigare mera kyrkohistoriskt inriktade, där skrivningen nödvändiggjorde en annan terminologi.

Samverkan eller konkurrens

Den flora av frivilliga föreningar och församlingar, som växte fram under den senare hälften av 1800-talet i Kumla socken, kan indelas utifrån olika grunder.

En viktig indelningsgrund i detta avsnitt är att föra samman de föreningar som sinsemellan samverkade och kompletterade varandra och utskilja dem från andra som konkurrerade.

Föreningarna hade sina upptagningsområden inom vissa avgränsade delar av socknen. Enligt vår definition samverkade föreningar med andra motsvarande föreningar, som var lokaliserade inom andra sockndelar, om följande villkor var uppfyllda. 1. Föreningarna gick inte in på varandras områden. 2. Vid en omflyttning var det naturligt att en medlem gick över till motsvarande förening i den sockndel dit han eller hon flyttade.

I detta avseende samverkade flera av de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla. Åter andra konkurrerade genom att sätta igång verksamhet där redan andra verkade.

Bland nykterhetsföreningarna samverkade de olika blåbandsföreningarna, medan de samtidigt konkurrerade med nykterhetslogerna, vilka etablerade sig som konkurrerande organisationer i samma lokala miljö och med samma upptagningsområden som blåbandsföreningarna.

När det gäller logerna kompliceras bilden av splittringen inom IOGT och framväxten av loger som kom att tillhöra NGTO. Logen Natanael, NGTO konkurrerade således i Kumla municipalsamhälle med logen Kämpen, IOGT.

Samverkade gjorde vidare blåbandsrörelsen med de olika kristna föreningarna/församlingarna. Denna samverkan innebar dock inte att blåbandsföreningarna var lokaliserade på andra platser än de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. De två föreningstyperna ansåg sig ha olika uppgifter och kunde därför verka inom samma lokala miljö utan att konkurrens ansågs föreligga. Här mäter vi istället samverkan respektive konkurrens utifrån om dubbla medlemskap förekom, dvs om en person samtidigt var medlem i båda föreningstyperna. Dubbla medlemskap var vanliga när det gällde blåbandsrörelsen och de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna.

Däremot var logerna i detta avseende isolerade dels från de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, dels också från blåbandsrörelsen. Sällan förekom dubbla medlemskap mellan en loge och en blåbandsförening. Ännu sällsyntare var det, att en person samtidigt var medlem i såväl en frivillig kristen förening/församling som i en nykterhetsloge.

En intressant fråga är huruvida nykterhetsrörelsen i stort trots allt skall ses som en konkurrent till de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. För Kumlas del är det av särskilt intresse att ställa denna fråga, då vi här kan iakttaga hur de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i socknens perifera delar sakta gick tillbaka, samtidigt som nykterhetsrörelsen expanderade. Material till ett ställningstagande i denna fråga ges i detta avsnitt.

Föreningarnas och församlingarnas ledare

Redan i detta avsnitt separeras vid behov de frivilliga föreningarnas/församlingarnas ledarskikt från övriga medlemmar. Metoden kommer sedan framför allt att användas

i kapitel IV Väckelsens ledare. Detta sker genom att vid varje undersökningsperiod (dvs 1865, 1870, 1875, 1879, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905) ta fram alla dem, som under tiden från föregående undersökningsperiod haft förtroendeuppdrag i föreningen. Alla dessa definierar vi i denna undersökning som ledare. Ledargruppen jämförs sedan på olika sätt med föreningen i stort.

En sådan jämförelse går till på följande sätt vid en undersökning av de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Dels undersöks församlingsmedlemmarna i stort, dels de som haft ett uppdrag eller flera samt slutligen de som haft från fem uppdrag och uppåt under den aktuella perioden. Därefter vidtar jämförelser mellan de olika grupperna. På samma sätt har medlemmarna i Fosterländska föreningen samt Yxhults stenhuggarefackförening undersökts.

Nykterhetsföreningarna registrerade flera protokollförda sammanträden än övriga föreningar och betydligt flera förtroendeuppdrag gavs. I nykterhetsföreningarna kretsade hela verksamheten kring de protokollförda sammanträdena och de officiellt givna uppdragen, vilket däremot inte var fallet med den verksamhet som bedrevs i de kristna föreningarna/församlingarna. I nykterhetsföreningarna undersöks därför först föreningens medlemmar i stort, därefter de som haft fem eller flera uppdrag och slutligen de som haft femton eller flera förtroendeuppdrag.¹

I kapitlet Väckelsens ledare kommer ledarskiktet i samtliga föreningstyper att undersökas även utifrån andra förutsättningar.

Det sociala anseendet

Vid flera tillfällen kommer det i fortsättningen av denna avhandling att talas om socialt anseende. Detta sker i en alldeles speciell betydelse. Under hela den period som vår undersökning behandlar gavs kommunal rösträtt blott åt dem som hade en viss minimiinkomst. Dessutom gällde, att ju högre inkomst och förmögenhet en person hade, desto flera röster kunde personen i fråga disponera.

Kommunala och kyrkokommunala uppdrag fördelades blott bland dem som hade kommunal rösträtt. I praktiken var minimikravet en inkomst eller förmögenhet motsvarande ungefär vad en bonde med en medelstor gård ägde och förvaltade.

Om en person kom på obestånd upphörde genast förtroendeuppdragen. Kommunala och kyrkokommunala uppdrag gavs dessutom blott till personer med allmänt förtroende i socknen.

När vi i fortsättningen talar om att personer har socialt anseende betyder detta att personen i fråga har fått kommunala eller kyrkokommunala förtroendeuppdrag.

Upprepningar undviks

I följande avsnitt försöker vi, om det är möjligt utan att störa sammanhanget, att

¹ En uppsjäлкning av hela det material som ligger till grund för denna undersökning har bland annat skett utifrån de grunder som redovisats här. Dessutom har ytterligare uppdelningar av materialet skett, vilket kommer att framgå i fortsättningen av denna avhandling. Resultaten finns tillgängliga hos författaren som bearbetningar av Persreg.

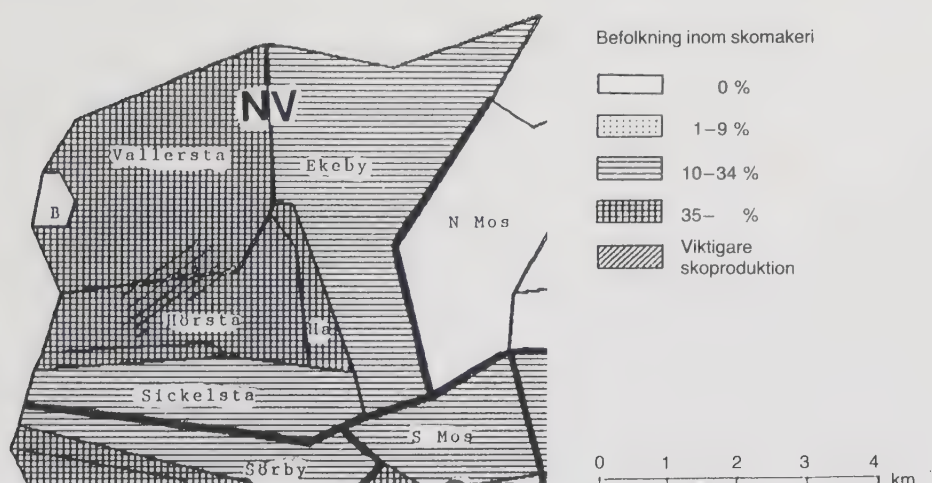
undvika upprepningar. Principen för skrivningen är den, att en tendens eller en företeelse som blottläggs vid studium av en viss sockendel och sedan visar sig gälla även inom socknens övriga områden, blott redovisas en gång. Därefter noteras enbart eventuella avvikelser, preciseringar och kompletteringar.

B. DEN NORDVÄSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

Den nordvästra delen av Kumla socken dominerades av de stora byarna Vallersta, Ekeby och Hörsta. Här i nordväst var jordbruket livskraftigt och förblev huvudnäring trots att allt flera fick sin försörjning från skomakeri.

Skomakeriet blev särskilt starkt i byarna Vallersta, Hörsta och Hagaby.

Figur 8. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den nordvästra delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårds- storlek 1905
Ekeby	180	241	+ 34 %	medelstora
Hagaby	50	51	+ 2 %	stora
Hörsta	124	154	+ 24 %	medelstora
Sickelsta	76	90	+ 18 %	stora
Vallersta	227	223	- 2 %	medelstora
Summa	657	759	+ 16 %	

Källor: Kartskissen från Rydberg 1961 figurbilaga fig 23. Befolkningstal i byarna från Inkåldförd. Gårdarnas storlek från Fyrktl 1905.

Befolkningsutvecklingen i den nordvästra delen av Kumla socken låg under genomsnittet jämfört med socknen i övrigt trots skomakeriets utbredning. Den kraftigaste befolkningsökningen skedde i de centrala och södra delarna av socknen.¹

Den kraftiga ekonomiska tillväxt som följde av skomakerinäringens expansion kom inte heller främst den nordvästra delen av socknen till del, utan framför allt ovan anförda expansiva områden. De höginkomsttagare som förekommer i socknens nordvästra del hade oftast sin huvudsakliga bärning från jordbruket.²

De frivilliga föreningarna

Möjligheten att överblicka den frivilliga förenings- och församlingsverksamheten är i denna del av socknen särskilt gynnsam.

Vi kan följa *Hörsta skolhusförening* från dess tillblivelse 1862 via ombildningen till *Hörsta kristliga församling* åren 1878 och 1879 samt vidare in i det nya seklet.³

Vidare äger vi kännedom om *Hörsta kristliga ynglinga- och jungfruförening*. Denna bildades 1873 som Hörsta kristliga ynglingaförening. En motsvarande jungfruförening tillkom troligen samtidigt. De två föreningarna hade samma syftemål och program. Gemensamt arbetade de båda föreningarna från år 1874 för missionen. 1884 inledde de en gemensam mötesverksamhet och fungerade i fortsättningen som en enda förening.⁴

1884 försökte IOGT via *logen 686 Trofast i Hörsta* att vinna insteg i bygden. Denna loge verkade i blygsam omfattning till 1888, då den tvingades lägga ned logearbetet. En ny loge uppstod igen 1890 men nu under beteckningen *logen 186 Trofast Hörsta*. Denna stod i förbindelse med NGTO och fanns till i två år. Slutligen uppstod *NGTO-logen 825 Trofast Hörsta* 1897 och uppehöll verksamhet till 1899. Årskiftet 1901–1902 bildades *logen Novemberblomman i Hörsta* (NGTO). Hur länge denna sistnämnda loge verkade är inte känt.⁵

Logeverksamheten fick alltså aldrig något riktigt fäste i denna del av socknen. Fotfäste fick däremot blåbandsrörelsen genom den 1890 bildade *Hörsta Blåbandsförening*.⁶

Vi kan också från och med början av 1870-talet följa en grupp *metodister* bosatta i Sickelsta. Från 1890-talet får vi under en kort tid lära känna några ungdomar som var medlemmar av *Frälsningsarmén*.⁷

¹ Befolkningsökningen i Kumla sn från 1865 till 1905 var 70,5 %. Se s 22 f. Befolkningsutvecklingen i Kumlas byar finns antecknad i Inkåldförd.

² Högink. Se även s 169 not 5.

³ Se s 49.

⁴ Høyngl verks. Rundqvist 1985 s 75.

⁵ Trof 186 prot. Trof 686 prot. Trof 825 prot. Rundqvist 1985 s 142, 144.

⁶ Höblåb prot. Om blåbandsrörelsen i Kumla se Rundqvist 1985 s 147–154. Tapper 1977 passim.

⁷ Persreg.

Dubbelanslutningar och lokalisering

Mycket starka band förenade Hörsta kristliga församling och Hörsta ynglinga- och jungfruförening. År 1885, i samband med väckelse och stark tillströmning till de båda föreningarna, var något över hälften av ynglinga- och jungfruföreningens medlemmar också tillhöriga Hörsta kristliga församling. Normalsiffran var omkring en tredjedel.⁸

Även mellan blåbandsföreningen och de båda ovan anförda Hörsta kristliga församling och Hörsta ynglinga- och jungfruförening var banden starka. Dubbelanslutningar var mycket vanliga.⁹

Medlemmarna i Hörsta kristliga församling och Hörsta ynglinga- och jungfruförening kom från samma byar. Till och med den proportionella fördelningen av medlemmarna i de olika byarna var lika mellan de båda föreningarna.

Under första hälften av 1880-talet gick starka väckelser över den västra delen av Kumla. Dessa slog alldeles särskilt igenom i Vallersta och Sörby. Detta innebar att Hörsta kristliga församling och Hörsta ynglinga- och jungfruförening under de närmaste åren fick sina flesta medlemmar från just dessa byar. Framemot sekelskiftet började de båda föreningarna få ett antal medlemmar också från Ekeby, medan allt färre medlemmar nu rekryterades från Sörby.¹⁰

Sörby tillhörde i den kommunala och kyrkokommunala förvaltningen Ekeby rote, alltså den rote som byarna i den nordvästra delen av socknen tillhörde. Vi har i denna undersökning trots detta fört Sörby till de västra byarna, på grund av att byn såväl näringsmässigt som ur föreningssynpunkt var en gränsby, som alltmera kom att orienteras mot den västra delen av socknen med dess föreningar.¹¹

I utgångsläget 1890 hade blåbandsföreningen samma lokalisering som Hörsta kristliga församling och Hörsta ynglinga- och jungfruförening. Blåbandsföreningens medlemmar kom emellertid i allt högre grad att rekryteras från Ekeby, där var fjärde person omkring sekelskiftet var medlem i Hörsta blåbandsförening. Trots att de båda andra föreningarna också fick allt flera medlemmar som bodde i Ekeby, var Ekeby ändå inte något centrum för den frivilliga kristna verksamheten.¹²

Dubbelanslutningarna till trots hade alltså blåbandsföreningen en egen profil, som inte får förbises. Detta blir än tydligare när vi studerar medlemsutvecklingen i de olika föreningarna. Blåbandsföreningen gick framåt, medan samtidigt de båda frivilliga kristna föreningarna/församlingarna sakta föll tillbaka från 1890-talet och över sekelskiftet.

⁸ De exakta siffrorna var 1875 13 %, 1879 46 %, 1885 54 %, 1890 27 %, 1895 39 %, 1900 28 %, 1905 16 %. Persreg.

⁹ Persreg.

¹⁰ Persreg. Hörsta 1964 s 9, 16.

¹¹ Persreg. Rydberg 1961 s 131.

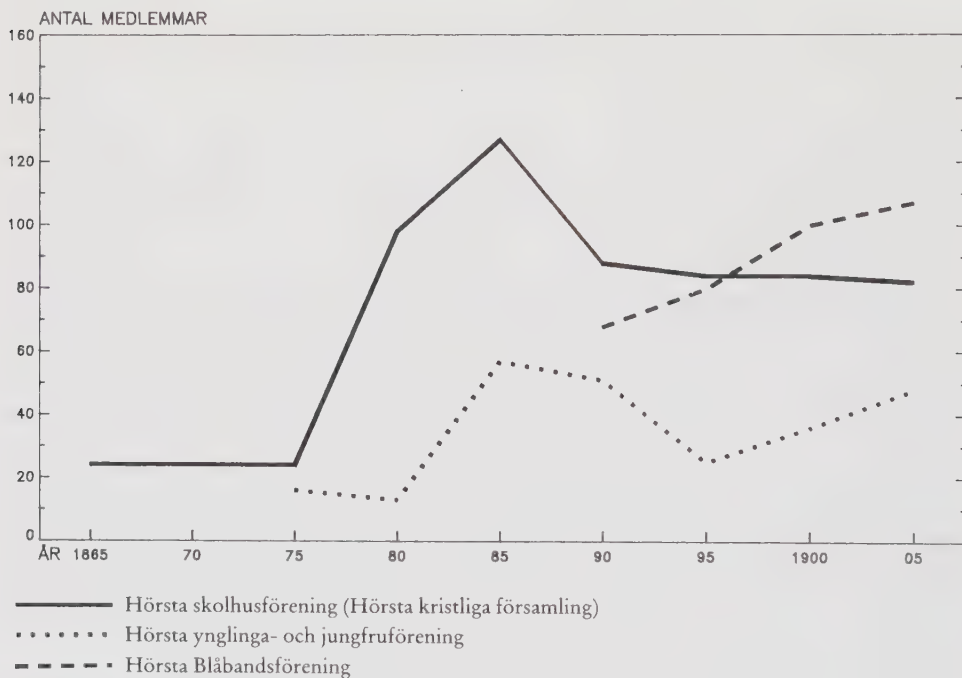
¹² Persreg. Inkäldförd.

Hörsta kristliga församling

Hörsta kristliga församling hade, som vi tidigare redovisat, sitt ursprung i en skolhusförening som bildades 1862. Skolhusföreningens ledamöter var få och dessutom enbart män. Att tillhöra Hörsta skolhusförening innebar inte ett medlemskap av vanligt slag. Ledamoten var delägare i en förening som ägde och förvaltade ett skolhus. Dessutom svarade dessa delägare för verksamheten i skolhuset i enlighet med bestämmelsen i skolstadgan att husfäderna i ett område där mindre folkskola var inrättad hade rättighet att hålla och på viss tid tillsätta lärare sedan denne blivit vederbörligen godkänd av kyrkorådet.¹³

Ledamotskap i skolhusföreningen innebar alltså ekonomiska förpliktelser. Fram till år 1865 var föreningen helt ansvarig för skollärares lön. Skolhusföreningen blev emellertid från mitten av 1870-talet helt kvitt sina speciella förpliktelser för skolväsendet.¹⁴

Figur 9. Medlemsutvecklingen i Hörsta skolhusförening (från 1878 Hörsta kristliga församling), Hörsta ynglinga- och jungfruförening och Hörsta Blåbandsförening 1865–1905.

Källor: SMF matr. SMF stat. Svblåb stat. Persreg.

¹³ Svärd 1970 s 145. Larsson 1914. Sjöstrand 1965 s 17. Sörensen 1942 s 97.

¹⁴ Rundqvist 1984 II s 330–333. Höskolh prot 2/2 1864. Kyrkoskolr prot 11/3 1875 par 1. Kyrkst prot 18/5 1875 par 2. Larsson 1914.

Åren 1876–1877 gick en kraftig väckelse genom hela socknen och allt flera människor kom med i den andliga verksamheten. Tiden var i och med detta mogen för en kraftig omorganisation av skolhusföreningen. Omorganisationen resulterade i att skolhusföreningen omvandlades till Hörsta kristliga församling.¹⁵

Som framgår av figur 9 s 78 kulminerade medlemstalet påfallande snabbt efter år 1878 i den nyorganiserade Hörsta kristliga församling. Efter väckelsen 1876–1877 följde nämligen, som vi redan ovan anförte, i början av 1880-talet och särskilt 1884 flera kraftiga väckelser, vilka gav ytterligare medlemstillskott. Från mitten av 1880-talet stagnerade sedan medlemstalet, först hastigt, sedan i en mycket långsam takt.¹⁶

Alla åldersgrupper representerade

När vi betraktar åldersfördelningen i Hörsta kristliga församling slås vi av att församlingen under hela perioden var mycket allsidigt sammansatt. Här fanns alla åldersgrupper, från och med tjugoåringar och uppåt representerade.

Åldersmässigt något dominerande i förhållande till de övriga var år 1885 de medlemmar som var mellan 20 till 44 år gamla. Efter 1885 höjdes medelåldern kontinuerligt men långsamt ända fram till 1905. 1905 fanns två grupper i topp nämligen åldersgrupperna från 40–44 och 45–49.

Det var något fler män än kvinnor i församlingen fram till sekelskiftet, då fördelningen hade blivit jämn. År 1904 hade männen passerats av kvinnorna.¹⁷

Livslånga medlemskap

I den lilla skolhusföreningen fanns till att börja med några ledamöter som snart lämnade föreningen. När dessa utträden skett, bestod föreningen av en kärna, där tio ledamöter av femton stannade kvar i församlingen till livets slut. Övriga utgick efter i genomsnitt trettioåriga medlemskap.

Dessa siffror är extrema men dock signifikativa för medlemskapen i Hörsta kristliga församling. I samband med de stora väckelserna 1876–1877 och 1884 var det åtskilliga av de nyvunna medlemmarna, som blott stannade kvar kort tid i församlingen. Undersökningsåret 1885 är också följdriktigt det år som redovisar de kortaste medlemskapen i genomsnitt. Trots detta fanns även detta år en församlingskärna på över 50 % av samtliga medlemmar, som behöll sina medlemskap livet ut. De flesta av dessa stannade kvar i Hörsta kristliga församling till sin död, medan andra på grund av flyttning blev engagerade i annan motsvarande församling.¹⁸

¹⁵ Se s 49.

¹⁶ Hörsta 1964 s 16. Se s 49, 69 f.

¹⁷ Persreg.

¹⁸ Medlemmarna år 1885 stannade kvar i församlingen enligt följande. 56 personer utträdde eller blev utslutna efter i genomsnitt 11 års medlemskap. För 8 personer är vi endera okunniga om inträdesåret eller utträdesåret. Genomsnittligt stannade dessa dock kvar i församlingen minst 31 år. 12 flyttade ur församlingen efter i genomsnitt 16 års medlemskap och 40 dog då de fortfarande var medlemmar. Dessa som dog som medlemmar hade i genomsnitt varit medlemmar i 35 år. Persreg.

Observeras bör, och det gäller samtliga frivilliga kristna föreningar/församlingar i kumlabygden, att man blott kunde vara medlem i en enda församling vid samma tillfälle. Dubbla medlemskap var däremot mycket vanliga mellan kristna församlingar och blåbandsföreningar (obs ej nykterhetsloger) eller mellan kristna ungdomsföreningar och kristna församlingar.

Medlemmar ur alla skikt av den lokala befolkningen

Hörsta kristna församling rekryterade sina medlemmar ur alla skikt av den lokala befolkningen. Detta betyder att medlemmarna hämtades bland såväl dem som levde av jordbruk, som dem som hade sin bärning från skomakeriet, eller från dem som kombinerade dessa näringsfång. Alla förekommande yrkesgrupper inom respektive områden fanns med i församlingen. Följdriktigt hämtades medlemmarna också från alla inkomstskikt som förekom i den nordvästra delen av socknen.

Särskilt under församlingens expansionsperiod i början av 1880-talet var denna bredd särskilt tydlig. Mellan 1880–1885 inträdde exempelvis hela 26 personer från Vallersta i församlingen. Genomsnittsåldern för dem var 26 år. Bland de nytillträdde fanns skomakare, drängar och pigor samt en del hemmasöner. På grund av låg ålder hade de flesta bland dessa ej fått så hög inkomst att den blev satt i fyrktal. I genomsnitt stannade dessa medlemmar endast relativt kort tid i församlingen nämligen knappt 5 år.¹⁹ Denna starka påfyllning av yngre medlemmar utan egen inkomst satte sina spår i genomsnittsinkomsten för församlingen. År 1885 var det hela 59 % av dem som skattade för egen inkomst som ej nådde upp till inkomst som gav fyrktal.²⁰

Å den andra sidan fanns, såväl 1885 som under hela vår undersökningsperiod, även de ekonomiskt och socialt ledande personerna i byarna representerade i församlingen. Bland medlemmarna återfinns vi flera bönder, vilka hade kommunala förtroendeuppdrag och som ägde stora gårdar. Representerade var även de skomakare och skohandlare, som framemot sekelskiftet blev alltmera framgångsrika. A G Andersson, så småningom känd skofabrikör i Kumla, gjorde exempelvis en mycket engagerad insats i Hörsta kristliga församling.

Särskilt när församlingens ledarskikt tas i betraktande kan konstateras, att församlingen redan från sin begynnelse hade slagsida åt de socialt och ekonomiskt ledande i lokalsamhället. En jämförelse, dels avseende inkomster och förmögenheter i stort, dels också mera preciserat avseende i vilka skikt inkomsterna och förmögenheterna låg, ger detta vid handen.²¹

¹⁹ Persreg. En viss tveksamhet råder om rekryteringen av drängar, då det ofta är omöjligt att kunna skilja på en jordbruksdräng och en skomakardräng. Beteckningen för båda är ofta dräng. Beteckningen hemmason avser en son till en bonde.

²⁰ 1885 59 % ej fyrktalsuppsatta, 1890 35 %, 1895 33 %, 1900 30 %, 1905 31 %. Persreg.

²¹ Persreg.

Tabell 3. Höginkomsttagarna i byarna Ekeby, Hagaby, Hörsta, Sickelsta, Sörby och Vallersta.

År	Samtliga höginkomst- tagare	Höginkomsttagare som sam- tidigt var medlemmar i Hörsta kristliga församling
1865	6	2
1870	2	1
1875	4	1
1879	9	3
1885	9	2
1890	9	4
1895	7	4
1900	6	4
1905	8	1

Om benämningen höginkomsttagare se s 39.

Källa: Inkåldförd. Persreg.

Ledarskiktet

Genomgående gäller att församlingens ledarskikt hade en betydligt högre inkomst (och/eller förmögenhet) än församlingsmedlemmarna i gemen. Ju starkare ställning i församlingen en person hade desto högre inkomst var regeln. En betydande del av ledarskiktet hade en sådan ställning att de också fick kommunala och kyrkokommunala förtroendeuppdrag. År 1885 hade exempelvis alla de fem, som hade de flesta uppdragen i Hörsta kristliga församling, också kommunala förtroendeuppdrag. Utslagsgivande för kommunala och kyrkokommunala uppdrag var en säkrad ekonomisk ställning och i övrigt ett gott socialt anseende.²²

I den nordvästra delen av socknen växte sig skomakeriet allt starkare. Utvecklingen kulminerade ungefär vid sekelskiftet. Dock var jordbruket hela tiden den dominerande näringen. Detta avspeglas också i Hörsta kristliga församling, där dock skomakeriet från 1890-talet och framåt försörjde procentuellt flera än i lokalsamhället i stort.

²² Tabell 4. Medlemmarna i Hörsta kristliga församling 1875–1905.

Fyrktalsgenomsnittet för olika grupper inom församlingen.

År	1875	1879	1885	1890	1895	1900	1905
A	49	43	37	42	36	43	41
B	49	47	44	54	39	46	47
C	75	78	60	62	50	65	64

A = Alla

B = Personer som haft 1 uppdrag eller flera under en femårsperiod

C = Personer som haft 5 uppdrag eller flera under en femårsperiod

Anmärkning: De medlemmar som ej kom upp till inkomst som gav fyrktal har inte medräknats.

Källa: Persreg.

När ledarskiktet i församlingen tas i betraktande blir bilden än tydligare. I högre grad än vad beträffar församlingen i allmänhet kom församlingens ledare att få sin försörjning genom skomakeriet. Vid sekelskiftet, då skomakeriet kulminerade i den nordöstra delen av socknen, hade skomakeri i någon form blivit huvudnäring för majoriteten av församlingens ledare.

Märk också att ledarna inte var äldre än församlingsmedlemmarna i övrigt utan representerade ett åldersmässigt genomsnitt.²³

Personer med låga inkomster i ledningen

Vid analys av ekonomi och social ställning i Hörsta kristliga församling har vi genomgående funnit att god ekonomi och aktad social ställning också hade samband med ledarroll i församlingen. Denna iakttagelse skall balanseras av ett annat faktum, nämligen att ledarskiktet också bestod av en minoritet utan ovan anförda kännetecken.

Ett ovanligt tydligt exempel på detta är torpägaren Johan Gustaf Djurfeldt. Han stod i den absoluta ledningen för församlingen från 1883 och så långt vår undersökning sträcker sig. Djurfeldt hade varken kommunala uppdrag eller stod högt på inkomstlistan. Han hade ett torp värderat till tre fyrkar. Det var allt.²⁴

Hörsta ynglinga- och jungfruförening

Hörsta ynglinga- och jungfruförening stod Hörsta kristliga församling nära och kan också i vissa avseenden jämföras med en friförsamlingsbildning. En given förutsättning för medlemskap i föreningen var exempelvis att medlemmarna var på Jesus Kristus "troende".²⁵

Medlemskapets längd begränsades i allmänhet av giftermål. I och med giftermål gick man nämligen regelbundet ur föreningen. Ett medlemskap varade mycket ofta hela tio år, vilket tyder på släktskap med de frikyrkliga församlingsbildningarna med sina ofta livsvariga medlemskap.

Medlemmarna var från 15 till 34 år gamla, med de flesta medlemmarna mellan 20–24 år.

²³ Tabell 5. Medlemmarna i Hörsta kristliga församling 1890–1905.

Den procentuella delen av den totala inkomsten/förmögenheten som kom från andra förvärvskällor än i mantal satt jord eller jord på annan jordbruksfastighet bland olika grupper medlemmar.

Andra förvärvskällor

År	alla medl	ledare med förtroendeuppdrag	ledare med mer än 5 förtroendeuppdrag
1890	20	22	34
1895	40	44	49
1900	38	48	55
1905	33	37	54

Källa: Persreg.

²⁴ Persreg.

²⁵ Höyngl verks.

Återstår en jämförelse av inkomsterna mellan Hörsta kristliga församling och ynglinga- och jungfruföreningen. En sådan jämförelse bekräftar att de båda församlingarna var mycket besläktade med varandra.²⁶

Hörsta kristliga församling i jämförelse med övriga föreningar

Hörsta kristliga församlings speciella profil accentueras än tydligare när denna församling jämförs med Hörsta Blåbandsförening och med de kortlivade logerna.

Blåbandsföreningen hade, liksom logerna, mest unga medlemmar. De flesta medlemmarna i blåbandsföreningen var mellan 15–19 år. Endast ett fåtal medlemmar var äldre än 35 år. Dessutom var den genomsnittliga tiden för medlemsskap betydligt kortare än till och med vad som gällde i ynglinga- och jungfruföreningen, eller mellan 4–5 år.

Den lilla grupp *metodister* som fanns i Sickelsta hade mycket gemensamt med Hörsta kristliga församling. Dessa likheter är av mera allmän karaktär och kommer att observeras när vi analyserar den västra delen av Kumla socken. Här skall istället en avgörande skillnad observeras. Metodisterna befann sig alla under fyrktsstreck och motsvarade det skikt bland medlemmarna i Hörsta kristliga församling som var i klar minoritet.²⁷

C. DEN VÄSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

I de västligt belägna byarna Stene, Åbytorp och Långgälla var ägorna mycket små. Jordbruket kunde därför inte ensamt ge försörjning.¹ Följdriktigt var det också i denna trakt som partiskomakeriet i kumlabygden först växte fram.

Inom ett höglänt på morän beläget område i och omkring ”Stenebacken” (se figur 10 s 84) fanns år 1875 hela 23 % av socknens skomakare, vilket innebar att Stenebacken då hyste de flesta mantalsskrivna skomakarna med familjer i socknen.

Trots att skomakeriet år 1900 hade expanderat ytterligare i och omkring Stenebacken hade områdets betydelse nu minskat, eftersom skomakeriet vid den här tiden hade vuxit sig starkt i praktiskt taget hela Kumla socken. Efter sekelskiftet drog stationssamhället till sig allt större delar av socknens skomakeri. Dock fanns fortfarande 1925 7 % av socknens skomakare i området vid Stenebacken.²

I såväl Västra som Östra Åby samt i Sörby dominerade jordbruket trots att delar av Östra Åby och en bit av Sörby var belägna inom ovan angivet centrum för skomakeriet.³

²⁶ Persreg.

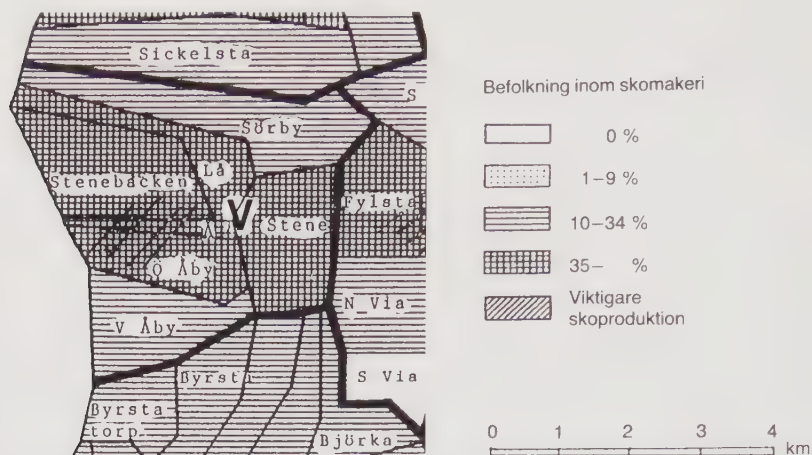
²⁷ Persreg.

¹ Fyrktl.

² Rydberg 1961 s 127 ff.

³ Inkåldförd.

Figur 10. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den västra delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårds- storlekar 1905
Långgälla	52	114	+ 119 %	små
Stene	194	267	+ 38,5 %	små
Sörby	89	127	+ 43 %	medelstora
Åbytorp	95	133	+ 40 %	små
V Åby	45	71	+ 58 %	medelstora
Ö Åby	57	71	+ 25 %	medelstora
Summa:	532	783	+ 47 %	

Källor: se s 75.

Jordbruk och skomakeri kombinerades i mycket hög utsträckning i samtliga byar. I västra delen av socknen var det genom denna kombination, som vissa personer kunde skapa sig höga inkomster. En betydande del av jorden brukades alltså av b-bönder. Hur stor del av b-böndernas inkomster, som hänförde sig till övriga inkomster varierade. Särskilt där jordbruken var små dominerade övriga inkomster kraftigt, men även där gårdarna i sig var bärkraftiga, kunde andelen övriga inkomster överväga.⁴

Den genomsnittliga inkomsten för de skomakare, som kom upp till inkomst som gav fyrktal var dock i genomsnitt mycket låg. Man fanns i det allra lägsta skiktet i fyrktalslängderna. Detta innebar att den genomsnittliga förtjänsten för dem som bodde i Åbytorp och Långgälla, där skomakeriet helt dominerade och jordbruken var ytterst små eller på utmarkerna obefintliga, var den lägsta i hela socknen.⁵

På grund av skomakeriets framväxt och utveckling gavs det i västra delen av socknen plats för en markerad befolkningsutveckling. Mest ökade som vi sett Långgälla och minst Ö Åby.⁶

De frivilliga föreningarnas framväxt och utveckling

Vi äger god kännedom om det frivilliga föreningsväsendets framväxt och utbredning även i denna del av socknen.

En komplicerad och svåråtkomlig förhistoria har Byrsta Missionsförening. I sammandrag torde utvecklingen ha sett sig på följande sätt. År 1866 bildades i Stene en *nattvardsförening*. Denna fick sin fortsättning i en förening som vi ej känner till namnet på, men som vi benämner "Förening af Män och Qvinnor", på grund av rubriken i föreningens matrikel. De enda spåren som kvarstår efter denna förening är ovan redovisade matrikel av år 1872. Föreningen "Män och Qvinnor" fick sin fortsättning i *Stene kristna församling* av år 1876, som i sin tur 1878 fick sin hemvist i Byrsta skolkolhus och gick upp i *Byrsta Missionsförening*. Denna Byrsta Missionsförening hade enligt uppgift bildats 1862 och övertog vid bildandet ett av missionsvännerna i trakten byggt skolkolhus.

⁴ Tabell 6. B-bönderna den västra delen av Kumla socken.

Andelen fyrkar från andra beskattningsföremål än i mantal satt jord och jord från annan jordbruksfastighet, uttryckt i procent.

År	V Åby	Ö Åby	Sörby	Stene	Långgälla	Åbytorp
1865						90
1870				27		45
1875		57		37		85
1879		36		27		92
1885	10	38		49		87
1890	63	22		59	65	83
1895	81	63		68	65	85
1900	72	71	33	52	?	71
1905	65	21	62	36	48	67

Om begreppet b-bönder se s 34 f.

Källa: Inkäldförd.

Tabell 7. B-bönderna i den västra delen av Kumla socken.

B-böndernas fyrkaltal innehav av byns samtliga fyrkar uttryckt i procent.

År	V Åby	Ö Åby	Sörby	Stene	Långgälla	Åbytorp
1865						30
1870				12		91
1875		34		12		71
1879		24		24		71
1885	17	52		48		86
1890	25	6		54	14	81
1895	14	15		65	15	78
1900	53	6	24	20	?	48
1905	29	32	?	22	20	30

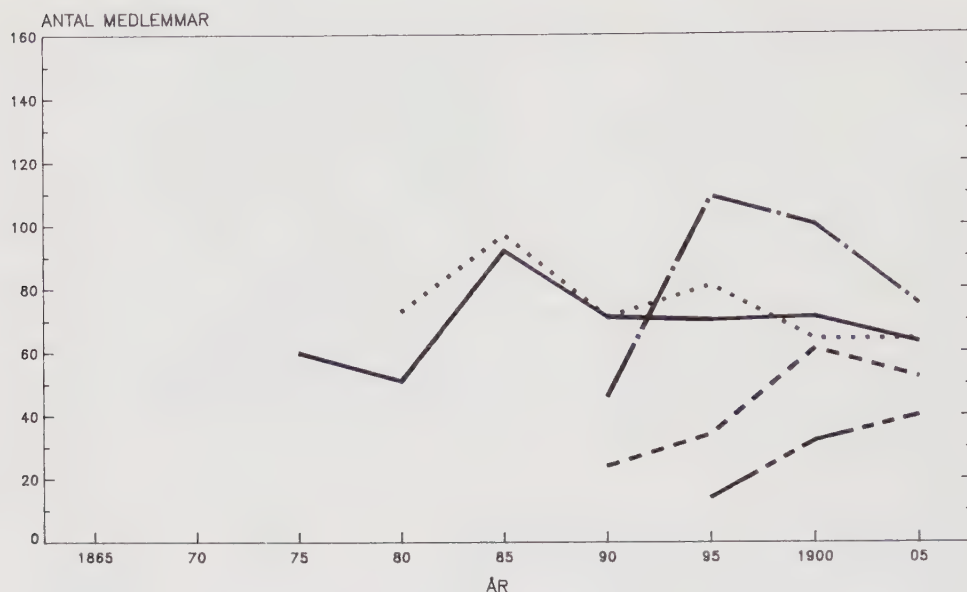
Om begreppet b-bönder se s 34 f.

Källa: Inkäldförd.

⁵ Inkäldförd.

⁶ Se s 84.

Figur 11. Medlemsutvecklingen i Byrsta Missionsförening, Åbytorps friförsamling, Betania ungdomsförening, Stene (från 1904 Byrsta) Blåbandsförening samt bland metodisterna i Kumla socken.

Observera att samtliga kända medlemmar som var bosatta i Kumla socken medtagits och ej enbart de som var boende i den västra delen av socknen. Vad beträffar metodisterna är ej siffrorna helt kompletta.

- Metodister (förekom företrädesvis i den västra och den sydöstra delen av socknen)
- ..... Byrsta Missionsförening (medlemmar i den västra och den sydvästra delen av socknen)
- - - - - Betania ungdomsförening (medlemmar i den västra delen av socknen)
- · — · — Stene (Byrsta) Blåbandsförening (hade till att börja med medlemmar i den västra delen av socknen, därefter förskjutning mot sydväst)
- - - - - Åbytorps Friförsamling (medlemmar i den västra delen av socknen)

Källor: SMF matr. Åbytrif prot. Åbytungd prot. Svblåb stat. Persreg.

Samtliga dessa församlingsbildningar benämner vi i detta sammanhang för enkelhetens skull, Byrsta Missionsförening. Dock behandlas i detta avsnitt, med undantag av figuren ovan, blott de medlemmar som var bosatta i den västra delen av socknen.⁷

Metodisterna började under den förra delen av 1870-talet verksamhet i den väster om Kumla belägna Hardemo socken. Anhängare vanns även från de nordvästra, västra och sydvästra delarna av Kumla. År 1884 byggdes ett metodistkapell på Stene bys allmänning och 1893 ändrade metodistförsamlingen i Hardemo namn till Kumla metodistförsamling. I slutet av 1890-talet bildade metodisterna i denna trakt en ep-

⁷ Se s 49, 92.

worthförening som vi dock i denna undersökning tvingas lämna åt sidan, på grund av brist på för vårt behov tillämpligt källmaterial.⁸

I Stene bildades år 1877 en kristen jungfruförening och strax därefter en motsvarande ynglingaförening. Dessa föreningar, nu sammanslagna till *Stene ynglinga- och jungfruförening*, kan vi följa via årsberättelser från 1888 till 1900. Mera ingående kännedom om medlemmarna får vi från och med 1901 genom föreningens protokoll, genom vilka vi kan identifiera ungefär hälften av medlemmarna.⁹

När 1897 Stene friförsamling bildades, en församling som mycket snart ändrade namn till *Åbytorps friförsamling*, kom ynglinga- och jungfruföreningen att bli mycket nära knuten till denna församling.

Åbytorps friförsamling samarbetade med Helgelseförbundet. År 1899 invigdes dess missionshus Betania, beläget i Åbytorp. Ynglinga- och jungfruföreningen ändrade med anledning av detta namn till *Betania ungdomsförening*.¹⁰

Blåbandsrörelsen vann insteg i bygden genom *Stene Blåbandsförening*, som bildades 1890. Centrum för denna blåbandsförenings verksamhet flyttades snart alltmot mot den sydvästra delen av Kumla. 1904 ändrade också föreningen namn till *Byrsta Blåbandsförening*.¹¹

Nykterhetslogen Stene Hopp av NGTO bildades vid årsskiftet 1897–1898 och *Nykterhetslogen Nordstjärnan* av NGTO 1899. Om dessa loger äger vi ingen närmare kännedom. Detta har vi däremot om *IOGT-logen Stensköld* i Stene, som var verksam åren 1903 och 1904 och vars medlemmar vi registrerat.¹²

Alternativ eller konkurrens

Här i den västra delen av Kumla socken är det av speciellt intresse att iaktta de frivilliga föreningarna utifrån aspekten alternativ eller konkurrens.

År 1890 upptog Stene Blåbandsförening en framgångsrik verksamhet i den västra delen av Kumla socken. Att blåbandsföreningen självklart ansågs arbeta i samverkan med de kristna församlingarna visas kanske tydligast av att många samtidigt var anslutna både till blåbandsföreningen och någon av de kristna församlingarna.¹³

Dock kan man med skäl fråga sig om denna samverkan egentligen inte var konkurrens. Vid mitten av 1880-talet kulminerade nämligen medlemstalen både för metodisterna och Byrsta Missionsförening för att därefter sakta sjunka. Samtidigt steg medelåldern i de båda församlingarna kontinuerligt. Med den ökande medelåldern följde också högre genomsnittliga inkomster och mera långvariga medlemskap.¹⁴

⁸ Se s 50. Rundqvist 1985 s 78.

⁹ Steneyngl sekrb, Åbytungd prot.

¹⁰ Se s 52. Om dubbelanslutningar se Persreg. Rundqvist 1985 s 78.

¹¹ Rundqvist 1985 s 154. Tapper 1977 s 13. Persreg.

¹² Rundqvist 1985 s 144 ff. Persreg.

¹³ Persreg.

¹⁴ Persreg.

Flera av de yngre personer som knöts till församlingarna i samband med väckelserna, lämnade eller uteslöts ur församlingarna efter relativt korta medlemskap.¹⁵

Samtidigt som de kristna församlingarnas medlemstal började sjunka, startade blåbandsföreningen sin verksamhet och växte sig allt starkare. Motsvarande utveckling har vi redan noterat i den nordvästra delen av socknen.¹⁶

Trots till synes harmonisk samverkan mellan blåbandsrörelsen och de kristna församlingarna måste man fråga sig om inte blåbandsrörelsen tvingade väckelserörelserna att maka åt sig. Det kan med fog diskuteras om konkurrens inte förelåg.

Varför i detta sammanhang ej infogas en diskussion om logeverksamhetens del i denna eventuella konkurrens, beror av att logerna var alltför svaga och alltför tillfälliga i denna del av socknen för att kunna tas med i beräkningen.

Framför allt från två byar, nämligen Åbytorp och Stene, rekryterade från början av 1880-talet och framåt både metodisterna och Byrsta Missionsförening samtidigt medlemmar.¹⁷

Bland Byrsta Missionsförenings medlemmar blev det under 1890-talet allt färre som var bosatta i någon av de västra byarna. De flesta medlemmarna kom att återfinnas i den sydvästra delen av socknen.¹⁸

Tomrummet efter Byrsta Missionsförening fylldes av Åbytorps Friförsamling. I och med detta inträffade därför ytterligare ett möte mellan olika frivilliga kristna föreningar i samma byar. Nu möttes metodisterna och Åbytorps friförsamling på motsvarande sätt som tidigare metodisterna och Byrsta Missionsförening.¹⁹

En jämförelse mellan metodisterna bosatta i den västra delen av socknen och motsvarande medlemmar i Byrsta Missionsförening visar att de båda församlingarna rekryterade huvuddelen av sina medlemmar bland olika kategorier människor. Medlemmarna i Byrsta Missionsförening hade en stor del av sina medlemmar bland dem som tillhörde det ekonomiskt och socialt ledande skiktet, medan däremot metodisterna nästan undantagslöst hämtade sina medlemmar från dem som låg under fyrktalsstrecket. Detta får dock inte tolkas så att Byrsta missionsförening saknade förmåga att knyta medlemmar till sig bland de ekonomiskt sämre ställda. En sådan rekrytering var för Byrsta Missionsförenings del, särskilt i samband med väckelsetiden i mitten av 1880-talet, vanlig.

¹⁵ Se särskilt metodisterna där 27 av samtliga registrerade metodister i Kumla socken, som var medlemmar 1885, lämnade metodismen på grund av uteslutning eller (i 6 fall) på grund av frivilliga utträden efter i genomsnitt 9,5 års medlemskap. År 1900 var motsvarande siffror 5 personer efter i genomsnitt 11,5 års medlemskap. Persreg.

¹⁶ Se s 78.

¹⁷ Persreg.

¹⁸ År 1885 fanns i Åbytorp och Stene 25 bybor som var medlemmar i Byrsta Missionsförening. 1895 hade antalet sjunkit till 13. Persreg.

¹⁹ Persreg.

En viss ekonomisk utjämning mellan metodisterna och medlemmarna i Byrsta Missionsförening skedde framemot sekelskiftet, men den ursprungliga tendensen är hela tiden mycket tydlig.²⁰

Till och med i Åbytorp, där praktiskt taget alla hade låga inkomster, är skillnaden i inkomst mellan de båda församlingarna klart skönjbar, även om inkomsterna för dem båda i denna by ligger betydligt lägre än på andra ställen i Kumla socken.²¹

I Byrsta Missionsförening fanns flera bönder. Metodisterna kunde blott undantagsvis skaffa medlemmar ur denna kategori.²²

Därigenom blev i viss mån metodisterna och Byrsta Missionsförening varandras alternativ.

Direkt konkurrens uppstod däremot mellan Åbytorps friförsamling och metodisterna. Bakgrunden var följande. I samband med en väckelse som uppstod kring ett par kvinnliga evangelister, som verkade i Stene på kallelse av Stene ynglinga- och jungfruförening, bildades Stene friförsamling 1897. Församlingen bytte snart namn till Åbytorps friförsamling. Församlingen kom att bestå dels av ett antal nyomvända unga, dels också av flera personer i 35–40-årsåldern, som redan tidigare hade beteckningen ”troende”, men ej var anslutna till någon församling.²³ Flera av dessa hade tidigare haft anknytning till Byrsta Missionsförening, eller Kumla Friförsamling. Det fanns också tidigare metodister bland dem.²⁴

Den nybildade församlingen beslutades bli fristående, men den skulle understödja Helgelseförbundets missionsverksamhet. Det gick snart till öppen konflikt mellan metodisterna å ena sidan och Åbytorps friförsamling samt ynglinga- och jungfruföreningen å den andra. Metodistkapellet stängdes för såväl friförsamling som ungdomsförening. Dessutom startade metodisterna egen ungdomsverksamhet, där de rekryterade ungdomar bland annat från Stene ynglinga- och jungfruförening.²⁵

Vid närmare granskning av lokalisering, åldersfördelning, yrken och inkomster ser man slående likheter mellan metodisterna och medlemmarna i Åbytorps Friförsamling. Man konkurrerade helt enkelt om samma själar.²⁶

²⁰ 1885 hade exempelvis de medlemmar i Byrsta Missionsförening som var bosatta i Stene 48 fyrkar i genomsnitt för egen inkomst och förmögenhet och 31 % av dem hade en inkomst som var för låg för att bli i fyrktal satt. Motsvarande siffror var för metodisterna 5 fyrkar och 81 % utan i fyrktal satt inkomst. Persreg.

²¹ 1885 hade de medlemmar i Byrsta Missionsförening som var bosatta i Åbytorp 9 fyrkar i genomsnitt för egen inkomst och förmögenhet mot 5 för metodisterna. 33 % saknade i fyrktal satt inkomst mot 50 % bland metodisterna. Inkomstskillnaden är genomgående från 1875 t o m 1895. Persreg.

²² Andelen beskattningsbar inkomst för jord och fast egendom var genomgående högre bland medlemmarna i Byrsta Missionsförening än bland metodisterna. Persreg.

²³ Rundqvist 1984 I s 76 f. Persreg.

²⁴ Persreg.

²⁵ Rundqvist 1984 I s 77.

²⁶ Persreg.

Ytterligare om de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna.

Metodisterna

1875

I fyrktalslängderna för år 1875 saknas nästan undantagslöst metodisterna. Medlemskapen var inte lika långvariga som de blev senare. De var, mera precist uttryckt, livsvariga eller i vilket fall mycket långa för en grupp medlemmar. För andra var de mycket korta. Man gick ur frivilligt eller uteslöts efter något eller några års medlemskap.²⁷

Det fanns något fler kvinnor än män. Till yrket var de pigor eller, som det också kunde kallas, tjänarinnor. Männen var drängar, skomakardrängar eller skomakare, alla under den inkomst som var ett minimum för statlig beviljning och för uppförande i fyrktalslängderna. Ett antal äkta par var medlemmar men också flera gifta kvinnor, där makarna ej var medlemmar.

Rörlighet i medlemsgruppen var mycket stor. Påfallande är också att de allra flesta medlemmarna inte var födda i Kumla.²⁸

1885

Förhållandena för metodisterna var 1885 liknande dem år 1875. Dock skedde en stark nyrekrytering vid denna tid och rörelsen nådde sin numerära höjdpunkt omkring mitten av 1880-talet. År 1885 var de allra flesta metodisterna mellan 20–29 år gamla. Många bland de nytilkomna metodisterna stannade kvar inom metodismen i genomsnitt 10 år, medan de som förblev metodismen trogna fortfor att vara medlemmar till livets slut.²⁹

1900

År 1900 låg fortfarande metodisterna markerat under övriga frivilliga kristna församlingar vad beträffar inkomster och förmögenheter. Nu fanns emellertid ett skikt metodister med i fyrktal satt inkomst och förmögenhet, även om de flesta fyrktalen var låga.³⁰

Avslutningsvis kan vi om metodisterna säga att en person som blivit metodist oftast fortsatte att vara metodist livet ut. De som gick ur gjorde det oftast efter en-

²⁷ De metodister i Kumla socken som antingen var fullvärdiga medlemmar eller medlemmar på prov år 1875 stannade kvar inom metodismen enligt följande: 1 person frivilligt utträdde efter 5 års medlemskap, 20 personer stannade kvar minst 9 år i genomsnitt, exakta utträdesår okända. 9 blev uteslutna efter i genomsnitt 6 års medlemskap. 11 flyttade ut efter sex års medlemskap och 14 dog som medlemmar inom metodismen efter i genomsnitt 19 års medlemskap. De mycket korta resp de mycket långvariga medlemskapen upptäckts vid en granskning av de enskilda medlemmarna. Persreg.

²⁸ Kvinnor 25 män 29. Persreg.

²⁹ Se s 88 not 15. Persreg.

³⁰ En skomakare och samtidigt hemmansägare i Åbytorp 19 fyrkar, dito i Ö Åby 22 fyrkar, en hemmansägare i Sörby 45 fyrkar. Dessa låg högst inkomst- och förmögenhetsmässigt. Persreg.

bart några få års medlemskap. Detta gäller inte enbart i den västra delen av socknen utan var kännetecknande för metodismen i socknen.³¹

Efter 1885 höjdes medelåldern kontinuerligt bland metodisterna i takt med att nyrekryteringen blev svagare. För den fortsatta framställningen är det emellertid viktigt att även här tillägga att medlemmarna även efter 1885 fanns i alla åldersskikt från 20 år och uppåt, och att metodisterna således i detta avseende liknade övriga frivilliga kristna församlingar.³²

Centra för metodismen i den västra delen av Kumla socken var byarna Stene, Åbytorp och Ö Åby. Metodisterna förmådde dock aldrig i någon av dessa byar bli den självklart dominerande frivilliga kristna rörelsen.

Metodisterna rekryterade medlemmar även inom områden där redan tidigare kristen frivillig verksamhet förekom. Metodismen fungerade alltså, enligt vår terminologi, konkurrerande.³³

Byrsta Missionsförening

När det gäller Byrsta missionsförening och dess medlemmar i den västra delen av socknen kan vi bli mycket kortfattade. Förutom vad som tidigare noterats behöver blott tilläggas att Byrsta Missionsförenings medlemmar i de västra byarna i allt liknade medlemskader i den redan analyserade Hörsta kristliga församling.

Åbytorps friförsamling

Vi har redan socialt och ekonomiskt parallellställt Åbytorps friförsamlings medlemmar med metodisterna. Till detta behöver blott några balanserande tillägg göras.

Friförsamlingen rekryterade sina medlemmar framför allt från Åbytorp och Långgälla, byar med mycket låg genomsnittsinkomst och med ett helt dominerande skomakeri.

Detta betyder dock inte att friförsamlingens medlemmar bildade någon slags underklass. År 1905 befann sig en medlem i Åbytorps friförsamling på delad tredjeplats vad beträffar inkomst och förmögenhet bland dem som bodde i Åbytorp (3 av 21). På motsvarande sätt återfanns samma år två medlemmar i Åbytorps friförsamling, bosatta i Långgälla, på den andra resp fjärde platsen i sin by.³⁴

Medlemmarna i Åbytorps Friförsamling fanns alltså i alla de inkomstskikt som förekom i de byar varifrån man rekryterade sina medlemmar. På samma sätt var alla ål-

³¹ Se exempelvis medlemskapen bland Kumla sockens metodister 1895 där 4 medlemmar utträdde frivilligt efter 12 års medlemskap, 2 utgick på flyttningsbetyg efter 17 års medlemskap, 26 hade minst 25-åriga medlemskap, 5 blev uteslutna efter 11 år, 4 flyttade efter 15 år samt 21 dog efter 35-åriga medlemskap (årsangivelserna är de genomsnittliga). Persreg.

³² Persreg.

³³ Om denna definition se s 72 f.

³⁴ Persreg. Inkåldförd.

dersgrupper, från 20 år och uppåt, representerade. Det är vid jämförelser med socknen i stort, som medlemmarna i Åbytorps Friförsamling inkomstmässigt ligger lågt.

D. DEN SYDVÄSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

I den sydvästra delen av Kumla socken dominerade jordbruket som förvärvskälla, även om skomakeriet också i denna del av socknen fick allt flera utövare. I den största byn Byrsta förekom till och med viktigare skoproduktion. Skomakarna märktes allt mera framemot sekelskiftet, framför allt numerärt, men ekonomiskt var hela tiden jordbruket den viktigaste näringsgrenen. Fortfarande 1905 svarade bönder utan biinkomster för hela 77 % av den skattade inkomsten och förmögenheten i den sydvästra delen av socknen.¹

Befolkningsutvecklingen var i denna del av socknen genomgående svag, vilket berodde på jordbrukets fortsatta dominans.

Flera av byarna inom området var mycket små. Med undantag av Stora Joglunda gränsade dessa små byar till Hallsbergs socken och kom så småningom att överföras till Hallsbergs socken.²

Även i denna del av socknen äger vi god kännedom om de frivilliga föreningarnas uppkomst och utveckling. Vi kan, som vi i avsnittet om de västliga byarna redovisat, följa *Byrsta Missionsförenings* utveckling. Här några kompletterande upplysningar om denna förening.

Mötesplats för Byrsta Missionsförenings verksamhet var det 1861 på privat initiativ byggda skolhuset i Byrsta. Bakom stod en missionsförening av typ skolhusförening liksom i Hörsta. Närmare detaljer känner vi tyvärr ej till. De enda gångerna "egarna af Byrsta skolhus" direkt dyker upp i handlingarna, är i samband med bygandet och därefter i samband med försäljningen av skolhuset till Kumla församling år 1867. I dessa sammanhang parallellställs ägarna av Byrsta skolhus med dem i Hörsta skolhus.³

En regelrätt församlingsbildning, med säte i skolhuset, kom till stånd 1878, samtidigt som motsvarande skedde i Hörsta. Liksom för Hörstas del bör församlingsbildningen ha haft direkt samband med de stora väckelserna 1876 och 1877. Den 1875 tillträdde skolläraren i Byrsta, Jacob Janson, hade stor del i att de i väst och sydväst uppkomna andliga rörelserna samlades upp vid skolhuset i Byrsta.⁴

Att Byrsta Missionsförening, liksom Hörsta kristliga församling, kom att alltmera tillhöra den nyevangeliska "vänstern", märker vi bland annat av att inträde i Svenska Missionsförbundet skedde 1889. Inträde i Örebro läns fria missionsförening, som var

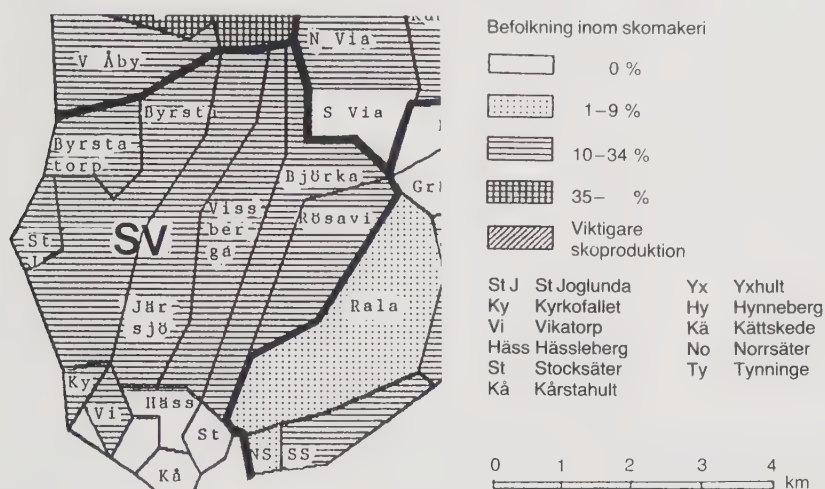
¹ Inkäldförd.

² Rundqvist 1984 II s 224. Samzelius 1962 s 349.

³ Se s 49. Kyrkoskolr prot 12/1 1862 par 5, 28/6 1867. Kyrkst prot 7/10 1867 par 4. Bymedl. Bymiss prot.

⁴ Svärd 1970 s 70. Rundqvist 1984 I s 53.

Figur 12. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den sydvästra delen av Kumla socken år 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårds- storlekar 1905
Björka	58	65	+ 12 %	stora
Byrsta	218	215	- 1 %	små
Byrstatorp	41	37	- 10 %	stora
Hässleberg	12	15	+ 25 %	stor
Järsjö	101	107	+ 6 %	medelstora
Kyrkofallet	25	27	+ 8 %	små
Kårstahult	7	2	- 71 %	medelstor
Rösavi	94	74	- 21 %	medelstora
Stocksäter	15	32	+ 113 %	medelstora
St Joglunda	4	10	+ 113 %	stor
Vikatorp	18	17	- 5 %	medelstora
Vissberga	79	95	+ 20 %	medelstora
Summa:	672	696	+ 4 %	

Källor: se s 75.

den nyevangeliska "vänsterns" motsvarighet till den EFS-anknutna Örebro läns Ansgariiförening, skedde 1891.⁵

Tillräcklig kännedom om *Byrsta Kristna Ungdomsförening*, som bildades år 1900 som en "gren av Byrsta Missionsförening", saknas, varför den ej kan behandlas här.⁶

⁵ Svärd 1970 s 127.

⁶ Larsson 1966. Rundqvist 1985 s 76.

Stene Blåbandsförening bildades 1890. Dess medlemmar var till att börja med bosatta i Långgälla, men även i Stene och Åbytorp i den västra delen av socknen. Föreningen var i detta skede klart mansdominerad något som följde föreningen ända fram till 1905, slutåret för vår undersökning. Dessutom var de flesta medlemmarna mellan 15–29 år gamla. Även detta drag av dominans för de yngre medlemsgrupperna bibehölls.⁷

I övrigt förvandlades föreningen radikalt efter bara några år. I inledningsskedet var medlemskapen korta och medelinkomsten låg. Detta sistnämnda på grund av att den huvudsakliga lokaliseringen var Långgälla, där inkomstläget överhuvudtaget var lägre än på andra platser i socknen.⁸

Redan 1895 var läget helt förändrat. Föreningens tyngdpunkt låg nu i Byrsta, Jär-sjö och Vissberga, där föreningen hade en stark förankring i de ekonomiskt ledande skikten i befolkningen. Medlemskapen hade nu blivit mera långvariga. Medlemmar-na stannade kvar i föreningen i genomsnitt 5–10 år. Till detta kommer att även medelålders och äldre personer engagerade sig i blåbandsföreningen. Den totala förändringen av föreningens lokalisering, gjorde att namnet på föreningen 1904 ändrades till *Byrsta Blåbandsförening*.⁹

Dubbelanslutningar mellan Stene Blåbandsförening och Byrsta missionsförening var mycket vanliga. Rekryteringen till de båda föreningarna skedde också huvudsakligen från samma skikt av befolkningen. Socialt och ekonomiskt låg Blåbandsföreningen till och med något högre än Byrsta Missionsförening. Detta balanseras dock av att Byrsta Missionsförenings medlemmar, med sin högre medelålder, hade en starkare anknytning till de kommunalt och kyrkokommunalt engagerade förtroende-män, som bodde i den sydvästra delen av socknen.

Till stor del sammanföll Byrsta Missionsförenings lokalisering med blåbandsföreningens. Missionsföreningen hade nämligen sina flesta medlemmar i Byrsta och Jär-sjö, vilket också blåbandsföreningen hade. Anhopningen av blåbandister till Viss-berga hade däremot inte någon motsvarighet i medlemmar från Byrsta Missionsförening.

Dock måste de båda föreningarna tydligt hållas isär även i denna del av socknen. Den grundläggande skillnaden blottas när man undersöker hur den enskilde förhöll sig till sitt medlemskap i respektive förening. I Byrsta Missionsförening förutsattes, och förverkligades många gånger, ett livsvarigt medlemskap, medan ett medlemskap i blåbandsföreningen inte hade samma längd. Det var vanligt att medlemmar, även de som företrädde de ledande skikten i de sydvästra delarna i socknen, gick ur blåbandsföreningen efter ett antal års medlemskap. I missionsföreningen stannade man där-
emot kvar, antingen livet ut, eller åtminstone en mycket långre tid än i blåbandsföreningen.

⁷ Steneblåb matr. Steneblåb prot. Persreg.

⁸ Genomsnittet fyrkar var i Långgälla 8. 14 % av byborna nådde minimiinkomsten för fyrktal. Inkåld-förd. Persreg.

⁹ Steneblåb prot. Persreg.

Till detta kommer att det var en grundläggande skillnad mellan ålderskurvorna i de båda föreningarna. Från 1885, då Byrsta Missionsförening hade sina flesta medlemmar, gick genomsnittsåldern stadigt uppåt i denna förening. Blåbandsföreningen behöll däremot sin ungdomliga karaktär.¹⁰

Den principiella frågan uppkommer alltså ånyo om inte blåbandsrörelsen djupast sett var ett alternativ till den frikyrkliga rörelsen.

E. DEN SÖDRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

Den södra delen av Kumla socken gränsar i norr mot Kumlabý och i söder mot Hallsbergs stationssamhälle. Närheten till Hallsberg påverkade i hög grad utvecklingen i de byar som låg inom området.

Här fanns vid Sanna hed en militär övningsplats som var i bruk från 1767 till 1912. År 1815 inköpte Svenska staten av bönder i Norra och Södra Sanna samt i Rala byar denna sandhed, om ungefär 90 hektar, för de militära övningarna. På denna Sanna hed övade årligen under somrarna nr 21 *Kongl Nerikes regemente*, från 1893 efter sammanslagning benämnt Nr 3 *Kongl Lifregementet till fot* och från 1904 kallat *Kongl Livregementets Grenadjärer*. Detta regemente fick från 1843 sällskap på heden av *Kongl Livregementets Husar-Corps*. Husarerna flyttade från heden 1904 och livregementets grenadjärer 1912. På heden samlades man till årliga övningar för såväl de indelta soldaterna som för den värnpliktiga beväringen.¹

I detta sammanhang är det av intresse att notera hur den militära verksamheten vid Sannahed påverkade såväl samhällsliv som kyrkoliv. Handeln stimulerades under mötestiderna, inte minst handeln med öl, vin och brännvin. Detta i sin tur föranledde den i Kumla starkt framväxande nykterhetsrörelsen att gå till framgångsrika angrepp mot utskänkningsen av alkoholhaltiga drycker vid Sannahed.²

Från 1892 kom soldatmission i mera organiserad form att bedrivas i Sannahed under ledning av Örebro läns fria missionsförening och i samverkan med den fria församlingen på platsen.³

I Blacksta, Gränby och Rala dominerade jordbruket, vilket förde med sig att folkmängden i dessa byar sjönk under vår undersökningsperiod. Närheten till Hallsberg påverkade trots detta Rala. Det märker vi på att b-bönderna där fick allt större betydelse. Dessa bönder svarade från och med 1895 för hälften av denna bys skattade in-

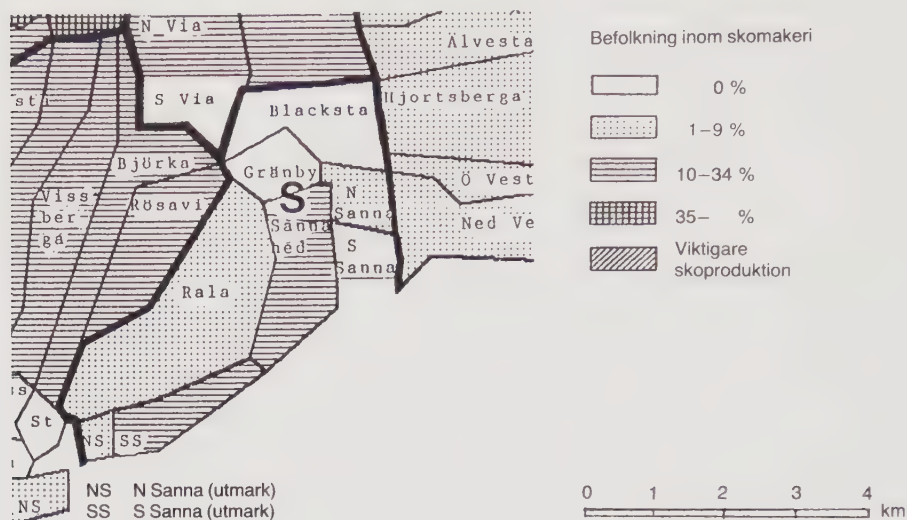
¹⁰ Persreg.

¹ Gerhardsson 1983 s 6–10.

² Rundqvist 1984 I s 188–191.

³ Rundqvist 1984 I s 83 ff. Lindqvist 1979 passim.

Figur 13. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den södra delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårdsstorlek 1905
Blacksta	48	51	+ 6 %	stora
Gränby	84	88	+ 5 %	små
Rala	179	148	- 17 %	medelstora
Norra Sanna	124	115	- 7 %	medelstora
Södra Sanna	120	117	- 3 %	medelstora
Summa	555	519	- 7 %	

Anmärkning: Invånarantalet i Norra och Södra Sanna växte snabbt, då delar av dessa byar ingick i Hallsbergs stationssamhälle. Från och med 1890 räknades invånarna från dessa delar av Norra och Södra Sanna till det då nybildade Hallsbergs municipalsamhälle. År 1895 hade därför Norra Sanna blott 45 invånare och Södra Sanna 42.

Källor: Se s 75.

komst och förmögenhet. Av b-böndernas inkomster/förmögenhet kom 1895 55 % och 1900 50 % från jordbruket, medan den andra hälften utgjorde andra inkomster. År 1905 hade andelen andra inkomster sjunkit till 37 %. B-böndernas starka ställning i Rala antyder att Rala påverkades av det expanderande Hallsbergs utveckling.⁴

⁴ Om b-bönder se s 34 f. Inkäldförd.

I än högre grad kom närheten till Hallsberg att påverka byarna Norra och Södra Sanna. Själva stationssamhället Hallsberg, från 1890 municipalsamhället Hallsberg, bestod av en kumladel, bestående av mark från Norra och Södra Sanna, samt en del från Hallsbergs socken. Först 1926 reglerades gränserna mellan Kumla socken och dåvarande Hallsbergs köping, så att den mark i hallsbergsområdet som tillhörde Kumla socken även formellt överfördes till Hallsberg.⁵

Tillkomsten av järnvägsstationen i Hallsberg 1862 kom att mycket snabbt innebära en kraftig befolkningskoncentration intill stationen. Stationen drog till sig handel, servicenäringar och industri. Hur snabbt utvecklingen gick visar följande exempel. Ett järnvägshotell byggdes redan i samband med tillkomsten av järnvägsstationen. År 1864 etablerade sig handlarna Adolf Bergöö och O Flodén på platsen och år 1868 flyttade Thermaenius verkstäder till Hallsberg.

Redan 1875 bodde 346 personer i kumladelen av Hallsbergs stationssamhälle, år 1905 hela 888 personer. Tecknen på samhällets frammarsch var många. Kumladelen av Hallsberg hade, under den period denna undersökning omfattar, det största antalet höginkomsttagarna i hela socknen. Dessutom hade hela 30,9 % av de hallsbergsbor, som bodde inom Kumla sockens gränser, i fyrktal satt inkomst år 1905, mot 20 % bland sockenborna i sin helhet.⁶

De delar av Norra och Södra Sanna som låg utanför denna hallsbergsregion var jordbruksbygd. Allteftersom Hallsbergs stationssamhälle utvecklades, drogs även denna jordbruksbygd in i den expansion som kännetecknade Hallsberg vid denna tid. Flera bönder skaffade sig biinkomster som alltmera tenderade att bli till huvudinkomster.⁷

De genomsnittliga inkomsterna var i den södra delen av socknen, även när man bortser från förhållandena i Hallsbergs stationssamhälle, höga. En rad höginkomsttagare var dessutom bosatta här. Skomakeri förekom, men var ej koncentrerad till denna del av socknen.⁸

Det frivilliga föreningsväsendet

Vår kunskap om det frivilliga föreningsväsendets utbredning i den södra delen av Kumla socken är begränsad. En del av den södra delen ingick i Hallsbergs stationssamhälle, övriga delar låg i dess närhet. Detta gjorde att de frivilliga föreningarna ofta utgick från stationssamhället, varför en mycket ingående undersökning av föreningsväsendet i Hallsberg krävs för en fördjupad kunskap.⁹

⁵ Samzelius 1962 s 346–349. Rundqvist 1984 s 194–202, 224 Utvecklingen vid Hallsbergs stationssamhälle belyses i denna undersökning blott som bakgrundsmaterial. Se s 16.

⁶ Samzelius 1962 s 307 f. Rydberg 1961 s 131 tabell 23. Inkäldförd.

⁷ Inkäldförd.

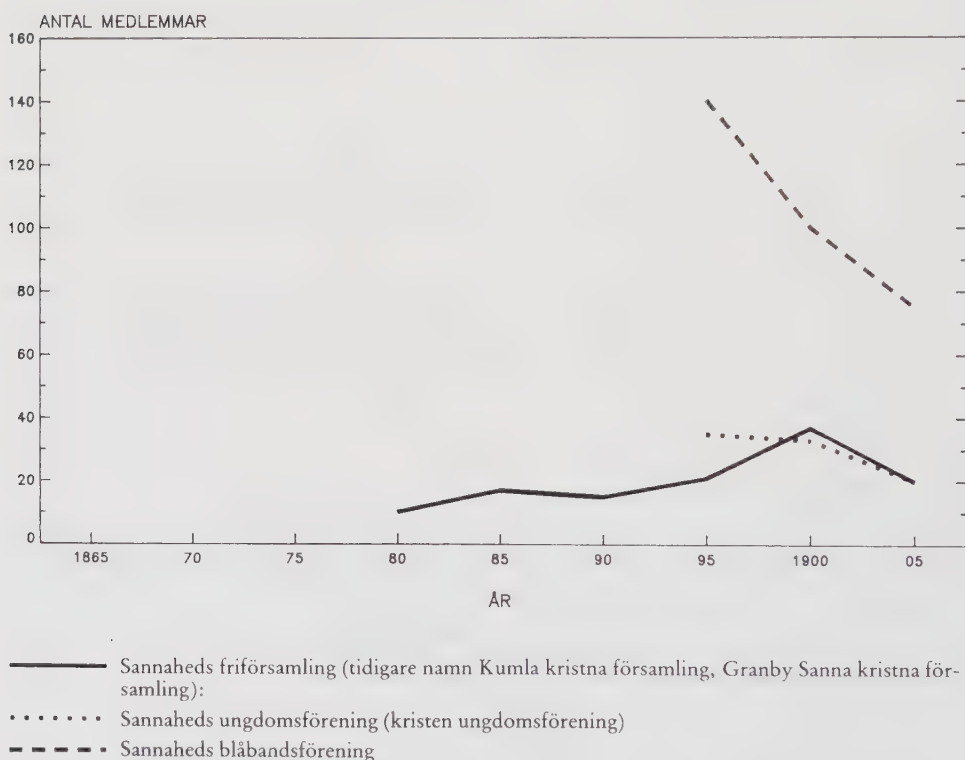
⁸ Inkäldförd.

⁹ Se exvis Boström 1939 s 21.

Vi har här nöjt oss med att undersöka de föreningar, som hade sin huvudsakliga förankring utanför själva stationssamhället. Bland dessa var *Sannaheds friförsamling*. Denna församling bildades 1876 i hemmansägare August Perssons hem i Kumlaby. Medlemmarna rekryterades från den centrala och den södra delen av Kumla socken. Namnet på denna församling har växlat, troligen alltefter platsen för sammankomsterna. Till att börja med benämndes församlingen Kumla kristna församling, sedan Granby eller Granby Sanna kristna församling. 1902 fick församlingen namnet Sannaheds friförsamling.¹⁰

Ett mycket rymligt missionshus byggdes 1893 i nära anslutning till lägerplatsen vid Sannahed. Bygget understöddes ekonomiskt av Örebro läns fria missionsförening, som också åtog sig huvuddelen av den verksamhet som bedrevs bland militärerna under övningstiderna.¹¹

Figur 14. Medlemsutvecklingen i Sannaheds friförsamling, Sannaheds kristliga ungdomsförening och Sannaheds Blåbandsförening.

Källa: Svblåb stat. SMF stat. Persreg.

¹⁰ Sannfrif matr. Sannfrif prot.

¹¹ Se s 95.

1898 bildades *Sannaheds kristliga ungdomsförening*. Denna förening var, om ej formellt så dock i realiteten, nära förbunden med Sannaheds friförsamling.¹²

En filialavdelning till Kumla blåbandsförening upprättades 1894 i den södra delen av socknen. 1895 blev denna fristående under namnet *Sannaheds blåbandsförening*.¹³

Medlemstalen i Sannaheds friförsamling var som vi kan se på figur 14 s 98 hela tiden låga. Församlingen bestod från sin begynnelse ända fram till sekelskiftet 1900, av en socialt sett mycket enhetlig grupp människor. Inkomstmässigt låg medlemmarna nära varandra och man hade till stor del samma yrken. Vi möter bland de yrkesverksamma ett antal bönder med små eller medelstora gårdar, tillsammans med två fyrkalsuppsatta skomakare. En av dem, P E Eriksson, ägde dessutom en liten gård. Av de elva medlemmarna 1879 fanns inte mindre än fyra äkta par.

Vad som skilde gruppen åt var att åldern på medlemmarna var mycket varierande. Dessutom bodde man påfallande utspritt i förhållande till varandra.

Personer ur det högsta inkomst- och förmögenhetsskiktet i den södra delen av Kumla socken tillhörde alltså ej församlingen. Kontakt med detta skikt hade emellertid såväl blåbandsföreningen som den kristliga ungdomsföreningen. Föräldrarna till de ungdomar som tillhörde dessa föreningar hade en markerat hög genomsnittsinkomst.¹⁴

F. DEN SYDÖSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

I den sydöstra delen av Kumla socken har sedan urminnes tider förekommit brytning av kalksten, vilket namnet på en av byarna, Hällabrottet (ursprungligen Hällebråten), påminner om.

Kalksten, skiffer och sandsten gick här på många håll i dagen på ett sådant sätt att förutsättningar för en utbyggd stenindustri fanns. Från och med 1880-talet och framåt växte sig också stenindustrin inom området allt starkare. Utvecklingen berodde på att kalkstenen blivit eftersökt som byggnadsmaterial samt att kalkbränningen radikalt underlättats genom att ved kunde ersättas med skiffer vid själva bränningen. Genom denna upptäckt kunde kalkbränningen ske på platsen och fördyrande transporter undvikas.

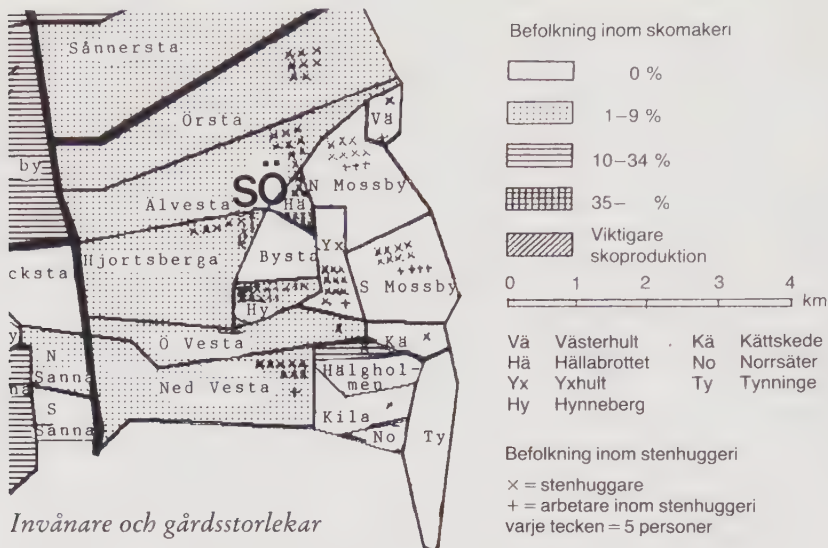
Yxhults stenhuggeri AB var det ledande stenhuggeri- och kalkbränningsföretaget i bygden. I Norra Mossby hade hemmansägaren Adolf Jonsson en större gruva för

¹² Ungdomsföreningen svarade regelbundet för viss predikantanskaffning till missionshuset. Friförsamlingen stöddes ekonomiskt. Dessutom var det mycket vanligt att ungdomsföreningens medlemmar var medlemmar också i friförsamlingen. Se bl a årsberättelse 1898 och revisionsberättelse 1905 i Sannahkrungd prot. Persreg.

¹³ Sannahblåb prot. Rundqvist 1985 s 150. Tapper 1977 s 13.

¹⁴ Genomsnittligt fyrktal 1905 för föräldrar till yngre medlemmar i socknens blåbandsföreningar och kristna ungdomsföreningar låg på omkring 55 fyrkar. I Sannaheds blåbandsförening var motsvarande siffror 75 och i den kristliga ungdomsföreningen 108 fyrkar. Det var dessutom färre föräldrar i Sannaheds blåbandsförening och Sannaheds kristliga ungdomsförening än i motsvarande föreningar i socknen i stort som helt saknade fyrkar. Här var dock inte differensen lika stor. Persreg.

Figur 15. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den sydöstra delen av Kumla socken 1900 samt stenhuggare och arbetare inom stenhuggeri inom samma område.

Medelstora, över medelstora och stora byar.

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårdsstorlekar 1905
Hjortsberga	173	263	+ 52 %	medelstora
Hynneberg	48	68	+ 42 %	liten
Hälgholmen	29	54	+ 86 %	små
Hällabrottet	48	101	+ 110 %	små
N Mossby	33	58	+ 76 %	stora
S Mossby	71	152	+ 114 %	medelstora
Tynninge	61	59	- 3 %	mycket stor
N Vesta	129	165	+ 28 %	medelstora
Ö Vesta	57	69	+ 21 %	stora
Yxhult	53	70	+ 32 %	stor
Älvesta	75	142	+ 89 %	stora
Örsta	90	214	+ 138 %	medelstora

Mycket små och små byar

Kila	16	20	+ 25 %	stor
Kätskede	5	23	+ 360 %	stor
Norrsäter	5	5	± 0 %	medelstor
Västerhult	14	12	- 14 %	stor
Summa:	907	1 475	+ 63 %	

Källor: se s 75. Dessutom Rydberg 1961 figurbilaga figur 21.

framställning av kalk, liksom också hemmansägarna och bröderna Erik Adolf och Robert Jonasson. Det var Adolf Jonsson som gjorde den banbrytande upptäckten att ved vid kalkbränningen kunde ersättas av den på platsen i riklig mängd förekommande skiffern.

För att underlätta frakterna anlades 1883 en järnväg från Yxhult till Kumla av Yxhults stenhuggeri AB.¹

Byarna i denna del av Kumla socken var som synes av de mest varierande slag. Flera av dem hade god jordbruksmark. Trots detta trängdes jordbruket bort som huvudnäring i flera av byarna. Bland de större byarna var det år 1905 bara i Nedre Vesta och Örsta som jordbruket var den ekonomiskt ledande näringen. Bland de små var jordbruket den viktigaste näringsgrenen i Bysta, Västerhult, Kättskede, Norrsäter. Jordbruksbyn Tynninge dominerades helt av den statliga egendomen Tynninge gård.²

Stenhuggerinäringen präglade alltså denna del av Kumla socken under de sista årtionena av 1800-talet. Skomakeri förekom blott sparsamt.³

På grund av stenhuggerinäringens kraftiga expansion blev befolkningsökningen i flera byar påfallande.

De frivilliga föreningarna och församlingarna

Trots att förekomsten av frivilliga föreningar och församlingar var riklig i denna del av Kumla socken, äger vi ej tillräckligt källmaterial för att kunna företa en analys av de frivilliga föreningarna på det sätt som just detta avsnitt kräver. I de flesta fall äger vi ändå så många uppgifter att en presentation är möjlig.

Redan 1859 bildades i Hjortsberga, *Kumla baptistförsamling*. Baptistförsamlingen fick aldrig någon större framgång i bygden. Konkurrensen från den nyevangeliska väckelsen, som fick en helt annan utbredning, blev för stark. Först under 1900-talets första år, och då genom baptistförsamlingen Ebeneser i Kumla municipalsamhälle, kunde ett genombrott ske. Protokoll och matriklar från baptistförsamlingen i Hjortsberga saknas. Av de primära arkivalierna finns endast årsberättelser från 1898 och 1902–1906 i behåll.⁴ Medlemskurvan på figur 16 s 102 är hämtad från baptist-samfundets officiella statistik.

År 1860 bildades i Mossby en *arbetsförening*. Avkastningen från denna förenings arbete samt frivilliga gåvor användes för att bygga ett bön- och skolhus i Södra Mossby. Marken hade upplåtits av kolportören i EFS, hemmansägaren Eric Olsson i Södra Mossby. Det enda vi med säkerhet vet om verksamheten i detta skolhus är att gudstjänster anordnades där.⁵

¹ Lind 1938 passim. Julin 1963 passim. Fyrktl.

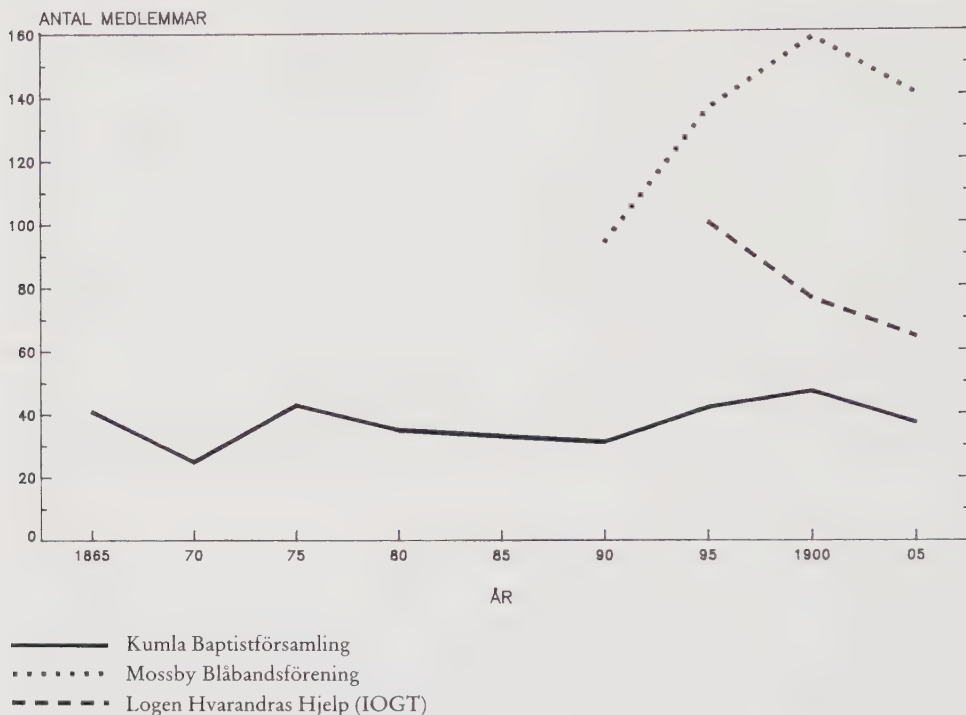
² Om Tynninge se Johansson 1975 s 41.

³ Inkäldförd. Rydberg 1961 figurbilaga fig 21 o 23.

⁴ Baptårsber. Svärd 1970 s 67 f. Rundqvist 1984 I s 28, 34, 99 ff.

⁵ Se s 49, 60. Svärd 1970 s 133.

Figur 16. Medlemsutvecklingen i Kumla baptistförsamling i Hjortsberga, Logen Hvarandras hjälp (IOGT) och Mossby Blåbandsförening.

Källa: Bapt stat, IOGT stat, Svblåb stat.

Nära gränsen till Kumla socken, i Ålsta by Hallsbergs socken, fick i början på 1870-talet metodismen ett centrum för sin verksamhet. Metodister tillhöriga denna "Hallsbergs Mission" fanns även i den sydöstra delen av Kumla socken. Vi äger kompletta matrikeluppgifter om dessa metodister från Kumla under tiden 1871–1876. Efter denna tid har vi kännedom om ett representativt urval.⁶

Våren 1875 bildades *Mossby ynglingaförening*. Föreningen skulle "motverka den dåliga anda, som på senare år börjat inrota sig, hotande att med sin smitta förderfva de uppväxande ynglingarna". Ändamålet med föreningen uppgavs vara "sann medborgerlig själfbildning och befrämjande af allt samhällsnyttigt". Sin mest uppskattade insats gjorde ynglingaföreningen genom att skapa Vesta slöjdskola. Hur länge Mossby ynglingaförening bestod är inte känt.⁷

Vesta brödraförening tillkom år 1877 efter en schism i baptistförsamlingen. Från och med 1890-talet övertog denna församling ansvaret för gudstjänstverksamheten i

⁶ se s 50. Metminhls. Persreg.

⁷ En utförlig redovisning om ynglingaföreningen ges i Axelman 1948 s 191–195. Huvudkällan för Axelman är Örebro läns hushållningssällskaps kvartalskrift år 1877. Föreningen redovisas ej i Rundqvist 1985.

Vesta skolhus. Varken protokoll eller matriklar finns bevarade från föreningen. Att föreningen hade en frikyrklig prägel har vi redan i ett tidigare kapitel förmodat. Först år 1936 gick församlingen in i Svenska Missionsförbundet.⁸

I *Hjortsberga* fanns en *ynghing*- och en *jungfruförening*, som omkring sekelskiftet sammanslogs till en ungdomsförening. Jungfruföreningen bestod dock ett par år jämsides med ungdomsföreningen. Några protokoll eller matriklar finns ej bevarade.⁹

Mossby Blåbandsförening bildades 1888 och fick från 1890-talet en allt starkare ställning i bygden. Till och med 1898 har vi både protokoll och fullständiga matriklar bevarade för denna förening. Därefter saknas kompletta matrikeluppgifter, medan däremot protokollet finns bevarade.¹⁰

Logen Hälleberget (IOGT), Hällabrottet bildad 1884 och upplöst 1886 efterföljdes av *Logen Hvarandras Hjelp* (IOGT) Hällabrottet bildad 1891. För logen Hälleberget saknar vi källmaterial medan för Hvarandras Hjelp matrikeluppgifter finns tillgängliga från 1891–1896. Därefter äger vi ej kompletta matrikeluppgifter utan endast uppgifter på dem med längre medlemskap. Protokoll finns bevarade från 1897 och framåt.¹¹

Yxhults stenhuggarefackförening bildades 1898. Via protokoll kan vi följa denna förening och därigenom få kännedom om ett visst antal medlemmar. Ytterligare uppgifter om medlemmarna i denna förening har ej gått att finna.¹²

På grund av att så mycket källmaterial saknas, kan, bland de frivilliga kristna församlingarna, endast metodisterna analyseras i detta avsnitt.

Dessa metodister kan jämföras med medlemmarna i Mossby Blåbandsförening och i logen Hvarandras Hjelp, under de år då vi äger kompletta uppgifter om dessa föreningar. Övriga år har vi endast kännedom om de medlemmar som endera hade långa medlemskap eller stod i ledande ställning i sina respektive föreningar.

Vad beträffar Yxhults stenhuggarefackförening äger vi personuppgifter enbart om dem som förekommer i protokollet, dvs främst de som stod i ledande ställning. Med denna förutsättning som reservation, noterar vi att fackföreningsmedlemmarna mycket ofta hade ett förflutet i både Mossby Blåbandsförening och logen Hvarandras Hjelp. Vid ett eller flera tillfällen hade de varit medlemmar i någon av dessa föreningar. Under den tid en person var medlem i fackföreningen var han oftast samtidigt medlem i logen Hvarandras Hjelp, mera sällan i blåbandsföreningen.

Medlemmarna i fackföreningen hade, enligt de personuppgifter vi äger, inga som helst kopplingar till metodismen. Särskilt här måste emellertid än en gång noteras, att vi ej utgått från ett komplett material.¹³

⁸ Se s 50. Svärd 1970 s 134.

⁹ Rundqvist 1985 s 76.

¹⁰ Mossblåb matr. Mossblåb prot.

¹¹ Hvarhj matr. Hvarhj prot. Rundqvist 1985 s 108, 142, 144 ff, 158.

¹² Yxstenh prot.

¹³ Persreg.

På de punkter vi har underlag för att gå in med en mera definitiv undersökning, visar det sig att den bild vi hittills fått av de frivilliga föreningarna i socknen håller även här. Metodisterna låg inkomstmässigt lågt. Rekryteringsbasen vidgades emellertid allt eftersom tiden gick och medelinkomsten höjdes på samma sätt som vi noterat beträffande metodisterna i den västra delen av socknen.

Mossby Blåbandsförening rekryterade sina medlemmar från samma byar som logen Hvarandras Hjelp och samma personer vandrade ofta ut och in mellan de båda föreningarna.

Dock kan en tydlig skillnad noteras mellan föreningarna under år 1895, ett av de år då komplett statistik föreligger. Blåbandsföreningens medlemmar låg genomsnittligt på en klart högre nivå inkomst- och förmögenhetsmässigt än logemedlemmarna. Framför allt hade blåbandisterna en större andel bönder med i sina led. Dessutom fanns det en större åldersmässig bredd i blåbandsföreningen, trots att båda föreningarna hade sina flesta medlemmar i åldersgrupperna 15–24 år.

Ur ekonomisk synpunkt var metodisterna att jämföra med medlemmarna i logen Hvarandras Hjelp. Några personella kopplingar mellan dessa båda organisationer fanns dock ej, som vi redan tidigare konstaterat.

Av de arton höginkomsttagarna i de sydöstra byarna år 1900, var två fackföreningsanslutna stenhuggare. Genomsnittsinkomsten bland de fackföreningsmedlemmar vi antecknat var detta år så hög som 74 fyrkar i genomsnitt. Denna siffra sjönk år 1905 till 34 fyrkar. Några säkra slutsatser om genomsnittsinkomsten år 1905 kan dock ej dras, då vi detta år blott har kännedom om tretton av fackföreningens medlemmar.¹⁴

Ett är dock säkert. Fackföreningen rekryterade inte sina medlemmar bland de sämst ställda i befolkningen.

G. DEN ÖSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

Den östra delen av Kumla socken består av två till ytan stora byar dominerade av jordbruk, Brånsta och Sånnersta samt av två ytmässigt små byar på utmarksjord, Folketorp och Dyningeberg.

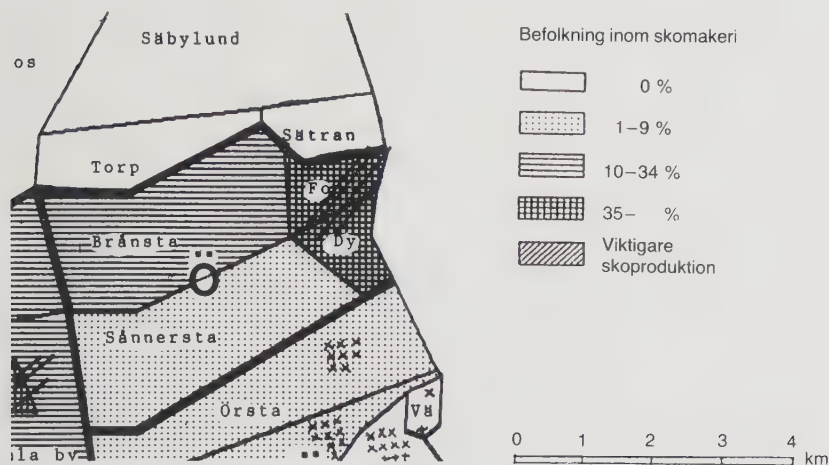
Befolkningsmässigt stagnerade som vi ser på figur 17 s 105 Sånnersta något, medan Brånsta hade en svag ökning. Förklaringen till detta är att skomakeriet var starkare i Brånsta än i Sånnersta.

För Dyningeberg och Folketorp var utgångsläget ett helt annat. Jordbruken var där mycket små. Folketorp ökade dramatiskt sin befolkning, medan Dyningeberg stod stilla. Orsaken till Folketorps ökning var att skomakeriet i Kumla socken fick ett av sina centra i och omkring Folketorp.¹

¹⁴ Persreg.

¹ Inkäldförd. Rydberg 1961 s 128.

Figur 17. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den östra delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårds- storlekar 1905
Brånsta	153	166	+ 8 %	stora
Sånnersta	142	131	- 8 %	stora
Folketorp	60	136	+ 127 %	små
Dyningeberg	52	53	+ 2 %	små
Summa:	407	486	+ 19 %	

Källor: se s 75.

Trots det starka skomakeriet i Folketorp, kom medelinkomsten där att ligga mycket lågt. Folketorp, liksom även Dyningeberg, är i detta stycke att likna vid flera av byarna i den västra delen av Kumla socken. Vi noterar inga höginkomsttagare vare sig i Dyningeberg eller i Folketorp.

De få höginkomsttagare vi finner i Brånsta och Sånnersta hade sin huvudsakliga utkomst från sina jordbruk.²

De frivilliga föreningarna

Två församlingsbildningar som hör nära samman med varandra är församlingarna i Södra Mos och Brånsta. Vid Kumla Missionsförenings reorganisation 1878, uppgavs de ha 17 respektive 22 medlemmar. Om församlingen i Brånsta anmäldes att den an-

² Inkäldförd. Högink.

tagit samma församlingsordning som Hörsta kristliga församling, vilket innebar en klar frikyrklig inriktning.³

Troligen var dessa församlingar, som ibland till och med betraktades som en enda, mycket vaga i sina konturer. Så småningom kan vi märka att de fick en tydligt inomkyrklig inriktning, innan de helt försvinner ur bilden.⁴

En församling, med helt annan fasthet och tydlighet, bildades 1882 i predikanten och torpägaren P G Söderlinds hem i Brånsta. Namnet på denna församling var *Brånsta och Södra Mos friförsamling*. Redan från sin begynnelse var församlingen medvetet frikyrklig.

I församlingens utgångsläge bodde ungefär hälften av medlemmarna i den västra delen av socknen, medan den andra delen av församlingen fanns i det centrala Kumla. År 1891 flyttade församlingen sin verksamhet till Kumla stationssamhälle. De flesta nya medlemmarna rekryterades i och med detta från den centrala delen av Kumla, men nya medlemmar hämtades även från byarna runt omkring stationssamhället. År 1892 ändrades namnet på församlingen till Kumla Friförsamling.⁵

I detta sammanhang behandlas denna församling fram till och med år 1890, dvs så länge som församlingens ursprungliga struktur var bevarad.

Enligt uppgift bildades *Folketorps missionsförening* år 1875. Föreningen byggde 1877 ett missionshus i Folketorp. Någon mera ingående kännedom om denna missionsförenings verksamhet har vi inte. Viss kunskap om gudstjänsterna i Folketorps missionshus äger vi dock.⁶

Verksamheten i missionshuset kan dock inte ha varit särskilt stark eller åtminstone inte attraktiv för de frikyrkligt sinnade. Ungefär hälften av Brånsta och Södra Mos friförsamlings medlemmar kunde nämligen rekryteras från ett upptagningsområde, som hade missionshuset i behaglig närhet.⁷

1895 gick 24 medlemmar, bosatta i den östra och den nordöstra delen av Kumla socken, ur Kumla friförsamling och bildade *Folketorps friförsamling*. 1902 uppgick formellt Folketorps missionsförening i denna församling.⁸

Via kunskap om vilka som gick ur Kumla friförsamling för att bilda Folketorps Friförsamling samt genom bevarade protokoll, känner vi till en del av medlemmarna i Folketorps Friförsamling. Idémässigt kännetecknades församlingen av öppenhet mot olika frikyrkliga riktningar, inte minst mot Helgelseförbundet. Patron Hedin och fd komministern J A Kihlstedt från Helgelseförbundet var gärna hörda predikanter. Till och med den kvinnliga predikanten Nelly Hall fick tillträde till predikstolen i Folketorp. Församlingen sökte aldrig inträde i Svenska Missionsförbundet.⁹

³ Se s 52, 60. KMF prot 13/4 1878 par 1.

⁴ Se s 52, 59–63 ff.

⁵ Se s 52.

⁶ Se s 52. Gudskp. APF alm.

⁷ Persreg.

⁸ Se s 52. Persreg.

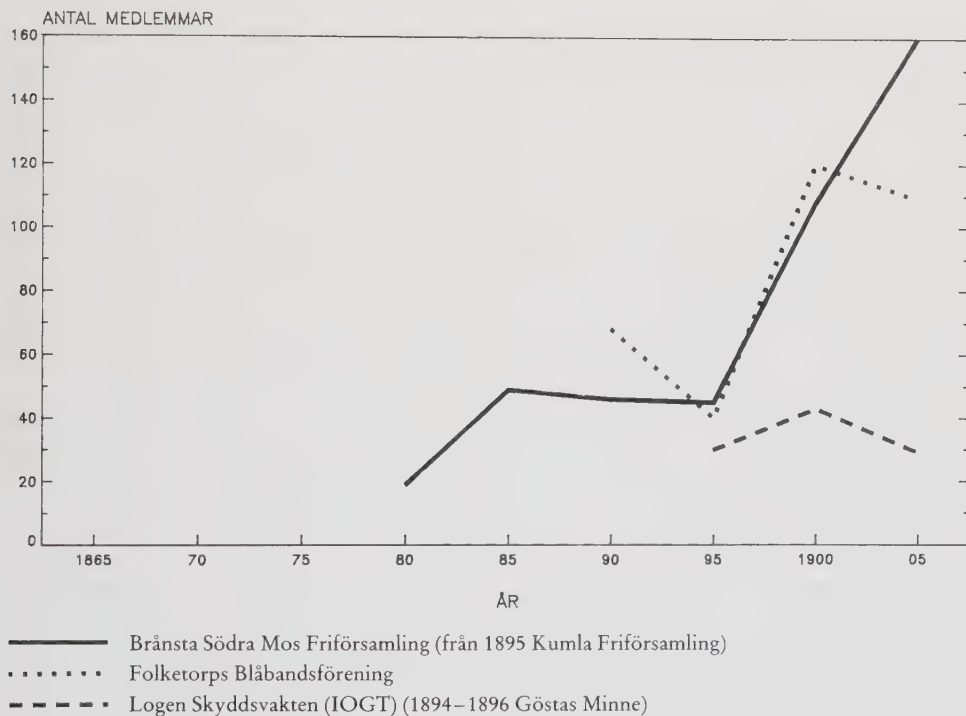
⁹ Lindfors 1964 s 10. Folkfrif prot. Folkfrif matr.

I Folketorp fanns 1884 en IOGT-loge med namnet *Linnéa*. Denna loge kom troligen blott att bestå under kort tid.¹⁰

1888 bildades *Folketorps Blåbandsförening* och fick stor anslutning, inte minst i det expanderande Folketorp. De flesta byborna var vid denna tid under trettio år gamla. Detta betydde att byn var idealisk ur rekryteringssynpunkt för nykterhetsrörelsen, som ju rekryterade sina flesta medlemmar bland yngre människor.¹¹

Plats för ytterligare en nykterhetsförening fanns, vilket bildandet av *IOGT-logen Göstas Minne* år 1894 bevisar. Denna loge ändrade 1896 namn till *Logen Skyddsvakten*. Till att börja med hade denna loge sina flesta medlemmar i Brånsta, men centrum försköts snart till Folketorp.¹²

Figur 18. Medlemsutvecklingen i Brånsta och Södra Mos Friförsamling, Folketorps Blåbandsförening och i logen Skyddsvakten (IOGT)

Källa: SMF stat. Persreg. Svblåb stat. IOGT stat.

Föreningsmedlemmarna främst från det ekonomiskt sämre ställda skiktet

I den östra delen av socknen kan, utifrån inkomst och förmögenhet, tydligt urskiljas två huvudgrupper i befolkningen. Dels fanns där bönder och skomakare med in-

¹⁰ Rundqvist 1985 s 142, 166.

¹¹ Inkåldförd. Persreg. Tapper 1977 s 13. Rundqvist 1985 s 150 f.

¹² Persreg. Rundqvist 1985 s 144 f.

komster och förmögenheter som minst motsvarade vad en medelstor bondgård ansågs inbringa (omräknat i fyrkar minst 30 fyrkar). Dels bodde där också en annan grupp, främst småbönder och skomakare, där inkomsten räknat i fyrkar, låg på omkring 10 fyrkar eller lägre. I Brånsta och Sännersta fanns båda dessa grupper representerade, i Folketorp och Dyningeberg enbart gruppen med den lägre inkomsten.

I denna undersökning har vi placerat Södra Mos i den centrala delen av socknen, på grund av att Södra Mos från och med 1890-talet drogs in i den centralt belägna tätortens expansion. Innan denna expansion på allvar satte in, fanns där stora likheter mellan Södra Mos, Sännersta och Brånsta. De tre byarna hörde nära samman med varandra.

Kännetecknande för de frivilliga föreningar och församlingar vi har kännedom om i denna del av socknen, inklusive Södra Mos fram till 1895, var att de i huvudsak rekryterade sina medlemmar från det ekonomiskt sämre ställda skiktet av befolkningen.

Särskilt tydligt blir detta när medlemmarna i Brånsta och Södra Mos friförsamling skärskådas. Medlemmarna i denna församling rekryterades i inledningsskedet från de större byarna Södra Mos och Brånsta, med sitt skiktade befolkningsunderlag. Trots detta återfanns medlemmarna nästan enbart från den grupp som hade den lägsta inkomsten.

Låt oss för att exemplifiera gå till förhållandena 1885. Bland de femtiofyra medlemmarna i Brånsta Södra Mos Friförsamling fanns endast två bönder, båda från Brånsta. Deras gårdar befann sig vid en jämförelse med övriga gårdar i Brånsta i det lägre mellanskiktet. I övrigt var en f d banvakt antecknad som medlem. Denne stod i fyrktalslängden antecknad med hela 37 fyrkar. Yrkena var annars växlande, flera var skomakare.

Åldersskillnaderna mellan medlemmarna var stora, de yngsta medlemmarna var 15 och de äldsta över 70 år gamla. Överskottet på kvinnor var större än i något annat sammanhang i denna undersökning. Blott 19 män fanns med mot hela 35 kvinnor.

När vi undersöker de yngre medlemmarna i församlingen, där vi ju har tillgång till föräldrarnas inkomster, gör vi en intressant iakttagelse. Föräldrainkomsterna låg i genomsnitt tre gånger så högt som den genomsnittliga inkomsten för de medlemmar, som redovisade egen inkomst. Det betyder att dessa föräldrar tillhörde det högre inkomstskiktet i de byar de var bosatta. En klar majoritet av föräldrarna var inte knutna till församlingen. Vi observerade tidigare samma fenomen, när vi gick igenom föreningarna i den södra delen av socknen.¹³

Folketorps Blåbandsförening och logen Skyddsvakten rekryterade också sina medlemmar från den lägre inkomstgruppen. Detta är dock inte lika intressant, eftersom de båda föreningarna hämtade huvuddelen av sina medlemmar från Folketorp och Dyningeberg, där inkomsterna genomgående var låga.

¹³ De 17 fyrktalsuppsatta föräldrarna hade i genomsnitt 43 fyrkar var. 7 saknade fyrkar. Motsvarande siffror bland medlemmarna i församlingen var: 8 medlemmar var fyrktalsuppsatta och hade i genomsnitt 15 fyrkar var. 8 saknade fyrkar. Inkäldförd. Persreg.

Både Folketorps Blåbandsförening och logen Skyddsvakten hade en majoritet av ungdomar i sina led. Liksom i övriga delar av socknen kunde dock blåbandsföreningen, som också var den dominerande föreningen, behålla sina medlemmar längre än logen Skyddsvakten.

Ur ekonomisk synpunkt kan de båda föreningarna dock inte skiljas åt. Folketorps friförsamling låg också på samma låga nivå inkomst- och förmögenhetsmässigt.¹⁴

H. DEN NORDÖSTRA DELEN AV KUMLA SOCKEN

Herrgården och fideikomisset Säbylund innehades av företrädare för släkten Lewenhaupt. Denna herrgård satte helt sin prägel på den nordöstra delen av Kumla socken. Jordbruksmarken i sockendelen utnyttjades enligt följande: Ägora i själva Säbylund bildade, tillsammans med den två hemman stora gården Sättran, en brukningsenhet. Den jordbruksmark som fanns i Norra Mos och Torp utgjorde arrendejord till Säbylund. Mosjöns sänkning 1855–1857 och 1880–1883 innebar betydande vinster i odlingsbar mark, vilket framgår av figur 19 s 110.

Jordbruket var helt dominerande i denna del av socknen. Detta hade till följd att befolkningstalen stod stilla. Vidare förde ägar- och arrendeförhållandena med sig, att ett fåtal av sockenborna hade höga inkomster/förmögenheter och gavs möjligheter till ett stort inflytande i sockenangelägenheterna. Det stora flertalet däremot saknade helt möjligheter att påverka i frågor rörande den kommunala förvaltningen. Deras inkomster var alltför låga för att de skulle ha rösträtt.²

Innehavaren av Säbylunds fideikommiss var, från 1838 till 1869, frk Charlotte Lewenhaupt och från 1869–1894, änkan Eugénie Lewenhaupt samt från 1894 till 1927, Eugénie Lewenhaupt.

Fram till 1896 arrenderade och förvaltades Säbylund av respektive Gerard De Geer (1844–1876), Fabian De Geer (1876–1878), Axel Lewenhaupt dy (1878–1882) samt Hellmer Normelli (1882–1896). Från 1896–1927 var Emil Mannerfelt förvaltare av Säbylund.³

Samtliga dessa, utom Fabian De Geer som blott var verksam kort tid i socknen, utövade ett stort inflytande i socknens kommunala liv. Greven, fil. dr Eugénie Lewenhaupt, som tidigare varit överbibliotekarie, flyttade till Säbylund i och med att han 1894 övertog fideikommissen. Eugénie Lewenhaupt förde vidare denna tradition och tog ett stort ansvar för de kommunala och kyrkokommunala frågorna långt in i det nya seklet.⁴

¹⁴ Inkåldförd. Persreg.

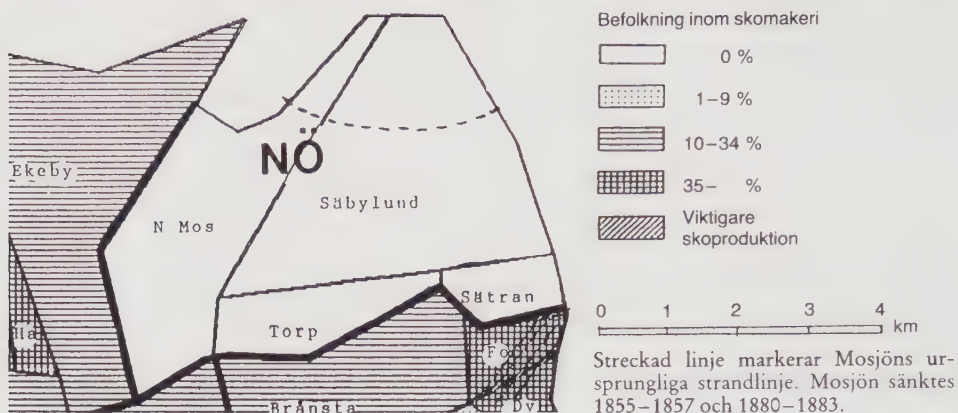
¹ Inkåldförd. Fyrktl. Andrén 1982 passim. Norman 1974 s 22.

² 20 % av Kumlas befolkning var 1905 kommunalt röstberättigade. I N Mos var motsvarande siffra 8 %, i Säbylund och Sättran (tillsammans) 9 %, Torp 9 %. Inkåldförd.

³ Nord 1977 s 2–5.

⁴ Persreg. Rundqvist 1984 II s 177.

Figur 19. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den nordöstra delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårdsstorlekar 1905
Säbylund	75	70	- 7 %	mycket stor
Norra Mos	85	93	+ 9 %	stora
Sättran	49	64	+ 31 %	mycket stor
Torp	47	47	± 0 %	stora
Summa:	256	274	+ 7 %	

Källor: Se s 75.

Charlotte Lewenhaupt var livligt engagerad i den frambrytande nyevangeliska väckelsen i kumlabygden. Säbylunds herrgård kom under hennes tid att bli ett centrum för denna väckelse. Kolportörer kallades ofta till Säbylund. Till prästmötet i Strängnäs 1859 rapporterades att "de få, med Läserisjuka verkligen behäftade" mestadels sökte sin "andliga näring" utsocknes, särskilt vid Säbylund i Kumla och Riseberga i Edsbergs pastorat, "där i Läsarandan vida mera rikt begåvade predikanter ej sällan uppträda". Den 1859 bildade Kumla missionsförening fick också sitt centrum i Charlotte Lewenhaupts Säbylund.⁵

Charlotte Lewenhaupt var dock den enda ståndspersonen på Säbylund som veterligen var direkt anknuten till det frivilliga föreningsväsendet i Kumla. Den vidsynte greve Eugène Lewenhaupt visade sitt positiva intresse, bland annat genom att i en av flyglarna på Säbylunds herrgård iordningställa en samlingssal för gudstjänster samt för möten anordnande av Säbylunds Blåbandsförening. Blåbandsföreningen fick även använda grevens bibliotek.⁶

⁵ Rundqvist 1984 I s 29 f. Observera sambandet med högreståndsväckelsen. Om denna se Österlin 1947 passim.

⁶ Rundqvist 1985 s 151.

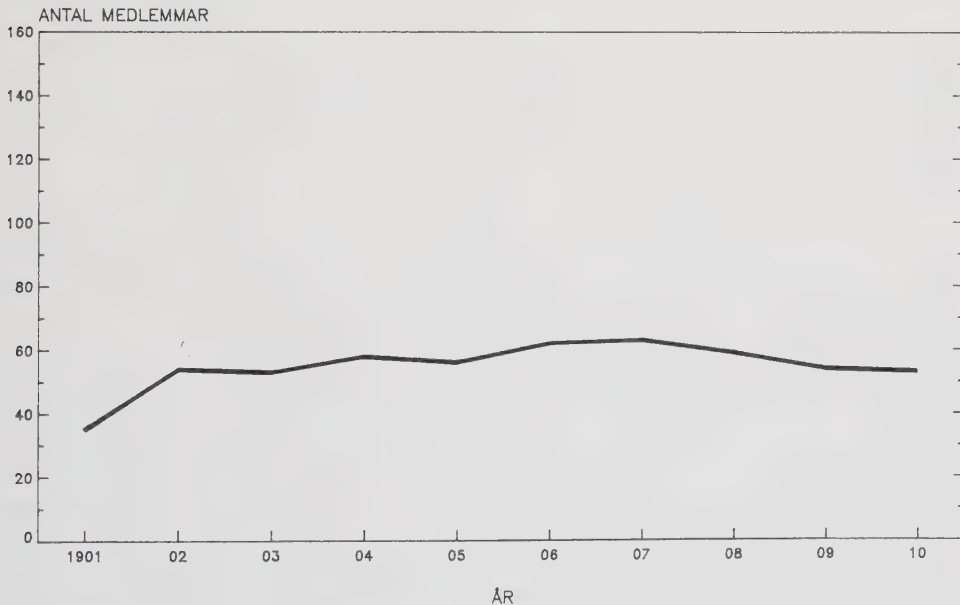
De frivilliga föreningarna

Säbylunds Blåbandsförening bildades 1891 och nedlades 1896. Verksamheten återupptogs 1901. Några arkivalier från denna förening finns inte bevarade och vi har enbart kunnat återfinna ett fåtal av medlemmarna i denna förening.⁷

Bättre kännedom har vi om *Säbylunds-Folketorps ungdomsförening*, en kristen ungdomsförening som bildades 1901.⁸

I denna förening fanns ett antal drängar och pigor från Säbylund antecknade. De flesta föreningsmedlemmarna var dock bosatta i Folketorp. Överhuvudtaget tycks det vara anmärkningsvärt få bland drängarna och pigorna i den nordöstra delen av socknen, som vi återfinner som medlemmar i de frivilliga föreningarna. Tyvärr är källmaterialet för sprött för att vi skall kunna genomföra en fördjupad undersökning på denna punkt. Delvis kan förhållandet förklaras med de mycket täta flyttningarna, som gjorde att de anställda aldrig hann matrikelföras innan de flyttade från orten.⁹

Figur 20. Medlemsutvecklingen i Säbylund-Folketorps ungdomsförening.

Källa: Säbungdf årsber.

⁷ Tapper 1977 s 13. Rundqvist 1985 s 150, 160. Persreg.

⁸ Säbungdf årsb. Säbungdf verks. Säbungdf prot. Säbungdf matr. Föreningen upphörde som självständig förening 25/2 1923. Verksamheten uppgick då i Folketorps Friförsamling. Se även Rundqvist 1985 s 77, 83.

⁹ Persreg. Gemenskapsformerna på godsen ledde enligt Torkel Jansson till "föga föreningsaktivitet, om man därmed förstår tillhörighet till fasta organisationer. Snarare utvecklades här en mer informell samhörighetskänsla – både bland de anställda och gentemot godset". Jansson 1985 s 56. Se s 127.

Säbylund-Folkatorp ungdomsförening rekryterade sina medlemmar från den nordöstra och den östra delen av socknen och föreningens sammankomster hölls också växelvis i dessa delar av Kumla socken.

Föreningen var organisatoriskt självständig. Den sökte gemenskap med andra kristliga föreningar som byggde på grunden "sann och levande tro på Herren Jesus Kristus". Man tog emot kvinnliga missionärer och evangelister och kallade med förkärlek helgelseförbundarnas ledande män, pastor Kihlstedt och patron Hedin, som predikanter. Dessutom gästade man gärna Betania kristliga ungdomsförening i Åbytorp och hade goda förbindelser med Folketorps friförsamling. Allt detta tyder på att föreningen var en av Helgelseförbundet inspirerad rörelse.

Som kristen ungdomsförening företedde föreningen alldeles specifika drag. Vid undersökningsåret 1905 var de allra flesta medlemmarna mellan 20–24 år gamla, men det fanns även medlemmar registrerade, som var med ända uppe i femtioårsåldern. Dessutom har vi flera exempel på att gifta par fanns med i föreningen. I samband med giftermål var det annars regel i de kristna ungdomsföreningarna, att man begärde sitt utträde. Föreningen hade ett kraftigt överskott på kvinnor.

En undersökning av föräldrainslagena visar i vissa fall höga tal. Dessa beror på att hela sex barn till arrendatorer i Torp fanns med i föreningen.

Småskollärarinnan i Brånsta var medlem liksom den nyttillträdde skolläraren Bror Lagerberg, vilket tyder på att föreningen hade ett socialt anseende i bygden.¹⁰

I. DEN CENTRALA DELEN AV KUMLA SOCKEN

Mitt i Kumla socken ligger Kumla by. Här i Kumla by låg socknens kyrkliga och administrativa centrum, med kyrka, prästgård och länsmansgård.

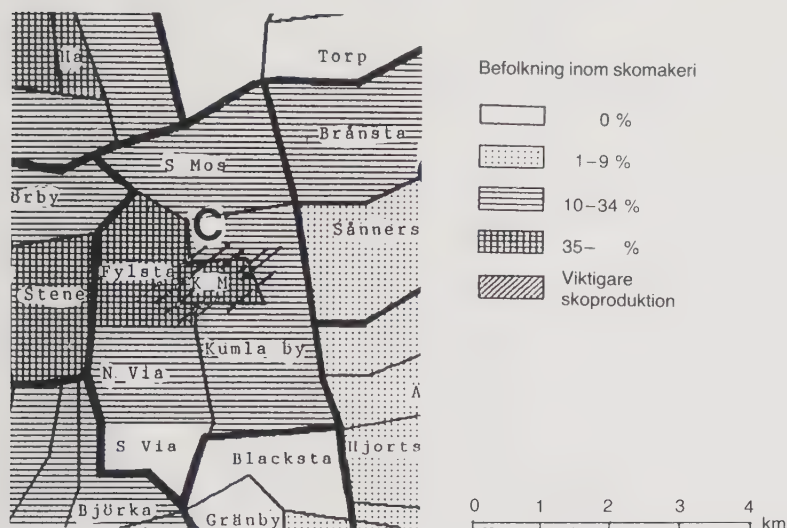
Under vår undersökningsperiod blev den centrala delen av socknen allt mera betydelsefull. Befolkningsmässigt, ekonomiskt och ur näringslivets synpunkt kom den att alltmera framstå som den absolut ledande sockendelen. Vid Kumla järnvägsstation, öppnad år 1862, där det 1865 endast fanns 11 personer mantalsskrivna, växte ett stationssamhälle fram, som år 1900 fick status av municipalsamhälle.¹

För att på ett riktigt sätt kunna bedöma framväxten av tätorten Kumla, räcker det inte att enbart känna till befolkningsutvecklingen i det område, som i husförhörlängderna går under beteckningen Kumla station. Redan under 1870-talet började nämligen befolkningen i Kumlaby, framför allt på byns utmarker, att öka markant, en ökning som kraftigt accelererade från 1890-talet och framåt. Från och med 1900 började även befolkningskurvan för delar av Södra Mos, Fylsta och Norra Via att stiga i höjden. Tillväxten i dessa områden ingick i framväxten av tätorten Kumla. Tätor-

¹⁰ Persreg.

¹ Rundqvist 1984 II s 203 ff.

Figur 21. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folk-
mängden i den centrala delen av Kumla socken 1900.

Invånare och gårdsstorlekar

By	Inv 1865	Inv 1905	Ökn resp minskn	Vanligaste gårds- storlekar 1905
Kumlaby	272	613	+ 125 %	små
Kumla station	11	819		
Fylsta	48	292	+ 508 %	stora
Södra Mos	164	299	+ 82 %	medelstora
Norra Via	78	96	+ 23 %	medelstora
Södra Via	33	10	- 70 %	stora
Summa:	606	2 129	+ 251 %	

Källor: Se s 75.

ten kom alltså att omfatta Kumla stationssamhälle, norra och västra delarna av Kumla by, östra delarna av Norra Via och Fylsta samt södra delen av Södra Mos. Skomakeriet var här den helt dominerande näringen.²

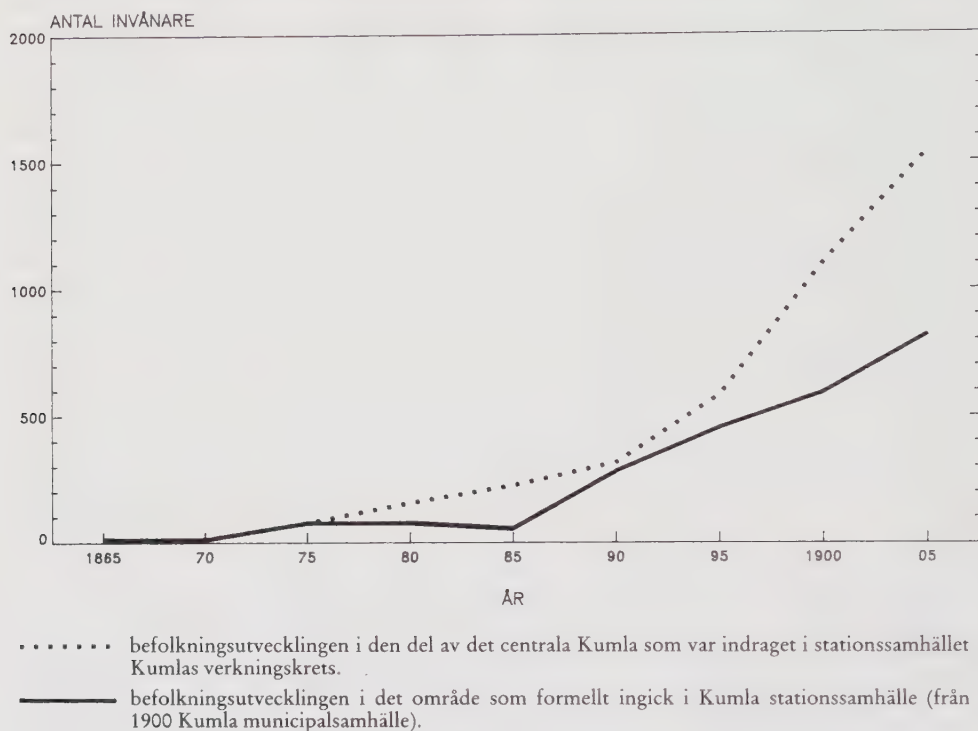
För att få fram adekvata siffror över denna utveckling har följande räkneoperation vidtagits. Vi har låtit Kumla bys befolkning ligga fast vid de 270 personer som bodde där 1865, då jordbruket fortfarande helt dominerade. Befolkningsökningen efter 1865 har vi lagt på tätorten. Från år 1900 har motsvarande gjorts med Fylsta och Södra Mos, där befolkningsökningen från detta år samt 1905 lagts på tätorten. Till dessa

² Södra Mos 1895 190 inv, 1900 250 inv, 1905 299 inv. Mellan 1900 o 1905 låg hela befolkningsökningen på S Mos ägor. Fylsta 1895 67 inv, 1900 220 inv, 1905 292 inv. Mellan 1900 och 1905 låg hela ökningen på Fylsta ägor. Inkäldförd. Rydberg 1961 s 128.

siffror har adderats siffrorna för den befolkning, som bodde i anslutning till Kumla station.

Resultatet redovisas i nedanstående figur.

Figur 22. Befolkningsutvecklingen i den del av det centrala Kumla som var indraget i stationssamhället Kumlas verkningskrets.

Källor: Inkäldförd.

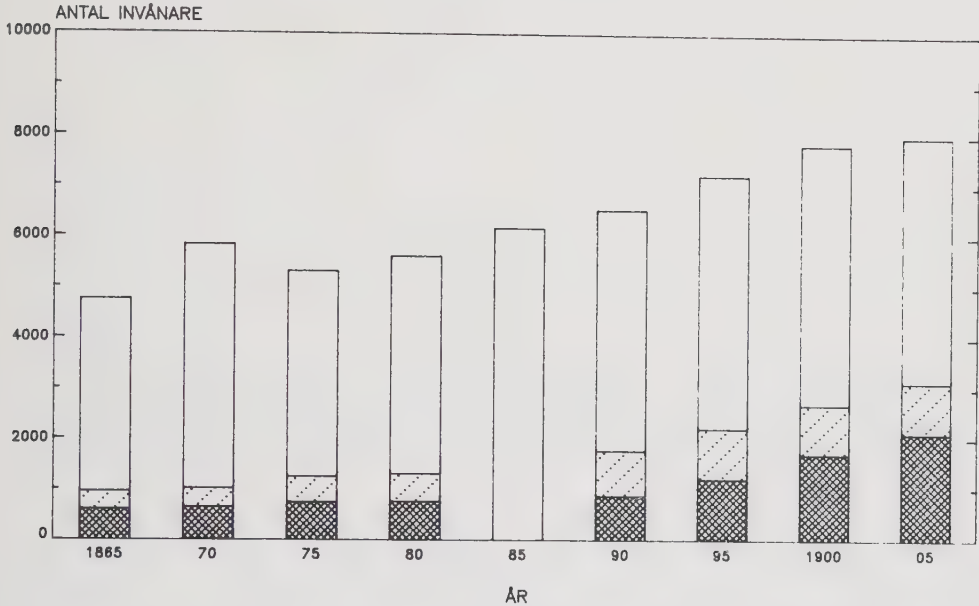
Orsaken till den kraftiga befolkningsutvecklingen var att näringslivet i det centrala Kumla, dvs skomakeri, skohandel och annan handel, utvecklades kraftigt och gav allt flera människor utkomstmöjligheter.

Det var huvudsakligen två områden av Kumla socken som utvecklades markant under de sista årtiondena av 1800-talet. Dessa områden var den centrala delen av Kumla samt området vid och omkring Hallsbergs station. Den del av Hallsbergs stationssamhälle som låg inom Kumla sockens område var beläget på mark som hörde till byarna Norra och Södra Sanna.

I denna undersökning har vi mestadels utelämnat Hallsberg. Här gör vi dock ett undantag. För att demonstrera hur den centrala delen av Kumla socken samt kumla-delen av Hallsbergs stationssamhälle, inklusive byarna Norra och Södra Sanna, kom att svara för nästan hela den befolkningsmässiga och näringsmässiga utvecklingen i socknen, visar vi först en figur över befolkningsutvecklingen.

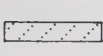
I denna figur observerar vi att befolkningstillväxten började något tidigare i Hallsbergsområdet än i det centrala Kumla. Det centrala Kumlas befolkningsutveckling tog först riktig fart mellan åren 1895 till 1900.

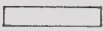
Figur 23. Befolkningsutvecklingen i Kumla socken 1865–1905.

För år 1885 saknas uppgifter om invånarantalet i den centrala delen av Kumla och Hallsbergs stationssamhälle samt byarna Norra och Södra Sanna.

 den centrala delen av Kumla socken.

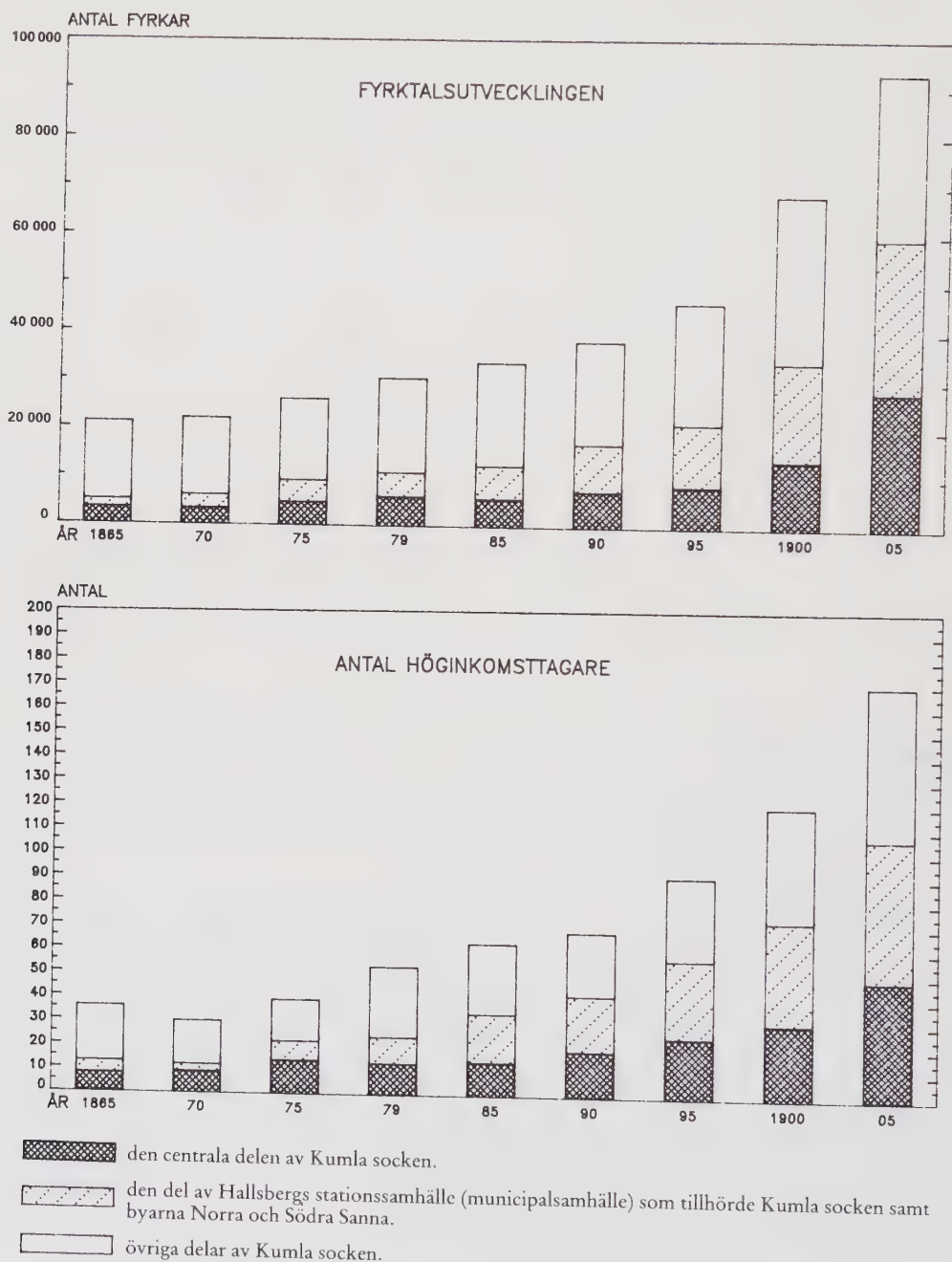
 den del av Hallsbergs stationssamhälle (municipalsamhälle) som tillhörde Kumla socken samt byarna Norra Sanna och Södra Sanna.

 övriga delar av Kumla socken.

Källa: Inkåldförd.

Tydligare än när det gäller befolkningstalen, ger näringslivets utveckling vid handen hur viktig för socknens utveckling det centrala Kumla, samt området omkring Hallsbergs stationssamhälle, blev under det utgående 1800-talet. För att tydliggöra detta, visar vi nedan i två figurer dels fyrktalsutvecklingen dels antalet höginkomsttagare från 1865–1905. Även här skall vi observera att Hallsberg var tidigare i sin utveckling än den centrala delen av Kumla. I Hallsberg tog den ekonomiska tillväxten fart redan under 1880-talet. Inte förrän efter år 1900 skedde motsvarande i det centrala Kumla. Det centrala Kumlas utveckling baserades på skotillverkning och handel med skor. Som vi tidigare sett var fortfarande omkring sekelskiftet skomakeriet starkt även i de perifera byarna i Kumla socken. Centraliseringen av skotillverkning och skohandel skedde inte på allvar förrän efter sekelskiftet.

Figur 24. Det totala antalet fyrkar samt antalet höginkomsttagare i Kumla socken 1865–1905.

Källa: Inkåldförd.

Kumlakraschen

En tillfällig nedgång i ekonomin skedde i Kumla socken år 1900, beroende på den så kallade "kumlakraschen" 1899. En konkurs för en skohandlare i Stene utlöste en kedjereaktion med ytterligare 17 konkurser i Kumla. Efter ungefär ett år var emellertid den tillfälliga krisen, som för övrigt inte enbart berörde Kumla, över. Orsaken har angetts vara höjda läderpriser i kombination med överproduktion.³

Slutligen skall här tilläggas att det inte var hela den centrala delen av Kumla socken, som drogs in i tätortsbildningen. Delar av Kumlaby, Södra Mos, Fylsta och Norra Via berördes inte nämnvärt, Södra Via inte alls.⁴

Flyttningsmönstret

Någon separat undersökning av flyttningsrörelserna bland de människor, som befolkade tätorten Kumla och dess direkta omgivningar, har inte gjorts. Detta har inte skett, trots den intensiva forskning som bedrivits över såväl näringsliv som migration i kumlabygden.⁵

En sådan undersökning hade annars varit mycket välkommen för vår del. Att under den intensiva inflyttningsperioden från 1890-talet och framåt kunna jämföra föreningsfolkets flyttningar med migrationen i stort, vore en spännande uppgift.

Här får vi nöja oss med att närmare redovisa flyttningarna bland de föreningsanslutna.

Vi har undersökt flyttningsrörelserna hos dem som var föreningsanslutna åren 1900 och 1905, samtidigt som de var bosatta i den centrala delen av Kumla socken.

För dem som var föreningsanslutna år 1900 har deras flyttningsrörelser under åren 1895–1900 undersökts. Motsvarande har skett med dem som var anslutna år 1905. Deras flyttningar 1900–1905 har granskats. Såväl flyttningar inom socknen som flyttningar till socknen har inräknats. De utflyttningar till andra socknar som förekom har inte medtagits då dessa utflyttningar inte är av primärt intresse här.

De föreningsmedlemmar som undersökts har varit anslutna till Kumla Friförsamling, Frälsningsarmén, logen Kämpen, logen Natanael eller Kumla Blåbandsförening.

Sammanfattningsvis kan om dessa flyttningar sägas, att mellan 20 och 30 % av medlemmarna år 1900 hade flyttat in i socknen under åren 1895–1900. De flesta kom från orter inom Örebro län. För medlemmarna år 1905 blir siffran densamma. Mellan 20 och 30 % av alla dem som tillhörde någon frivillig förening 1905, hade under åren

³ 70 % av det sammanlagda fyrktalet för Kumla stationssamhälle 1895 innehades av höginkomsttagarna (personer med 100 fyrkar eller mer). 1900 hade denna siffra sjunkit till 55 %, för att sedan 1905 åter öka nu till 77 %.

Kumlakraschen återverkade också på befolkningsökningen under åren 1900–1905, som dessa år var osedvanligt låg. Norman 1967 s 49, 183. Omflyttningsnettot, som för Kumlas del regelbundet var positivt, vändes till negativa tal 1901–1905. Inkäldförd. Norman 1974 s 40.

⁴ Inkäldförd.

⁵ Förutom Rydberg 1961, Norman 1967 och Norman 1974 också Rydberg 1958.

1900–1905 flyttat in i socknen. Huvuddelen kom fortfarande från Örebro län, även om dessa flyttningar avtagit. Flyttningsströmmen från andra håll, framför allt från Västergötland, hade däremot ökat.⁶

Flyttningarna inom socknen var ännu vanligare än inflyttningarna från andra socknar. Över 50 % av alla som var medlemmar år 1900, hade under den närmast föregående femårsperioden flyttat inom socknen. 1905 var dessa siffror lika höga. Under perioden 1895–1899 flyttade man framför allt från de västligt liggande byarna mot centrum. Åren 1900–1905 var läget ett annat. Tillfälligt hade inflyttningen från Kumla sockens övriga byar avtagit. De flesta flyttningarna för de föreningsanslutna skedde genom omflyttningar inom den centrala delen av Kumla socken.⁷

Under hela vår undersökningsperiod var fortfarande de olika sockendelarna vitala. Någon kraftig uttunning av befolkningen utanför den centrala delen av Kumla socken hade ännu inte skett. Harald Rydberg, som har undersökt skomakarnas i Kumla flyttningsmönster 1881–1901 och 1902–1915, finner att stora flyttningsförluster däremot drabbade de perifera områdena i socknen 1902–1915.⁸

Det frivilliga föreningsväsendet

Logen Natanel (NGTO), som bildades 1881, hade sitt centrum i det centrala Kumla. Under det första årtiondet av logens verksamhet fanns medlemmarna spridda i hela socknen. Dock bodde flertalet medlemmar i den centrala delen av socknen. Från mitten av 1890-talet förekom endast ett fåtal medlemmar utanför det centrala Kumla. En komplett kunskap om vilka som var medlemmar i logen äger vi från 1881 till 1902.⁹

Logen Kämpen (IOGT) bildades 1897. Också denna loge hämtade sina medlemmar från det centrala Kumla.¹⁰

Kumla Blåbandsförening började sin verksamhet 1887. Som vi tidigare noterat kom under första hälften av 1890-talet blåbandsföreningar till stånd runt om i socknen. Detta innebar att Kumla Blåbandsförenings medlemmar i huvudsak koncentrerades till det centrala Kumla. Kumla Blåbandsförening var den ledande blåbandsföreningen i socknen.¹¹

⁶ Bland föreningsmedlemmarna 1900 hade medlemmarna i Kumla Blåbandsförening den lägsta andelen inflyttningar från annan ort under perioden 1896–1900, eller 18 % av det totala medlemstalet år 1900 och Frälsningsarmén den högsta andelen inflyttningar eller hela 41 %. 1905 låg fortfarande Kumla Blåbandsförening lägst. 19 % av det totala medlemstalet flyttade under perioden 1901–1905 in i Kumla socken från annan ort. Högst befann sig fortfarande Frälsningsarmén med 31 % inflyttningar. Persreg.

⁷ Ett exempel som visar tendensen hämtar vi från Kumla Friförsamling. 25 omflyttningar, eller 31 % av alla omflyttningar bland friförsamlingens medlemmar åren 1896–1899, var omflyttningar inom den centrala delen av Kumla socken. 1900–1904 var motsvarande siffror 74 omflyttningar, eller 81 %. Persreg.

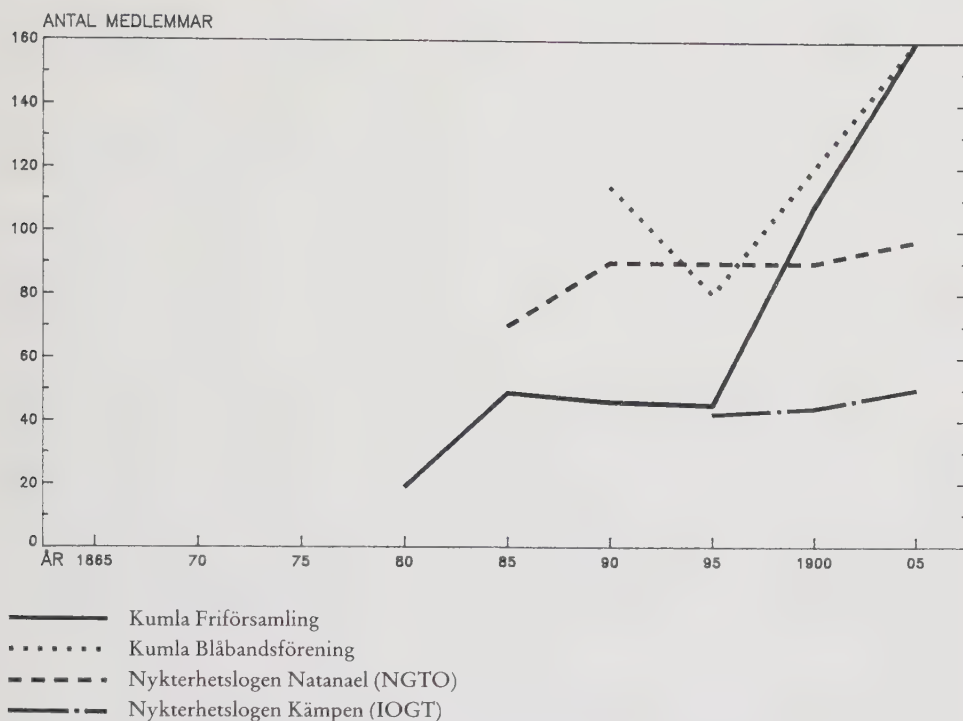
⁸ Persreg. Rydberg 1961 s 143 f.

⁹ Nat matr. Nat prot. Rundqvist 1985 s 139–144. Tapper 1981 passim.

¹⁰ Kämp matr. Kämp prot. Rundqvist 1985 s 145 f, 162 f.

¹¹ Klåblåb matr. Klåblåb prot. Tapper 1977 passim. Rundqvist 1985 s 148–154, 156.

Figur 25. Medlemsutvecklingen i Kumla Friförsamling, Kumla Blåbandsförening, logen Natanael (NGTO) och logen Kämpen (IOGT).

Källor: SMF stat. Svblåb stat. Nat prot. IOGT stat.

Den i Brånsta 1882 bildade Brånsta och Södra Mos friförsamling förlade från 1891 sina gudstjänster till ordenshuset Natanael i stationssamhället. Därmed blev den centrala delen av Kumla socken det huvudsakliga arbetsområdet för denna församling. Församlingen ändrade därför 1894 namn till *Kumla friförsamling*. 1897 stod församlingens storslagna kyrka, Johanneskyrkan, färdig, belägen inte långt från själva järnvägsstationen.¹²

1891 bildades på initiativ av hemmansägaren i Kumlabý, August Persson, *Kumla kristliga ynglinga- och jungfruförening*. 1898 ändrades namnet till *Kumla ungdomsförening*. 1904 knöts föreningen organisatoriskt till Kumla friförsamling och kom i samband med detta att heta *Kumla friförsamlings ungdom*. Redan 1897 hade föreningen flyttat sina möten till den då nybyggda Johanneskyrkan. Protokoll finns tillgängliga för åren 1901–1907. I dessa protokoll ingår också matrikeluppgifter, varför vi under den angivna tiden äger kännedom om vilka som var medlemmar i föreningen.¹³

¹² Se s 52 och där anf litt.

¹³ Klafrifundg prot. Klafrifundg 10 årsber. Rundqvist 1985 s 76 ff.

Kumla Friförsamling

Vårt huvudintresse, när det gäller föreningsväsendet i det centrala Kumla, riktas mot Kumla Friförsamling.

I och med att denna församling fick sin verksamhet förlagd till det centrala Kumla ändrade församlingen karaktär. Mest påfallande var den snabba tillväxten. Den skedde i takt med själva tätortens befolkningsökning.

När församlingen grundades år 1882 rekryterades medlemmarna från ett lägre inkomstskikt. Detta förhållande kom, i och med flyttningen till Kumla stationssamhälle, att radikalt förändras. Kumla Friförsamling fick en medlemskader, som vad beträffar medlemsutveckling, åldersfördelning, yrkestillhörigheter och ekonomisk ställning, speglade det samhälle i vilket församlingen var en del. Detta betyder att det vi tidigare redovisat beträffande medlemmarna i Hörsta kristliga församling återupprepas, men nu inte längre i agrar miljö utan i en snabbt växande tätort.

Ålderskurvan i Kumla Friförsamling toppades av 20–30-åringarna på samma sätt som i stationssamhället, där samma åldersgrupper var de största bland den vuxna befolkningen. Medlemmarna levde huvudsakligen av skomakeriet, liksom man allmänt gjorde i tätorten. När det gäller medlemmarnas inkomster och förmögenheter fanns flera slående likheter. Liksom i Kumla stationssamhälle, fanns en stor grupp bland friförsamlingens medlemmar, som ej hade en inkomst som nådde upp till minimum för fyrktalssättning. På samma sätt som i stationssamhället, växte i församlingen ett förmöget skikt av skohandlare, handlare och skofabrikörer fram, med inkomster och förmögenheter som vida översteg övrigas.

En skillnad kan iakttagas vid jämförelse mellan friförsamlingen och stationssamhället. En huvudgrupp av de fyrktalssuppsatta inkomsttagarna i stationssamhället låg i de lägsta fyrktalsskikten, medan huvudgruppen av de fyrktalssuppsatta församlingsmedlemmarna befann sig något högre.¹⁴

Ledarna i Kumla Friförsamling befann sig högre inkomstmässigt än övriga medlemmar. Mycket få ledare saknade i fyrktal satt inkomst. Dock återfinner vi ledare ur alla inkomstskikt. År 1905 fanns tre av socknens verkliga höginkomsttagare med bland de ledande i Kumla Friförsamling, nämligen f måleriarb, f målaren, sedermera handlaren Carl Johansson (år 1905 37 år gammal), f skomarb, skomakarmästaren, skohandlaren och skofabrikören C G Ström (40) samt handlaren J W Johansson (28).¹⁵

Övriga frivilliga föreningar

Blåbandsföreningen hämtade, liksom friförsamlingen, sina medlemmar från alla inkomstskikt. Mera framgångsrika än till och med friförsamlingen var blåbandsföreningen att rekrytera medlemmar bland de ekonomiskt välsituerade. Blåbandsföre-

¹⁴ Inkäldförd. Persreg.

¹⁵ Persreg.

ningens medlemmar hade därför genomgående en högre medelinkomst än friförsamlingens och det fanns flera höginkomsttagare i blåbandsföreningen än i Kumla Friförsamling.

De båda nykterhetslogerna Natanael och Kämpen låg däremot genomgående betydligt lägre än ovan anförda föreningar. De hade en större andel medlemmar som saknade fyrktal. Genomsnittsinkomsten bland dem som hade kommit upp i fyrktal satt inkomst, var lägre. På något undantag när saknade man höginkomsttagare. Föräldrainkomsterna låg lägre. Att även genomsnittsåldern bland logernas medlemmar var lägre, kan blott till en del förklara denna genomgående tendens.¹⁶

Vi har i detta avsnitt om den centrala delen av Kumla socken inventerat föreningar, som under 1890-talet och fram till avslutningsåret för vår undersökning 1905, levde i en osedvanligt rörlig miljö, med mycket kraftiga omflyttningar. Särskilt inflyttningen var mycket omfattande. Dessa omflyttningar har i allmänhet inte påverkat föreningarnas struktur. De karakteristiska drag som vi lyft fram har också varit typiska kännetecken för motsvarande föreningar i övriga delar av socknen.

Undantaget är Kumla Friförsamling, som i sin nya miljö helt ändrade sin sociala struktur. Märkligt är att församlingen, i och med flyttningen till det expanderande stationssamhället, "normaliserades". Med detta menas att församlingen antog en karaktär, som vi i andra sockendelar funnit vara typisk för de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna.

J. ANDELEN FRIKYRKLIGA

Återstår före sammanfattningen av detta avsnitt att försöka redovisa hur stor andel av befolkningen i Kumla som tillhörde de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i socknen. Samtidigt tar vi tillfället i akt att göra en stickprovsundersökning av Folk rörelseprojektets massdatainsamling.

En av Folk rörelseprojektets mest arbetskrävande uppgifter har varit att för frikyrko-, nykterhets- och fackföreningsrörelsen samla in uppgifter om lokalföreningarnas medlemstal 1850–1950 samt lagra uppgifterna i en databas kallad MEDLEM.¹

Uppgiften att spåra upp och redovisa korrekta uppgifter om frikyrkorörelsen i dess begynnelsestadiet kräver en mycket stor forskningsinsats. Statistiska uppgifter om de enskilda församlingarna finns nämligen vanligtvis ej att hämta i någon central statistik, då församlingarna ofta var helt fristående. Endast genom ett mödosamt och noggrant forskningsarbete kan dessa församlingar uppsåras och sättas in i sitt sammanhang. När det gäller nykterhetsrörelsen kan det tyckas något lättare att skaffa fram korrekta uppgifter, då det redan från början fanns fungerande riks- och

¹⁶ Persreg.

¹ Om Folk rörelseprojektets insamlande och bearbetning av massdata se Lundkvist 1974 s 23 ff. Andrae Lundkvist 1969 s 200–206. Lundkvist 1977 s 62–66.

distriktsorganisationer, som krävde in statistik. Men även här är det svårt att få fram riktiga uppgifter på grund av att föreningarna ofta saknade organisatorisk fasthet.

Att kunna redovisa en brett upplagd och samtidigt någorlunda rättvisande statistik över frikyrko- och nykterhetsrörelsen i dess begynnelsestadium i Sverige, tycks sålunda vara en hart när omöjlig uppgift. Man måste därför befara att databasen MEDLEM är behäftad med mycket allvarliga brister.

En stickprovsundersökning av uppgifterna ur databasen om frikyrko- och nykterhetsrörelsen i Kumla 1890 och 1900 bekräftar farhågorna.

Folkrörelseprojektets databas är nämligen inte tillförlitlig varken vad beträffar frikyrkoförsamlingarna, blåbandsföreningarna eller nykterhetslogerna i Kumla.

Att i detalj redovisa de många felaktigheterna skulle i detta sammanhang föra för långt. Vi nöjer oss därför med att exemplifiera med databasens uppgifter om frikyrkoförsamlingarna i Kumla 1890 och 1900. Av frikyrkoförsamlingarna saknas Kumla Friförsamling, Folketorps Friförsamling, Hörsta kristliga församling, Vesta Brödraförening och Åbytorps Friförsamling.

Brånsta Södra Mos Friförsamling redovisas, men då felaktigt som två friförsamlingar, nämligen som Brånsta Södra Mos friförsamling och som Brånsta Friförsamling. Att Brånsta Södra Mos Friförsamling 1894 ändrade namn och levde vidare som Kumla Friförsamling, har ej observerats.

Församlingarnas medlemstal saknas mycket ofta trots att uppgifter finns tillgängliga. Då uppgifter om medlemstal förekommer är de korrekta och hämtade ur officiell statistik. Församlingarnas begynnelseår är oftast för sent satta. Även slutåren är ofta felaktiga.

Felaktigheter kan på motsvarande sätt påvisas vid analys av uppgifterna om blåbandsrörelsen och nykterhetslogerna. På grund av att officiell statistik här föreligger är dock de flesta nykterhetsföreningarna och nykterhetslogerna förtecknade.²

Folkrörelseprojektets databas MEDLEM kan därför ej tjäna som källa för Kumlas vidkommande vad beträffar den tidsperiod som denna undersökning omfattar. Detta betyder dock inte att källäget för Kumlas del är dåligt. Tvärtom finns ett rikligt källmaterial att tillgå, något som tydligt framkommit tidigare i denna avhandling.

Trots det goda källäget för Kumlas del visade det sig ändå vara omöjligt att kunna redovisa hur stor andel av befolkningen i Kumla som tillhörde de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Vad som till nöds går att precisera är andelen frikyrkliga i socknen från omkring 1880 och framåt, då dessa rörelser fått tillräcklig stadga. Medlemsantalen i de mera inomkyrkliga rörelserna är nämligen okända. Från dessa föreningar finns varken matriklar eller protokoll bevarade, om sådana någonsin har funnits. Det enda vi kan säga om anslutningen till dessa rörelser är att de kulminerade omkring år 1880, medan de därefter gick kraftigt tillbaka.³

² Uppgifterna grundar sig på en analys av ett utdrag ur databasen daterat 5 november 1986, där medlemstalen m m redovisas för folkrörelserna i Kumla och Hallsbergs socknar 1890–1950.

³ Se s 59–63.

Vi tvingas alltså att helt inrikta vår uppmärksamhet kring frågan om andelen frikyrkliga i socknen. Detta är beklagligt, då gränserna mellan de mera inomkyrkliga grupperna och de frikyrkliga var mycket flytande. Det naturliga hade varit att föra dem samman, då de till allra största delen representerade samma kristendomstyp.

Arne Rundqvist har i sin ytterst ingående skildring av det frivilliga föreningsväsendet i Kumla även utrett de olika föreningarnas omfattning och i viss mån även deras utbredning. Han redovisar sammanlagda antalet medlemmar i frikyrkoförsamlingarna i Kumla åren 1880, 1900, 1925 och 1950. Dessutom anger han på motsvarande sätt antalet medlemmar i nykterhetsföreningarna i Kumla från 1900 till 1960. Rundqvists uppgifter, vad beträffar åren 1880 och 1900, har kontrollerats och befunnits huvudsakligen stämma med befintlig officiell statistik samt med bevarade matriklar och protokoll. Antalet frikyrkliga beräknar Rundqvist år 1880 till ungefär 310 personer och år 1900 till 674. Medlemmarna i nykterhetsföreningarna i Kumla år 1900 uppgick enligt Rundqvist till 922.⁴

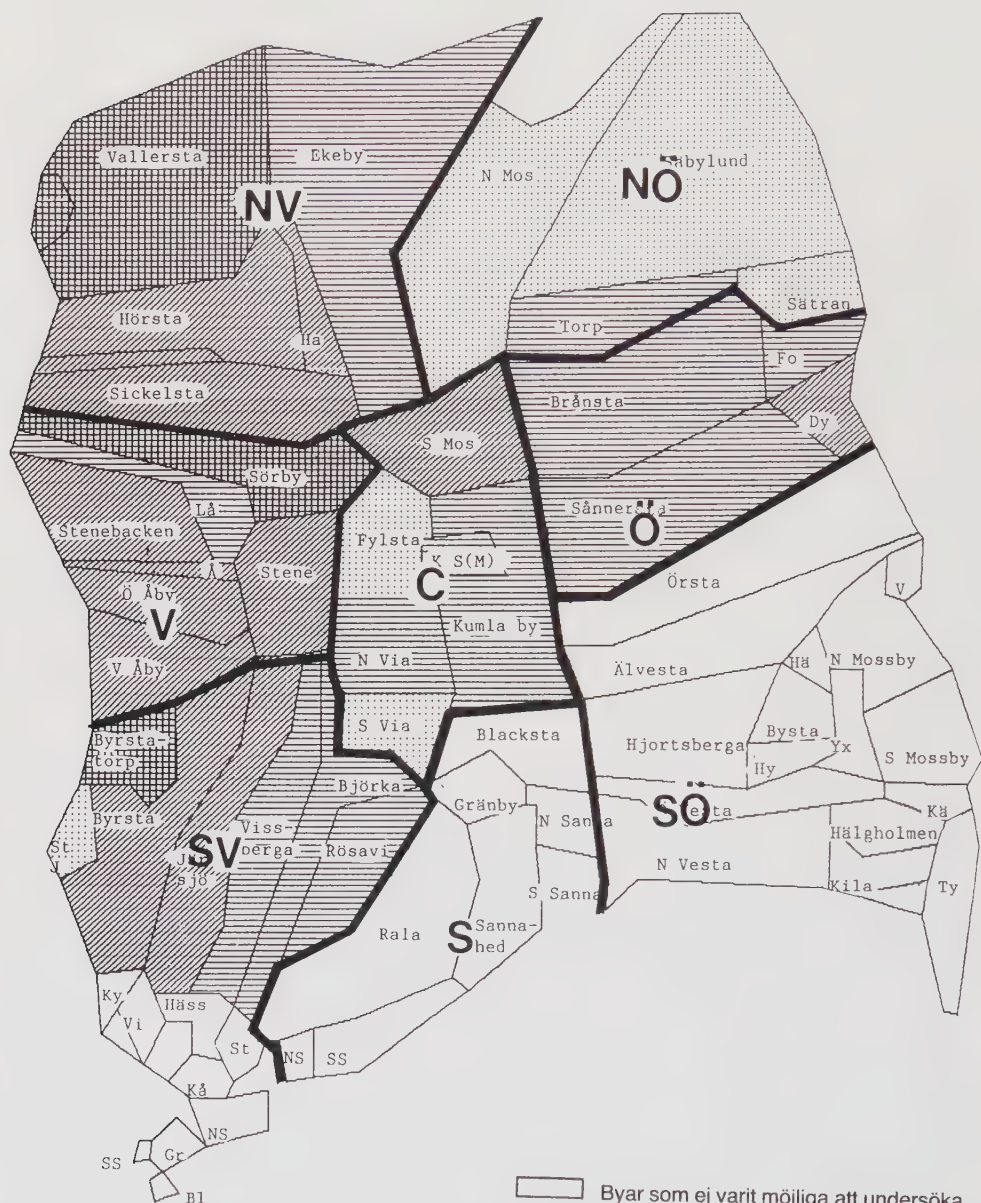
Vad som återstår att göra är att försöka precisera hur stor andel av befolkningen inom olika områden av Kumla som var frikyrklig. Ett lämpligt undersökningsår är år 1885. Omkring år 1885 kulminerade nämligen den frikyrkliga utvecklingen i de perifera delarna av Kumla socken, varefter frikyrkligheten i dessa delar långsamt gick tillbaka. Samtidigt kom frikyrkligheten att allt mera koncentreras till stationssamhället. År 1900 hade denna utveckling gått så långt att den gav mycket tydliga statistiska utslag, varför vi även redovisar läget år 1900. För att få bakgrundsmaterial uppges även andelen nykterhetsanslutna år 1900.

Vid analysen av figurerna 26, 27 och 28 på sidorna 124 ff är att observera att endast personer som nått vuxen ålder ingick som medlemmar i friförsamlingarna. Således räknades varken de barn eller de ungdomar, som på ett eller annat sätt var knutna till den frikyrkliga verksamheten, in som medlemmar. Dessutom ingår inte medlemmarna i de kristna ungdomsföreningarna i undersökningen, varför inte heller dessa påförts de frikyrkliga medlemstalen. Med detta i beräkningen inser vi klarare hur stark frikyrkligheten i Kumla egentligen var. Vi ser att frikyrkligheten hade förmåga att gripa omkring sig och få fäste i de mest skiftande bytyper.

En jämförelse mellan andelen frikyrkliga år 1885 och år 1900, visar att frikyrkligheten i de perifera delarna av Kumla var på tillbakagång. Samtidigt märker vi att andelen frikyrkliga i den centrala delen av socknen stärkts år 1900. Detta att frikyrkligheten stärktes i det hastigt tillväxande stationssamhället är ett tecken på att den frikyrkliga utvecklingen i kumlabygden fortfarande var i tilltagande. Arne Rundqvist,

⁴ Rundqvist har i Kumlas siffror räknat in även Hallsbergs sockens metodister, vilket ger för höga tal för gruppen metodister. För undersökningsåret 1880 kompenseras detta emellertid av att antalet av dem som Rundqvist betecknar som "Missionsförbundet" är för lågt. Rundqvist 1985 s 119–127, 165. Rundqvists uppgifter har jämförts med protokoll, matriklar, officiell statistik och Persreg.

Figur 26. Kumla socken 1885. Andelen frikyrkliga.

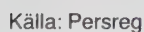

K S (M) = Kumla stationssamhälle. Från 1900
Kumla municipalsamhälle

Angående förkortningarna i övrigt se Figur 2 s 31

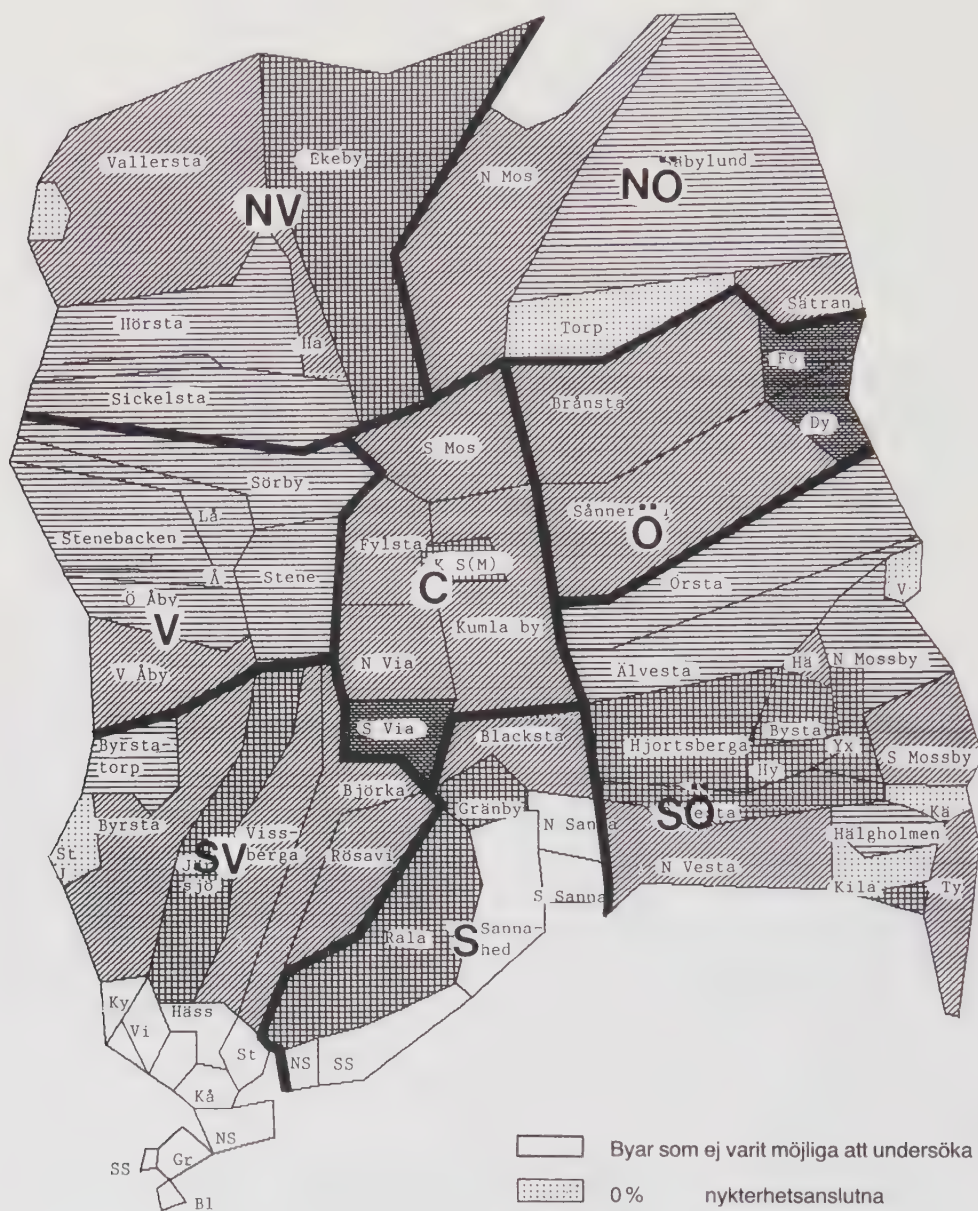
Källa: Persreg

- Byar som ej varit möjliga att undersöka
- 0% frikyrkliga
- 1-9% frikyrkliga
- 10-19% frikyrkliga
- 20-29% frikyrkliga

	Byar som ej varit möjliga att undersöka
	0 % frikyrkliga
	1–9 % frikyrkliga
	10–19 % frikyrkliga
	20–29 % frikyrkliga

Figur 28. Kumla socken 1900. Andelen nykterhetsanslutna.

K S (M) = Kumla stationssamhälle. Från 1900
Kumla municipalsamhälle

Angående förkortningarna i övrigt se Figur 2 s 31

Källa: Persreg

- Byar som ej varit möjliga att undersöka
- 0% nykterhetsanslutna
- 1-9% nykterhetsanslutna
- 10-19% nykterhetsanslutna
- 20-29% nykterhetsanslutna
- 30- % nykterhetsanslutna

som fört sin undersökning av det frivilliga föreningsväsendet i Kumla fram till mitten av 1900-talet, har också tydligt påvisat detta.⁵

Att frikyrkligheten hade en svag ställning vid och omkring fideikommisset Säbylund framstår med all önskvärd tydlighet. Därigenom kompletteras teckningen av det frivilliga föreningsväsendet i den nordöstra delen av socknen.

Figuren över nykterhetsrörelsens utbredning i kumlabygden år 1900 demonstrerar övertygande hur etablerad denna rörelse hunnit bli under den korta tid den funnits i socknen. En jämförelse ger dessutom vid handen att nykterhetsrörelsen genomgående hade en större andel av befolkningen slutet till sina led än de frikyrkliga. Dock är det inte så enkelt att man bara kan ställa medlemstalen inom nykterhetsrörelsen mot medlemstalen i de frikyrkliga församlingarna. Medlemstalen är nämligen inte direkt jämförbara. Nykterhetsrörelsen rekryterade nämligen huvudsakligen sina medlemmar bland det yngre ogifta skiktet av befolkningen. Dessutom var inte nykterhetsföreningarna, på sätt som var fallet i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, omgivna av ett antal personer som deltog i verksamheten utan att i formell mening vara medlemmar. En komplicerande faktor är också de många dubbelanslutningarna. Många personer var både blåbandister och frikyrkliga samtidigt. Slutligen var ett medlemskap i en nykterhetsförening inte lika genomgripande och livsavgörande som ett medlemskap i en friförsamling.⁶

Eftersom utbredningsområdet för nykterhetsrörelsen sammanfaller med utbredningsområdet för frikyrkligheten, accentueras här ytterligare frågan om konkurrens förelåg mellan nykterhetsföreningarna och de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla.

En analys av ovan redovisade figurer bekräftar alltså och förtydligar det vi redan tidigare i denna undersökning erfarit om friförsamlingarnas utbredning och betydelse samt deras förhållande till nykterhetsrörelsen.

K. SAMMANFATTNING OCH SYNPKUNKTER PÅ BORTFALLENS INVERKAN

För att finna huvudlinjerna bland alla de tendenser vi spårat upp i denna omfattande inventering, för vi i denna sammanfattning samman alla föreningar gruppvis. Därefter gör vi sammanfattande jämförelser. Vid dessa jämförelser får vi dock ej förlora ur sikte, att en föreningsbildnings sociala och ekonomiska struktur till stor del är beroende av den lokala miljö ur vilken medlemmarna rekryteras. Vid bedömningen av de sammanfattande resultaten måste därför hänsyn tas till de lokala variationerna.

⁵ Att frikyrkligheten i kumlabygden fortfarande expanderade under den första hälften av 1900-talet illustreras av följande citat från Rundqvist: "År 1900 hade frikyrkoförsamlingarna omkring 675 medlemmar, medan invånarantalet i Kumla var 7 854. År 1950 fanns cirka 1 600 frikyrkliga, medan invånarantalet var 13 106". Rundqvist 1985 s 125. Detta innebär att andelen frikyrkliga år 1900 var omkring 8,5 % av den totala befolkningen. År 1950 hade denna siffra stigit till 12 %.

⁶ Se s 129–132, 140 f.

Vi för samman föreningarna enligt följande: Alla frivilliga kristna föreningar/församlingar, utom metodisterna, baptisterna och soldaterna i Frälsningsarmén sammanförs till en grupp. Metodisterna bildar en egen grupp liksom Frälsningsarmén, medan vi tvingas utesluta baptisterna på grund av att tillämpligt källmaterial saknas.

De kristna ungdomsföreningarna förs samman i en grupp. Vidare bildar samtliga blåbandsföreningar en grupp, liksom samtliga loger en.

Resultaten jämförs i tillämpliga fall främst med de resultat Sven Lundkvist redovisat i sin forskningssammanfattning "Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920".¹

Könsfördelningen

I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var könsfördelningen i stort sett jämn. De kristna ungdomsföreningarna hade däremot betydligt fler kvinnor än män med i sina föreningar.

Inom *nykterhetsrörelsen* var det precis tvärtom. Ett *kraftigt mansöverskott* var rådande i dessa föreningar. Detta gällde såväl i blåbandsföreningarna som i nykterhetslogerna.

Tabell 8. Procent män respektive kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla.

	1879		1885		1890		1895		1900		1905	
	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv
A	52,5	47,5	48,5	51,5	51,5	48,5	50,5	49,5	50,5	49,5	48,5	51,5
B									40	60	37,5	62,5
C					62,5	37,5	62,5	37,5	64,5	35,5	59,5	40,5
D							67,5	32,5	65,5	34,5	72,5	27,5

A = De kristna föreningarna/församlingarna (ej metodister, baptister och soldater inom Frälsningsarmén)

B = De kristna ungdomsföreningarna

C = Blåbandsföreningarna

D = Nykterhetslogerna

Källa: Persreg.

Metodisterna och Frälsningsarméns soldater skiljer sig inte från övriga kristna föreningars/församlingars medlemmar vad avser könsfördelningen. Procenttalen för nykterhetslogerna åren 1900 och 1905 i tabellen ovan måste tas med reservation på grund av att kompletta matriklar ej finns tillgängliga.²

Resultaten skiljer sig från Lundkvists. Lundkvist redovisar nämligen ett kraftigt kvinnoöverskott i frikyrkorörelsen. Det ovan redovisade mansöverskottet inom nykterhetsorganisationerna bekräftas av Lundkvist.³

¹ Se s 9 f. För enkelhetens skull benämns detta arbete Lundkvist i den löpande texten.

² Persreg.

³ Lundkvist 1977 s 92.

Medlemmarnas ålder och medlemskapets längd

I de frivilliga kristna föreningarna och församlingarna fanns medlemmar ur alla åldersgrupper från tjugo år och uppåt representerade. Under alla undersökningsår var dock trettiofem- till trettionioåringarna i majoritet. Helt annorlunda förhöll det sig i nykterhetsorganisationerna, framför allt då i nykterhetslogerna. De allra flesta logemedlemmarna fanns i åldersgruppen 15–19 eller 20–24 år. Blåbandsrörelsen hade också en ungdomlig profil, dock ej i lika hög grad som logerna. Medlemmar rekryterades även bland äldre människor.

I figur 29 s 130 f redovisas åldersfördelningen i de frivilliga föreningarna i Kumla. År 1895 har valts som undersökningsår på grund av att vi detta år äger en mera komplett kunskap om medlemskapen i nykterhetslogerna.

Medlemskapen i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var långvariga, i princip livsvariga. Där vi kunnat kontrollera förhållandena behöll över femtio procent av medlemmarna sina medlemskap till livets slut. I detta avseende skiljer sig inte metodisterna från övriga kristna föreningar/församlingar. Någon tillförlitlig statistik för baptisterna och soldaterna i Frälsningsarmén går ej att få.

I kontrast till de kristna föreningarna och församlingarna står nykterhetsrörelsen, framför allt nykterhetslogerna, där medlemskapen var korta. Det kunde hända att medlemmar i logerna gick in och ut i olika loger flera gånger om året. I nedanstående tabell redovisas medlemskapens genomsnittliga längd i de frivilliga föreningarna i Kumla år 1890. Året 1890 är valt för att vi detta år kan redovisa de fylligaste uppgifterna. Observeras bör dock att medlemstidens längd efter 1890 ökar något såväl inom nykterhetslogerna som inom blåbandsrörelsen.

Tabell 9. Medlemskapens genomsnittliga längd bland dem som år 1890 var medlemmar i de frivilliga föreningarna i Kumla.

	Medlem- skap totalt	Medlemskap avslutade på grund av frivilligt utträde el uteslutning		Medlemskap med osäkert utträdesår		Medlemskap avslutade på grund av flyttning		Medlemskap avslutade på grund av personens död	
	Antal	Antal	år	Antal	Minst antal år	Antal	år	Antal	År
A	215	35	16	79	21	41	15	60	29
B	316	182	4	78	9	37	6	19	12
C	117	69	2	40	6	7	5	1	8

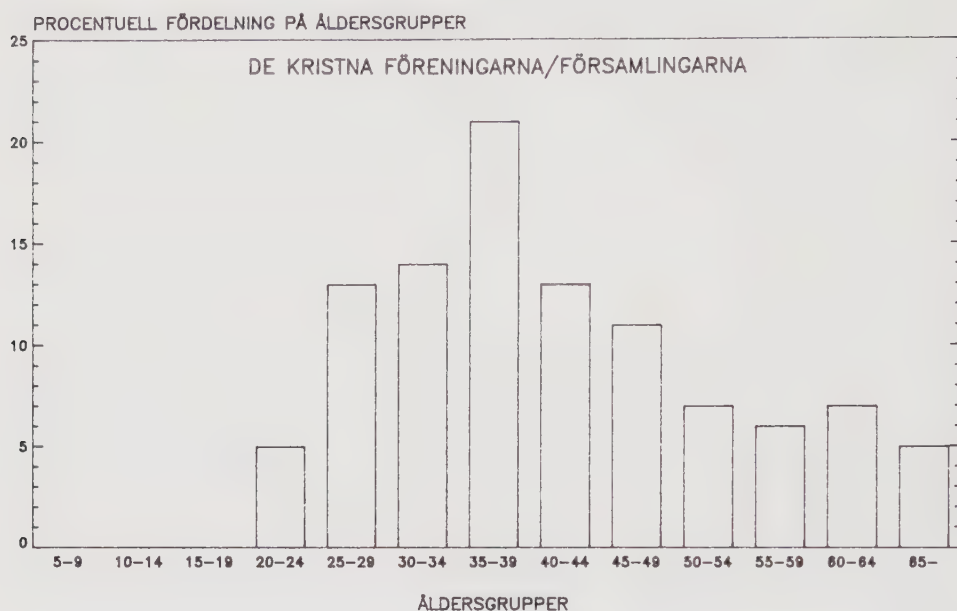
A = Kristna föreningar/församlingar (ej metodister, baptister och soldater inom Frälsningsarmén)

B = Blåbandsföreningar

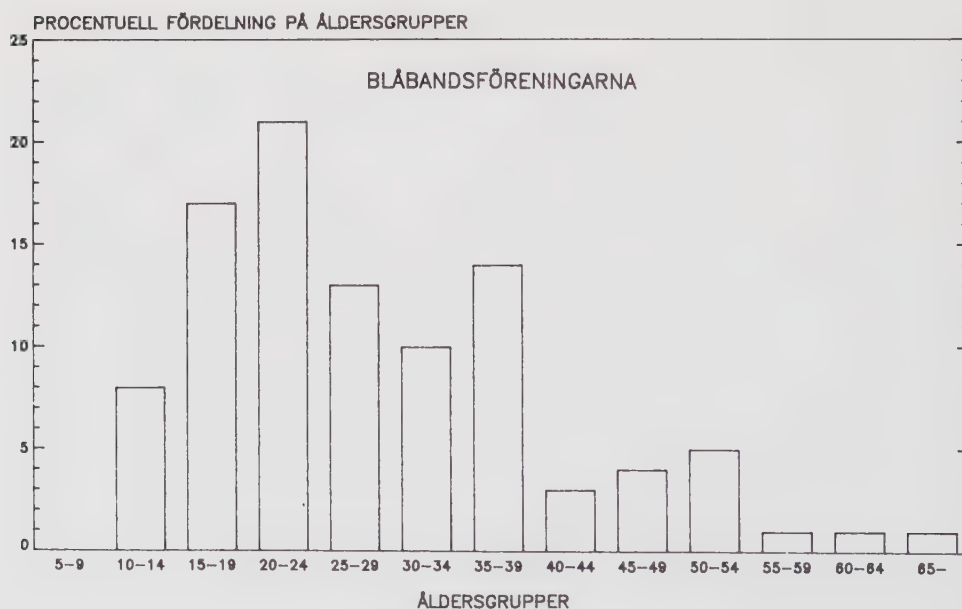
C = Nykterhetsloger

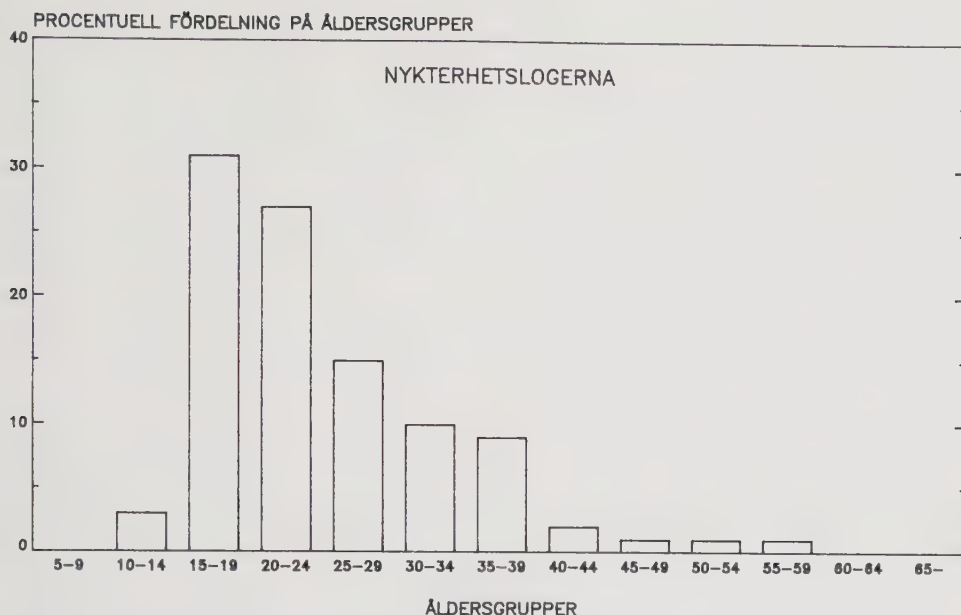
Källa: Persreg.

Figur 29. Åldersfördelningen i de frivilliga föreningarna i Kumla 1895.

Bland de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna inberäknas ej metodisterna, baptisterna och soldaterna i Frälsningsarmén.

Källa: Persreg.

I Folkrörelseprojektet har mätningar av medlemsomsättning och genomströmning använts för att bedöma medlemskapens varaktighet. Lundkvist konstaterar att "de frikyrkliga samfunden har en relativt låg medlemsomsättning i jämförelse med nykterhetsrörelsen och fackföreningarna". Han säger vidare med anledning av att lokala matriklar visar att vissa personer inom nykterhetsorganisationerna gick in och ut flera gånger på ett år: "Vi kan också av dem se, att det tydligen var ett betydligt mindre steg i livet att gå in i en nykterhetsloge än att bli medlem av en frikyrklig församling".⁴

I och med att vi i denna undersökning utgått från enskilda personer, där kännedom om dessa personers medlemskap ingår som en grundläggande del, har vi valt en annan metodik än man gjort inom Folkrörelseprojektet. Vi har, som vi gett exempel på, sökt att direkt mäta medlemskapens genomsnittliga längd. För att få exakta resultat hade krävts att vi kompletterat våra uppgifter. Nu stannar ofta vår kunskap om hur länge ett medlemskap varade vid gränsåret för undersökningen, dvs 1905. Dessutom har vi inte spårat de medlemmar som flyttade ut ur församlingen. Det hade varit av intresse att veta mera om den utflyttades nya medlemskap på den nya orten.

Dessa uppföljningar har av naturliga skäl ej kunnat ske, varför vi fått nöja oss med resultat enligt ovan.

De resultat som vi, trots denna brist i vår kunskap, kommit fram till, gör dock att vi vågar gå längre än Lundkvist i våra slutsatser. Denne konstaterar med anledning av

⁴ Lundkvist 1977 s 94 f.

medlemskapen i frikyrkorörelsen: "Många var medlemmar under större delen av sitt liv".⁵

Vårt studium av medlemskapens varaktighet inom de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla har visat att medlemskapen var livsvariga bland mera än hälften av medlemmarna.

I skarp kontrast till detta står nykterhetsorganisationernas kortvariga medlemskap. Skillnaderna är så stora, att vi anar att ett medlemskap i en frivillig kristen förening/församling egentligen inte är jämförbart med ett medlemskap i en nykterhetsorganisation.

För att närmare komma åt denna grundläggande skillnad krävs att vi tar hänsyn till annat än statistiska fakta. Till detta får vi emellertid anledning att återkomma.

Yrken i kumlabygden

De yrken som förekom bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var de i socknen allmänt förekommande. Öppet står huruvida socknens jordbruksdrängar var underrepresenterade. Att de på stat anställda drängarna på Säbylund var underrepresenterade är redan konstaterat.

Någon speciell gruppering av yrkena bland de föreningsanslutna, i syfte att därigenom kunna göra en brukbar klassindelning, har inte gjorts. Detta betyder ej att vi för den skull avstår från att göra sociala klassificeringar. Dessa har i stället främst skett utifrån uppgifter om inkomster och förmögenhet. Viktigt vid denna klassificering har också varit att särskilja den inkomst/förmögenhet som kom från jordbruk, från den som härrörde från andra förvärvskällor.

Inkomster och förmögenhet

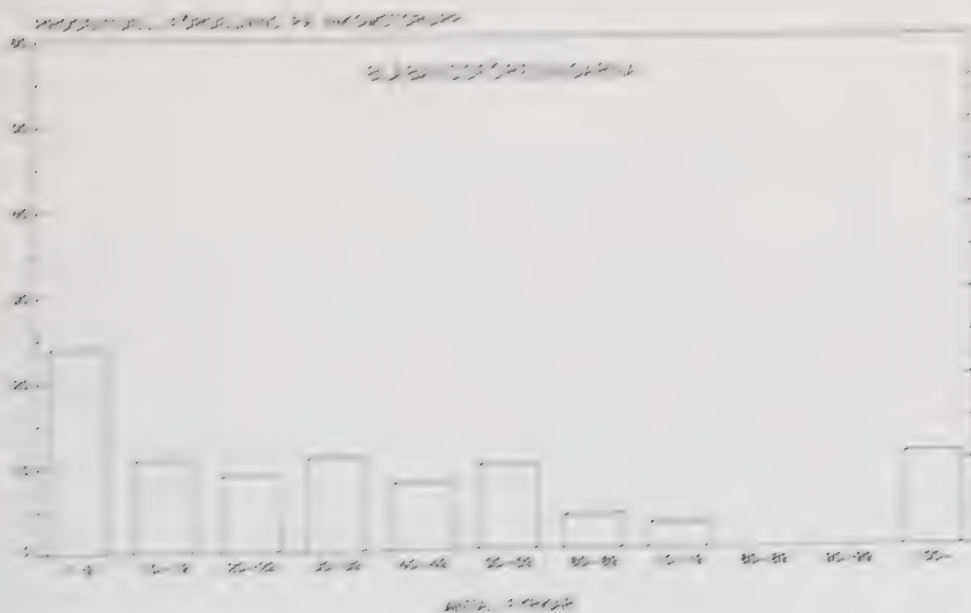
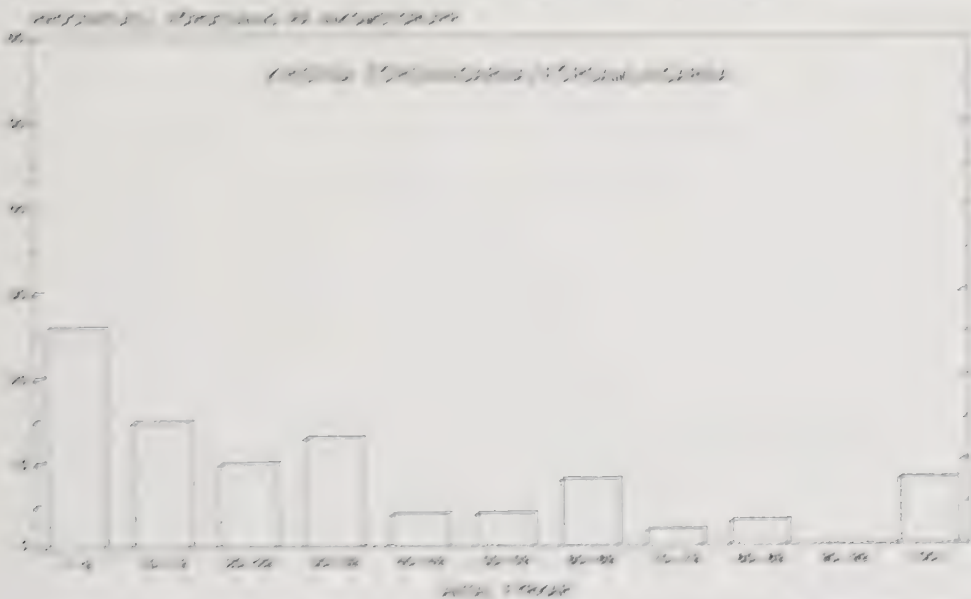
De kristna föreningarna/församlingarna hade medlemmar ur alla inkomst- och förmögenhetsskikt. Även höginkomsttagarna var representerade. Inkomsten/förmögenheten bland församlingsmedlemmarna speglade de ekonomiska förhållandena i de byar där medlemmarna bodde.⁶

Metodisterna skilde sig från övriga och låg betydligt lägre inkomst- och förmögenhetsmässigt. Under 1890-talet utjämnades denna skillnad allt mera. Dock fanns fortfarande en betydlig differens mellan metodisterna och övriga kristna föreningar/församlingar. Frälsningsarmén hade, liksom Brånsta Södra Mos Friförsamling (fram till sin flyttning till stationssamhället 1891), samma ekonomiska struktur som metodisterna.

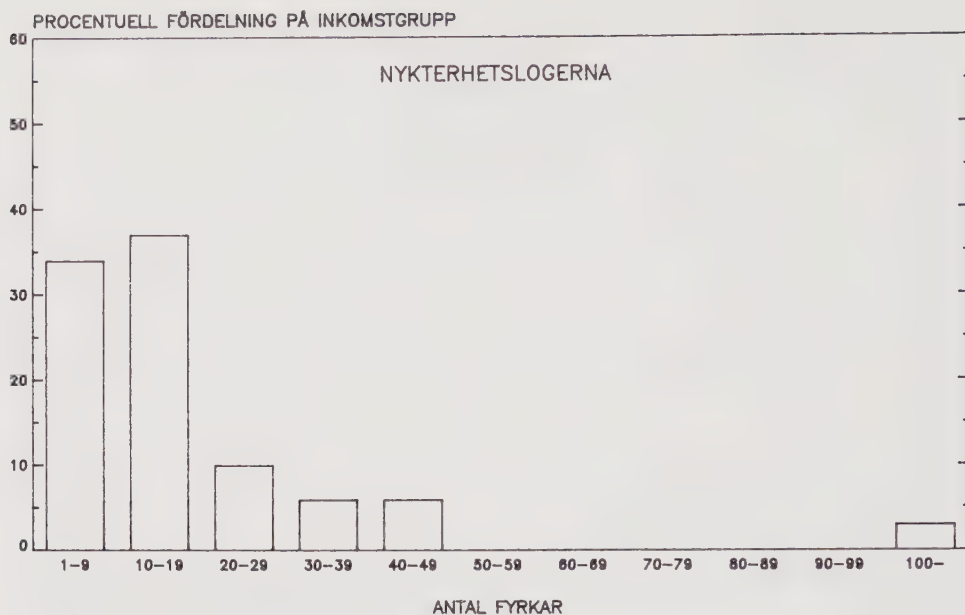
⁵ Lundkvist 1977 s 97.

⁶ Irving Palm har i sin avhandling "Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen" bland annat gjort tre lokala undersökningar, där han redovisar frikyrkorörelsens och arbetarrörelsens framväxt i Gävle, Stora Tuna och Hällestad. Tyvärr har Palm inte ansett sig ha haft möjlighet att tränga in i det primära materialet i den utsträckning vi gjort ovan. Hans undersökning resulterar dock i att han i sin sammanfattning bland annat kan skriva: "Frikyrkorörelsen var en genuin folkrörelse som drog till sig människor från alla samhällsklasser". Palm 1982 s 163.

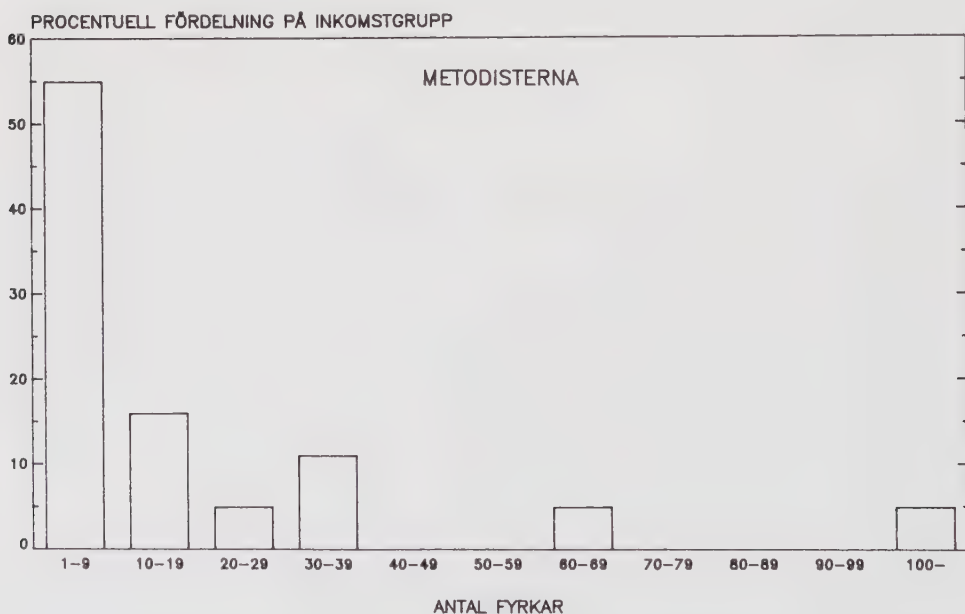
Рис. 10. Средняя температура воздуха в Москве в 1950 году. По данным метеорологической службы.

Средняя температура воздуха в Москве в 1950 году. По данным метеорологической службы.

Genomsnitt 19 fyrkar. 59% av medlemmarna som skattade för egen inkomst saknade fyrktal. 71 personer ingår i undersökningen.

Genomsnitt 21 fyrkar. 30% av medlemmarna som skattade för egen inkomst saknade fyrktal. 26 personer ingår i undersökningen.

Källa: Persreg.

I de kristna ungdomsföreningarna har vi analyserat medlemmarnas föräldrars inkomster. Detta har även skett med de yngre medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna. Den iakttagelse vi då kunnat göra är att dessa föräldrar kom ur alla lokalt förekommande inkomstskikt.

I de frivilliga kristna föreningar och församlingar, med medlemmar som hade lägre inkomster än de i lokalsamhället vanliga, har det i flera fall visat sig att föräldrainkomsterna låg betydligt högre än genomsnittsinkomsten i föreningen/församlingen. Även församlingar med rekrytering bland personer med lägre inkomster hade således, via yngre medlemmar, kontakt med högre sociala skikt i lokalsamhället.⁷

Skillnaden mellan metodisterna och de andra kristna föreningarna/församlingarna blottas tydligast på de platser där metodisterna och annan församling hade samma rekryteringsområden. Metodisterna vann där sina medlemmar bland människor med lägre inkomster. De självägande bönderna var klart underrepresenterade bland metodisterna.⁸

Inkomst- och förmögenhetsmässigt liknade blåbandisterna de kristna föreningarna/församlingarna. Blåbandisterna låg till och med högre än dessa. Nykterhetslogernas medlemmar befann sig oftast på samma låga inkomstnivå som metodisterna och Frälsningsarméns soldater. Observera att vid beräkningen av inkomstnivå vi enbart har tagit hänsyn till dem som skattade för egen inkomst.

Social ställning

Vid bedömningen av social ställning har hänsyn tagits till om den undersökte personen haft kommunala/kyrkokommunala uppdrag. Åtskilliga bland dem som stod i ledande ställning inom de kristna föreningarna/församlingarna hade sådana kommunala och kyrkokommunala uppdrag. Detta gällde även flera blåbandister, men ej medlemmarna i nykterhetslogerna.

Att få kommunala och kyrkokommunala uppdrag förutsatte en stadgad ekonomisk ställning, samt var ett tecken på allmänt gott anseende i socknen.

Den lokala miljön

De frivilliga kristna församlingarna förmådde inte enbart rekrytera medlemmar ur alla lokala samhällskikt. De hade även förmåga att utbreda sig i såväl agrar miljö som i en snabbt växande tätort. Vi kan också se att utbredningen skedde i lika mån i byar med låga genomsnittsinkomster/förmögenheter som i byar med bättre försörjningsläge. Bönder anslöt sig i lika hög grad som skomakare. Torpare i lika hög grad som skomakeriarbetare. Ofta var yrkena i praktiken kombinerade.

Undantag från detta var framför allt metodisterna som särskilt fram till 1890 hade svårt att vinna ingång bland människor med högre genomsnittsinkomst/förmögenhet. Bl a saknas bönder nästan helt. Detta hade de gemensamt med nykterhetsloger-

⁷ Om begreppet lokalsamhälle se s 29. I övrigt se s 99, 108, 112.

⁸ Se s 89 ff.

na, medan däremot blåbandsrörelsen hade en rekryteringsbas lik den som de flesta frivilliga kristna föreningarna och församlingarna hade.

Ledarskapet

En genomgående tendens i hela materialet har varit, att föreningarnas ledare huvudsakligen rekryterades bland dem med högre inkomst än vad som var genomsnittet i respektive förening. Kvinnans ställning i det frivilliga föreningsväsendet har ännu inte prövats. Dock kan redan här sägas att män hade det avgörande inflytandet i de föreningar som här analyserats.

Samverkan eller konkurrens

Flera av de föreningar vi redovisat samverkade. Andra utgjorde alternativ eller konkurrerade med varandra. Metodismen, och i viss mån även Frälsningsarmén konkurrerade med övriga kristna församlingar.

På samma sätt konkurrerade nykterhetslogerna med blåbandsföreningarna.

Frågan om blåbandsföreningarnas förhållande till de kristna föreningarna och församlingarna är komplicerad. Rent faktiskt kom blåbandsföreningarna enligt vår mening att vara konkurrerande i förhållande till de kristna församlingarna.⁹

Bortfallens inverkan

Redan i inledningen av denna avhandling redovisades att ett antal föreningsmedlemmar ej med säkerhet kunnat identifieras i husförhörslängderna.¹⁰ Dessa har vi ej kunnat ta hänsyn till i undersökningen ovan mer än vid beräkningarna av antalet medlemmar i de olika föreningarna. Även i fortsättningen kommer dessa ej återfunna personer att lämnas utanför. Här är platsen att närmare försöka bestämma vad dessa bortfall kan ha för inverkan på resultaten i denna undersökning.

För att kunna utröna detta har vi valt följande metod. Vi har tagit fram antalet medlemskap bland dem som ej kunnat återfinnas i husförhörslängderna och ställt dessa medlemskap mot motsvarande medlemskap bland dem som inregistrerats på vanligt sätt. Eftersom samma person kan ha flera medlemskap och dessutom, särskilt vad beträffar nykterhetsföreningarna, kan gå ut och in i samma förening ett flertal gånger i sitt liv, blir siffran för antalet medlemskap betydligt högre än siffran för antalet inregistrerade personer. Antalet medlemskap där medlemmarna i fråga ej kunnat identifieras är 2 128 (mot 1 800 oidentifierade medlemmar) och motsvarande siffra för medlemskapen där personen bakom medlemskapet identifierats, 8 432 (mot 3 925 identifierade medlemmar). De oidentifierade har alltså 1,2 medlemskap i genomsnitt per medlem, de identifierade 2,1.

Av detta kan bland annat följande antaganden göras. De oidentifierade bör i realiteten ha varit färre än 1 800 personer. Flera oidentifierade har troligen blivit dubbelförda. Dessutom tyder siffrorna ovan på att bland de oidentifierade återfinns åtskilliga som

⁹ Ett antagande liknande detta finner vi i Palm 1982 s 150.

¹⁰ Se s 17 f.

blott under kort tid var bosatta i socknen. På grund av detta har de ej hunnit engagera sig i flera föreningar.

Vid närmare betraktande av medlemskapen märker vi att nykterhetslogerna har det högsta bortfallet, eller mellan 29–35 procent. Därefter kommer blåbandsföreningarna med 17–20 procents bortfall. Lägst ligger de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, där exempelvis Kumla Friförsamling blott har 8 procents bortfall. Högst bland dessa ligger metodisterna med 14 procents bortfall och Frälsningsarmén i Kumla med 19. En jämförelse mellan bortfallen i de enskilda föreningarna och vad vi i övrigt vet om dessa föreningar tyder på att det finns ett samband mellan hög andel bortfall och föreningar där genomsnittsåldern är låg och medlemskapen kortvariga. Ett visst samband ser vi även mellan stort bortfall och föreningar med låg genomsnittsinkomst. Nykterhetslogerna, som ligger lägst såväl inkomstmässigt som åldersmässigt samt dessutom redovisar de kortaste medlemskapen, har de högsta bortfallen. Blåbandsföreningarna med sin ungdomliga profil, men där dock medelåldern ligger högre än i logerna, har något mindre bortfall. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna med sin breda ålderssammansättning och sina långa medlemskap har följdriktigt färre andel bortfall än övriga.

När vi alltså tar hänsyn till bortfallen förstärks i viss mån de tendenser som vi ovan i denna sammanfattning redovisat. Skillnaderna mellan de olika organisationstyperna bör vara något större än vad vi tidigare uppgett. Nykterhetslogerna bestod i själva verket av en något större andel unga personer med korta medlemskap och låga inkomster, än vad som framkommit ovan. I viss mån gäller detta även blåbandsföreningarna. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna berörs däremot ej nämnvärt av att även bortfallen tas med i bedömningen.¹¹

L. EN JÄMFÖRELSE MED FOLKRÖRELSEPROJEKTETS RESULTAT

De resultat, som i denna sammanfattning redovisats, står i ett komplicerat sammanhang. Resultaten kan ytterst kopplas till frågorna om orsakerna till väckelsens uppkomst.

Lundkvist menar att folkrörelsernas uppkomst kan sättas samman med samhällets övergång från agrar- till industrisamhälle. Folkrörelserna växte följdriktigt främst fram i städer och industrisocknar. Det fanns enligt Lundkvist motstånd mot det nya i jordbrukssocknar med själväggande bönder. Folkrörelserna var delaktiga i "nedbrytningen av det gamla samhället" med dess auktoriteter och "anpassningen till och uppbyggnaden av det nya samhället". Folkrörelserna utformades i protest mot samhället. Väckelsen var en protest mot kyrkliga auktoriteter och deras inställning i trosfrågor. Brytningen kom inte i och med de pietistiska strömningarna under 1700-talet eftersom dessa leddes av "högre samhällsskikt". Den kom när väckelsen blivit "folkligare, omfattade samhällets lägsta grupper och tiden var mogen", menar Lundkvist.

¹¹ Hela avsnittet om bortfallens inverkan bygger på analys av Persreg.

Enligt Lundkvist rekryterade väckelsen till att börja med huvudsakligen sina medlemmar bland "de lägsta i samhället". Sedan följde en klättring uppåt. "Jordbrukarna kom med tiden i allt större skaror." Under de stora folkväckelsernas tid, från 1870-talet och framåt, dominerades väckelsen av "högre arbetarklass och lägre medelklass: småföretagare, bönder och yrkesskickliga arbetare". Detta tolkar Lundkvist så att "dessa grupper hade en stark önskan om förändring i samhällsstrukturen". Lundkvist anser vidare att bilden när det gäller nykterhetsrörelsen är mycket likartad.¹

Som synes stämmer inte denna teckning med det perspektiv vi anlagt i det inledande kapitlet i denna avhandling, inte heller med de resultat vi redovisat ovan. Inte ens en specialundersökning, som först här omnämnes, har givit oss anledning att revidera de resultat vi kommit fram till, så att de passar in i Lundkvists schema. I denna specialundersökning har vi koncentrerat oss på att nå de kristna rörelserna i deras absoluta begynnelsestadium, eller där de kristna föreningarna/församlingarna befunnit sig i en sådan fas av omvandling och expansion, att man kan tala om nyfödelse. Avsikten var att se om rörelserna i detta skede hade annan karaktär.²

Det finns anledning att närmare granska hur Lundkvist kommit fram till sina resultat angående rekryteringen till väckelsen. Att det "till att börja med", dvs på 1850-talet, var de lägsta i samhället som slöt sig till väckelsen grundar Lundkvist på ett ytterst bräckligt material. Han hänvisar till Arne Palmqvist. Denne betonade vid det nordiska historikermötet 1967 att forskningen på allvar måste ställa frågan, om konventikelväsendet verkligen hade den starka förankring hos jordbruksbefolkningen, som man brukat anta. Palmqvist gav sedan exempel på att väckelsen mest berört "det enkla folket". Lundkvist stöder sig dessutom på en uppsats om Uppsala Baptistförsamlings sociala sammansättning 1861–1865, av G Kvick. Slutligen anför han orsaksläseriet, där de väckta var unga, egendomslösa människor, huvudsakligen drängar och pigor.

För sina konstateranden om den rekrytering som kom att gälla i ett senare skede, dvs under de stora folkväckelsernas tid från 1870-talet och framåt, har däremot Lundkvist rikliga belegg från olika studier ingående i Folkrörelseprojektet.³

¹ Referatet här och nedan från Lundkvist 1977 s 56, 104–121, 218 ff.

² Svärd 1985. Observera även petitionen till förmån för att väckelsemannen och lektorn A P Falk skulle utnämnas till kyrkoherde i Kumla. Petitionen utformades i samarbete med socknens största röstägare frk Charlotte Lewenhaupt på Säbylund och skrevs under av 48 % av socknens röstgäande hemmansägare. Se vidare s 53f not3. Jämför även med Erland Johanssons "Slutord" där han jämför sin studie av förhållandena i Karlskoga med "Folkrörelseprojektets" resultat. Johansson 1984 s 145–149.

³ Lundkvist 1977 s 105 et passim. Lundkvist har dock ej tagit hänsyn till de resultat Sigvard Plith kommer fram till i sin avhandling "Kyrkoliv och väckelse". Plith koncentrerar sin undersökning till det kyrkliga Barne kontrakt och det nyevangeliska Kullings kontrakt i Västergötland. Plith menar att en stor del av jordbrukets underklasser, vilka "begynt visa en minskad kontakt med traditionell kyrklig sed", fann sin hemvist i den nyevangeliska väckelsen. Plith har dock ej haft tillgång till ett sådant primärmaterial att hans teser slutgiltigt kan föras i bevis för de områden han specialundersökt.

Ett mycket intressant drag i Pliths undersökning är att han kan påvisa samband mellan väckelsens utbredning och avståndet till sockenkyrkan. Väckelsens tidigaste utbredning skedde i Pliths undersökningsområden oftast i "utrotarna". Plith 1959 s 155–181, 207–235. Jämför även med Berndt Gustafssons recension av Pliths avhandling. Gustafsson 1960 s 282–289.

Det är alltså uppenbart att Lundkvist inte belagt sitt påstående att väckelsen på 1850-talet kom från de "lägsta i samhället". Frågan är dessutom om man inte inom Folkrelseprojektet även när det gäller den senare väckelsen skulle ha kommit fram till andra resultat, om en annan metod för klassificering, än den på yrkesuppgifter baserade, huvudsakligen använts. Ytterligare en kritisk fråga är om man inom Folkrelseprojektet tagit tillräckligt stor hänsyn till den lokala miljön vid sina klassificeringar. Som vi ovan sett är det inte alls självklart att medlemmarna i exempelvis Åbytorps Friförsamling rekryterades från det lägsta skiktet i befolkningen, trots att medlemmarnas inkomster var låga. Alla i den lokala miljö där Åbytorps Friförsamling hade sitt upptagningsområde, hade nämligen låg inkomst.

Om man dessutom i de undersökningar som ingick i Folkrelseprojektet mera tydligt sökt skikta medlemmarna i de olika föreningarna och därvid fokuserat uppmärksamheten på ledarskiktet, hade troligen även detta givit nya perspektiv på väckelsens sociala sammanhang.⁴

Utifrån ett nordiskt perspektiv har den danske kyrkohistorikern Pontoppidan Thyssen påpekat att en bedömning av väckelsens sociala bakgrund är ytterst komplicerad och svårbedömd. Några mera definitiva slutsatser bör man avstå från innan en omfattande detaljforskning på lokalplanet skett. Pontoppidan Thyssen påstår vidare att väckelsen i Norden under den första delen av 1800-talet framför allt uppstod i "naesten uforandrede bondesamfund".⁵

⁴ På grundval av att "huvudmassan" av medlemmarna i de frivilliga föreningarna tillhörde "samhällets lägre grupper" anser Lundkvist att nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen rekryterade sina medlemmar från samma grupper av befolkningen. Detta påstår Lundkvist trots att man i Folkrelseprojektet allmänt observerat att framför allt missionsförsamlingarna rekryterade medlemmar även bland de högre inkomsttagarna. Troligen skulle i de flesta fall en mera ingående undersökning av inkomst/förmögenhetsstrukturen i de olika lokala föreningarna, som undersökts inom Folkrelseprojektets ram, visa att stora skillnader förelåg mellan de olika organisationstyperna frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Detta i sin tur skulle föra med sig att slutsatserna om den gemensamma rekryteringen finge revideras.

Ett exempel på hur man inom Folkrelseprojektet tar fasta på de olika rörelsernas likheter och försummar att ge olikheterna uppmärksamhet, finner vi i Sven Hedenskogs avhandling "Folkrelserna i Nyköping". Hedenskög redovisar i en tabell folkrelsemedlemmarnas i Nyköping inkomster åren 1890 och 1908. Där framgår med största möjliga tydlighet att den ekonomiska strukturen i de olika organisationerna var markant olikartade, särskilt gällde detta år 1890. Även tabeller över yrkesgrupperingen 1890 och 1908 visar klara olikheter de olika föreningarna emellan. Ändå menar Hedenskög med anledning av yrkesgrupperingen att det "mest frapperande är likheterna. Majoriteten av alla män inom varje förening och samfund kan hänföras till gruppen arbetare." I sin sammanfattning av avhandlingen påstår Hedenskög: "En betydande social likhet föreligger dock i medlemsstrukturen. Alla organisationerna bestod av en majoritet av arbetare."

Hedenskög tar således inte fasta på olikheterna utan på likheterna i den sociala och ekonomiska strukturen och drar sina slutsatser utifrån dessa likheter. I denna avhandling har vi gjort tvärtom. Vi har observerat såväl likheter som olikheter i den sociala rekryteringen, men funnit det mera klagörande att lägga vikt vid de förekommande olikheterna.

Lundkvist 1977 s 124, 127 f, 219. Hedenskög 1973 s 783f, 785f, 870, 884.

⁵ Vagn Wählin betonar också detta agrara ursprung samt ger exempel från Norge och Danmark. Framför allt lägger emellertid Vagn Wählin vikt vid sambandet mellan väckelsens framväxt och att jordbruket drogs in i vad han kallar "agrarkapitalism". Wählin 1979 s 118 et passim. Thyssen 1969 s 23. Vad beträffar förhållandena i Finland påstår P Kortekangas att "så snart industrialiseringen började göra det lugna, statiska samhället rörligt och dynamiskt, reducerades väckelserörelsernas inflytande på det kyrkliga livet och blev rent av obetydligt". Kortekangas 1969 s 78.

När det sedan gäller väckelsen under den senare delen av 1800-talet låter Pontoppidan Thyssen förhållandena i Danmark illustrera hur svårt det är att få en samlad bild: "Vaekkelserne fik tilsyneladende lige så stor tilslutning i danske landsdele med højt folketal og talrige kirker, som i de andre landes store svagt befolkede områder, hvor der er langt til kirke och praest".⁶

Lundkvists grundhållning att väckelsen skall ses som en frigörelse från det gamla samhället, en strävan efter att bryta med dess auktoriteter, en underifrån kommande religiös protest, står i ett tydligt spänningsförhållande till Pontoppidan Thyssen, när denne sammanfattar: "Men som hovedsynspunkt kan det dog formentlig fastholdes, at der *var* forbindelse mellem vaekkelsernes og den almindelige samfundsudvikling i det 19. århundrede. De hørte hjemme i en tid, hvor initiativet på mange områder overgik til den enkelte borger eller private grupper. Den religiøse aktivisering, de er udtryk for, er en parallel til befolkningen almindelige aktivisering og selvstaendiggørelse, der igen korresponderer med den økonomisk-social ekspansion."⁷

Pontoppidan Thyssens försiktighet när det gäller att bedöma väckelsens sociala ursprung synes oss berättigad. Resultaten för Kumlas del skall, utifrån samma försiktighet, främst ses som en av de detaljstudier som denne efterlyser.

Detta kan emellertid inte hindra oss från att redan här försöka teckna väckelsens bakgrund och framväxt i Kumla utifrån ett mera övergripande perspektiv. Därom handlar nästa avsnitt i detta kapitel, där vi anlägger sammanfattande aspekter på de resultat vi kommit fram till och anger nya frågeställningar.

4. SAMMANFATTANDE ASPEKTER OCH NYA FRÅGESTÄLLNINGAR

Vad denna avhandling hittills behandlat har varit väckelsens i Kumla framväxt och frigörelse från kyrklig ledning och kontroll. Vidare har vi ingående inventerat och analyserat samma väckelse utifrån lokalisering, numerär och social och ekonomisk struktur. Allt det som hittills lagts i dagen behöver ytterligare tolkas utifrån en övergripande aspekt för att bilden skall bli än tydligare.

Denna tydlighet vinner vi *inte* genom att på traditionellt sätt inom folkrörelseforskningen *betona* och framhäva väckelsens *samhörighet med de blåbandsföreningar och de nykterhetsloger* som växte fram i kumlabygden. Detta betyder inte att det skulle saknas väsentliga beröringspunkter. Inom Folkrörelseprojektet har också väckelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen bearbetats utifrån gemensamma frågeställningar. För de tre rörelserna väsentliga gemensamma nämnare har betonats.

⁶ Thyssen 1969 s 23.

⁷ Thyssen 1969 s 24.

Hur sakligt betingat det emellertid är att betona skillnaderna mellan de olika rörelserna, har vi tydligt visat. Genom att sätta i fokus åldersfördelning, medlemskapens varaktighet, inkomstfördelningen och de olika föreningarnas förhållanden till varandra, framträder framför allt väckelsen som en rörelse för sig.

Skillnaden mellan väckelsen och nykterhetsrörelsen, det må sedan gälla blåbandsrörelsen eller nykterhetslogerna, beror enligt vår mening ytterst på att de båda rörelserna av medlemmarna uppfattades ha olika funktioner.

De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna uppfattades av medlemmarna som heliga sammanslutningar. De var påbjudna i Guds ord och hade avgörande betydelse för en människas hela liv, ja för hennes eviga salighet.

Denna betydelse tillmättes inte nykterhetsföreningarna av sina medlemmar. Deras uppgifter ansågs vara betingade av behovet att bekämpa rusdryckerna och befrämja helnykterhet. Samtidigt framträder dessa föreningars verksamhet i högre grad än de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna som ett slag av fritidsaktivitet.

Det var denna religiöst betingade grundsyn hos medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, som var huvudorsaken till att ett medlemskap i en sådan förening/församling tedde sig så olikt ett medlemskap i en nykterhetsförening. Genom detta sistnämnda har vi tangerat ett område som i fortsättningen alltmera kommer att sysselsätta oss, nämligen hur och inom vilka områden den religiösa övertygelsen kom att påverka praxis. Till detta återkommer vi i kapitlen V och VI.¹

Inte heller tar vi vår direkta utgångspunkt i det påstådda sambandet mellan väckelsens framväxt och samhällets övergång från agrar- till industrisamhälle. Det betyder inte att vi för den skull förnekar att det var samhällets omvandling som utgjorde själva förutsättningen för väckelsens framväxt. Sambandet mellan väckelsen och det industriella genombrottet demonstreras för Kumlas del genom att väckelsen växte fram samtidigt med partiskomakeriet. Detta ger oss anledning att söka efter en gemensam anledning bakåt i tiden, då förutsättningarna skapades för såväl väckelse som industriellt genombrott. Utifrån dessa förutsättningar bör sedan väckelsen i Kumla ytterst tolkas.

Att väckelsen i Kumla för sin existens var oberoende av om den växte fram i ren jordbruksbygd eller i ett framväxande industrisamhälle, har vår undersökning tydligt visat. Väckelsen tycktes i Kumla trivas lika väl i agrar miljö som i tätort, lika bra bland skomakare som bland bönder.

Inte heller går det vid behandlingen av väckelsen i Kumla att utgå från det oomtvistliga faktum att väckelsen var en religiös proteströrelse mot en kyrka som inte svarade mot tidens krav. Denna infallsvinkel vore annars lockande. Bland annat Ann-

¹ Irving Palms avhandling "Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen" kan bland annat ses som ett försök att reda ut förhållandet frikyrkorörelsen-arbetarrörelsen mot bakgrund av en diskussion under 1970-talet, där släktskapet de båda rörelserna emellan alltför onyanserat betonades. Arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen karakteriseras av Palm som proteströrelser, vilka var riktade mot olika samhällsförhållanden och endast delvis drog till sig samma befolkningsskikt. Rörelserna betecknas av Palm mera som parallella än som besläktade. Palm 1982 s 166–173.

Sofie Kälvemark har i en uppsats "Folkrörelserna och statskyrkan. Politiska konfliktmönster i en svensk stad på 1880-talet" anvisat vägar för en sådan forskning.²

Det hela kompliceras emellertid för Kumlas del av att det förhållandet rådde, att kyrkoförsamlingen i stor utsträckning deltog i denna protest och gick i spetsen för en reform av de kyrkliga förhållandena. Kyrkoförsamlingen i Kumla var en del av väckelsen.

Att slutligen, som skett i så många kyrkohistoriska avhandlingar låta *samhällsutvecklingen bli något vid sidan om* och istället skildra *utvecklingen som en personligheternas och ideernas kamp*, kan heller inte vara något alternativ.

Den naturligaste utgångspunkten synes istället vara att se väckelsen mot bakgrund av ett ståndssamhälle statt i upplösning och ett allmänt behov av en ny religiös livstolkning i denna nya samhällssituation. När utvecklingen gått så långt i denna upplösningsprocess, att prästerna inte längre på lokalplanet till fullo förmådde upprätthålla den religiösa kontrollen, gavs plats för nya rörelser som bättre svarade mot tidens behov.

I Kumla, liksom för övrigt i praktiskt taget hela vårt land, var det därvid nyevangelismen som bröt barriärerna och började ersätta den traditionella kyrkligheten. Denna rörelse hade sina tillflöden från såväl svenskt lutherskt läseri, som från anglo-amerikansk väckelsefromhet. Hos den mycket betydelsefulla svenske lekmannapredikanten C O Rosenius hade de olika influenserna flutit samman i en sammanhållen enhet, nyevangelismen. Här behöver om denna kristendomstolkning blott sägas, att den personliga omvändelsen stod i centrum och att man gjorde en definitiv gränsdragning mellan omvända och inte omvända. De omvända träffade samman i konventiklar och bönestunder och bildade gemenskaper uppbyggda efter mönster från de nytestamentliga församlingarna.

På det kollektivt uppbyggda ståndssamhället följde ett samhälle, där enskilda gick samman för att, utifrån gemensamma intressen eller positioner, skapa sig makt och inflytande. I detta nya samhälle bröt också religionen i nyevangelismens form den kollektiva bojan och byggde upp gemenskaper på den individuella trons grund. På det sättet var nyevangelismen en rörelse i tiden. Den breda anslutning till väckelsen från alla samhällslager i Kumla socken, är ett tecken på detta allmänt utbredda behov av förnyelse även på det religiösa området.

I Kumla förmådde väckelsen tränga igenom redan på 1850-talet under kyrkoherde O U Uddéns tid. Detta kunde ske, trots att kyrkoherden var kritiskt inställd till den nya rörelsen.

I och med att A P Falk tillträdde som kyrkoherde i Kumla 1865 ändrades detta förhållande radikalt. Som lektor i Stockholm hade Falk såväl politiskt, som framför allt pedagogiskt, varit en företrädare för liberala tankegångar. Efter att ha genomgått en religiös kris blev han från mitten av 1850-talet en varm anhängare av Rosenius.

² Kälvemark 1977 II s 70–84.

Den religiösa omorientering som väckelsen innebar, blev, inte minst på grund av att kyrkoherden var ansluten till väckelsen, så genomgripande att den skapade strid. Striderna fördes på flera fronter och gick mot en dramatisk höjdpunkt under slutet av 1870-talet. En av dessa strider berodde av Falks påverkan på lärartillsättningarna, som medförde protester och riksdagsmotioner från riksdagsman Eric Olsson, Sånnersta.

I den andra av dessa strider kan med skäl talas om "religiös protest", men då i en annan betydelse än den vedertagna. De som protesterade var alla de, med riksdagsmannen Eric Olsson i spetsen, som genom den nya kristendomstolkningen ställdes utanför, de som inte definierades som troende. När Falk och hans kollega komminister C O Norelius i kommunionförhör öppet varnade Olsson och andra att delta i nattvardsfirandet, gick det till öppen strid. Det hela slutade med, biskopsvisitation 1878, en visitation som blev en seger för Falk och hans anhängare. Biskop Annerstedt kunde inte, trots att han i grunden ogillade Falks åtgärder, göra något.

Så småningom accepterades allmänt i Kumla den kristendomstolkning och den kyrkosyn, som företrädde av prästerskapet med Falk i ledningen. Ett klart tecken på detta är att ingen i fortsättningen protesterade mot Falks kyrkotuktsåtgärder.

Inte heller protesterade man mot att vissa år upp emot hälften av alla konfirmander uteblev från sin första nattvardsgång, på grund av att prästerskapet varnade dem för ovärdigt begående av den heliga måltiden.

Den tredje striden var en intern kamp inom väckelsen, där Falk företrädde den ena sidan och de flesta ledarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna den andra.

Vad denna strid gällde var väckelsens anknytning till Svenska kyrkan och hennes evangelisk lutherska bekännelse. Även denna strid avgjordes i praktiken redan i slutet av 1870-talet.

Falk ville anslutning till kyrkoförsamlingen, dvs att de frivilliga föreningarna/församlingarna slöt upp i kyrkan under gudstjänsttid och att de helst även skulle fira nattvard där. Vidare ivrade Falk för fortsatt anslutning till kyrkans evangelisk lutherska bekännelse.

Huvudströmmen inom den nyevangeliska väckelsen i Kumla ville emellertid annorlunda. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla utvecklades allt mera i frikyrklig riktning, under markerat avståndstagande från bundenhet vid den evangelisk lutherska bekännelsen. Bibeln skulle vara enda norm i trosfrågor, hävdade man.

Man kan inte i någon av dessa uppgörelser säga att den springande punkten var att den fördes mellan grupper med olika ekonomisk eller social bakgrund. Bland dem som protesterade mot Falks kyrkotuktsåtgärder fanns visserligen en riksdagsman, men där fanns också bland annat pigor, som av Falk avrättats från att delta i nattvardsfirandet.

En av striderna handlade om frigörelse från kyrklig auktoritet. Inte heller här kan vi finna någon ekonomiskt eller socialt betingad orsak bakom uppgörelsen. De som frigjorde sig från beroende av kyrkoförsamlingen tillhörde alla kategorier av människor. Åtskilliga var kommunala/kyrkokommunala förtroendemän.

Man får gå till en yttersta bakgrund för att finna ekonomiska och sociala faktorer av avgörande betydelse. Enligt vår mening är nämligen ståndssamhällets fall omöjligt att förstå om man bortser från penninghushållningens genombrott och kapitalismens framväxt. Det var enligt vår mening detta ståndssamhälles uppluckring och fall, som var själva förutsättningen för att väckelsen skulle orka bryta igenom.

När kyrkoherde Falk hindrade vissa människor, oavsett deras sociala och ekonomiska ställning, från att gå till nattvarden av det skälet att Falk inte ansåg dem omvända, var det naturligt att det uppstod en allmän reaktion i bygden.

När det gäller den konflikt, som resulterade i att Kumla, trots Falk, kunde bli så helt präglad av sin frikyrklighet, är det svårare att ge någon mera entydig förklaring. Det duger för Kumlas del ej att ensidigt se utvecklingen i frikyrklig riktning som ett tecken på hur stark protesten mot den Svenska kyrkan var och hur stort behovet var att frigöra sig från kyrkans ok. En huvudorsak bör ha varit influenser utifrån. Den nyevangeliska "vänstern" gick i hela mellansverige segrande fram, en "vänster" som alltmera frigjorde sig från sitt evangeliskt lutherska arv och sina bindningar vid den Svenska kyrkan.

De spänningar som fanns inom väckelsen i kumlabygden hade däremot tydliga ekonomiska och sociala förtecken. De riktningar, dvs metodisterna och Frälsningsarmén, som upprättade kristen verksamhet i konkurrens med andra frivilliga kristna föreningar/församlingar, rekryterade huvudsakligen sina medlemmar från andra skikt i Kumlas befolkning än dessa gjorde. Såväl metodisterna som soldaterna inom Frälsningsarmén hade betydligt lägre inkomster än medlemmarna i övriga frivilliga kristna föreningar/församlingar. Till detta kommer en delvis annan teologisk accent, med en betoning av helgelsen på ett sätt som var främmande för nyevangelismen. Tyvärr får vi i denna avhandling nöja oss med att konstatera detta. Att närmare syna splittringen i, och konkurrensen mellan, olika väckelserörelser under det utgående 1800-talet, vore annars en angelägen uppgift. En sådan granskning utifrån förhållandena i Kumla, skulle dessutom fördjupa denna vår framställning. Varför vi ändå avstår beror på vårt behov av koncentration samt vetenskapen om att splittringen inom väckelsen håller för en fristående undersökning.

Förutsättningarna i Kumla var speciella, då kyrkoförsamlingen under Falks ledning aktivt stod på väckelsens sida. Utvecklingen i frikyrklig riktning blev trots detta den för mellansverige vanliga. Detta är, förutom den breda anslutning väckelsen fick, ytterligare ett tecken på att en socialt och ekonomiskt betingad protest inte var det bärande motivet för väckelsens framväxt och utveckling. Den religiösa frigörelsen svarade i stället mot ett allmänt behov i tiden. Det gamla sättet att utöva sin religion under prästens ledning, hade i en ny tid blivit till ett förmyndarskap som man allmänt bröt upp från. Åtminstone tyder utvecklingen i Kumla på detta.

Den tolkning vi här redovisat står i ett tydligt spänningsförhållande till de förklaringar Lundkvist redovisat i sin sammanfattning av Folk rörelseprojektet. Detta beror inte enbart på att Kumlas utveckling är mycket speciell, utan också på sättet att angri-

pa problematiken. Den bärande utgångspunkten är i viss mån annorlunda, liksom också sättet att hantera det lokala materialet.

I och med detta är grunden lagd för denna undersökning. Nu vidtar preciseringarna. För det första behöver vi närmare granska ledarskapet i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Genom detta "titthål" tror vi oss effektivt kunna analysera hur dessa föreningar fungerade och skaffa oss en klarare bild av vad för slags rörelse väckelsen egentligen var. Dessutom intresserar det oss att se i vad mån föreningarna/församlingarna inom sig bevarade och förde vidare ett gammalt samhällsmönster och i vad mån de verkade förnyande. Om detta kommer nästa kapitel att handla.

Därefter kommer vi att försöka isolera och skärskåda vissa religiöst betingade föreställningar. Vi har nämligen redan påstått att de materiella förhållandena skapade ramarna för den religiösa utvecklingen. Detta måste ytterligare prövas, liksom i vad mån och i hur hög grad de specifikt religiösa föreställningarna påverkade sättet att leva och vara.

Slutligen skall vi undersöka väckelsens förhållande till den kyrkliga seden. Intressant är här att se i vad mån väckelsen, trots den frigörelse från kyrkoförsamlingen som vi i detta kapitel redovisat, ändå bar vidare det kyrkliga arvet och i vad mån väckelsen bröt med detta arv. Framför allt bör ett studium av den kyrkliga seden ge oss en mera slutgiltig bild av väckelsens plats i lokalsamhället och ytterligare förtydliga de religiöst betingande föreställningarnas genomslagskraft.

IV. VÄCKELSENS LEDARE

1. INLEDNING

Redan under den förra delen av 1800-talet inleddes en process i Sverige, som innebar att ständigt nya klasser av människor och nya grupper med gemensamma intressen och gemensamma mål trängde sig fram, pockade på uppmärksamhet och krävde inflytande. Ståndssamhällets fall och klassamhällets uppkomst var ingenting som skedde plötsligt. Det var en ständigt pågående långsam process som trängde allt djupare ned i samhällets alla skikt.

När man skall skärskåda detta förlopp, är det av speciellt intresse att studera hur dessa klasser och grupper organiserade sig för att nå sina syften. Detta skedde framför allt genom de så kallade associationerna, dvs sammanslutningar eller föreningar, där enskilda personer med gemensamma intressen och ofta med gemensam bakgrund frivilligt slöt sig samman för att nå vissa uppsatta mål.¹

Hur redan samtiden var klar över att detta associationsväsende var en maktfaktor att räkna med, får följande citat från en föreläsning 1844 av E G Geijer illustrera:

”Vi kunna tillägga: sprängningen af de i exklusiva rättigheter förhårdade korporationerna frigör just den naturliga associationsandan, hvilken också, inom det allt mer lagligen bestämda området af det lofliga, derigenom yttrar sig i vida mångfaldigare gestalter än förr. I industrielt och finansielt, i literärt och vetenskapligt, i moraliskt och religiöst hänseende visar sig denna nya associationsanda. Alla dessa bolag, sällskap, föreningar för egna och allmänna ändamål höra till tidens tecken.”²

Skolans roll får, vid en bedömning av orsakerna till föreningslivets framväxt, inte underskattas. Genom ökad kunskap gjordes nya grupper skickade att stå på egna ben, organisera sig och skaffa sig inflytande. Ett studium av förhållandena i Kumla förstärker intrycket av denna skolans betydelse.

¹ 1800-talets associationer har utifrån ett historiematerialistiskt perspektiv analyserats av Torkel Jansson i Jansson 1985.

² Geijer 1874 s 344.

Folkskolestadgan 1842 innebar inte startpunkten för skolväsendets utveckling i Kumla. En fast skola upprättades redan 1806 under von Rosensteins tid som kyrkoherde i Kumla. Dock var 1842 års stadga början på en ny fas i utvecklingen mot en alltmera utbyggd skolundervisning. Först under 1870-talet var emellertid fast anställda skollärare i socknens alla delar ett faktum.³

Ansvar för läskunnighet och folkuppfostran låg i äldre tid hos kyrkan, som via husfäderna såg till att tillräcklig undervisning gavs till barn och husfolk. Detta att husfäderna hade ett speciellt ansvar för undervisningen levde kvar även efter Folkskolestadgans tillkomst 1842. De av väckelsen inspirerade missions- och skolhusföreningarna i Byrsta (1861), Mossby (1862) och Hörsta (1864), kan ej tillfullo förstås, om man ej känner till denna bakgrund. Det var nämligen just av den nyevangeliska väckelsen tända *husfäder* som hade huvudansvaret för dessa föreningar. Skolhusföreningen i Hörsta hade dessutom en direkt förelöpare i ett initiativ från slutet av 1850-talet, då en rad "för en kristlig skolverksamhet nitälskande" föräldrar i trakten kallade sin egen skollärare.⁴

Samtidigt som skolundervisningen fått bredd och stadga i Kumla och nått alla befolkningslager, bröt massväckelserna igenom och de nyväckta organiserade sig i föreningar. Detta att kunna organisera sig i föreningar var ingenting som gick av sig självt. För att klara det krävdes en skolunderbyggnad som grund. Det kan därför inte bara vara en tillfällighet att skolväsendets utbyggnad och väckelsens föreningar/församlingar växte fram under samma tidsperiod i kumlabygden.

De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna kan inte förbehållslöst gå in under beteckningen associationer och därigenom infogas i den "associationsprincip", som var den nya "tidens räddningsmedel". Vanligen förbehålls nämligen beteckningen det frivilliga föreningsväsende som främst under den första delen av 1800-talet växte fram som förelöpare till de stora folkrörelserna. Dock byggde även dessa stora folkrörelser på just "associationsprincipen" som vi ovan definierat den. På lokalplanet organiserade sig även folkrörelserna på grundval av att människor med gemensamma intressen gick samman för att i gemensamt ansvarstagande och med gemensam arbetsinsats verka för att nå vissa bestämda mål. I detta avseende fullföljde och fullkomnade folkrörelsernas frivilliga föreningar associationsprincipen. I denna avhandling ser vi därför på de frivilliga kristna föreningarna i Kumla som ett slags associationer. Dock gör vi det med bestämda förbehåll. I nästa kapitel kommer vi att närmare visa på drag som skilde dessa föreningar från andra associationer. I detta kapitel har det emellertid visat sig fruktbarande, att placera in hela det frivilliga föreningsväsendet i spänningsfältet ståndssamhällets fall och nya grupper framträdande på arenan i associationens form. Det förhåll sig till och med så, att det först var när den ny-

³ Rundqvist 1984 II s 323–336. Bilder 1942 passim.

⁴ Se s 49, 78, 92, 101. Rundqvist 1984 II s 323–327. Se även Lundkvist 1977 s 44 f och där anf litt.

evangeliska väckelsen under 1870-talet organiserade sig, som associationens arbets- och beslutsformer definitivt och på bred front slog igenom i kumlabygden.⁵

Kumla Missionsförening och de olika skolhusföreningarna som vi i kapitel III redovisat, betraktar vi som mellanformer och förelöpare till de fullt utbyggda frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Så kunde exempelvis endast män bli ledamöter i Kumla Missionsförening. Detta gällde bevisligen också i Hörsta skolhusförening och troligen även i de andra skolhusföreningarna, då ju ansvaret för barnens fostran låg på "husfäderna" enligt det gamla samhällets sätt att se.⁶

En genomgång av tillgängligt material, där framför allt Kumla kyrkas pålysningsböcker från och med 1846 varit källa, visar att massväckelserna inte helt oförmedlat bröt igenom i bygden. Redan år 1837 redovisade komministern i Kumla L E Edström för medel av försålda skrifter till Evangeliska sällskapet. De skrifter och traktater som vid denna tid spreds via Evangeliska sällskapet var mestadels skrifter av reformert ursprung, skrifter som syftade till väckelse och omvändelse.

Nycterhetsföreläsningar hölls i socknen redan under 1840-talet, liksom bibelförklaringar. Från och med 1848 började Bibelvännen och Lunds Missionstidning att spridas i församlingen.⁷ Redan under F M Franzéns tid som kyrkoherde i Kumla bildades år 1819 Nerikes Bibelsällskap. Denna förening med sin aristokratiska sammansättning, var emellertid endast en förelöpare till en väckelse, som förmådde tränga ned i alla folklager.⁸

Från och med slutet av 1870-talet kan vi via föreningsmatriklar och framför allt protokoll, studera hur väckelsen på allvar organiserades i associativa former. Från och med denna tid blir beteckningen frivilliga kristna föreningar/församlingar en korrekt beteckning på dessa rörelser.

In i dessa frivilliga kristna föreningar/församlingar var porten trång. Här föreskrevs en personlig tro som en absolut och oåterkallelig förutsättning. Vidare var det praxis att inträde inte kunde ske förrän man blivit mellan femton och tjugo år gammal. När en person väl vunnit sitt inträde, kom hon emellertid in i ett sammanhang där hon både fick åtnjuta förtroende och ansågs värdig att ta ansvar. I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna gällde nämligen som något grundläggande, att det låg på alla medlemmar att med gemensamma krafter arbeta för de uppsatta målen. Rätten till och kravet på ett gemensamt ansvarstagande var betydande.

⁵ Torkel Jansson menar att associationerna som "i huvudsak frivilligförening" från och med ungefär 1870 hade spelat ut sin roll. Vid denna tid hade "kapitalismen definitivt ersatt den tidigare privilegiebaserade ekonomin, industrialismen har redan givit till känna att den kommer att vara samhällets förnämsta näringskälla, de folkliga massorganisationerna har börjat uppträda mot det etablissement deras medlemmar inte kände någon samhörighet med, och de har utformat sina organisationer efter sina principer". Däremot betonar Jansson att om man ser till "associations/frivilligföreningsprincipen" så levde denna kvar och gör så fortfarande. Jansson 1985 s 18.f.

⁶ Grundstadg 1862 Grundstadgande 6.

⁷ Redelius 1942 s 38. Kla pål.

⁸ Rundqvist 1984 I s 21. Andersson 1977 s 70. Lönroth 1936 s 70–75.

Kontrasten till de förhållanden som fortfarande gällde inom andra områden av samhällslivet var slående. Låt oss exemplifiera.

En dräng som var medlem i någon av de frivilliga föreningarna, levde bildligt i två världar. I arbetet var han klart och tydligt infogad i det gamla ståndssamhällets sammanhang. Legostadgans bestämmelser efterlevdes fortfarande. Drängen stod i ett underordnat förhållande till sin husbonde, vilket var klart reglerat i bestämmelser som stadgade om lydnad och underordning.⁹ I föreningen/församlingen rådde däremot helt andra spelregler. Här fanns ingen lagstadgad underordning, utan i föreningen/församlingen avsågs alla medlemmar stå vid varandras sida. Man ingick på grund av eget fritt val i en grupp med en gemensam målsättning och det angick alla medlemmar att med gemensamma krafter nå detta mål.

Detta är emellertid, om vi nu går vidare, långt från hela sanningen. För att ge rättvisa åt bilden krävs att vi talar om att elitismen frodades även inom de frivilliga föreningarna. Genom att studera föreningarnas ledare upptäcker vi detta tydligt. Särskilt tydligt märker vi den avgörande betydelse som inkomst/ägarande hade även inom föreningslivet under denna tid. Ett studium av dem som stod i spetsen för de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna leder i själva verket åt två olika håll. Å ena sidan upptäcker vi ett elitistiskt ledarskap, liknande det som rådde i samhället i övrigt, å den andra ett gemensamt ansvarstagande, som beredde vägen för det demokratiska genombrottet.

Inkomst/ägarande och inflytande stod även i de frivilliga föreningarna i ett bestämt förhållande till varandra. Till hög inkomst och stor förmögenhet hörde också många förtroendeuppdrag, ett ökat ansvarstagande och en stark ställning inom föreningsväsendet. Detta ägandets betydelse, som ju var något grundläggande redan i ståndssamhället, hade blott accentuerats under den begynnande industrialismens tid. Därför kan det ej anses anmärkningsvärt att de framväxande frivilliga kristna föreningarna/församlingarna gick in i samma mönster. Väckelsen levde nämligen inte sitt liv vid sidan om samhället. Samma förutsättningar rådde för medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, som för andra. Medvetet eller omedvetet delade man många av sin tids värderingar.

Utifrån studiet av väckelsens ledare kan man också lägga helt andra synpunkter. I och med väckelsens framväxt ökades behovet av att människor tog frivilligt ansvar för gemensamma angelägenheter. Detta behov tvingade fram nya ledare. Dessutom visar det sig att ledarskapet i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna utövades utifrån nya förutsättningar och på nya villkor. Detta nya ledarskap stimulerade till ett breddat ansvarstagande bland församlingsmedlemmarna i gemen, ja förutsatte detta.

Allt detta underlättade, ja var en av förutsättningarna för den allmänna utvecklingen i demokratiskt riktning, som förestod i lokalsamhället.

⁹ Legostadgan 1833. Först 1858 avskaffades exempelvis rätten till husaga. Måttlig husaga var dock fortfarande tillåten på ynglingar som ej fyllt 18 år och flickor under 16. Legostadgan 1833 II art 5 par. Pleijel 1965 s 33–63.

Kvinnans position i föreningarnas/församlingarnas liv kan också tolkas på olika sätt. Å ena sidan slås man av kvinnornas starkt underordnade ställning, trots att de ofta till och med befann sig i majoritet i de kristna föreningarna/församlingarna. Å den andra sidan kunde en gift kvinna fram emot sekelskiftet till och med tilldelas en ledarposition. Detta innebar ett genombrott mot bakgrund av kvinnans ställning i det gamla ståndssamhället, där den gifta kvinnans plats och ansvarsområde begränsades till hus och hem.

I fortsättningen kommer vi, genom ett direkt studium av väckelsens ledare, att fördjupa synpunkterna i denna inledande teckning. Syftet med detta studium är att närmare kunna precisera de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas plats i lokalsamhället. För att få en bakgrund och något att jämföra med, tar vi först upp det kommunala ledarskapet till behandling. Därefter går vi, via en analys av predikanterna, in på ledarskapet i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Därvid ger vi oss i kast med de elitistiska tendenserna i det frikyrkliga ledarskapet, för att sedan ta itu med de företeelser i ledarskapet, som ledde till ett ökat medinflytande.

2. DE KOMMUNALA OCH KYRKOKOMMUNALA FÖRTROENDEMÄNNEN

Fyrkväldets tid

Tidsramarna för denna undersökning sammanfaller i det närmaste helt med det s k "fyrkväldets" tid. Med detta uttryck avses tidsperioden från 1863 till 1909, eventuellt med början några årtionden tidigare. 1863 trädde de nya kommunalförordningarna av år 1862 i kraft. Dessa förordningar gav kommunal makt och kommunalt inflytande åt medborgarna i förhållande till deras förmögenhet och inkomst, omräknat i s k fyrkar. 1909 begränsades denna makt genom beslutet om den 40-gradiga skalan, vilken i sin tur snart ersattes av den allmänna rösträtten.¹

I och med att de nya kommunalförordningarna trädde i kraft gjordes boskillnad mellan kyrklig och borgerlig kommun. Landsbygdens sockenstämma ersattes för de världsliga ärendena av kommunalstämman som beslutande organ samt av kommunalnämnden som förvaltande organ. För kyrko- och skolärendena tillkom kyrkostämman som beslutande organ med kyrkorådet och skolrådet som förvaltande organ. Kyrkorådet och skolrådet kunde sammanslås till ett råd, vilket också skedde i Kumla.

¹ Kunglig förordning om kyrkostämma, kyrko- och skolråd 21 mars 1862. Kaijser 1962 passim. Jansson 1982 s 77. Om fyrkar se s 29–33.

Reformer av ordningarna för de kommunala ärendenas handläggning ansågs allmänt vara nödvändiga och försöken att genomföra sådana pågick under hela den förra delen av 1800-talet, men enbart med delreformer som resultat.² Stark befolkningsökning och därmed ett växande antal obesuttna och fattiga, nya klassers framträdande i och med industrialismens genombrott gjorde den gamla sockensjälvstyrelsen allt för begränsad och otidsenlig för att kunna fungera tillfredsställande.³

De nya kommunalförordningarna måste ses som ett av stegen bort från det gamla ståndssamhället och fram emot ett på förmögenhet och inkomst grundat klassamhälle. Dessutom innebar reformen att den i ståndssamhället så självklara samhörigheten mellan kyrka och samhälle ytterligare försvagades. De borgerliga ärendena hade ju blivit en sak och de kyrkliga en annan.

Även om 1862 års förordningar betecknats som ”tämligen renodlat nationella lagstiftningsprodukter”, så står naturligtvis kommunalreformen i ett specifikt internationellt sammanhang. Detta att Norge och Danmark redan 1837 fått nya kommunallagar med utvidgad lokal självstyrelse och att på kontinenten den kommunala reformrörelsen segat i flera länder, hade verkat pådrivande för reformens genomförande. Men, och det måste betonas, efter februarirevolution 1848 bromsades den liberala iveren upp och kommunala reformsträvanden på kontinenten led skeppsbrott. Konservativa argument började blandas upp med de liberala. Så även i Sverige där 1862 års kommunallagar skall ses som en produkt med både liberala och konservativa inslag.

I och med reformen blev kommunernas ställning allmänt sett starkare. Den kommunala beskattningsrätten befästes och preciserades. Kommunal rösträtt gjordes helt oberoende av stånd. Rösträtten grundades på inkomst och förmögenhet. Den bevillning enskilda eller företag erlade till staten utgjorde beräkningsgrund för framtagna av ett fyrktal. Detta fyrktal blev sedan taxeringsnorm för kommunalutskylderna och samtidigt beräkningsgrund för rösträtten. Röstberättigade män, som fyllt 25 år, var skyldiga att oavlönat åta sig uppgifter till vilka de blivit valda. Detta gällde såväl inom den kommunala som kyrkokommunala förvaltningen.⁴

De kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen som kontrollgrupp vid undersökning av de frivilliga föreningarnas ledare

I detta kapitel har vi valt att i tillämpliga fall jämföra de frivilliga föreningarnas ledare med de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen. Dessa representerar nämligen på lokal nivå ett tidstypiskt elitskikt i ett alldeles bestämt stadium av den

² År 1817 kom Kungl Maj:ts stadga om sockenstämmor och kyrkoråd. 1842 trädde Folkskolestadgan i kraft. 1843 förordnades att hälsovårds- och andra ekonomiska ärenden skildes från kyrkorådet och uppdrogs åt sockennämnden. Fattigvårdsförordningar tillkom 1847 och 1853.

Kaijser 1962 s 31, 42 ff. Hansson-Preusler 1962 s 129.

³ Kaijser 1962 s 185 ff.

⁴ Kaijser 1962 s 17–87.

allmänna utvecklingen mot det demokratiska samhället. Detta stadium kännetecknas allmänt av att inkomst och förmögenhet fick en allt större betydelse för makt och inflytande i ett samhälle som snabbt höll på att industrialiseras, samtidigt som det gamla bondeinflytandet segt hängde kvar.

Förutsättningarna för kommunalt ledarskap

Kapital, förmögenhet och inkomster gav rent legalt inflytande och makt i den kommunala och kyrkokommunala verksamheten. Endast studier som utgår från lokalt material kan emellertid ge svar på frågan huruvida det var enbart penningen som gav makt och inflytande, eller om det också var andra ting som avgjorde vem som tilläts styra och bestämma.

Att det bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen i Kumla fanns ett klart samband mellan inkomst/förmögenhet och antal förtroendeuppdrag är helt klarlagt och måste i fortsättningen utgöra själva förutsättningen inför fortsatta iakttagelser. Följande tabell demonstrerar detta samband.

Tabell 10. Fyrktal i genomsnitt bland dem som av kommunalstämman i Kumla socken tilldelades förtroendeuppdrag 1865–1905.

År	Samtliga förtroendemän		Förtroendemen med mera än fem uppdrag		Förtroendemen som erhöll ordförandeuppdrag	
	Tot.ant	Fyrktal i genomsnitt	Tot.ant	Fyrktal i genomsnitt	Tot.ant	Fyrktal i genomsnitt
1865	46	77	10	117	4	125
1870	85	82	20	162	6	270
1875	97	85	20	145	6	122
1879	104	90	20	107	9	123
1885	121	85	29	151	9	201
1890	95	109	28	169	10	88
1895	95	101	28	175	7	103
1900	82	155	33	225	10	286
1905	68	329	26	479	9	760

För 1865 är förtroendeuppdragen räknade från 1863 till och med 1865, år 1870 från 1866–1870, år 1875 från 1871–1875 osv.

Det genomsnittliga fyrktalet är framräknat ur uppgifterna i 1865, 1870, 1875, 1879, 1885, 1890, 1895, 1900 och 1905 års fyrktalslängder.

Källa: Fyrktl.

Det har visat sig mycket fruktbart att tränga in i Kumlas kommunala och kyrkokommunala beslutsprocess under den aktuella perioden. Nya aspekter på vad som är av betydelse i det kommunala och kyrkokommunala ledarskapet har utvunnits genom detta studium.

De kommunala förtroendemännen tillhörde alltså det ekonomiskt ledande skiktet i samhället. Någon skillnad finns därvid inte mellan dem som fick sina uppdrag via kommunalstämman eller via kyrkostämman. Inte heller har vi kunnat upptäcka några väsentliga sociala gränser mellan dem som var medlemmar i kommunalnämnden, och således framför allt sysslade med fattigvårdsfrågor, och medlemmarna i kyrko- och skolrådet.

En alldeles speciell social skiktning har emellertid iakttagits. Till vissa mera praktiska uppgifter var det en speciell kategori bönder med lägre fyrktal som utsågs. Dessa uppgifter kunde exempelvis innebära att fungera som brandrotemästare för ett speciellt område, eller att vara snöplogfogde för vissa vägar eller dylikt. De personer som utsågs till dessa uppdrag fick sällan uppgifter av annan typ.

I övrigt var spridningen av uppgifterna mycket kraftig och ett stort antal personer fick de mest skiftande förtroendeuppdrag. Endast de verkliga ledarposterna var förbehållna ett exklusivt fåtal.⁵

En tydlig strävan i det kommunala/kyrkokommunala arbetet i Kumla var att sprida uppdragen och ansvarstagandet över hela socknen. Det fanns förtroendemän bosatta i socknens alla olika delar och dessa förtroendemän hade ofta ett speciellt ansvar för just den sockendel där de var bosatta.

Särskilt vad beträffar representationen i kommunalnämnden var detta mycket tydligt. Vid handläggningen av fattigvårdsfrågor hade varje ledamot sin rote att svara för. Man var exempelvis ansvarig för att de barn i roten, som inte hade kläder eller skor, fick sådana. Inte minst vid skolgången ansågs det nödvändigt att vara ordentligt klädd. Vidare fick man se till att alla sjuka fick vård och de fattiga mat. Ingen skulle behöva ligga hemma och dö utan omvårdnad och ingen skulle behöva svälta ihjäl.

Det var kommunalnämndsledamoten som var ansvarig för att meddela de för hans rote aktuella ärendena till kommunalnämnden. Det var också oftast han som fick kommunalnämndens uppdrag att ombesörja adekvat hjälp.⁶

Grundtanken bakom en sådan ordning hade man fått i arv från det gamla ståndssamhället. Ägande innebar i detta samhälle också ansvar. Jordägaren i stånds- och bondesamhället hade ett husbondeansvar över sina underlydande, vilket vid behov även innebar att ta hand om och vårda. Denna tanke var också en av förutsättningarna bakom grundregeln i de nya kommunallagarna. Enligt denna grundregel förde förmögenhet och inkomst med sig inflytande och makt men innebar också ansvarstagande i form av obligatorisk skyldighet att åta sig de uppdrag man valts till.⁷

⁵ Persreg. En ingående skildring av den kommunala utvecklingen i Kumla ges i Rundqvist 1984 II.

⁶ Kommunmd prot.

⁷ Detta tänkande hade också tydligt påverkat gällande legostadga, som i sin tur, vilket Pleijel påpekat, var inspirerad av katekesens hustavla. Husbondens makt var enligt detta synsätt härlett ur föräldramakten. I sin katekesutläggning av år 1884 uttrycker den i gammal katekesfromhet djupt påverkade Gottfrid Billing detta kort och gott med: "all jordisk myndighet är en utvidgning af föräldramyndigheten". Pleijel 1965 s 33–63. Billing 1884 s 89.

Vidare kan vi för Kumlas del notera en kvardröjande dominans av bönder i den kommunala förvaltningen, trots att skomakeri och skohandel så småningom växte om jordbruket som huvudnäring. Den gamla ordningen, där jordägande var grund såväl för makt och inflytande som för ansvarstagande, levde segt kvar i bygden.⁸

Det är värt att observera att de kommunala/kyrkokommunala uppdragen enbart fördelades till sådana byar där det fanns välbeställda personer, dvs i regel bönder. Övriga byar fick förbli orepresenterade.⁹

Vanligen var det stor spridning på de kommunala uppdragen. Genomsnittligt rörde det sig om 1–4 uppdrag per kommunal förtroendeman och femårsperiod för uppdrag givna av kommunalstämman.

Dock fanns det ett antal personer, mellan fem och tio under varje femårsperiod, som hade mer än tjugo uppdrag, dvs en stor ansamling av uppdrag. Denna homogena samling kommunala förtroendemän bibehöll oftast sitt stora inflytande i socknens beslutsprocess ända tills de blev så gamla att de inte längre orkade fullgöra sina uppgifter. Gruppen dominerades av bönder med stora gårdar. Om man var b-bonde, vilket var vanligt, så utgjorde själva jordbruket ändå den huvudsakliga försörjningskällan.¹⁰

Bland dessa förtroendemän kan man tydligt skönja en kommunal karriär som avslutades med uppdraget som nämndeman eller i bästa fall som riksdagsman. Inom gruppen med de flesta kommunala/kyrkokommunala uppdragen var eller hade merparten varit nämndemän. En var riksdagsman, nämligen Eric Olsson, Sånnersta.¹¹

Slutligen två ytterligare karakteristika för det kommunala ledarskapet. På samma sätt som vi kan se ett klart samband mellan inkomst/ägarande och hög status i kommunala sammanhang, märker vi att högre ålder också går att förbinda med ökat kommunalt och kyrkokommunalt förtroende.

⁸ Tabell 11.

Fördelningen av de kommunala förtroendemännens i Kumla socken inkomster/förmögenheter. Jord (i mantal satt jord och annan jord samt övrig fast egendom) respektive andra beskattningsföremål i procent av den totala inkomsten/förmögenheten.

år	Kommunalstämman		Kommunalnämnden	
	jord	annat	jord	annat
1885	64,5	35,5	69,5	30,5
1890	68,5	31,5	74,5	25,5
1895	60,5	39,5	73,5	26,5
1900	49,5	50,5	51,5	48,5
1905	27,5	72,5	38,5	61,5

Källa: Persreg.

Om jordbrukets ställning i socknen se s 20, 34 f.

⁹ Persreg.

¹⁰ Om begreppet b-bonde se s 34 f.

¹¹ Persreg.

Tabell 12. Genomsnittlig ålder för olika grupper av kommunala förtroendemän i Kumla socken 1865–1905 som fått förtroendeuppdrag via kommunalstämman.

År	Genomsnittlig ålder samtliga	Genomsnittlig ålder för dem med fler än fem uppdrag	Genomsnittlig ålder för dem med fler än 20 uppdrag
1865	41	46	51
1870	41	45	48
1875	43	50	50
1879	43	51	56
1885	44	49	55
1890	46	47	56
1895	49	51	56
1900	50	53	49
1905	51	54	52

För 1865 är förtroendeuppdragen räknade från 1863 till och med 1865, år 1870 från 1866–1870, år 1875 från 1871–1875 osv.

Källa: Persreg.

De kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen var mycket stadigvarande i sitt boende, de ledande förtroendemännen i högre grad än övriga.¹²

Väckelseprästerna kommunalt passiva

De präster som var verksamma i Kumla under vår undersökningsperiod var alla, så när som en, märkbart påverkade av den nyevangeliska väckelsen. Prästernas kommunala engagemang inskränkte sig huvudsakligen till uppdrag inom kyrkostämmans resp kyrko/skolrådets ram. Det fanns ett markant undantag. Det var den präst som inte var synbarligt påverkad av väckelsekristendomen, nämligen komministern E A Pettersson. Denne utvecklade en stor aktivitet, framför allt inom kommunalnämnden. E A Pettersson hade anseendet att vara mycket duglig som kommunalman.¹³

Den koncentration på den specifikt andliga verksamheten som kännetecknade väckelsens präster och deras strävanden att reformera församlingslivet, kan troligen ha bidragit till denna passivitet i kommunala ärenden.

¹² Det har av naturliga skäl varit ogörligt att i allmänhet kartlägga en persons bosättning från vaggan till graven. I denna undersökning har vi valt att följa enskilda personer under den tid de varit aktiva kommunalt/kyrkokommunalt eller i någon frivillig förening. På grundval av detta material konstaterar vi att de kommunala förtroendemännen oftast bodde kvar på samma ställe så länge vi kan överblicka det, dvs mellan 25–40 år. När det gäller dem som hade de allra flesta uppdragen, kan vi vid flera tillfällen konstatera att man hade samma bostad under hela det fortsatta livet. Persreg.

¹³ Persreg. E A Pettersson var komminister i Kumla 1892–1907 varefter han blev kyrkoherde i Trosa Vagnhärad. Se s 65.

3. PREDIKANTERNA

De predikanter som framträdde i Kumla var en väl avgränsad grupp människor. I de flesta fall tillhörde de inte den församling där de förkunnade ordet, utan kom utifrån. De var oftast bosatta i en grannby eller någon angränsande ort.¹ Före de anställda predikanternas tid var det exempelvis i Kumla Friförsamling endast en av medlemmarna som predikade, nämligen församlingens grundare, torparen och predikanten P G Söderlind.²

Den mycket tydliga skiljelinjen mellan dem som predikade och övriga församlingsmedlemmar hade stora likheter med förhållandet präst, kyrkoförsamling. I kyrkoförsamlingen var avgränsningen i detta avseende mellan präst och församling total. Det var prästen och ingen annan som hade rätten att förkunna ordet. Denna prästens rätt stod i ett alldeles bestämt sammanhang. I den svenska kyrkliga traditionen var det pastor som hade ansvaret för sockenbornas andliga väl. Det var han som svarade för förkunnelse, själavård och undervisning i församlingen. Samtidigt hade han, och det gällde fortfarande efter kommunalreformen 1862 med dess boskillnad mellan de kyrkliga frågorna (inklusive skolfrågorna) och den övriga sockenförvaltningen, en stark ställning i socknen. Dels var han ju ordförande i kyrko- och skolrådet, dels gav honom hans höga röstetal möjlighet till stort inflytande, när beslut i kommunal- och kyrkostämman skulle fattas. Vid tillsättning av lärare hade han ett lagfäst avgörande inflytande.³

I ett större perspektiv var dock prästens ställning beroende av ett fungerande ståndssamhälle. I och med att detta ståndssamhälle raserades, förlorade också prästen alltmera av sin forna betydelse. Kommunalreformen 1862 var just ett av stegen bort från den rättsordning som bar upp ståndssamhället. Reformen pekade i stället fram emot ett samhälle, där prästens och kyrkans traditionella betydelse alltmera kom att marginaliseras.⁴

I denna process har dock det svenska prästerskapet ända in i nutiden förmått bevara sitt specifikt andliga ledarskap innanför kyrkoorganisationens ram. Enligt gällande kyrkolagstiftning är det fortfarande pastor och ingen annan, som i sin församling har ansvaret för förkunnelse och undervisning.⁵

¹ Enklaste sättet att få överblick över vilka predikanter som anlätades i en viss förening/församling är att studera de protokoll, där respektive förening för ett år i taget fattade beslut om vilka predikanter som skulle kallas mera regelbundet. Se ex vis för Byrsta missionsförenings del Bymiss prot 25/11 1878 par 2. 21/11 1879 par 9. 11/11 1880 par 2. 7/11 1881 par 3. osv.

² Svärd 1982 II s 38.

³ Strandberg 1974 passim et s 30. KL 24 kap 11, 30, 31 par. Se s 59.

⁴ Om 1862 års kommunalförordningar i sitt historiska sammanhang se Kaijser 1962 passim.

⁵ Hur denna pastors absoluta särställning bibehållits påvisas av Strandberg 1974 passim. Strandberg försvaret också med eftertryck detta pastors specifika ämbetsansvar som en för Svenska kyrkan nödvändig ordning.

När väckelse och frikyrklighet bröt igenom i kumlabygden innebar detta de facto att prästen som den självklare andlige ledaren i församlingen utmanades. Nya andliga ledare trädde upp mot de gamla.

Nära till hands ligger att ställa präst – predikant vid sidan av varandra och låta de senare bli de förras efterföljare. En ny väl avgränsad ledarkategori (predikanterna) utmanade en gammal, likaledes väl avgränsad, ledarkategori (prästerna). Det ligger mycket i den jämförelsen. Särskilt när man anar att väckelsen i hög grad övertog mönster från den gamla lutherska enhetskyrka varur den var sprungen, är det intressant att iaktta parallelliteten.

Vid ett närmare studium visar det sig dock att det inte är så självklart att ställa de båda kategorierna vid sidan av varandra. Följande får förklara varför.

Predikanternas kallelse

Inte förrän vid sekelskiftet fick Kumla Friförsamling sin förste heltidsanställda predikant. Tidigare skaffade man sig predikanter genom att för vart tillfälle, eller för speciell söndag i månaden, kalla särskild predikant. På samma sätt kallades predikanterna i övriga föreningar och församlingar i socknen som har kunnat kontrolleras.

Beslut om predikanter fattades vid församlingens årsmöte eller vid annat medlemsmöte. Vid dessa tillfällen beslutades om vilka predikanter som skulle inbjudas till speciell högtid, konferens eller dylikt, samt vilka som skulle kallas att predika viss söndag i månaden. Dessutom utsågs vid dessa möten särskilda predikantanskaffare, som hade att svara för kallelse, skjuts och eventuell härbärgering av kallad predikant.⁶

Vid ett studium av den grupp människor som kallades att predika i Kumlas bön- och skolhus, får vi en mycket tydlig bild av hur det gick till när en person upptogs i den exklusiva gruppen predikanter. Det var helt och hållet kallelsen, den inre och den yttre, som avgjorde. En mycket stor del av Kumlas predikanter hade inte någon som helst form av yttre legitimation i form av kolportörsbrev eller dylikt. De kände en egen inre kallelse, som hade kompletterats av en yttre, dvs en inbjudan att komma och predika. Det räckte.

⁶ Kronberg 1982 s 49. Se i övrigt s 156 not 1. Kumla Baptistförsamling hade 1876–1877 för första gången en anställd predikant och föreståndare, J Klarqvist. I samband med dennes arbete uppstod i församlingen en kraftig schism, som vållade splittring i församlingen. Klarqvist företrädde en mera ekumenisk linje än huvuddelen i baptistförsamlingen. Han döpte utan att som villkor ställa krav på inträde i baptistförsamlingen.

Aven i Kumla Friförsamling kan vi i början av 1900-talet upptäcka motsvarande starka spänningar i församling och ungdomsförening under anställd predikanten Edvard Wisths föreståndarskap. Wisth drev sin linje utan att församling och ungdomsförening gav sitt helhjärtade stöd.

Dessa problem har enligt vår mening principiella implikationer. De blottar och exemplifierar den problematik som uppstod i friförsamlingsrörelsen när de fasta predikanterna anställdes och därmed skaffade sig en mera självständig ledarställning. Baptstat. Rundqvist 1984 I s 54.

Om E Wisths åtgärder i Kumla Friförsamling och Kumla Friförsamlings ungdom se f a Klafrifungd prot 1903–1905.

Med det perspektivet blir kolportörsbrev, predikantskolor och dylikt främst medel till att söka reglera, stimulera och förbättra möjligheterna för lekmanaförkunnelse, ej att framskapa denna förkunnelse.⁷

Predikanterna i Kumla

Vi kan vecka för vecka följa vilka som predikande i Hörsta skolhus under åren 1895–1905. Det betyder att vi kan se vilka predikantval som gjordes av den frikyrkliga, och således i förhållande till Svenska kyrkan fristående, Hörsta kristliga församling under dessa år.⁸

Att Hörsta kristliga församling var betydligt resurssvagare och hade betydligt mera begränsade kontaktytor än de med kyrkoförsamlingen samarbetande föreningarna, märks tydligt. Predikanterna kom oftast från den egna socknen eller från trakten närmast däromkring. Förre metodistpredikanten, skomakaren Anton Kjällström, var den flitigast förekommande förkunnaren. Flera av skollärarna i socknen uppträdde också ofta. Anknytningen till predikanter med klart frikyrklig inriktning är mycket tydlig, men även de präster i Kumla församling, som hade friförsamlingens förtroende, kallades regelbundet att predika.

Predikanterna i Hörsta 1895–1905 kan jämföras med de predikanter som vi får fram genom analys av Kumla församlings pålysningsböcker. I pålysningsböckerna får vi reda på dem som predikade i de mera inomkyrkliga sammanhangen. Den predikantförteckning vi kan göra upp utifrån pålysningsböckerna sträcker sig från 1860-talets början fram till sekelskiftet.⁹ Till detta kommer att vi i A P Falks almanackor i detalj kan följa var och när A P Falk förkunnade.¹⁰

När vi undersöker vilka de predikanter var som förekom i de mera inomkyrkligt inriktade föreningarna, förstår vi att Kumla församling genom sin kyrkoherde A P Falk, hade ett brett rikskyrkligt kontaktnät. Predikanter från hela landet gästade nu och då Kumla.

Predikoverksamheten förekom oftast i skolhusen. Det var också de på platsen verksamma skollärarna, som oftast fungerade som predikanter. Detta gällde dock inte vid skolhuset intill kyrkan, där dess skollärare C F Dreborg förkunnade allt mera sällan. Skolläraren i Hallsberg, den år 1892 prästvigde Johannes Dahlstedt, övertog alltmera av predikoansvaret där.¹¹

Om man jämför predikanterna i de inomkyrkligt inriktade föreningarna med predikanterna i Hörsta, märker man klara skiljelinjer vid val av predikant. I Hörsta satsade församlingen på de frikyrkligt orienterade predikanterna. De inomkyrkligt in-

⁷ Denna kallelsens helt dominerande roll företrädde av C O Rosenius, som mycket tydligt motiverade sin egen och all annan förkunnelse av lekman utifrån det allmänna prästadömet och den inre och yttre kallelsen. Se bl a Walan 1964 s 42–45.

⁸ PL alm.

⁹ Predkp.

¹⁰ APF alm.

¹¹ Om Johannes Dahlstedt se Matrikel 1900 s 44. Strängnäs 1923 s 13 ff.

riktade missionsföreningarna föredrog predikanter som mera samarbetade med Svenska kyrkan. Skillnaderna skall dock inte överdrivas. Några vattentäta skott mellan de båda kategorierna fanns inte.

Dessutom ger studiet av predikanter i Kumla vid handen hur en ny yrkeskår, resepredikanterna, hade vuxit fram, predikanter som på hel- eller deltid for runt i landet på sina predikoresor.

Kyrkoherde A P Falk var en flitig förkunnare. Förutom att han talade i kyrkan, var han också livligt verksam i socknens skol- och bönhus. Dessutom predikade han mycket ofta utanför den egna församlingens gränser.

Principiellt viktigt är att konstatera att Falks förkunnelse inte enbart berodde på egen inre kallelse att predika, utan också var avhängig av att föreningar och församlingar kallade honom att komma. Det var alltså inte främst Falk som styrde utvecklingen, utan de föreningar/församlingar som kallade honom. Därmed har vi kommit så långt att vi kan dra en viktig slutsats.

Ett avgörande inflytande hos de lokala ledarna

Ett system som byggde på att förkunnelsen handhades av speciellt för tillfället kallade predikanter, förde med sig att det avgörande ansvaret och inflytandet över förkunnelse och undervisning inte i första hand låg på predikanterna. Det vilade istället hos dem som valde ut och kallade.

Läget blev principiellt annorlunda när församlingarna fick heltidsanställda predikanter. I och med att de anställdes på heltid fick de också en annan möjlighet att styra församlingarna. Först i och med att friförsamlingarna skaffade sig egna heltidsanställda predikanter, kan vi därför på ett mera tydligt sätt göra jämförelser mellan präster och predikanter. Hur denna mycket viktiga problematik tedde sig hör för Kumlas del till en undersökning av väckelsen i Kumla under 1900-talet.

På grundval av detta kommer vi i fortsättningen av detta kapitel att lägga huvudvikten vid föreningarnas /församlingarnas verkliga ledare, ledare som själva oftast inte var förkunnare. Dessa finner vi i församlingarna, inte utanför dem.

4. DET ELITISTISKA LEDARSKAPET

A. ANKNYTNINGEN TILL DE KOMMUNALA FÖRTROENDEMÄNNEN

Som vi ovan sett fördelades de kommunala uppdragen så att kommunala förtroendemen skulle finnas spridda över hela socknen. Till detta erinrar vi oss att föreningsväsendet i Kumla var mycket lokalt förankrat. Normalt hade en förening sin totala lokalisering i någon av sockendelarna, den huvudsakliga lokaliseringen i blott några få byar.¹

Ett enda, hittills inte redovisat, undantag från denna regel utgjorde Kumla Fosterländska förening. Denna förening rekryterade sina medlemmar från hela socknen. De begränsningar som vidlådde denna förening var av annat slag. I föreningen rådde en i det närmaste total oförmåga, alternativt ovilja, att skaffa medlemmar från det ekonomiskt sämre ställda skikten i befolkningen.²

Det genomsnittliga antalet kommunala förtroendemen i en sockendel var 8–15 personer. Det betyder att varje större by hade någon eller några få förtroendemen bosatta inom bygränserna.³

Allt detta sagt för att tydligt visa att det blott var en exklusiv minoritet av befolkningen som fick kommunala förtroendeuppdrag. Det måste alltså ha inneburit en god del status att vara kommunal förtroendeman.

Med detta i minnet konstaterar vi att Hörsta skolhusförening redan vid grundandet 1862 hade tre kommunala förtroendemen inom sina led. Det exakta antalet ledamöter år 1862 i skolhusföreningen är okänt. År 1864 var dock det totala antalet ledamöter sjutton. Föreningen i Byrsta hade 1875 tjuguen av oss registrerade medlemmar, varav tre var kommunala förtroendemen.⁴ Redan 1872 hade denna förening antagit en avancerad församlingsordning, som klart visade att man inte lät sig nöja med den religionsutövning som kyrkoförsamlingen av hävd stod för.⁵ Detta avancerade drag var alltså kombinerat med att föreningen hade förankringar i det socialt ledande skiktet bland lokalbefolkningen.

Går vi vidare till år 1879 observerar vi att två av de femton baptister vi för detta år äger kännedom om, var kommunala förtroendemen. År 1885 noterar vi att metodis-

¹ Här avses den sockenindelning som gäller i denna undersökning och som redovisas ovan s 28 f.

² Höjdpunkten i detta avseende nåddes 1905, då genomsnittsinkomsten i föreningen låg på 120 fyrkar, med endast 1 % av medlemmarna utan i fyrktal satt inkomst. Föreningen var starkt mansdominerad och den största åldersgruppen var mellan 30–34 år gamla. Persreg.

Föreningen hade en målsättning av kulturell och nationell art. Se utförlig redovisning i Rundqvist 1985 s 198–207. Jansson 1985 s 45.

³ Persreg.

⁴ Persreg.

⁵ se s 68 f.

ter, samtidigt som de var medlemmar av metodistförsamlingen och vederbörligen utträdde ur Svenska kyrkan, fick kommunala förtroendeuppdrag.⁶

En total inventering ger vid handen att, på ett undantag när, alla kristna föreningar/församlingar vid minst något tillfälle haft medlemmar som tillika var kommunala och kyrkokommunala förtroendemän. Detta enda undantag var Åbytorps friförsamling. Denna församling hämtade emellertid huvuddelen av sina medlemmar från områden, där människorna hade en så låg inkomst/förmögenhet, att de inte kvalificerade sig för kommunala uppdrag.⁷

Kumla Friförsamling fick sina första kommunala förtroendemän först på 1890-talet i samband med att församlingen ändrade namn och karaktär samt fick en socialt mera allsidig medlemskader.⁸

Vi har tidigare uppmärksammat att bönderna i det längsta behöll inflytandet över de kommunala och kyrkokommunala ärendena. Vid en analys av de förtroendemän som samtidigt var medlemmar av kristna föreningar/församlingar kan också konstateras att dessa oftast var bönder. De medlemmar i Kumla friförsamling som också var kommunala förtroendemän var däremot framför allt handlare och skohandlare.⁹

I ett tidigare avsnitt om de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen har vi separerat en speciell grupp bestående av dem som stod i kommunens absoluta ledning, personer som oftast var eller varit nämndemän. Till denna skara räknades även en riksdagsman, nämligen Eric Olsson, Sännersta.

I denna grupp har ej kunnat konstateras anknytning till någon av de frivilliga föreningar/församlingar som fanns i Kumla.

Det faktum att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna bland sina medlemmar hade kommunala förtroendemän visar bland annat:

Att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade anknytning i socknens ledande skikt. De i de frivilliga kristna föreningarna engagerade kommunala förtroendemännen stod till och med mycket ofta i sina respektive församlingars/föreningars absoluta ledning.¹⁰

⁶ Persreg.

⁷ Se s 91 f.

⁸ Se ovan s 119 f.

⁹ År 1905 har de fyra kommunala förtroendemännen som var medlemmar i Kumla Friförsamling följande yrken antecknade i vårt register.

1 Skomakare, skohandlare

2 Dräng, skomakare, skohandlare

3 Handlande

4 Måleriarbetare, målare, handelsbokhållare. Persreg.

¹⁰ Denna slutsats grundar vi på en bedömning av det antal uppdrag som de kommunala förtroendemännen fick i sina respektive föreningar/församlingar. Exempelvis hade de fyra kommunala förtroendemän som var verksamma i Kumla Friförsamling 1905 under perioden 1901–1905 följande antal uppdrag i friförsamlingen: 41, 7, 17 och 12. 70 av de 158 av oss registrerade medlemmarna erhöll förtroendeuppdrag under ovan anförd period, varav de flesta hade ett fåtal uppdrag, medan ett antal hade ett varierat antal uppdrag från 5 ända upp till 67 uppdrag. Persreg.

Att medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna inte stod isolerade från samhället i övrigt. Tvärtom fanns flera av dem med bland dem som aktivt påverkade samhällets utformning.

Att redan på 1870-talet nya religiösa ideal trängt in i befolkningens alla skikt. Religiöst oliktankande sockenbor ägde nämligen redan vid denna tid fullt medborgerligt förtroende. Den lutherska enhetskyrka, som av hävd betonat enheten i religionen som en självklar förutsättning, hade i Kumla en mycket svag ställning.¹¹

För att ge relief åt de förhållanden vi ovan redovisat, kan konstateras att även blåbandsrörelsen hade kommunala förtroendemän som medlemmar i de flesta av sina föreningar. Detta är inte ägnat att förvåna, då ju blåbandsföreningarna i många avseenden var besläktade med de kristna föreningarna/församlingarna. Mera sparsamt förekommande är de kommunala förtroendemännen i nykterhetslogernas led. Några få har noterats, vilket visar att även nykterhetslogerna hade vissa anknytningar till den kommunala beslutsprocessen.¹²

B. INKOMST/FÖRMÖGENHET OCH LEDARSKAP

Redan på grundval av det material som framlagts i kapitel III kan fastslås, att det råder ett tydligt samband mellan ledarskap i en förening/församling och högre inkomst/förmögenhet än genomsnittet bland medlemmarna. Då emellertid detta faktum är av stort principiellt intresse, skärskådar vi här inkomst/förmögenhet och ledarskap mera grundligt och slutgiltigt.

I tabell 13 s 163 demonstreras med all önskvärd tydlighet sambandet mellan ledarfunktion i en förening/församling och högre inkomst/förmögenhet än genomsnittsmedlemmen. Vi kan till och med gå så långt att vi påstår att det förhåller sig så, att ju högre inkomst en person har, desto flera förtroendeuppdrag får samma person.

När vi i tabell 14 s 163 undersöker de medlemmar som skattade för egen inkomst och ej nådde upp till minimiinkomst för att erlagga statlig bevillning och således ej erhöll några fyrkar, ser vi samma tendens lika tydligt. Föreningarnas ledare är procentuellt sett mindre ofta förekommande bland de ej fyrktalsuppsatta än föreningsmedlemmarna i stort. Ju mer framträdande ledarposition en person hade, desto mindre är sannolikheten att samma person återfinns bland dem som blev nollsatta i fyrktalshänseende.

¹¹ Om religionen som det gamla samhällets obestridliga grundval och om hur den som ställde sig utanför den evangelisk lutherska tron också ställde sig utanför det svenska samhällets ramar, se Martling 1958 s 56 och där anf litt.

¹² Persreg.

Tabell 13. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas i Kumla medlemmar 1865–1905. Fyrktalsgenomsnittet bland olika grupper av dem som skattade för egen inkomst samt hade en inkomst som gav fyrktal.

år	Alla fyrktalsuppsatta medlemmar		De av de fyrktalsuppsatta medlemmarna som under perioden haft förtroendeuppdrag		De av de fyrktalsuppsatta medlemmarna som under perioden haft mer än 5 förtroendeuppdrag	
	antal medl	fyrktalsgenomsnitt	antal medl	fyrktalsgenomsnitt	antal medl	fyrktalsgenomsnitt
1865	9	59	9	59	5	71
1870	13	42	11	48	6	62
1875	19	41	13	44	2	75
1879	48	41	29	45	3	59
1885	68	37	38	49	22	56
1890	71	38	38	51	21	56
1895	82	36	58	44	40	50
1900	104	44	71	54	41	55
1905	111	51	83	61	52	77

Tabell 14. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarnas i Kumla medlemmar 1865–1905. Den procentuella andelen bland olika grupper medlemmar som hade så låg inkomst/förmögenhet att den ej gav fyrktal.

år	Medlemmarna i allmänhet			De av medlemmarna som under perioden haft förtroendeuppdrag			De av medlemmarna som under perioden haft mer än fem förtroendeuppdrag		
	1 tot-ant	2 ant utan fyrktal	3 2 i % av 1	1 tot-ant	2 ant utan fyrktal	3 2 i % av 1	1 tot-ant	2 ant utan fyrktal	3 2 i % av 1
1865	17	8	47	17	8	47	5	0	0
1870	20	7	35	16	5	31	8	2	25
1875	28	9	32	17	4	23	4	2	50
1879	84	36	42	38	9	23	4	1	25
1885	123	55	44	42	4	9	22	0	0
1890	102	31	30	45	7	15	21	0	0
1895	118	36	30	66	8	12	44	4	9
1900	165	61	36	97	26	26	50	9	18
1905	158	47	29	103	20	19	58	6	10

Inberäknade är samtliga kristna föreningar/församlingar i Kumla under de perioder där vi har tillgång till protokoll som utvisar förtroendeuppdrag som givits åt medlemmarna. Helt saknas metodisterna i Kumla, frälsningssoldaterna samt baptisterna, där protokoll saknas.

Om övriga församlingar se kap III. Med period avses en femårsperiod med undersökningsåret som slutår (undantag 1865 4 år, 1879 4 år och 1885 6 år).

Källa: Persreg.

Motsvarande tendenser återfinns vi i blåbandsföreningarna samt liknande i nykterhetslogerna. Vad beträffar dessa sistnämnda kan vi visserligen konstatera att de som hade högre inkomst/förmögenhet än genomsnittet oftare var ledare än de som hade genomsnittsinkomst. Detta ser vi tydligt i nedanstående tabeller. Vi har i dessa tabeller slagit samman siffrorna gällande åren 1890–1905 för respektive föreningstyp för att göra det hela mera överskådligt. Skillnaderna vad beträffar nykterhetslogerna kan dock till stor del bero på åldersskillnaderna mellan de olika kategorierna medlemmar. Till detta återkommer vi sedan.

Tabell 15. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900, 1905. Totalt fyrktalsgenomsnitt för olika grupper av de fyrktalsuppsatta medlemmarna.

	Alla medlemmar		De av medlemmarna som under perioden haft förtroendeuppdrag (för B o C mer än 5) ¹		De av medlemmarna som under perioden haft mer än fem förtroendeuppdrag (för B och C mer än 15) ¹	
	Tot- ant med- lem- skap	Fyrktals- genomsnitt	Tot- ant med- lem- skap	Fyrktals- genomsnitt	Tot- ant med- lem- skap	Fyrktals- genomsnitt
A	368	42	250	53	154	60
B	397	51	131	63	72	89
C	119	26	64	32	44	40

I det totala antalet medlemskap kan en och samma medlem finnas med vid varje sammanräkning som görs för de olika perioderna. Inberäknade är samtliga föreningar/församlingar i Kumla under de perioder där vi har tillgång till protokoll som utvisar förtroendeuppdrag som givits åt medlemmarna. Helt saknas meto-disterna i Kumla, frälsningssoldaterna samt baptisterna där protokoll inte återfunnits.

A = De kristna föreningarna/församlingarna

B = Blåbandsföreningarna

C = Nykterhetslogerna

Källa: Persreg.

Vid studiet av tabell 15 s 164 och tabell 16 s 165 märker vi ånyo det som redan redovisats i kapitel III, nämligen att de tre olika föreningstyperna befann sig på olika nivåer inkomst- och förmögenhetsmässigt. Nivåskillnaden mellan blåbandisterna och de kristna föreningarna/församlingarna var som vi ser liten men dock fullt märkbar, medan nykterhetslogernas folk låg betydligt under de övriga.

I själva verket var skillnaderna troligen till och med större än vad tabellernas siffror utvisar. Logemedlemmarna hade med all sannolikhet genomsnittligt ännu lägre

¹ Varför vi arbetar med olika antal förtroendeuppdrag som måttstock beror av följande. Nykterhetsrörelsen baserade i högre grad än de kristna föreningarna/församlingarna sin verksamhet på sammanträden, där protokoll fördes. Därigenom blev antalet förtroendeuppdrag större samt den procentuella andelen medlemmar som erhöll förtroendeuppdrag högre. Detta balanserar vi genom att räkna enligt ovan.

Tabell 16. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900, 1905. Den procentuella andelen som hade så låg inkomst att den ej gav fyrktal bland olika grupper medlemmar.

	Alla medlemmar			De av medlemmarna som under perioden haft förtroendeuppdrag (för B o C mer än 5) ¹			De av medlemmarna som under perioden haft mer än fem förtroendeuppdrag (för B och C mer än 15) ¹		
	1 tot- ant med- lem- skap	2 ant utan fyrk- tal	3 2 i % av 1	1 tot- ant med- lem- skap	2 ant utan fyrk- tal	3 2 i % av 1	1 tot- ant med- lem- skap	2 ant utan fyrk- tal	3 2 i % av 1
A	543	175	32	311	61	20	173	19	11
B	626	229	37	167	36	22	83	11	13
C	235	116	49	98	34	35	63	19	30

I det totala antalet medlemskap kan en och samma medlem finnas med vid varje sammanräkning som göres för de olika perioderna. Inberäknade är samtliga föreningar/församlingar i Kumla under de perioder där vi har tillgång till protokoll som utvisar förtroendeuppdrag som givits åt medlemmarna. Helt saknas metodisterna i Kumla, frälsningssoldaterna samt baptisterna där protokoll inte återfunnits.

A=De kristna föreningarna/församlingarna

B=Blåbandsföreningarna

C=Nykterhetslogerna

Källa: Persreg.

inkomster, än vad som redovisats. Detta kan vi sluta oss till av att fullständiga uppgifter saknas för flera loger. Blott uppgifter på dem med längre medlemskap har varit tillgängliga vissa år. Dessutom tyder bortfallen på detta.

Således gäller, oberoende vilken genomsnittlig grundnivå de olika föreningstyperna låg på, att de föreningsmedlemmar som hade högre inkomst/förmögenhet än genomsnittet oftare var ledare än de som inkomstmässigt låg på genomsnittsnivån.

När vi på motsvarande sätt undersöker alla dem, som ej skattade för egen inkomst, men där vi har tillgång till föräldrarnas inkomster/förmögenheter, eller när vi undersöker de kristna ungdomsföreningarnas medlemmar, upphör alla former av regelbundna tendenser. Det finns exempelvis ej något samband mellan högre föräldrainkomst och ökat antal ledaruppdrag.²

Medlemmarnas ålder

För att kunna fullfölja detta resonemang med beviskraft krävs att ytterligare en faktor tas med i beräkningen, nämligen medlemmarnas ålder. Man kan nämligen mycket väl

² Persreg.

tänka sig att det var de äldre medlemmarna som fick förtroendeuppdragen i högre grad än de yngre. Dessa äldre medlemmar hade av naturliga skäl hunnit få högre inkomster än de yngre. Om så vore återspeglades mönstret från de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen, där ökad ålder också innebar ett ökat antal förtroendeuppdrag.

Så var dock huvudsakligen ej fallet. Varken vad beträffar medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna eller blåbandsföreningarna finns någon väsentlig skillnad i ålder mellan dem som innehade förtroendeuppdrag och dem som saknade sådana. I nykterhetslogernas fall kan vi konstatera en klar skillnad. Åldersgenomsnittet hos dem som saknade uppdrag var där två år lägre än hos dem med mer än fem uppdrag. På motsvarande sätt var de som begåvats med minst 15 uppdrag två år äldre än de med minst fem uppdrag.³

Ledarna förmådde utnyttja konjunkturen

Här är ännu inte platsen att dra några slutgiltiga konklusioner av de siffror som ovan redovisats. Vad som ytterligare skulle behöva ske är att undersöka om det finns några samband mellan speciella yrken och ledaruppdrag. Detta är dock en mycket vanskelig sysselsättning, eftersom alla slutsatser som grundas på yrkesangivelser är osäkra på grund av yrkesangivelsernas oprecisa karaktär.⁴

För vår del finns emellertid en annan möjlighet att nå det uppsatta målet. Vad som är intressant är nämligen om det finns något som pekar på att de frivilliga föreningarnas ledare i högre grad än övriga hade förmågan att anpassa sig efter den nya situation som inträdde i och med skomakerinäringens kraftiga uppsving. Ett säkert tecken skulle vara att de i högre grad än övriga utnyttjade de möjligheter till ökad inkomst/förmögenhet, som detta nya näringsfång innebar.

De personer i Kumla som under vår undersökningsperiod dramatiskt ökade sina inkomster och skaffade sig förmögenheter hade ju utnyttjat just denna möjlighet att via skomakeri och framför allt skohandel bli välbärgade.⁵

Kunskap om detta kan erhållas via en bearbetning av de av oss registrerade inkomstuppgifterna på föreningarnas medlemmar. I vår registrering har vi spjälkat upp inkomstuppgifterna på så sätt att vi antecknat inkomsterna från i mantal satt jord, ej i fyrktal satt jord samt inkomsterna från annan fastighet under rubriken "jord". Under rubriken "övrigt" har vi sammanfattat alla övriga inkomstkällor, dvs framför allt inkomst av tjänst samt ränteinkomster.

Således kan man genom att undersöka förhållandet "jord" och "övrigt" få en någorlunda tydlig bild av hur rörelsen bort från jordbrukets fram emot en ekonomi som baserades på skomakeri och skohandel, fortgick i Kumla. Skulle det därvid visa sig att ledarna i de frivilliga föreningarna i Kumla i högre grad än övriga fick sin för-

³ Persreg.

⁴ Se s 35 ff.

⁵ Se s 39–42.

sörjning av det som vi betecknat som "övrigt", är det rimligt att dra den slutsatsen, att ledarna i högre grad än genomsnittsmedlemmarna tog vara på de nya möjligheter till försörjning som gavs. Detta särskilt som vi ovan visat att ledarna hade högre inkomst/förmögenhet än föreningsmedlemmarna i gemen.

De olika föreningskategorier som vi arbetar med i detta avsnitt, nämligen de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna är dock i detta stycke ej helt jämförbara storheter. Nykterhetslogerna skiljer sig från de två övriga genom att logerna inte förmådde rekrytera medlemmar bland socknens bönder samt att medlemmarna i logerna låg på en betydligt lägre inkomstnivå än de övriga föreningstyperna. Därför blir ovan anført resonemang ej tillämpligt vad beträffar nykterhetslogerna.

Tabell 17. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900, 1905. Det procentuella förhållandet mellan "jord" (i mantal satt jord, ej i mantal satt jord, annan fastighet) respektive från "annat" bland olika grupper medlemmar.

	Medlemmarna i allmänhet		De av medlemmarna som under perioden haft förtroendeuppdrag (för B o C mer än 5)		De av medlemmarna som under perioden haft mer än fem förtroendeuppdrag (för B och C mer än 15)	
	jord	annat	jord	annat	jord	annat
A	61,5	38,5	59,5	40,5	57	43
B	46,2	53,8	42	58	36,2	63,8
C	26	74	31,5	68,5	32,5	67,5

A = De kristna föreningarna/församlingarna

B = Blåbandsföreningarna

C = Nykterhetslogerna

Källa: Persreg.

I tabellen ovan har vi använt oss av uppgifter från 1890–1905, dvs från den tid då samtliga de föreningstyper vi arbetar med var företrädade, samtidigt som omvandlingen från jordbruk till skomakeri som huvudnäring i socknen på allvar tagit fart. Vi har liksom i två av de tidigare tabellerna i detta avsnitt förenklat, förtydligat och därigenom blivit något mera oprecisa, genom att slå samman siffrorna för de olika undersökningsperioderna för att sedan redovisa genomsnittet.

Som framgår av tabellen finns det ett tydligt samband mellan ledaruppdrag och en rörelse bort från jordbruket som främsta näringskälla. Vi har därför anledning dra den slutsatsen, att ledarna i högre grad än övriga förmådde utnyttja de konjunkturer som rådde i Kumla, för att därigenom förbättra sitt försörjningsläge.

Ytterligare en iakttagelse bör göras vid studiet av samma tabell. Vi observerar än en gång det som vi redan iakttagit i kapitel III, nämligen att frikyrkorörelsen förmådde

hävda sig i såväl ren jordbruksmiljö som i en miljö där skomakeri och skohandel hade överhanden.

C. HÖGINKOMSTTAGARE OCH LÅGINKOMSTTAGARE I LEDNINGEN

Vi har ovan i kapitel III vid flera tillfällen haft anledning påpeka den allsidighet och bredd som kännetecknade medlemskapen i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla. Alla åldersgrupper från tjuguaringar och uppåt fanns med i medlemsmatriklarna. Likaså fanns alla inkomstlägen representerade. Dessutom var män och kvinnor jämnt fördelade i föreningarna. Frikyrkorörelsen hade till detta förmågan att breda ut sig i alla former av lokalsamhällen i kumlabygden och nå praktiskt taget alla skikt i befolkningen.¹

Vi har kunnat konstatera att även personer med låga inkomster kunde förekomma som ledare i föreningarna/församlingarna. Här skall nu denna grupp närmare granskas och ställas mot en annan grupp, nämligen de som skilde sig från övriga genom sin höga inkomst.

I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna bedrevs en intensiv verksamhet för att befrämja väckelse, omvändelse och en personligt upplevd gudstro. Kring detta centrum kretsade förkunnelsen, en förkunnelse som gång på gång åstadkom omvälvande väckelser bland breda lager i befolkningen. Konstaterbara förändringar i attityder och vanor skedde och församlingarna växte till och blev allt starkare.²

Med de alldeles specifika förutsättningar som rådde i de kristna föreningarna/församlingarna följde med nödvändighet nya värderingar och synsätt. Flera av dessa värderingar och synsätt fördes vidare ut i samhället och påverkade detta långt utöver kretsen av de "omvända" själva. Synen på nattvarden är ett tydligt exempel på detta, till vilket vi i ett senare kapitel återkommer för en mera grundlig analys.³

Bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna skattades den personligt upplevda gudstron som det högsta av alla värden. Detta borde, enligt vårt hypotetiska antagande, verka befrämjande på att rekryteringen av nya grupper människor som fick möjlighet att rycka fram och ta ledningen i församlingarna, människor som i det vanliga livet i lokalsamhället tvingades inta en mera undanskymd position.

För att kunna pröva denna hypotes på ett effektivt sätt, tvingas vi ånyo tillgripa vår kunskap om inkomst/förmögenhet som verktyg. Trots allt var penningen av avgörande betydelse för det sociala anseendet i ett lokalsamhälle. Vår undersökning har i långa stycken varit ett enda långt exempel på detta. Enligt vår hypotes borde alltså inte penningen ha samma avgörande betydelse i den frivilliga kristna föreningen/för-

¹ Om begreppet lokalsamhälle se s 29.

² Se s 43–48, 69 f.

³ Se s 56 ff samt kap Väckelse och kyrklig sed s 215–244.

samlingen som i samhället i stort, vilket i så fall skulle resultera i att låginkomsttagare i högre grad än i andra sammanhang kunde finnas med i den absoluta ledningen.

I kapitel III har vi tagit torparen J G Djurfeldt som ett tydligt exempel på att även personer med låga inkomster kunde nå en absolut ledarposition. Djurfeldt stod under lång tid i ledningen för Hörsta kristliga församling. Han var en av församlingens båda ordföranden år 1884. 1887 var Djurfeldt föreståndare, liksom under perioden 1891–1905.⁴

För att ytterligare kunna utveckla synpunkter i detta ämne, har vi tagit fram samtliga höginkomsttagare i det frivilliga föreningsväsendet i Kumla och analyserat deras ledarfunktioner i respektive församlingar. Dessutom har vi uppmärksammat alla föreningsmedlemmar, som skattade för egen inkomst på 10 fyrkar eller lägre, samtidigt som de, under den period som hörde samman med inkomstmätningen, hade fått minst 10 förtroendeuppdrag i en och samma förening. Genom detta sistnämnda försäkras vi om att finna just det vi eftersöker, nämligen en kombination av låg lön/förmögenhet och en ledande ställning i en frivillig förening/församling.

Höginkomsttagarna

Endast ett mindre antal bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var höginkomsttagare. De förekom i Byrsta Missionsförening, Hörsta kristliga församling och i Kumla Friförsamling. Alla hade ledaruppdrag i de kristna föreningar/församlingar, där de hörde hemma. Flera av höginkomsttagarna tillhörde de allra mest inflytelserika. Det visar deras uppdrag.

Till yrket var höginkomsttagarna bönder eller också försörjde de sig på skohandel, handel eller skoproduktion. Bönderna återfanns i Byrsta Missionsförening och Hörsta kristliga församling, de övriga företrädesvis i Kumla Friförsamling.⁵

Den mest framträdande i gruppen som inte försörjde sig på jordbruk var C G Ström. Denne hade i tur och ordning varit skomakeriarbetare, skomakarmästare,

⁴ Höskolh prot. Hökrförs prot. Se även s 82.

⁵ Tabell 18.

Höginkomsttagarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla 1865–1905.

År	Bönder	Övriga	Förening/ Församling	År	Bönder	Övriga	Förening/ Församling
1865	2		H	1895		1	K
1870	1		H	1895	1	2	H
1875	1		H	1900		3	K
1879	1		H	1900	1	1	B
1885	1		B	1900	1	2	H
1885	2		H	1905		8	K
1890	1	1	B	1905	3	2	B
1890	3	1	H	1905		1	H
1895	1	1	B				

B = Byrsta Missionsförening

H = Hörsta kristliga församling

K = Kumla Friförsamling

Källa: Persreg.

skohandlare och blev slutligen skofabrikör. Ström var född i Tysslinge år 1865. År 1883 flyttade han som artonåring in i Kumla. Närmast kom han då från Ekeby socken. Varken vid undersökningstillfällena 1885 eller 1890 fanns Ström med i fyrktalslängderna. 1895 åsattes han 47 fyrkar, 1900 115 fyrkar och 1905 368 fyrkar. Ström engagerade sig framför allt i Kumla Friförsamling, men även i Kumla Blåbandsförening. I Kumla Friförsamling blev hans ställning allt starkare. Från 1902 var han församlingens ordförande.

På ungefär motsvarande sätt skulle även en annan av de i Kumla legendariska skofabrikörerna, A G Andersson, beskrivas. Denne var engagerad i Hörsta kristliga församling.⁶

Låginkomsttagarna

Låginkomsttagarna, i den betydelse vi i detta avsnitt använder begreppet, var däremot varken i socknen eller i de olika föreningarna någon liten grupp. De representerade vid pass hälften av alla dem i de kristna föreningarna som skattade för egen inkomst. Trots detta var det anmärkningsvärt få av låginkomsttagarna som nådde upp till de av oss i detta avsnitt stipulerade tio förtroendeuppdragen under en femårsperiod. År 1905 var det blott sju personer som uppfyllde dessa krav. Dessa fördelades enligt följande: Två av dem fanns med i Kumla Friförsamling, varav en, skräddaren F O Risberg hade en framträdande plats i församlingen. En av dem var medlem i Byrsta Missionsförening, tre i Åbytorps Friförsamling, (en församling som överhuvudtaget rekryterade sina medlemmar från byar där alla hade låg inkomst/förmögenhet) samt slutligen en kom från Hörsta kristliga församling. Siffrorna var likartade år 1900. Från 1885 till och med 1895 uppfyllde endast tre personer kraven. Då är emellertid att betänka att de protokollförda uppdragen överhuvudtaget var mycket färre under denna tidsperiod.⁷

Låginkomsttagare i nykterhetsorganisationernas ledning

Förhållandena i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna står i tydlig kontrast till vad som gällde inom nykterhetsorganisationerna. Visserligen dominerades även blåbandsrörelsen till viss del av sina höginkomsttagare. Ändå hade låginkomsttagarna

⁶ Ytterligare kan nämnas:

Drängen, skomakaren och skohandlaren Erik Olsson, Kumla Friförsamling.

Skomakaren, bokhållaren och skohandlaren E A Lundholm, Kumla Friförsamling.

Skomakaren och skohandlaren L A Lundholm, Kumla Friförsamling.

Måleriärbetaren, målaren, bokhållaren Carl Johansson, till att börja med Åbytorps Friförsamling därefter, i samband med flyttning, Kumla Friförsamling.

Handlaren fd baptisten Johan Andersson, Kumla Friförsamling.

Smeden, fabrikören och byggmästaren P J Sandberg, Kumla Friförsamling.

Handlaren J W Johansson, Kumla Friförsamling.

Skomakaren och skohandlaren Lars Johan Karlsson, Byrsta Missionsförening.

Samtliga dessa är hämtade från undersökningsåret 1905. De representerar personer som vid sidan om jordbruksnäringen drog nytta av de gynnsamma konjunkturerna i Kumla och skapade sig en inkomst långt utöver det vanliga. Persreg.

⁷ Persreg.

inom nykterhetsföreningarna en betydligt starkare ställning än i friförsamlingarna. Nykterhetsföreningarna, och då framför allt logerna, leddes mycket ofta av dem som vi här definierar som låginkomsttagare.⁸

Alltför vittgående slutsatser av detta kan dock inte dragas, av det skälet att framför allt nykterhetslogerna inte direkt låter sig jämföras med de kristna församlingarna. I nykterhetslogerna var nämligen medlemskapens längd ofta påfallande korta och rekryteringen till föreningarna skedde huvudsakligen bland den som tillhörde åldersskiktet 15–24 år. Till detta kommer att grundnivån för inkomster var betydligt lägre i nykterhetslogerna än i de kristna församlingarna.⁹

Om vi slutligen återgår till vårt hypotetiska antagande att även låginkomsttagarna borde ha haft möjlighet att hävda sig som ledare i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, så stod sig denna hypotes inte inför verkligheten. Blott undantagsvis rekryterade de kristna församlingarna sitt högsta ledarskikt bland låginkomsttagarna, trots denna grupps stora numerär. Däremot hade de få höginkomsttagarna en stark ställning i de församlingar där de verkade.

D. ANSAMLINGEN AV FÖRTROENDEUPPDRAG PÅ ETT FÅTAL

Från och med 1880 blir det meningsfullt att studera de förtroendeuppdrag som gavs åt medlemmarna i de olika föreningarna. Tidigare har vi så pass få protokoll bevarade att det inte är möjligt att dra några mera generella slutsatser utifrån ett studium av dessa förtroendeuppdrag. I och med 1890-talets ingång och framåt har vi till och med tillgång till ett rikligt material för analys. Bland annat finns protokoll från Kumla Friförsamling bevarade från 1892.¹ I de följande avsnitten i detta kapitel skall vi ur olika aspekter studera de förtroendeuppdrag som enligt protokollen gavs åt medlemmarna. I detta avsnitt iakttar vi ansamlingen av uppdrag på ett fåtal personer.

De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna

I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna är ansamlingen av uppdrag på ett fåtal personer inte lika uttalad som i nykterhetsföreningarna. Dock finns det ett antal personer som vi, genom den stora mängd förtroendeuppdrag de fick i förhållande till övriga, kan utpeka som dominerande personligheter i respektive förening/församling.

Vid studiet av Byrsta Missionsförening och Hörsta kristliga församling måste vi erinra oss att dessa församlingar medlemsmässigt kulminerade runt 1880 och därefter

⁸ Persreg.

⁹ Se huvudsakligen s 129–131.

¹ Klafrif prot 1892–1906. Observeras bör att vi helt saknar protokoll från metodisternas ”Hallsbergsmision” och från Kumla Metodistförsamling. Protokoll saknas även från Kumla Baptistförsamling i Hjortsberga och från Kumla kår av Frälsningsarmén.

långsamt gick tillbaka, samtidigt som medelåldern i församlingarna sakta höjdes.² I dessa församlingar fanns till synes ingen enskild dominant personlighet, men kontinuerligt fyra till fem personer, som hade en starkare ställning än övriga. Ingen av dessa stod dock i någon som helst särklass. Vi återfinner både bönder och representer för det framväxande skomakeriet i ledningen.

Kumla Friförsamlings dominanter var under tiden 1892–1905 en handfull personer, varav några fanns med under hela tidsperioden, medan andra föll bort och ersattes av nya. Några av dem närmade sig sextioårsåldern, medan andra var betydligt yngre. Vid 1900-talets ingång skedde en förnygring i denna ledarkader. Den yngste av de fyra som nu intog den absoluta ledningen under perioden 1901–1905 var 35 år och den äldste 45 år gammal. Samtidigt förnygrades Kumla Friförsamling i stort under denna tid samtidigt som församlingen kraftigt tillväxte.³

Vi låter här Kumla Friförsamling illustrera vad vi avser med en ansamling av uppdrag på några få. Under perioden 1901–1905 gavs enligt protokollen 672 förtroendeuppdrag av olika slag till 85 personer.⁴

Av dessa uppdrag erhöll skomakaren Albert Årsell, f 1860, hela 67. Årsell flyttade 1885 som tjugofemåring in i Kumla från grannsocknen Ekeby. Han bosatte sig i det framväxande stationssamhället och försörjde sig som skomakeriarbetare. Årsell blev snart skomakare, gifte sig, fick barn och skaffade sig egen fastighet. Redan undersökningsåret 1890 fanns han med i fyrktalslängden. Han erhöll detta år 16 fyrkar. 1905 hade denna siffra stigit till hela 51 fyrkar. Årsell blev när han flyttade till Kumla medlem i nykterhetslogen Natanael, där han genast betroddes med många uppdrag. Han lämnade logen 1889. Redan 1888 hade han blivit medlem i Kumla Blåbandsförening, en förening där han var mycket aktiv. Under perioden 1896–1900 hade han hela 32 uppdrag i denna förening och tillhörde därmed det dominerande skiktet i föreningen. Inträde i Kumla Friförsamling skedde 1894.⁵

Näst i ordningen var i föregående avsnitt omnämnde skofabrikören C G Ström, f 1865, med 58 uppdrag. Därefter kom skohandlaren Konrad Andersson, f 1870, med 41 uppdrag. Konrad Andersson flyttade in från Hardemo 1889. I Kumla var han först bosatt i Övre Vesta i den sydöstra delen av socknen. Därefter flyttade han till Sörby ägor i den nordöstra delen av socknen, varifrån flyttlasset gick först till Södra Mos och sedan slutligen till Kumla stationssamhälle. Flyttrörelserna var typiska. Kumla var en socken med kraftig inflyttning, inte minst från grannsocknarna. Så småningom koncentrerades befolkningen alltmera till det centrala Kumla. Denna rörelse mot det centrala Kumla kulminerade emellertid först efter 1905.⁶

² Se s 78, 86.

³ 1895 tillhörde fyra personer gruppen. De var i åldern 59, 57, 47 och 34 år. 1900 var motsvarande siffror 65, 52, 35 och 34 år. 1905 hade situationen förändrats. En förnygring hade skett. De fyra i ledningen var 45, 40, 36 och 35 år gamla. Persreg.

⁴ Persreg.

⁵ Persreg.

⁶ Se s 117 f.

Konrad Andersson var gift och han började sin bana i Kumla som skomakare, var-
 efter han blev skohandlare. Konrad Andersson förekommer i fyrktalslängden 1895,
 då med 16 fyrkar. 1905 hade den siffran stigit till 95 fyrkar. Även Andersson hade en
 egen fastighet i Kumla. Konrad Andersson var, liksom C G Ström, kommunalt enga-
 gerad. Konrad Anderssons medlemskap inskränkte sig till medlemskap i kristna för-
 samlingar under vår undersökningsperiod. Först 1906 gick han in i Kumla Blåbands-
 förening. Under bosättningen i Sörby var han medlem i Hörsta kristliga församling
 men flyttade över sitt medlemskap till Kumla Friförsamling i och med bosättningen i
 det centrala Kumla.⁷

Slutligen skall här nämnas skräddaren F O Risberg, f 1869, med 33 uppdrag. Ris-
 berg flyttade in från Norrköping år 1900 och bosatte sig genast i stationssamhället.
 Risberg erhöll undersökningsåret 1905 blott 5 fyrkar. Risberg var även med i Kumla
 Blåbandsförening, där han tillhörde dem som hade de allra flesta uppdragen. Han var
 i flera år ordförande i denna förening. Risberg lade dessutom ned sina krafter på
 Kumla Friförsamlings ungdom. År 1904 valdes han till denna förenings ordförande.⁸

Kännetecknande för denna ledargrupp var inte i första hand ett högt genomsnitt-
 ligt inkomstläge, vilket visserligen också är ett faktum värt att beakta. Framför allt
 slås man av förmågan att med egen kraft förbättra sin egen sociala och ekonomiska
 ställning, kombinerat med ett engagerat medlemskap i friförsamlingen och även i
 Kumla Blåbandsförening.

Nykterhetsföreningarna

Jämför man ansamlingen av uppdrag i de frivilliga kristna föreningarna/församlingar-
 na med övriga frivilliga föreningar i socknen framträder tydliga skillnader.

I nykterhetsföreningarna flödade det av förtroendeuppdrag av olika slag. Verk-
 samheten kretsade i hög grad kring föreningsmöten, protokoll och formella beslut. I
 nykterhetslogerna var föreningsverksamheten så livlig, att man till och med skiftade
 styrelse varje kvartal, vilket dock långt ifrån alltid innebar att det ständigt var nya
 personer som beklädde styrelseposterna. Ofta förekom omval.

När vi skärskådar alla de uppdrag som gavs inom nykterhetsföreningarna, slås vi
 av en kraftig ansamling av uppdrag på ett fåtal personer. Dessa personer höll ofta sitt
 grepp över föreningarna under lång tid. I några fall har vi kunnat registrera hur sam-
 ma personer hade en dominerande ställning i samma förening upp till minst femton
 år sammanlagt. Då är ändå att märka att vår undersökning upphör år 1905, då flera av
 dessa personer fortfarande stod mitt i sin föreningsaktivitet.⁹

⁷ I Rydberg 1961 s 68–71 redovisas de största inkomsttagarna inom skomakerinäringen i Kumla och kort-
 fattade biografier över flera av dessa inkomsttagares yrkesverksamhet presenteras. Blå tecknas här eller i
 tidigare avsnitt presenterade A G Andersson, C G Ström och Konrad Andersson.

⁸ Persreg.

⁹ Exempel på detta var hemmansägaren och auktionsförrättaren Lars Andersson Kumlabby, f 1842, som
 1891–1895 hade 35 uppdrag inom Kumla Blåbandsförening, 1896–1900 51, 1901–1905 37. Mälaren C W
 Zarelius, f 1838, Kumla st hade 1881–1885 77 uppdrag i nykterhetslogen Natanael, 1886–1890 98, 1891–
 1895 63 och 1901–1905 38 uppdrag. (Det är en lucka i protokollen för logen Natanael mellan 1898–1901).
 Listan kan fullständigas med ytterligare 6 personer som befann sig i motsvarande situation. Persreg.

Kännetecknande för särskilt nykterhetslogerna var, som vi i framför allt kapitel III observerat, den ungdomliga medlemsprofilen.

I dessa föreningar fanns i det dominerande ledarskiktet dels unga ledare, men även flera ledare som befann sig högt uppe i medelåldern. Trots stigande ålder behöll dessa äldre ledare sitt grepp över föreningarna under långa tider.¹⁰

Mycket talar för att de äldre ledarna bildade ett slags ryggrad i de ungdomliga och på grund av korta medlemskap ofta svagt sammanhållna nykterhetsföreningarna. Särskilt i nykterhetslogerna kunde det vara mycket fördelaktigt med stödet av äldre ledare, som var stadiga i sina medlemskap och trofasta i sitt engagemang för logens arbete.

Till detta skall blott en sak tilläggas. Vid studiet av de 90 personer med extremt många förtroendeuppdrag, som har legat till grund för dessa iakttagelser, har vi noterat två kvinnor. I nykterhetslogen Hvarandras Hjelp hade fru Alma Olsson, hustru till skolläraren i Mossby Hjalmar Olsson, under perioden 1896–1900 hela 25 uppdrag. Småskollärarynnan Ester Sahlén hann med hela 32 uppdrag inom Mossby Blåbandsförening under perioden 1891–1895 och hon åtog sig uppdrag i oförminskad omfattning fram till 1899, då hon flyttade från orten.¹¹

5. LEDARSKAP OCH MEDINFLYTANDE

A. ETT BRETT ANSVARSTAGANDE

De elitistiska tendenserna i väckelsens ledarskap är emellertid blott en sida av saken. Att vara medlem i en frivillig kristen förening/församling innebar nämligen framför allt att stå i ett sammanhang, där medlemmarna med gemensamma krafter och insatser arbetade för gemensamma mål. I detta avsnitt skall vi påvisa hur brett ansvarstagandet i föreningarna i själva verket var. I det därpå följande avsnittet bland annat vad detta ansvarstagande innebar.

Protokollen som källa

Källan för vår kunskap är föreningarnas protokoll. Via dessa kan vi följa en förenings/församlings beslut och kan registrera vilka förtroendeuppdrag som gavs och vad uppdragen innebar.

¹⁰ Åldersfördelningen inom ledargruppen i logen Natanael får exemplifiera detta.

År 1885 var ledargruppen respektive 47, 43, 40, 39 och 21 år gamla. År 1890 var motsvarande siffror 52, 46, 45, 44, 27 och 26 år. År 1895 57, 33 år. År 1905 71, 67, 48, 42, 32 år.

Antalet medlemmar i gruppen är beroende av hur många det under en viss undersökningsperiod var, som hade ett antal uppdrag som väsentligen översteg alla andras.

Inom denna loge var det framför allt målaren C W Zarelius, f 1838, som en rad av år, trots sin ålder, hade en dominerande ställning i den annars så ungdomligt präglade logen. Persreg.

¹¹ Persreg.

Huvuddelen av det som skedde i en kristen förening/församling var naturligtvis av informell art och är därför i dag omöjlig att nå för forskningen. Dock ingick som en naturlig del av verksamheten sammankomster, där beslut fattades som också protokollfördes. Dessa beslut följdes sedan noggrant av medlemmarna.

Föreningsprotokollen är därför en ovärderlig källa till kunskap om ansvarsfördelningen i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna.

Vid ett noggrant studium av de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas protokoll, visar det sig, att en beslutsordning som gick via protokollförda föreningsmöten blev allt vanligare. Allt flera protokollförda beslut fattades allteftersom tiden gick. Vid ett studium av Hörsta kristliga församling och Byrsta Missionsförening, ser vi detta särskilt tydligt. Trots att dessa föreningar efter 1885 gick tillbaka medlemsmässigt, ökade antalet protokollförda beslut markant efter 1885.

Andelen som erhöll förtroendeuppdrag

Från och med 1890-talet och framåt fick mellan 30–40 % av medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna förtroendeuppdrag. Då medräknas alla uppdrag inom en femårsperiod varav undersökningsåret utgör slutår.

Antalet uppdrag per person växlade från något enstaka uppdrag till en stor ansamling uppdrag på en och samma person.

Låt oss exemplifiera med Hörsta kristliga församling.

Tabell 19. Antalet medlemmar i Hörsta skolhusförening (från 1878 Hörsta kristliga församling) som fick förtroendeuppdrag 1865–1905.

År	1 Totala antalet medlemmar	2 Antal uppdragstagare under perioden	3 2 i % av 1	4 Totalantal uppdrag under perioden
1865	19	19	100	71
1870	22	17	77	118
1875	15	15	100	68
1879	86	12	13	42
1885	111	18	16	120
1890	84	23	27	154
1895	74	25	33	279
1900	78	30	38	333
1905	74	29	39	369

Med period avses en femårsperiod med undersökningsåret som slutår (undantag 1865 ettårsperiod, 1879 fyraårsperiod och 1885 sexårsperiod).

Antalet medlemmar samt antalet uppdragstagare ligger något under det verkliga antalet. Vissa personer som flyttade in under undersökningsåret har ej medräknats.

Källa: Persreg.

Vid studiet av denna tabell, kan vi tydligt upptäcka att år 1879 var ett gränsår. Detta år sjönk procenttalet uppdragstagare kraftigt. Orsaken till detta var att föreningen detta undersökningsår ändrat karaktär från skolhusförening, med ett begränsat antal manliga ledamöter ansvariga för skolhusföreningens verksamhet, till en frivillig kristen församling. Vid en närmare granskning av vilka det var som ej fick några förtroendeuppdrag överhuvudtaget, visar det sig att det huvudsakligen var kvinnor som tillhörde denna grupp, framför allt gifta kvinnor.¹

Jämför vi dessa siffror med motsvarande i övriga församlingar upptäcker vi samma tendenser. Andelen av dem som fick uppdrag låg dock genomgående något högre i dessa andra föreningar/församlingar. I de kristna ungdomsföreningarna var medlemsaktiviteten ännu intensivare. I Kumla Friförsamlings ungdom fick under perioden 1901–1905 hela 84 procent av medlemmarna förtroendeuppdrag. Detta hade dock sina speciella orsaker. Under en del av denna period hade pastor Edvard Wisth ett i det närmaste totalt grepp om denna förening och han organiserade den efter sina intentioner. I dessa intentioner låg integrering med friförsamlingen, samt en systematisk verksamhet, där samtliga medlemmar skulle utnyttjas för en kraftfull evangelisation.²

Kumla Friförsamling visade under sin kraftiga expansionsperiod från 1895 och framåt en alldeles speciell förmåga att aktivera sina medlemmar, vilket nedanstående tabell tydligt visar.

Tabell 20. Antalet medlemmar i Kumla Friförsamling som fick förtroendeuppdrag 1895–1905.

År	1 Totala antalet medlemmar	2 Antal uppdragstagare under perioden	3 i % av 1	4 Totalantal uppdrag under perioden
1895	54	20	37	275
1900	123	63	51	604
1905	158	70	44	672

Med period avses en femårsperiod med undersökningsåret som slutår.

Antalet medlemmar samt antalet uppdragstagare ligger något under det verkliga antalet. Vissa personer som flyttade in under undersökningsåret har ej medräknats.

Källa: Persreg.

Jämför man översiktligt de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna med nykterhetsorganisationerna, står det klart att andelen uppdragstagare inom nykterhets-

¹ Procenttalet män i Hörsta kristliga församling som inte fick några uppdrag var 1885 35 %, 1890 23 %, 1895 14 %, 1900 16 % och 1905 15 %. Detta tyder på att kvinnans ställning inte väsentligen förändrades under perioden. Tvärtom tycks mansdominansen ha ökat.
Persreg.

² Klafirungd prot.

föreningarna låg ännu något högre än i de kristna föreningarna/församlingarna.

Att slutligen göra en jämförelse med kyrkoförsamlingen är av flera orsaker ogörligt. Å ena sidan tog nämligen kyrkoförsamlingen, under sin kyrkoherde Axel Per Falk, upp föreningarnas arbetsformer. Han gjorde det genom att försöka befrämja framväxten av inomkyrkliga föreningar, något som vi ovan i kapitel III utförligt redovisat. Dessa föreningar fick emellertid aldrig en sådan tillslutning att de blev bestående. Inga protokoll finns heller bevarade.

Å den andra sidan fungerade kyrkoförsamlingen även på hävdvunnet sätt, dvs i de former som dragits upp i den gamla enhetskyrkan och som motsvarade enhetskyrkans bild av verklighet och behov.

Enligt detta senare sätt att se var sockenborna inte subjekt, utan i första hand objekt i förhållande till prästens verksamhet. Sockenbornas kristenliv avsågs ta sig uttryck inom de ansvarsområden varje människa stod i sin vardag. Husbonden skulle genom att ta emot Ordet och Sakramenten bli skickad att på ett rätt och kristligt sätt kunna fungera som husbonde, liksom tjänaren genom samma Ord och Sakrament skulle få styrka att uppfylla sina tjänareplikter på ett kristligt sätt, för att ta några exempel från hustavlans föreställningsvärld.³

Trots att alltså egentliga jämförelser mellan de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och kyrkoförsamlingen är omöjliga att göra, kan ändå den gamla enhetskyrkans synsätt och praxis ses som en bakgrund. Mot denna bakgrund framträder de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, med sin breda aktivitet på frivillig grund, särskilt tydligt som rörelser vilka antagit en ny tids utmaningar. Kyrkoförsamlingens traditionella verksamhet speglade lika tydligt en kristendomstolkning som tillhörde ett samhälle som höll på att försvinna.

B. ÄVEN LEDARNA MED I DET PRAKTISKA ARBETET

Studier av protokoll

Föreningsprotokoll från 1800-talet kan läsas på olika sätt. Vanligen använder man helt enkelt dessa protokoll för att ta reda på vad som skett och söka utröna bakomliggande orsaker till varför det blev som det blev. Vidare går man ofta till protokollen för att få veta vem som var ordförande i en förening eller vilka som tillhörde styrelsen. Därigenom skaffar man sig grepp om vilka som stod i ledningen. Med detta har man sedan vanligtvis nöjt sig.

I denna undersökning har vi även nalkats protokollen i enlighet med beskrivningen ovan. Framför allt har vi koncentrerat oss på att, genom studier av protokollen, söka tränga in i föreningarnas struktur. Vid detta arbete har vi dock inte nöjt oss med att

³ Hur denna föreställningsvärld segt levde kvar i samhället kan man på ett enkelt sätt göra sig en föreställning om vid studiet av 1878 års katekes, särskilt dess hustavla. Katekesen 1878 passim. I övrigt se Martling 1958 s 56–67 och där anf litt.

enbart analysera styrelseledamöterna eller göra mera allmänna konstateranden angående föreningarnas sammansättning.

I stället har vi valt att notera samtliga som fick förtroendeuppdrag samt på dessa personer förtecknat det eller de uppdrag, som gavs honom eller henne. Samtidigt har vi klassificerat uppdragen efter deras art.

Genom detta förfaringssätt ges helt nya möjligheter att tränga in i en förenings sammansättning och få grepp om hur den fungerade.

Uppgifterna i en frivillig kristen förening/församling

I en frivillig kristen förening/församling hängde all verksamhet på frivilliga krafter. Medlemmarna skulle själva svara för såväl administration som offentlig verksamhet. Därför blev det en brokig och rikhaltig samling uppdrag som fördelades bland föreningsmedlemmarna. De uppdrag i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, som hade paralleller inom alla föreningstyper i Kumla, kan sammanfattas på följande sätt.

1. Ledaruppdrag

Dessa ledaruppdrag var följande:

- A Att vara ordförande
- B Att vara styrelseledamot, äldste, söndagsskolföreståndare, krets-föreståndare, diakon, vice föreståndare, ledare för syförening el dyl.
- C Att företräda föreningen i olika sammanhang.

2. Ekonomiska uppdrag

Dessa uppdrag innebar ett speciellt ansvar för ekonomin. Detta ansvar tog framför allt kassören. Till de ekonomiska uppdragen har även förts andra uppgifter av ekonomisk karaktär, som uppdraget att göra upp om hyran, ordna lån och borgen, tillhöra finanskommittén, för att ta några exempel från verkligheten i Kumla. Även uppdraget att vara revisor har förts hit, på grund av att revisionsuppdragen i de frivilliga föreningarna i Kumla rent faktiskt huvudsakligen avsåg att granska räkenskaper-na.

3. Skrivuppdrag

Under en tid då skolunderbyggnaden för de flesta var mycket bristfällig, kunde endast ett fåtal engageras att skriva protokoll, sända meddelanden per brev osv. Därför har det varit motiverat att särskilja skrivuppdragen från övriga uppdrag. Under rubriken skrivuppdrag har endast sådana ärenden förts, där den väsentliga uppgiften legat på själva skrivandet. Uppdrag som huvudsakligen hade annan karaktär, men där skrivande ingick, har förts under annan tillämplig rubrik.

4. Kontrolluppdrag

Uppgiften har här gällt att kontrollera, granska eller övervaka, dvs att vara justerings-

man, kontrollant vid val, sköta inventering el dyl. Från denna grupp har revisionsuppgiften separerats och förts över på de ekonomiska uppgifterna.

5. Övriga ej praktiska uppgifter

Under denna rubrik har förts kommittéuppgifter och uppgifter som lagts på enskild, vilka ej har kunnat hänföras till någon annan av ovanstående avdelningar. Uppgiften får ej heller vara av praktisk art.

6. Praktiska uppgifter

Till sådana uppgifter hörde att ordna arrangemangen för en fest, koka kaffe, göra vissa små inköp osv, dvs svara för praktiska detaljer av skilda slag.

I detta avsnitt arbetar vi med ovanstående indelning. Ytterligare uppsjälkning av uppgifterna, och då med andra förutsättningar, skulle också kunna ske. Dessutom kunde uppgifter av andra slag föras in i undersökningen. Exempel på sådana är: att predika, föreläsa, uppträda, vara söndagsskollärare eller barnledare, liksom att svara för hushärbärge åt predikant.

Ovanstående gruppering är emellertid mest tjänlig för vårt syfte just här, där vi har behov att göra övergripande jämförelser mellan olika förenings typer. Indelningen gör det även möjligt att dra in de kommunala och kyrkokommunala uppgifterna i jämförelsen.

Som vi ovan vid flera tillfällen noterat, kretsade de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas verksamhet inte i lika hög grad som nykterhetsföreningarnas kring ren föreningsverksamhet, med medlemsmöten, protokoll och dylikt. Från 1890-talet och framåt minskade denna skillnad emellertid markant, varför våra jämförelser nedan börjar i och med undersökningsåret 1890.

Låt oss till att börja med visa hur uppgifterna i de kristna föreningarna/församlingarna var fördelade året 1900. Jämförelser görs med uppgifterna inom blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna. Till detta lägger vi de kommunala och kyrkokommunala uppgifterna för att få ytterligare jämförelsematerial. Resultatet återfinns i tabell 21 s 180.

Att jämföra siffrorna i tabell 21 s 180 är synnerligen vanskligt beroende på föreningsgruppernas olika hållning till den specifika föreningsverksamheten samt på grund av att föreningarna hade så pass olika uppgifter. Siffrorna i sig är dock instruktiva då de visar vilket brett spektrum av uppgifter som gavs i de frivilliga föreningarna i Kumla.

Materialen kan emellertid hanteras på ett annat sätt. Hittills har vi i denna framställning ej speciellt undersökt den grupp män som valdes till ordförande respektive förståndare i de olika föreningarna. Här är platsen att göra denna undersökning samt att jämföra fördelningen av uppgifter inom denna ordförandegrupp med vad som gällde genomsnittligt. Genom detta förfaringsätt får vi underlag för att kunna göra ytterligare bedömningar av hur medinflytandet fungerade i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna.

Tabell 21. Fördelningen av de förtroendeuppdrag som gavs i Kumla socken år 1900 i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna samt i kommunala och kyrkokommunala sammanhang.

För- typ	Totala antalet uppdrag	Den relativa fördelningen					
		Ledar- uppdrag	Ekonomiska uppdrag	Skriv- uppdrag	Kontroll uppdrag	Övriga ej praktiska uppdrag	Praktiska uppdrag
A	999	39 %	8 %	2 %	20 %	8 %	21 %
B	2 033	34 %	6 %	8 %	10 %	7 %	32 %
C	3 307	25 %	8 %	4 %	1 %	40 %	20 %
D	951	27 %	21 %	2 %	8 %	36 %	2 %

A = Frivilliga kristna föreningar/Församlingar (Metodisterna, baptisterna samt Frälsningsarmén saknas)

B = Blåbandsföreningarna

C = Nykterhetslogerna

D = De kommunala och kyrkokommunala förtroendeuppdragen

Källa: Persreg.

De män som valdes till ordförande

De män som valdes till ordförande, respektive föreståndare, i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna kan jämföras med i föregående avsnitt analyserade grupp av personer med extremt många uppdrag. Ofta var det också samma personer som förekom i de båda grupperna.

Medelåldern var genomgående hög. Från 1890-talet och framåt låg den på över 50 år.¹

I blåbandsföreningarna och logerna var medelåldern lägre. Den lägsta genomsnittssiffran var där 29 år och den högsta 45.²

Således var det ett äldre skikt bland medlemmarna i de frivilliga föreningarna i Kumla som intog den högsta ledarpositionen.

I nykterhetslogerna valdes ny styrelse varje kvartal, vilket gav möjligheter till många personbyten i ledningen. Detta förde dock inte med sig att det valdes nya personer på logetemplarposten (motsvarar ungefär ordförande) varje kvartal. Tvärtom blev det oftast omval på just denna post kvartal efter kvartal. Genomgående gäller

¹ 1865 44 år, 1870 48 år, 1875 40 år, 1879 42 år, 1885 49 år, 1890 50 år, 1895 59 år, 1900 56 år, 1905 53 år. 1865 och 1870 gäller siffrorna Hörsta skolhusförening, 1875 och framåt inkluderas Byrsta Missionsförening, 1895 läggs Sannaheds friförsamling och Kumla Friförsamling till och från och med 1900 läggs slutligen även Åbytorps Friförsamling till. Persreg.

² Nykterhetslogernas genomsnittssiffror var 1885 43 år, 1890 43 år, 1895 29 år, 1900 33 år och 1905 41 år. Motsvarande siffror för blåbandsrörelsen var 1890 45 år, 1895 39 år, 1900 38 år och 1905 41 år. Persreg.

därför att posten som ordförande respektive föreståndare eller logetemplar gavs åt ett fåtal mycket betrodda personer.³

Intressant är att på just ordförandegruppen pröva en alldeles speciell hypotes.

Det vore rimligt att tänka sig att denna grups avancemang i föreningslivet också på något sätt skulle återspeglas i samhällslivet.

Frågeställningen är ytterst intressant och skulle kräva ett omfattande arbete, som skulle spränga gränserna för denna undersökning, att tillfredsställande reda ut.

Vi har valt att göra vår prövning på ett mera okomplicerat sätt. Vi jämför helt enkelt dessa ledares inkomstsiffror fem år innan de blev ordförande med motsvarande siffror fem år efter det inträffade ordförandeskapet. Tidsperioden mellan den första inkomstangivelsen och den sista blir alltså 10 år (i några fall 9). Konstaterar vi därvid en betydande inkomststegring, som kraftigt överstiger socknens genomsnitt, är detta enligt vår bedömning ett tecken på att personen i fråga förbättrat sin samhällsställning.

På grund av att åldern på de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas ordföranden var så pass hög som den var, borde en eventuell inkomststegring bli lägre bland dem än i de två andra föreningstyperna. De personer som beklädde ordförandeposterna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade ju den större delen av sitt arbetsliv bakom sig. Den sociala karriären var för deras del avslutad. Dessutom är antalet ordföranden i denna grupp så pass liten att en eventuell inkomststegring kunde vara slumpmässig.

Inkomststegringen var också helt oregelbunden bland dem som innehade ordförandeposterna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Den var däremot betydande bland de övriga.⁴

Trots att de i undersökningen ingående personerna är alltför få för att några mera omfattande slutsatser skall kunna dras, har vi ändå funnit en tydlig tendens som stöder vårt antagande att ordförandegruppens avancemang i föreningslivet också återspeglades i samhällslivet. Vi antar därför generellt att ordförandeuppdragen fördelades bland människor, som inte bara i föreningslivet, utan även i yrkes- och samhällslivet skaffade sig en allt starkare ställning.

Återstår nu att ta fram hur förtroendeuppdragsprofilen tedde sig i gruppen som innehade ordförandeposterna, i jämförelse med den genomsnittliga fördelningen av

³ För de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna har följande antal registrerats –1861 1 person, 1866–70 2, 1871–75 3, 1876–79 1, 1880–85 4, 1886–90 5, 1891–95 6, 1896–00 12, 1901–05 13. Inräknade är ordförandeposterna i 5 frivilliga kristna föreningar/församlingar.

För blåbandsrörelsen –1890 8, 1891–95 20, 1896–00 22, 1901–05 19. Inräknade är ordförandeposterna i 5 blåbandsföreningar. För nykterhetslogerna 1881–85 4, 1886–90 4, 1891–95 5, 1896–00 13, 1901–05 13. Inräknade är logetemplarposterna i 4 nykterhetsloger. Persreg.

⁴ Inkomststegringen för de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas ordförande. Den genomsnittliga inkomständringen inom socknen i stort inom parentes. 1885 + 25 % (–4 %), 1890 + 39 % (+ 8 %), 1895 –31 % (+ 27 %), 1900 + 18 % (+ 27 %).

För logerna var motsvarande siffror 1885 + 120 % (–4 %), 1890 + 6 % (+ 8 %), 1895 + 88 % (+ 27 %), 1900 + 50 % (+ 27 %).

Slutligen för blåbandsrörelsen 1890 + 44 % (+ 8 %), 1895 + 44 % (+ 27 %), 1900 + 73 % (+ 27 %). Inkäldförd. Persreg.

uppdrag. Skiljer sig profilen för förtroendeuppdragen i ordförandegruppen väsentligen från den genomsnittliga, och i så fall hur?

Förtroendeuppdragens fördelning

Den faktiska fördelningen av uppdrag tydliggöres enklast med en tabell.

Tabell 22. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1890–1905. Den procentuella fördelningen av samtliga uppdrag samt den procentuella fördelningen av de uppdrag som gavs åt dem som beträdde ordförandeposterna.

		Totala anta- let uppdrag	Den relativa fördelningen			Kon- troll- uppdrag	Övriga ej prakt uppdrag	Prakt uppdrag
			Ledar uppdrag	Ek uppdrag	Skriv- upp- drag			
A								
1890	S	293	58 %	14 %	3 %	15 %	2 %	2 %
	O	59	69 %	5 %	10 %	10 %	5 %	0 %
1895	S	690	41 %	10 %	3 %	21 %	9 %	13 %
	O	163	51 %	2 %	2 %	19 %	7 %	16 %
1900	S	999	39 %	8 %	2 %	20 %	8 %	21 %
	O	289	48 %	7 %	3 %	21 %	8 %	11 %
1905	S	1 209	31 %	7 %	4 %	16 %	14 %	24 %
	O	481	36 %	3 %	7 %	18 %	16 %	17 %
B								
1890	S	516	35 %	7 %	8 %	27 %	9 %	12 %
	O	178	48 %	5 %	6 %	23 %	10 %	6 %
1895	S	1 736	31 %	6 %	10 %	21 %	6 %	22 %
	O	605	39 %	4 %	14 %	16 %	9 %	15 %
1900	S	2 033	34 %	6 %	8 %	10 %	7 %	32 %
	O	783	39 %	5 %	11 %	13 %	9 %	21 %
1905	S	2 208	27 %	5 %	5 %	7 %	11 %	41 %
	O	731	34 %	4 %	7 %	15 %	14 %	22 %
C								
1890	S	607	28 %	12 %	5 %	0 %	37 %	16 %
	O	268	30 %	17 %	2 %	0 %	31 %	17 %
1895	S	538	27 %	11 %	5 %	0 %	33 %	21 %
	O	126	33 %	11 %	0 %	0 %	31 %	22 %
1900	S	3 307	25 %	8 %	4 %	1 %	40 %	20 %
	O	1 161	24 %	8 %	4 %	2 %	40 %	20 %
1905	S	3 804	24 %	9 %	4 %	0 %	32 %	27 %
	O	1 409	25 %	10 %	3 %	0 %	36 %	22 %

S = Samtliga

O = Personer som under perioden varit ordförande el motsvarande

A = Frivilliga kristna föreningar/församlingar. Metodisterna, baptisterna samt Frälsningsarmén saknas

B = Blåbandsföreningarna

C = Nykterhetslogerna

Procenttalen bygger vad beträffar S på de förtroendeuppdrag som gavs respektive år, vad beträffar O på de förtroendeuppdrag som gavs under en femårsperiod, varav undersökningsåret är det sista. Detta för att underlaget för O inte skulle bli för smalt.

Källa: Persreg.

Siffrorna i denna tabell är anmärkningsvärda, särskilt de som gäller nykterhetslogerna. Vi har ovan påvisat att ordförandegruppen i de frivilliga föreningarna, och i dessa inkluderas ledargruppen inom nykterhetslogerna, var mycket speciell. Det var en utvald skara män som exempelvis fick de lokala logernas förtroende att bekläda logetemplarposterna. Dessa män som valts till logetemplar deltog livligt, som vi kan förstå av tabellen ovan, i alla former av verksamhet. De åtog sig uppdrag inom alla områden. Även enkla praktiska sysslor ålades dem. Det finns faktiskt inga signifikanta skillnader mellan fördelningen av uppdrag bland dessa ledare och den genomsnittliga fördelningen av uppdrag bland medlemmarna i övrigt.

Tendensen är likartad när det gäller de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, även om vi här kan se tydliga tendenser till att just de personer som bekläddes med ordförandeposterna hade en annan uppdragsprofil, med mera ledaruppdrag och mindre praktiska uppgifter än övriga. Men även här är det påfallande hur även de som stod i spetsen åtog sig uppdrag av de mest skiftande slag.

Detta är återigen ett tydligt tecken på att det frivilliga föreningsväsendet i associationens form innebar ett genombrott för ett ledarskap med nya förtecken. Flera lokala undersökningar av motsvarande slag som denna, där man inte väjer för att gå ned ända på personplanet för att utröna tendenser och linjer, vore av stort intresse.

Om det därvid visar sig att förhållandena i Kumla var typiska, vore det värt att på allvar ställa frågan om inte ett ledarbeteende av det slag som vi ovan redovisat måste ha haft stor stilbildande betydelse. Det bör ha berett väg för det demokratiska genombrottet samt påverkat vår syn på ledarroll överhuvudtaget.

C. KVINNANS STÄLLNING

När det gamla ståndssamhället fortlöpande luckrades upp och bröts ned, innebar detta också förändrade villkor för kvinnan. Ramarna för hennes möjligheter till insatser kom så småningom att vidgas. Den ogifta kvinnan erövrade, om än i långsam takt, nya områden för sin yrkesverksamhet. På längre sikt resulterade utvecklingen även i förändringar för den gifta kvinnan. Hemmet kom inte att bli den enda plats där hon gavs ett självständigt ansvarsområde. I det framväxande föreningsväsendet tog framför allt ogifta kvinnor men även gifta kvinnor del.

Vad som tvingade fram ändrade villkor för kvinnorna var i främsta rummet den explosionsartade befolkningsutvecklingen i Sverige och det hastigt växande kvinno-

överskottet. Andelen ogifta kvinnor ökade exempelvis kraftigt från 1830-talet och framåt. Detta och annat ledde till att kvinnan kom i ett speciellt utsatt läge med massarbetslöshet och misär som följd. Förändrade villkor blev en nödvändighet.¹

Kvinnans ställning i det gamla ståndssamhället var förankrad i en föreställningsvärld som starkt påverkats av den gamla lutherska enhetskyrkan. I katekesen sammanfattades på ett enkelt och folkligt sätt denna föreställningsvärld. Via kyrkotukt, katekesförhör och predikningar kunde sedan efterlevnaden påverkas och kontrolleras.

I katekesens hustavla blev kvinnan inplacerad i sitt sammanhang av över- och underordning samt fick sitt speciella ansvarsområde preciserat. Den gifta kvinnan stod i ett underordnat förhållande till sin man. Hennes plats och ansvarsområde var hemmet, där hon skulle ha ansvaret för och omvårdnaden om barn och husfolk.²

Att utvecklingen mot större jämställdhet med mannen dock under den andra hälften av 1800-talet gick långsamt, visar även ett studium av förhållandena för kvinnan i Kumla. Under den tid som vår undersökning omspänner var fortfarande de yrken som de ogifta kvinnorna i kumlabygden innehade de traditionella. De var pigor eller, med en annan terminologi, tjänarinnor, och arbetade inom jordbruket eller med hemarbete.³

De första småskollärarinnorna dök upp under 1860-talet och blev ett ordinarie inslag i socknens liv i samband med skolväsendets definitiva utbyggnad under 1870-talet.⁴

Detta att ogifta kvinnor blev småskollärarinnor mötte inget synbart motstånd i kumlabygden. Reformen gick smärtfritt att genomföra i hela landet, då den inte bröt med gammal tradition. Det gamla bruket med så kallade "skolmostrar" gjorde övergången lättare. Visserligen röstade prästeståndet emot, när förslaget om att kvinnor skulle kunna anställas i såväl folkskolor som småskolor behandlades år 1857, men övriga stånd röstade för och därmed var saken avgjord.⁵

Den gifta kvinnan skaffar sig en plats utanför hemmet

I det gamla ståndssamhället förutsattes som självklart att de gifta kvinnornas plats och ansvarsområde var hemmet. När därför, i och med väckelsen i kumlabygden, inte bara de ogifta utan även de gifta kvinnorna drogs in i den nya rörelsen, innebar

¹ Qvist 1968 I passim. Qvist 1968 II passim. Jansson 1985 s 58 ff.

² Eva Åsbrink har påvisat hur svenska kyrkans företrädare fortfarande under tiden 1809–1866 energiskt värnade om "den lutherska hustavlesynen" på kvinnan. Detta skedde trots att samhällsutveckling och ekonomiska förutsättningar tvingade fram förändringar i synen på kvinnans plats och uppgift i samhället. Åsbrink 1962 s 367–376 et passim. Se även Gustafsson 1956 s 24–25. Rodhe 1958 s 103–108.

³ Döttrar till bönder med stora gårdar stannade ofta kvar i hemmet ända till eventuellt giftermål. De benämndes då döttrar i föreningarnas matriklar. Andra av dem lämnade sina hem efter skolgången och tog tjänst som pigor liksom alla andra flickor i motsvarande ålder. Persreg.

⁴ Rundqvist 1984 II s 332 f. 336. Se även s 64 not 32.

⁵ Aquilonius 1942 s 399–402.

detta början på något definitivt nytt. Här fick nu den gifta kvinnan en ny plattform för sin verksamhet, en plattform utanför hemmets hägn. Att kampen för brödfödan redan tidigare gjort att även gifta kvinnor många gånger fick söka sig utanför hemmets väggar för familjens försörjning, ändrar inte denna bedömning.

Andelen kvinnor i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla var omkring 50 %. I såväl blåbandsrörelsen som inom nykterhetslogerna befann sig kvinnorna däremot i klar minoritet.⁶

Väckelserörelserna drog till sig de gifta kvinnorna i en omfattning, som inte hade någon motsvarighet inom nykterhetsrörelsen. En klar majoritet av de kvinnor som vi registrerat som medlemmar i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var gifta. Inom nykterhetsrörelsen var det precis tvärtom. En likaledes klar majoritet bland kvinnorna där var ogifta.⁷

Att förhållandena i detta avseende var så olikartade hade flera orsaker. En viktig sådan var att nykterhetsrörelsen rekryterade huvuddelen av sina medlemmar bland yngre, ogifta personer, medan frikyrkorörelsen hade en betydligt bredare rekrytering.⁸

Vid ett studium av de kvinnor som fick förtroendeuppdrag, visar det sig att de ogifta kvinnorna i de frivilliga kristna föreningarna inte fick några förtroendeuppdrag förrän efter 1885. De gifta kvinnorna fick vänta på sina uppdrag ända fram till 1890-talet. Till att börja med gavs mycket få uppdrag till de gifta kvinnorna som var engagerade i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Därefter fick de flera uppdrag, men ej lika många som de ogifta kvinnorna. Precis tvärtom förhöll det sig i nykterhetslogerna. De gifta kvinnorna där erhöll i förhållande till sitt antal fler uppdrag än sina ogifta medsystrar.

⁶ Se s 128.

⁷ Tabell 23. Andelen gifta kvinnor i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1875–1905 i förhållande till samtliga kvinnor i respektive föreningar.

	Totalantal kvinnor			Relativa andelen gifta kvinnor		
	A	B	C	A	B	C
1875	7			100%		
1879	73			57%		
1885	135		19	45%		26%
1890	105	111	37	57%	12%	16%
1895	112	170	77	58%	15%	17%
1900	158	183	87	56%	20%	24%
1905	154	177	39	56%	23%	28%

A=Frivilliga kristna föreningar/församlingar utom metodister, baptister och soldater inom Frälsningsarmén

B=Blåbandsföreningar

C=Nykterhetsloger

Ett mindre antal kvinnor som befann sig under flyttning de aktuella undersökningsåren har ej medtagits.

Källa: Persreg.

⁸ Se s 129 ff.

Tabell 24. Ogifta kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla 1885–1905

År	1. Antal ogifta kvinnor			2. Ogifta kvinnor med förtroendeuppdrag. Absoluta tal			3. Ogifta kvinnor med förtroendeuppdrag. Relativa tal		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1885	74	—	14	0	—	9	0	—	64 %
1890	45	98	31	0	22	7	0	22 %	23 %
1895	47	144	64	9	45	11	19 %	31 %	17 %
1900	69	146	66	23	74	30	33 %	51 %	45 %
1905	67	136	28	30	80	25	45 %	59 %	89 %

Giftna kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla 1885–1905

År	1. Antal giftna kvinnor			2. Giftna kvinnor med förtroendeuppdrag. Absoluta tal			3. Giftna kvinnor med förtroendeuppdrag. Relativa tal		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1885	61	—	5	0	—	3	0	—	60 %
1890	60	13	6	0	1	6	0	8 %	100 %
1895	65	26	13	0	3	5	0	12 %	38 %
1900	89	37	21	4	5	14	4 %	14 %	67 %
1905	87	41	11	8	9	9	9 %	22 %	82 %

A = Frivilliga kristna föreningar/församlingar utom metodister, baptister och soldater inom Frälsningsarmén

B = Blåbandsföreningar

C = Nykterhetsloger

Förtroendeuppdragen avser en femårsperiod varav undersökningsåret är det sista (för 1885 gäller en sexårsperiod).

Ett mindre antal kvinnor som befann sig under flyttning de aktuella undersökningsåren har ej medtagits.

Källa: Persreg.

Kvinnornas förtroendeuppdrag

Det var män som fick de i särklass flesta uppdragen i de frivilliga föreningarna i Kumla. Särskilt i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna tog det som vi sett lång tid, innan kvinnorna överhuvudtaget fanns med bland uppdragstagarna.⁹

När sedan kvinnorna i de kristna föreningarna/församlingarna i allt högre grad fick uppdrag, blev dessa oftast av mycket bestämd art. Kvinnorna blev ledare för syföreningar och dylikt, samt anlätades som söndagsskollärare. I övrigt lades mest praktiska uppdrag på dem. Även i nykterhetsföreningarna var kvinnorna i klar minoritet bland uppdragstagarna. Dock var det betydligt fler kvinnor som fick uppdrag inom nykter-

⁹ Se s 182, 187.

hetsföreningarna än i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Vad själva uppdragen beträffar var skillnaden tydlig mellan de olika organisationstyperna.¹⁰

Tabell 25. Den procentuella fördelningen av förtroendeuppdragen bland kvinnorna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1885–1905.

År o före- nings- typ	Tot ant uppdrag	Den relativa fördelningen					
		Ledar- uppdrag	Ekonomiska uppdrag	Skriv- uppdrag	Kontroll- uppdrag	Övriga ej praktiska uppdrag	Praktiska uppdrag
1895 A	13	38 %	0 %	0 %	0 %	23 %	38 %
1900	33	36 %	0 %	0 %	0 %	3 %	60 %
1905	95	18 %	0 %	3 %	0 %	17 %	60 %
1890 B	48	35 %	9 %	3 %	0 %	3 %	48 %
1895	183	28 %	4 %	3 %	12 %	4 %	44 %
1900	266	22 %	2 %	4 %	2 %	1 %	66 %
1905	339	8 %	0 %	2 %	0 %	7 %	80 %
1885 C	55	25 %	0 %	18 %	0 %	43 %	12 %
1890	55	27 %	0 %	0 %	0 %	56 %	16 %
1895	63	7 %	0 %	0 %	0 %	57 %	34 %
1900	463	30 %	1 %	3 %	0 %	38 %	25 %
1905	427	31 %	0 %	1 %	0 %	26 %	39 %

A = Frivilliga kristna föreningar/församlingar. Metodisterna, baptisterna samt soldaterna inom Frälsningsarmén saknas

B = Blåbandsföreningarna

C = Nykterhetslogerna

Om uppdragens art se s 178 f.

Källa: Persreg.

Vid en närmare granskning av förtroendeuppdragens fördelning bör jämförelserna i första hand göras med tabell 21 s 180, där den allmänna fördelningen av förtroendeuppdragen år 1900 redovisas. Vid en sådan jämförelse visar det sig tydligt att kvinnorna har en alldeles speciell uppdragsprofil. Kvinnorna fick mera praktiska uppgifter, samtidigt som de inte tilläts befatta sig med ekonomiska ärenden eller kontrolluppdrag. En närmare undersökning av ledaruppdragen, något som inte framgår av tabellerna, visar att kvinnornas ledaruppdrag var av speciellt slag. Inte ens i nykterhetslogerna var det exempelvis tänkbart att en kvinna utsågs till logetemplar, för att ta ett tydligt exempel.

¹⁰ I Kumla Friförsamling hade flera kvinnor en stark ställning. De blev valda till föreståndare för syföreningen, förståndare för söndagsskolan och märkligt nog kan vi även exemplifiera att en kvinna valdes till krets-föreståndare, när systemet med kretsar infördes 1898. Persreg. Se även Svärd 1982 II s 38 f.

Annars var nykterhetslogernas kvinnor till synes mera jämställda med männen än de andra organisationernas kvinnor. Huvudintrycket när det gäller dessa kvinnor är att de fick del av förtroendeuppdragen i stort sett på samma villkor som männen.

Den period vi har överblick över är, särskilt vad nykterhetsorganisationerna beträffar, så pass kort, att några utvecklingstendenser inte kan spåras med någon större grad av säkerhet. Inom nykterhetslogerna förefaller det emellertid vara så att kvinnorna redan från början hade en relativt stark ställning, medan kvinnorna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och även i blåbandsföreningarna hade en svagare ställning. Allteftersom tiden gick förbättrade emellertid även dessa sistnämnda påtagligt sina positioner.¹¹

Enhetskyrkans mönster levde kvar

Förklaringarna till att de olika organisationernas kvinnor hade så olika villkor kan vara flera. En bör vara att uppdragen mera noggrant registrerades i nykterhetslogerna än i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna så att skillnaden i realiteten inte var så stor som protokollen utvisar. Vi kan exempelvis belägga att det redan före de frivilliga kristna församlingarnas tid i Kumla fanns kristna arbetsföreningar och syföreningar i kumlabygden. Åtminstone de sistnämnda tyder på kvinnlig aktivitet och kvinnligt initiativ.¹² Vidare bör den skilda rekryteringsbasen ha betytt en del, liksom att nykterhetsorganisationerna, till skillnad från de kristna församlingarna, mest bestod av ungdomar.

Men detta förklarar inte allt och absolut inte den mycket tydliga skillnaden i villkoren när man jämför de gifta kvinnorna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna med nykterhetslogernas gifta kvinnor.

En avgörande orsak måste ha varit att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna inom vissa områden fungerade som traditionsbärare. Ett exempel på detta är just kvinnosynen. Inom väckelsen konserverades föreställningar om kvinnans ställning och plats från tiden före det gamla ståndssamhällets sönderfall.

Vi har tidigare uppmärksammat detta traditionsbevarande drag när vi sysslade med de kommunala förtroendemännen och deras plats i Kumlas frivilliga föreningar. Dessa förtroendemän, med sin övervikt av bönder med stora gårdar, representerade det gamla samhället. När flera av dessa bönder engagerade sig i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och skaffade sig en stark ställning där, var detta ett av

¹¹ 2 % av samtliga uppdrag i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna gavs vid undersökningsåret 1895 (dvs perioden 1891–1895) till kvinnor, 1900 3 % och 1905 8 %.

I blåbandsföreningarna var motsvarande siffror 6 % 1890, 11 % 1895, 13 % 1900 och 15 % 1905. I nykterhetslogerna 12 % 1885, 9 % 1890, 12 % 1895, 14 % 1900 och 11 % 1905.

När vi ser dessa siffror måste vi hela tiden räkna in att kvinnorna i blåbandsrörelsen och nykterhetslogerna befann sig i klar minoritet. I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna omfattade de däremot något mer än hälften av totalantalet medlemmar. Persreg.

¹² Rundqvist 1985 s 90 ff, 348. Rundqvist 1984 I s 36.

tecknen på att dessa församlingar även bar vidare traditioner från ett gammalt samhälle.

I kapitel III har vi vidare observerat hur den frambrytande väckelsen var noga med att betona, att man anslöt sig till kyrkans bekännelse och att man såg som sin uppgift att reformera kyrkan utifrån denna bekännelse.

Folkets bekännelseskraft var framför alla andra Luthers lilla katekes med dess hustavla. Vi kan vid ett studium av kvinnans ställning i de frivilliga föreningarna/församlingarna tydligt se hur hustavlans föreställningsvärld påverkade kvinnosynen, inte minst synen på den gifta kvinnan. Samma hustavla måste också ha haft sin inverkan, när kvinnorna så påtagligt förpassades till uppdrag av speciella slag, inte minst till uppgifter av praktisk natur.

Vi har i kapitel III även observerat hur de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla blev alltmera frikyrkliga och alltmera kritiska mot kyrkans bekännelseskrafter. Istället betonades bibeln som enda källa och norm för en kristens livsföring och en församlings liv.¹³

Den bibeltolkning som var självklar i väckelsekretsarna var en bokstavlig tolkning. Waldenströms "Var står det skrivet" var inte blott ett slagord i hans egen kamp i försöningsfrågan, utan kan sättas som en signatur för den frikyrkliga bibelsynen i sin helhet. Det var en självklarhet för de bibelläsande lekmännen och lekmannapredikanterna att man skulle läsa som det stod och rätta sig därefter. Bibeln var helt och fullt Guds ord.¹⁴

Genom denna biblicism kunde bland annat hustavlans bud föras vidare till nya generationer av frikyrkliga. Ty hustavlans är inget annat än en sammanställning av bibelord ur framför allt de nytestamentliga breven.

Med detta resonemang har vi öppnat ett problemkomplex som berör frikyrklighetens ställning till den kyrkliga seden. Även här blir de frikyrkligas ställning ambivalent. Å ena sidan innebar ju frikyrkligheten som sådan ett uppbrott från den kyrkliga seden. Å den andra levde den kyrkliga seden kvar i dessa rörelser, om än i andra former. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna kan ses både som nydanare och som bevarare av gammal tradition. Till detta återkommer vi emellertid senare i denna avhandling.

Kvinnans ställning skall ses på samma sätt. Å ena sidan blev den frikyrkliga rörelsen i Kumla banbrytande. Den gifta kvinnan fick mycket tidigt inom denna rörelse en ny plattform för sin verksamhet. Men detta faktum måste balanseras av ett annat faktum: en av katekesfromhet och biblicism påverkad föreställningsvärld gjorde att den kvinnliga emancipationen gick långsammare i de frivilliga kristna föreningarna/

¹³ Se s 69 f.

¹⁴ Denna biblicism på basplanet förutsätts allmänt av forskarna men har ännu inte gjorts till ämne för någon historisk eller systematisk studie. Se exvis Walan 1964 s 104–109 och Lundqvist K A 1977 s 202–205. Observera vidare reaktionerna när den historiskt kritiska bibelsynen började bryta igenom i Sverige. Om detta se Lundqvist K A 1977 s 190–248. Hidal 1979 passim.

församlingarna än vad som var fallet i till exempel nykterhetslogerna i Kumla, där varken katekes eller bibel hade samma starka ställning.¹⁵

Dessa iakttagelser från Kumla borde vara värda att få prövas på ett större material.

6. SAMMANFATTANDE ASPEKTER

I kapitel III har vi noterat den breda anslutning väckelsen i Kumla fick ur alla inkomst- och förmögenhetsskikt i Kumla samt hur väckelsen förmådde tränga in i såväl agrar miljö som i en snabbt växande tätort. Vi har sett väckelsen mot bakgrund av ett ståndssamhälle statt i upplösning och människors allmänna behov av en ny religiös livstolkning i en ny samhällssituation.

I detta kapitel har vi ytterligare preciserat väckelsens plats i lokalsamhället genom att syna utvecklingen utifrån en annan infallsvinkel. Genom att analysera väckelsens ledare har vi sökt skaffa oss en klarare bild av vad slags rörelse väckelsen egentligen var.

Vi har funnit att väckelsen i Kumla måste förstås utifrån den allmänna samhällsomvandlingen. Väckelsen anknöt för det första till tidens sätt att organisera sig. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla kan ses som tidstypiska associationer, där enskilda människor på frivillig grund slöt sig samman utifrån gemensamma intressen och för att nå gemensamma mål.

Väckelsen bröt för det andra igenom i en tid, då kapitalet fick en allt mera avgörande betydelse i samhället, allteftersom produktionen inte längre primärt syftade till självförsörjning, utan blev allt mera marknadsinriktad. Skomakeriets utveckling i Kumla är ett instruktivt exempel på denna utveckling. Ett av de uppenbara tecknen på kapitalets helt avgörande betydelse just under denna tidsepok är att den kommunala rösträtten var helt avhängig av inkomst och förmögenhet.

Inkomst och förmögenhet var också inom de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna en mycket viktig faktor. Det visar en granskning av församlingens ledare. Dessa rekryterades genomgående bland dem med högre inkomst/förmögenhet än medlemmarna i gemen. Även i nykterhetsorganisationerna, som vi analyserat för att skaffa oss jämförelsematerial, har vi funnit att motsvarande förhållande rådde. Dessutom har vi uppmärksammat hur en rad personer i Kumla förmådde utnyttja de goda konjunkturen som rådde och från ett ringa utgångsläge skaffade sig privatförmögenheter genom framför allt skohandel och skoproduktion. Inte bara i samhällslivet utan också inom de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna kom dessa personer att tillhöra toppskiktet.

¹⁵ Utifrån belägg i böcker och tidningsmaterial har Klefbäck 1928 s 221 ff kommit fram till att frikyrkorörelsen intog en "konservativt ortodox" ståndpunkt i kvinnofrågan. Huvudorsaken till detta var enligt Klefbäck den inom frikyrkorörelsen förhärskande biblicismen.

Till och med inom nykterhetslogerna kan vi, för att ytterligare förtydliga, se ett samband mellan inkomst/förmögenhet och en stark ställning inom de lokala logerna. Nykterhetslogerna skilde sig annars från de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna genom att deras rekryteringsbas var betydligt smalare. Man hade stora svårigheter att rekrytera medlemmar från de högavlönade och besuttna skikten i lokalsamhället. Även de medlemmar som hade de högsta inkomsterna i nykterhetslogerna, låg relativt lågt om man jämför med det allmänna löneläget där man var bosatt.

Trots nykterhetslogernas jämförelsevis låga position ekonomiskt och socialt, tycks även där inkomsten ha haft viss betydelse vid rekryteringen av ledare.

På grund av att sambandet inkomst/förmögenhet – förtroendeuppdrag är så klart belagt och så tydligt, slår vi därför fast att den enskilde medlemmens ekonomi hade betydelse för dennes ställning i det frivilliga föreningsväsendet i Kumla. Inte enbart duglighet eller dylikt var alltså kvalificerande utan även i hög grad inkomst och kapital.

Ur en viss synpunkt måste det därför, i anslutning till Torkel Janssons terminologi i avhandlingen "Samhällsförändring och sammanslutningsformer", vara rätt att kalla de frivilliga föreningarna i Kumla för kapitalistiska organisationer.¹

De frivilliga föreningarna var kapitalistiska organisationer i den meningen att de var avpassade till och utgjorde delar av ett samhälle, där makt och inflytande, förutom av personlig duglighet, allt mindre kom att bero av stånd och hävdvunnen ställning än av den enskildes kapital och förmögenhet.

Hur litet den ärvda samhällsställningen betydde inom dessa föreningar har vi en passant observerat, när vi granskat de kristna ungdomsföreningarna samt de yngre medlemmarna i de frivilliga föreningarna i Kumla. Här kan man inte upptäcka något som helst samband mellan föräldrarnas inkomst/förmögenhet och ungdomarnas placering i föreningarnas hierarki.²

De frivilliga kristna föreningarna hade också anknytning bakåt i tiden till äldre tiders förhållanden, vilket vi mera ingående kommer att sysselsätta oss med i kapitlet Väckelse och kyrklig sed. Redan här skall emellertid påpekas att väckelsen förmådde rekrytera en stor del av sina medlemmar bland socknens bönder, och då även bland de bönder som var kommunala och kyrkokommunala förtroendemän. Dessa bönder, inte minst de som var kommunala/kyrkokommunala förtroendemän, hade en ledande ställning i flera av de kristna föreningarna/församlingarna.

Bland bönderna var det gamla samhällsmönstret mera seglivat än i samhället i övrigt. Husbondemakt och husbondeansvar var där fortfarande fungerande realiteter. Även i den kommunala förvaltningen, ja till och med i de nya kommunallagarna av år 1862, har vi sett spår av hur ett gammalt feodalt färgat tänkande levde kvar. Kumla-bönderna hade i de kommunala och kyrkokommunala ärendena ett kvardröjande inflytande utifrån grundtanken att med jordägande följde både makt och ansvar.

¹ Jansson 1982 s 258.

² Till andra resultat har Torkel Jansson kommit. Se Jansson 1982 s 222–227.

Det utgående artonhundratalet kännetecknades av en kraftig samhällsomvandling. Redan nu bereddes marken för det demokratiska genombrottet. I denna undersökning har vi erfarit att det ledarskap som utövades i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna var elitistiskt i flera avseenden. Detta betyder dock inte att det enbart var en elit som ombesörjde allt av vikt. Vi har tvärtom märkt ett mycket brett ansvars-tagande från medlemmarnas sida även vid handläggningen av viktiga frågor, något som de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade gemensamt med de olika nykterhetsföreningarna i Kumla. Vidare har vi uppmärksammat att bland alla de mängder av uppdrag av skilda slag som fördelades, även de inflytelserika fick syssla med enkla praktiska ting. Man anar vid den upptäckten att människorna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna liksom nykterhetsrörelsens folk upplevde sig stå sida vid sida med ett gemensamt ansvar för att nå ett gemensamt mål.

Vi tror oss i detta breda engagemang ha upptäckt något som bidrog till och påskyndade det demokratiska genombrottet. Endast mera forskning, där man inte skyr mödan att utifrån individnivå verkligen söka tränga in i hur det frivilliga föreningsväsendet fungerade, kan ytterligare belysa den frågan.

Det är när de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna synas utifrån det perspektiv som vi anlagt i detta kapitel, som släktskapen med blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna tydligare än annars kommer i dagen. Både de elitistiska tendenserna som vi upptäckt och det breda inflytandet som trots allt fanns, hade de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna gemensamt med nykterhetsorganisationerna i Kumla. Trots att Folkrörelseprojektet i övrigt betonar likheterna mellan de olika folkrörelserna har man ej i tillräckligt hög grad accentuerat de likheter som vi ovan observerat. Detta beror på att man inom Folkrörelseprojektet inte bearbetat sitt källmaterial på ett sådant sätt att det tillät en grundligare undersökning av arbetssätt och beslutsprocesser i de olika föreningarna. För att kunna undersöka detta krävs en forskning som systematiskt går ned på individnivå.

Vid studiet av kvinnans ställning i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla iakttogs ett intressant fenomen. Å ena sidan innebar den gifta kvinnans avslutning till de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna ett genombrott. Kvinnan fick i och med sitt engagemang inom väckelsen en plattform utanför hemmet för sin verksamhet. Å den andra sidan observerade vi hur den gifta kvinnan i dessa församlingar fick en betydligt mera undanskymd plats än vad hennes medsystrar i framför allt nykterhetslogerna erhöll. Vi kunde förbinda detta med att religiösa faktorer här spelade en avgörande roll.

Att utifrån detta kapitel göra en forskningsanknytning är inte helt lätt. Det sätt vi valt att angripa problematiken har nämligen ingen direkt motsvarighet i annan forskning. I Ingrid Åbergs avhandling "Förening och politik" har ett annat ämnesområde än vi. Dock finns i denna tydliga anknytningspunkter. Ingrid Åberg har bland annat studerat väckelsens ledare i Gävle och observerat de elitistiska tendenserna i detta le-

darskikt. Hon har vidare sett att dessa ledare var aktiva och framgångsrika även utanför föreningarnas ramar.³

Närmare ligger Torkel Jansson i sin ovan citerade avhandling. Förutom att vi här anknutit till en av Janssons huvudsynpunkter, att föreningsväsendets framväxt måste förstås utifrån att en ny tid också kräver nya sammanslutningsformer, finns flera gemensamma nämnamn. Jansson utgår, liksom vi, från de enskilda medlemmarna och han arbetar med förtroendeuppdrag på ett sätt som i viss mån anknyter till denna avhandlings metodik. Jansson har dock inte genomfört denna metod så konsekvent som vi gjort här och inte heller arbetat med ett lika stort material. Framför allt har Jansson grupperat sina medlemmar efter yrkesangivelserna och inte utifrån inkomst/förmögenhet.

Även Jansson upptäcker, utifrån sitt arbete med framför allt nykterhetslogerna i Husby Rekarne, elitistiska drag i de frivilliga föreningarnas ledarskap.⁴

Jansson genomför sin undersökning utifrån ett klasskampsperspektiv och han framhåller konsekvent att de materiella förutsättningarna skapade de ramar utifrån vilka föreningarna hade att verka.

Att komma längre än till ovan anförda mera allmänna konstateranden om överensstämmelse med Janssons forskningsresultat har ej varit möjligt. Ytterligare forskning utifrån den metodik vi i detta kapitel valt, är därför en nödvändighet för att det vi kommit fram till skall kunna generaliseras.

³ Åberg 1975 s 124 f. Även Irving Palm har utifrån studier av styrelsesammansättningen i några friförsamlingar observerat detta. Palm 1982 s 129–165. Om Irving Palms undersökning se även s 132 not 6.

⁴ Jansson 1982 s 114–138.

V. DEN RELIGIÖSA ÖVERTYGELSENS BETYDELSE

1. INLEDNING

I detta kapitel skall vi sysselsätta oss med religiösa föreställningar. Vi skall på några bestämda punkter försöka isolera sådana föreställningar från andra inflytelser och sedan se i vad mån dessa föreställningar resulterade i förändrad praxis.

I arbetet med att undersöka religiösa föreställningar och deras betydelse står vi inte ensamma. Den kyrkohistoriska forskningen angående väckelsen i Sverige har sett det som en huvuduppgift att analysera de trosföreställningar som bar upp väckelsen samt påvisa deras sprängkraft, särskilt vid nedbrytningen av den gamla svenska kyrkoenheten.

Tyvärr har inte denna kyrkohistoriska forsknings resultat i tillräckligt hög grad tagits till vara av den mera samhällshistoriskt inriktade forskningen. Detta märks mycket tydligt när man kritiskt söker tillgodogöra sig de resultat Sven Lundkvist redovisar i sin sammanfattning av Folkrörelseprojektet. Genom att de religiösa föreställningarnas betydelse inte i tillräckligt hög grad analyserats eller vägts in i bedömningarna har detta negativt påverkat forskningsresultaten. Enligt vår mening är detta den främsta orsaken till att frikyrkorörelsen på ett alltför onyanserat sätt parallellställts med nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen i nämnda projekt.¹

Det speciella med den granskning vi i detta kapitel skall vidtaga är att vi så långt det går renodlar den praktiska effekten av vissa religiösa föreställningar utifrån en lokal undersökning. Lyckas vi nå resultat med en sådan målsättning vinner vi i precision i jämförelse med tidigare forskning och det ges möjlighet att mera ingående jämföra de religiösa idéernas förhållande till de sociala och ekonomiska faktorer, som också speglade in.

När man närmare undersöker den religiösa föreställningsvärld som kännetecknade väckelsen i Kumla, faller det angloamerikanska inflytandet i ögonen. Den evangelikala grundhållning som växte fram i England och Skottland från slutet av 1700-talet i

¹ Om Folkrörelseprojektet se Lundkvist 1977 och s 9–12, 72, 127–141, 248 f.

samband med industrialismens genombrott förmedlades till Sverige genom mängder av kanaler, inte minst genom spridning av biblar och traktater.²

Kännetecknande för denna evangelikalism var främst att den satte den enskildes personliga omvändelse i centrum. På denna omvändelse hängde allt kristenliv. Bibelsynen var biblicistisk. Den Heliga Skrift utgjorde den högsta instansen i alla trosläro- och författningsfrågor. Den enskilde, alltså även lekmannen, var pliktig att efter bästa förmåga tolka och följa skriftens bud.

Denna väckelsecentrerade och biblicistiska grundhållning slog rot i Sverige och förenades, framför allt genom C O Rosenius förkunnelse, med svensk luthersk väckelsetradition till den så kallade nyevangelismen.³ Det var denna form av väckelse som blev förhärskande i kumlabygden under vår undersökningsperiod.

Inför den undersökning vi nedan skall vidta måste ett viktigt förbehåll göras. De religiösa föreställningarna som här skall sysselsätta oss går inte att renodla, i tron att dessa levde ett liv i "splendid isolation". Även den religiösa föreställningsvärlden måste förstås utifrån samhällssituationen.

Att detta även gäller föreställningar som vi här kommer att syssla med märker vi tydligt vid studium av exegeten Olof Lintons "Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung". Linton undersöker hur den protestantiska bibelforskningen såg på den urkristna organisations- och kyrkotanken från 1880-talet till och med 1930. Kring de folkligt religiöst betingade föreställningarna om betydelsen av församlingsgemenskap kommer nämligen också en stor del av vår undersökning nedan att handla.

I utgångsläget för Lintons undersökning 1880, dvs samtidigt som väckelsen i Kumla radikaliserades och blev frikyrklig, rådde något som Linton betecknar som "consensus". Bibelforskarna var allmänt överens om att det i urkyrkan rådde en principiell kongregationalism. De enskilda församlingarna betraktades som autonoma storheter. Kyrkan var i förhållande till de enskilda församlingarna något sekundärt. Den var inget annat än en konfederation uppbyggd av de enskilda självständiga församlingarna. Samtidigt hade trots allt även den lokala församlingen något av andrahandsbetydelse i förhållande till det absolut avgörande, nämligen den enskildes förhållande till frälsningen. Den urskristna församlingen definierades därför också som sammanlutningen av alla fromma och sanna kristna. Alla hierarkiska föreställningar och tendenser betraktades som icke ursprungliga. Ursprunglig var däremot den nytestamentliga föreställningen om det allmänna prästadömet, i vilket man såg en religiöst motiverad demokratisk författningsprincip.

I reformerta sammanhang, där den lutherska skriftprincipen inte enbart gällde läran utan även avsåg kyrkoordning och författning, mejslades utifrån ovannämnda

² Ribbner 1957 s 8 ff et passim. Christensen 1976 s 338–355. Newman 1939 passim.

³ Om nyevangelismen se Walan 1964 s 25 ff och där anf litt. Lundqvist K A 1977 s 18 f och där anf litt.

grundtankar fram en så kallad "nytestamentlig församlingsordning", där alla icke ursprungliga tankar och föreställningar noggsamt rensades ut.⁴

Det ligger i öppen dag att denna tolkning av den nytestamentliga församlingen inte enbart ger en bild av förhållandena i urkyrkan utan framför allt speglar ett religionsideal som var individuellt-demokratiskt och starkt påverkat av tidsandan. Här är inte platsen att närmare utreda denna tidsanda. Linton själv nämner ett reformert inflytande och talar om att synen på kyrkan som en frivillig sammanslutning av likasinnade har sina rötter i naturrätt och upplysning.⁵ I den allmänna bakgrunden ligger också påverkan från pietism. Det är vidare uppenbart att i tiden allmänt förhärskande liberala tankegångar påverkade tolkningen av det nytestamentliga materialet.

Slående är hur nära besläktade dessa bibelforskarnas tankar var med den grunduppfattning som fanns inom den ursprungliga rosenianska ecclesiolismen. Går vi sedan till de föreställningar om församlingen som föresvävade den nyevangeliska "vänstern" under slutet av 1870- och början av 1880-talet, stämmer dessa föreställningar nästan i detalj överens med de av Linton citerade exegeternas teckning av den nytestamentliga församlingen.⁶

Låt oss slutligen närmare precisera de områden vi i fortsättningen av detta kapitel kommer att sysselsätta oss med.

Vi har valt:

att göra ett antal reflektioner utifrån vad vi i kapitel III erfarit angående medlemskapens längd i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla.

att närmare studera äkta makars medlemskap samt kombinera de kunskaper vi därvid kommer fram till med det material om kvinnan som redovisats i kapitel IV.

att studera den utomäktenskapliga och föräktenskapliga samlevnaden samt dra slutsatser utifrån detta studium.

Som synes avstår vi i denna avhandling från att speciellt närma oss frågor som rör de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas relation till de specifikt politiska frågorna. För Kumlas del vore det lämpligt att en sådan undersökning toge sin utgångspunkt i väckelsens förhållande till fackföreningsrörelsen. Den hypotesen bör provas om inte fackföreningsrörelsens utveckling till viss del fördröjdes i Kumla på grund av den starka frikyrkorörelsen med sin breda sociala förankring, där såväl arbetare som fabrikörer fanns med i samma församlingar. Vidare bör det religiösa idé-

⁴ Linton 1932 s 3–30. Sven Göransson och Sven Hansson har var för sig genom att exemplifiera med uppsalateologen A E Knös påvisat att man redan på 1830-talet under påverkan av Schleiermacher och tysk väckelseologi kunde ge uttryck åt ett "spiritualistiskt individualistiskt kyrkobegrepp", där "urkyrkans ideala tillstånd byggde på de demokratiska idéerna frihet, jämlikhet och broderskap". Göransson 1959 s 18 ff. Hansson 1980 s 40 ff. Vi kan alltså se hur teologin i Sverige redan på 1830-talet utmanades och påverkades av liberalismens framväxt och utbredande. Se även Rodhe 1935 s 31 ff, 395.

⁵ Linton 1932 s 26 f.

⁶ Jämför särskilt predikantmöteskommitténs förslag till församlingsordning, som fastställdes i januari 1878, med Lintons beskrivning av "consensus". Protokoll 1878, Bilaga 2. Predikantmöteskommittén representerade den nyevangeliska vänstern under just den nyevangeliska rörelsens sprängning. Se även Bredberg 1948 s 376–385 och Walan 1964 s 116–121.

innehållets betydelse i detta sammanhang närmare utredas. Utifrån dessa frågor bör sedan undersökningen grena ut sig. Själva huvudfrågeställningen rör emellertid epoken efter 1905 och tas därför inte upp i denna avhandling.⁷

2. INSTÄLLNINGEN TILL MEDLEMSKAPET

Ett inträde i en frivillig kristen förening/församling i Kumla, vare sig föreningen var frikyrkligt orienterad eller ej, förutsatte en personlig kristen tro. Denna tro ansågs i sin tur innebära en helt ny utgångspunkt för liv och leverne. P G Söderlind, grundaren av Bränsta Södra Mos Friförsamling sedermera Kumla Friförsamling, skrev två år efter församlingens grundande bland annat följande i en kort underrättelse om församlingens tillkomst. "Behovvet af att skilja oss helt från världen, såsom vi skiljt oss ifrån dess väsende och inrätta oss efter Guds Ord blef alltmera trängande". Dessa ord illustrerar hur väsensskild man betraktade den troende människans status vara i förhållande till alla andra.¹

Många människor levde emellertid inte upp till de krav som medlemskapet innebar. Via samtal, förmaningar, varningar sökte man komma till rätta med de felande. I sista hand återstod inget annat än uteslutning.

Redan vid ett ytligt studium av anledningarna till uteslutning kan man märka hur förpliktande för hela livshållningen ett medlemskap ansågs vara. "Återgått till världen" står det ofta antecknat i matriklarna som anledning till uteslutning. I detta uttryck kan man utläsa att till tron hörde en livsstil som skilde sig från den allmänna. Om denna speciella livsstil övergavs var man oacceptabel i församlingssamfundet.

Anteckningen "utesluten för vissa orsaker" verkar mera kryptisk ända tills man ser att den uteslutna kvinnan fick sitt första barn blott några få månader efter uteslutning och giftermål.² Även denna anledning till uteslutning antyder att ett medlemskap ansågs vara moraliskt förpliktande.

Ett studium av nykterhetsföreningarna i detta avseende ger en helt annan bild. Orsaken till uteslutning i dessa föreningar var nästan alltid brutet nykterhetslöfte eller obetalda avgifter.³ Detta tyder på att nykterhetsrörelserna syftade till att värna om en betydligt mera begränsad sektor i livet, nämligen huvudsakligen om en helnykter

⁷ Om fackföreningsrörelsen i Kumla se Rundqvist 1985 s 307–332. Under undersökningsperioden 1865–1905 gäller som vi ovan sett att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna bland annat rekryterade medlemmar som hade kommunala/kyrkokommunala förtroendeuppdrag. De kristna föreningarna gick dessutom samman med nykterhetsföreningarna i Kumla nykterhetslokalkommitté, varifrån de fungerade som ett framgångsrikt påtryckningsorgan i nykterhetspolitiska frågor. Om detta se Rundqvist 1985 s 169–176. Klalok prot. Om förhållandet fackföreningsrörelsen och väckelserörelsen i Västerås se Börjesson 1971 s 33–38.

¹ Br SMosfrif uppk. Skrivelsen saknar underskrift men på grund av handstilen kan man avgöra att P G Söderlind var författaren.

² Persreg.

³ Persreg.

livsstil. I stadgar och logeritual framgår också tydligt denna koncentration till detta ändamål. Detta sagt mot bakgrunden av att även nykterhetsföreningarna såg sig stå i ett kristet eller allmänreligiöst sammanhang. Blåbandsrörelsen stadgade i sin grundläggande första paragraf att rörelsen syftade till att "i kristlig anda" motverka rusdryckerna såsom njutningsmedel. Goodtemplarna krävde vid inträdet i orden "tron på Guds tillvaro och makt", men denna vida formulering gav i praktiken plats även för agnostiker. Nationalgoodtemplarorden ville vara mera specifikt kristen och fordrade av sina medlemmar tron "på en allsmäktig Gud enligt bibelns lära".⁴

Ett inträde i en frivillig kristen förening/församling avsågs alltså bekräfta ett ställningstagande i den viktigaste av alla frågor. Man markerade genom inträdet att man tagit personlig ställning för Kristus och att man i lydnad för bibelordet anslöt sig till en av Gud i sitt Ord stadgad gemenskapform, den nytestamentliga församlingen. Trots att vi alltså i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna har att göra med tidstypiska associationer, ja att till och med den "nytestamentliga församlingstanken" var tydligt färgad av samtida liberala tankegångar, handskas vi därför med någonting som syftade till att vara något mycket förmer än en förening.⁵

Dessa skillnader mellan nykterhetsföreningarna och de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna slår också igenom i praktiken. Vi har ovan i kapitel III kunnat registrera hur radikalt annorlunda medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna förhöll sig till sina medlemskap än övriga föreningars medlemmar till sina.⁶

Den syn på personlig kristendom och ett bibliskt församlingsliv som väckelsen gav uttryck för i tal och skrift, tog sig alltså tydliga praktiska uttryck. Medlemskapen blev genomsnittligt avsevärt längre, i princip livsvariga och ålderssammansättningen i föreningarna/församlingarna bredare.

Här kan till detta fogas att de som var medlemmar både i en frivillig kristen förening/församling och i en blåbandsförening, förhöll sig olika till sina respektive medlemskap. Medlemskapen i blåbandsföreningen var genomsnittligt mycket kortvarigare än motsvarande medlemskap i den kristna föreningen/församlingen för dessa dubbelanslutna.⁷

Skillnaderna mellan medlemskapen i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och nykterhetsföreningarna var så stora att man trots alla övriga yttre likheter, egentligen inte har att göra med jämförbara storheter.

⁴ Blå Bandet 4/1883, 8/1886. Logeritual 1895 s 18–35. Bergman 1913 s 199 ff, 205.

⁵ Om de frivilliga föreningarna/församlingarna som associationer se ovan s 146 ff, 190. Om den nytestamentliga församlingstanken se s 195 f.

⁶ Se framför allt s 129–132.

⁷ Persreg.

3. MAKARS MEDLEMSKAP

Någon verkligt radikal förändring för kvinnorna i kumlabygden skedde ej under tidsperioden 1865–1905. Perioden är att betrakta som inledningen till något som skulle komma till fullbordan först senare. Detta betyder inte att själva inledningsfasen kan förbigås. Som vi tidigare sett skedde märkbara förändringar i särskilt de gifta kvinnornas ställning i och med föreningsväsendets framväxt och utveckling.

Här skall vi närmare betrakta ett speciellt moment i denna utveckling. Vi skall uppmärksamma i vad mån makar hade gemensamma medlemskap.

Förutsättningarna för att fullt ut kunna genomföra en sådan undersökning är av flera skäl inte särskilt gynnsamma. Dels saknas anteckningar om tid för äktenskapets ingående för många av dem som var föreningsanslutna under 1860- och 1870-talen. Dels är det många gånger svårt att avgöra om en person var medlem i en förening samtidigt som han eller hon var gift. Det kunde ofta hända att en föreningsmedlem gifte sig och i samband med giftermålet gick ur föreningen. Detta samband mellan utträde och giftermål är det dock mycket svårt att upptäcka. Slutligen kunde det i flera fall vara så att man var medlem i en förening, eller åtminstone deltog i verksamheten, utan att därför vara antecknad som medlem.

För att stå på så säker grund som möjligt har vi därför tvingats vidtaga en rad åtgärder för att försäkra oss om att medlemskap förelåg samtidigt som personen i fråga var gift. Bland annat måste en mängd personer där viss osäkerhet råder sorteras bort. De siffror som utgör bakgrund till reflektionen nedan blir därför oftast minimisiffror.¹

Vi har tidigare uppmärksammat att ett inträde i en nykterhetsförening oftast inte uppfattades som lika livsavgörande som ett inträde i en frivillig kristen förening/församling.² Detta intryck förstärks än mer när vi undersöker makars medlemskap i blåbandsföreningarna. Mellan trettio och fyrtio procent av alla gifta män, som var medlemmar i någon blåbandsförening, var detta utan att även deras hustrur var anslutna i samma förening. Flera skäl kan ha bidragit till detta, inte minst det faktum att kvinnan hade svårt att komma loss från sina hemuppgifter, även på kvällstid. Särskilt de minderåriga barnen behövde ju tillsyn.

Allmänt sett kan sägas att mannen under det utgående artonhundratalet hade betydligt större möjligheter än kvinnan att disponera icke arbetstid för fritidsaktiviteter utanför hemmet. Även några få gifta kvinnor var blåbandister utan att dela detta

¹ Den viktigaste operationen för att åstadkomma ett säkert resultat, har varit att stryka alla personer som ingick äktenskap samma år som det sista med säkerhet fastställda medlemskapsåret. Ytterligare en avsnävning har varit att stryka alla makar där exakt datum för giftermål saknas, för att därigenom undvika att personer bedöms som makar redan innan de var gifta. På prov har dock en version av uppgifter tagits fram, där denna sista strykning inte skett. Denna version ger vissa kompletterande uppgifter gällande förhållandena på 1860- och 1870-talen.

² Se s 197 f.

medlemskap med sina män, vilket visar att kvinnan trots allt inte i alla sammanhang och alltid behövde vara låst av hem och barn.³

Om dessa tendenser gäller även i logerna är svårt att säga. Vi rör oss här med ett så litet antal gifta medlemmar att några säkra trender inte kan utläsas. De flesta medlemmarna i logerna var ju ännu inte gifta. Vad vi har konstaterat angående logerna är följande. I nykterhetslogerna fanns inte några gifta kvinnor, vars makar saknade medlemskap. Andelen gifta män, som var medlemmar utan att deras hustrur delade föreningsgemenskapen, låg också lägre än i blåbandsföreningarna.⁴

Rimligt är att tänka sig att förhållandena i blåbandsföreningarna avspeglar något av ett normalläge i samhället. Det vanliga skulle i så fall vara att den gifte mannen, även om han hade flera minderåriga barn, ägde en viss fritid som han kunde använda till att vara verksam i någon förening. Denna föreningsgemenskap kunde han mycket väl ha utan att även hustrun var med i samma förening.

Mot bakgrund av detta är förhållandet i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna anmärkningsvärda. Endast i några få undantagsfall var en gift man medlem i en kristen församling utan att dela detta medlemskap med sin hustru. Skillnaden mellan de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och nykterhetsföreningarna är i detta avseende påfallande.⁵

Däremot förekom det inte så sällan att hustrur var medlemmar i frivilliga kristna föreningar/församlingar utan att maken fanns med.⁶

Medlemskap i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna betraktades som något så avgörande och viktigt att, om förutsättningar förelåg, det ansågs självklart att båda makarna skulle följas åt i församlingsgemenskap och församlingsliv.

Om däremot ej förutsättningar förelåg, vilket vanligtvis innebar att mannen ej delade sin hustrus trosuppfattning, var församlingsgemenskapen av så stor betydelse att hustrun gick in i församlingen även om maken stod utanför. Församlingsgemenskapen var viktigare än till och med familjens religiösa sammanhållning under mannens ledning.

³ 1890 var 35 % av männen (12 män) medlemmar i en blåbandsförening utan att även hustrurna delade detta medlemskap. Motsvarande siffror var 1895 41 % (26 män), 1900 43 % (28 män), 1905 31 % (15 män).

Siffrorna för de kvinnor som var medlemmar i någon blåbandsförening utan att även deras män var med var 1890 27 % (4 kvinnor), 1895 13 % (4 kvinnor), 1900 13 % (4 kvinnor), 1905 9 % (3 kvinnor). Persreg.

Observera att siffrorna är minimisiffror.

⁴ Persreg.

⁵ Vid några tillfällen har vi upptäckt att två gifta män var medlemmar i samma förening/församling utan att deras hustrur var med. Observera dock än en gång att vi arbetar med minimisiffror. Tendensen är dock fullständigt klar. Persreg.

⁶ 1879 var 8 % eller 4 kvinnor medlemmar i frivilliga kristna föreningar/församlingar utan att deras män var med. Procentsatsen var den dubbla om vi gör en beräkning i enlighet med not 1. Detta år är denna sistnämnda siffra mest realistisk, något som prövats vid en manuell genomgång av materialet. 1885 13 % (7 kvinnor), 1890 11 % (9 kvinnor), 1895 11 % (10 kvinnor), 1900 11 % (11 kvinnor), 1905 10 % (9 kvinnor). Persreg.

Utan att kunna dra några bestämda slutsatser av följande iakttagelse (underlaget är alltför begränsat) skall ändå noteras metodisternas särställning. Just metodisterna i Kumla hade den högsta andelen gifta kvinnliga medlemmar vars män ej delade sina hustrurs medlemskap. Däremot förekom det blott med säkerhet vid något enstaka tillfälle att en gift manlig metodist hade en hustru som inte var medlem.⁷

Detta skall kopplas till att metodisterna, som vi sett i kapitel III, var den frikyrkliga rörelse i Kumla som i huvudsak rekryterade sina medlemmar bland människor med lägre inkomster och lägre social status.⁸

På ett större material vore det intressant att pröva om de traditionella familjebanden var lösare i grupper med låg inkomst och lägre social status än i grupper som i båda dessa avseenden var bättre ställda.

I föregående kapitel har vi sett hur kvinnan, inte minst den gifta kvinnan, fick en plats utanför hemmet i och med inträdet i den frivilliga kristna föreningen/församlingen. Vidare har vi lagt märke till hur kvinnans ställning i den frivilliga kristna föreningen/församlingen var svagare än i nykterhetsföreningarna. Detta hade samband med ett kvardröjande fasthållande vid katekesens hustavla, dvs vid ett antal bibelord som bland annat markerar kvinnans underordnade ställning i förhållande till sin man.

Här har vi iakttagit hur religiösa föreställningar om vikten av att tillhöra församlingen medverkade till att hålla samman äkta makar i gemensam tillhörighet till frivilliga kristna föreningar/församlingar. I andra sammanhang åstadkom samma religiösa föreställningar att gifta kvinnor tog steget in i församlingen trots att maken stod utanför.

Allt detta är klara exempel på att de religiösa föreställningarna hade stark genomslagskraft och förmådde påverka människors handlingsmönster på ett mycket genomgripande sätt.

4. UTOMÄKTENSKAPLIG OCH FÖRÄKTENSKAPLIG SAMLEVNAD

A. DEN UTOMÄKTENSKAPLIGA FRUKTSAMHETEN

Hans Norman har gjort en studie över den utomäktenskapliga fruktsamheten i Örebro län med en särskild fördjupning av undersökningen inom två lokala områden, Kumla och Karlskoga.¹

Norman redovisar inledningsvis hur andelen utomäktenskapliga födslar ökade kraftigt i Europa från mitten av 1700-talet och större delen av 1800-talet. Den utom-

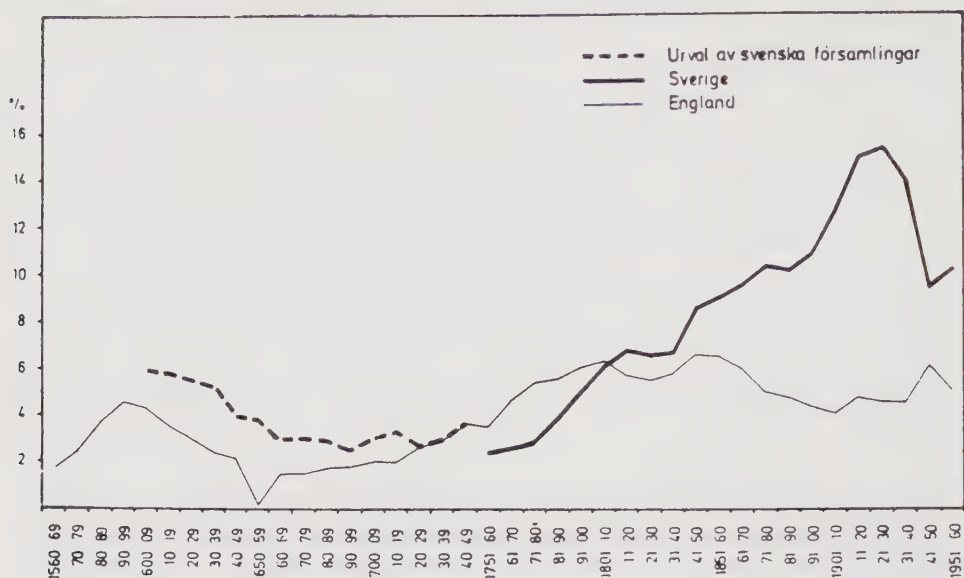
⁷ 1879 27 % eller 3 kvinnor, 1885 25 % (5 kvinnor), 1890 18 % (4 kvinnor), 1895 18 % (4 kvinnor), 1900 22 % (5 kvinnor), 1905 15 % (3 kvinnor). Persreg.

⁸ Se s 132–135.

¹ Norman 1977 s 169–187. Följande är ett kortfattat referat av Normans framställning. Procentalen för de utomäktenskapliga födslarna i Sverige 1751–1983 redovisas i Hofsten 1986 s 64.

äktenskapliga fruktsamheten minskade något i Europa från 1880-talet, medan den i Sverige steg ända fram till omkring 1920.

Figur 31. Den utomäktenskapliga fruktsamheten i Sverige 1610–1960 och i England 1560–1960

Källa: Norman 1977 s 170.

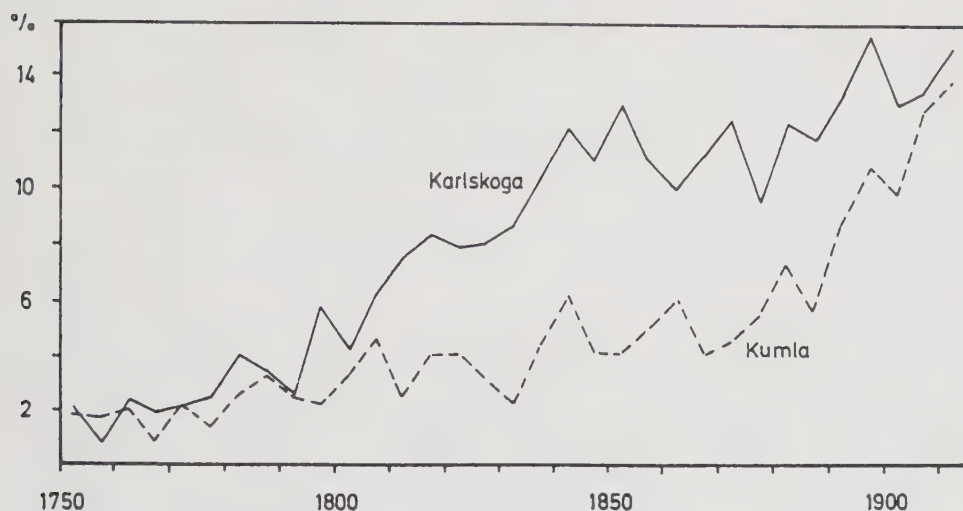
Vid en undersökning av den utomäktenskapliga fruktsamheten i Örebro läns landsbygdssocknar under tiden 1851–1880, visade det sig att Kumla socken hade de allra lägsta genomsnittssiffrorna, eller 5,4 % utomäktenskapligt födda barn.

Genomgående gällde att socknarna på närkesslätten hade betydligt lägre siffror än socknarna i bergslagsdelen av Örebro län. Det högsta värdet 14,4 % registrerades emellertid för Långbro socken, belägen strax utanför Örebro. Norman tillskriver detta just närheten till Örebro, då städerna vid denna tid hade betydligt högre utomäktenskaplig fertilitet än landsbygden.

Normans grundläggande frågeställning gäller orsakerna till de lokala variationerna i den utomäktenskapliga fruktsamheten. Har demografiska och sociala faktorer varit avgörande, eller måste förklaringen sökas i förändrade synsätt på samlevnad före äktenskapet? Har religiöst engagemang, och då framför allt den frireligiösa väckelsen, haft betydelse, frågar sig Norman.

Vid sin specialundersökning av förhållandena i Karlskoga och Kumla finner Norman att den utomäktenskapliga fruktsamheten var betydligt lägre i Kumla än i Karlskoga. Detta förhållande bestod ända fram till 1910 då kurvorna närmade sig varandra. När den moderna industriella utvecklingen tog fart, med tätortsbildning som följd, blev det alltså ungefär samma höga nivå inom båda socknarna.

Figur 32. Andelen utomäktenskapligt födda i relation till totala antalet födda i Karlskoga och Kumla socknar, Örebro län, 1750–1915. Femårsmedeltal.

Källa: Norman 1977 s 174.

Norman finner inga skillnader i köns- åldersfördelning eller i giftermålsmönster, som kan förklara olikheterna i utomäktenskaplig fruktsamhet mellan Kumla och Karlskoga.

För både Karlskoga och Kumla gäller att år 1820 var de flesta av de kvinnor som födde utomäktenskapliga barn mellan 25–29 år gamla. År 1880 hade den siffran sjunkit till mellan 20–24. Detta tyder enligt Norman på att en attityd- och normförändring skett.

Norman redovisar vidare den sociala fördelningen bland de kvinnor som födde utomäktenskapliga barn. Den metod han använt för att få fram sina resultat har varit att notera och analysera yrkena på mödrarnas fäder det år de blivande mödrarna var 15 år gamla. Norman konstaterar att de lägsta skikten i samhället var överrepresenterade bland de kvinnor som födde utomäktenskapliga barn. För 1820 gällde att mödrarna ofta hade en socialt sett mycket besvärlig situation. I flera fall hamnade barnen på fattighuset. Bilden tedde sig annorlunda 1880, då det enligt Norman i högre utsträckning rörde sig om föräktenskapliga konceptioner, som sedan ledde till äktenskap. För detta talar också den omständigheten att mödrarnas genomsnittliga ålder förskjutits nedåt.

Orsakerna till det utomäktenskapliga fruktsamhetsmönstret

Det religiösa och frikyrkliga engagemanget som hämmande faktor

Norman menar att frikyrklighetens utbredning till viss del, och då marginellt, kan ha bidragit till att minska den utomäktenskapliga fertiliteten.

Som skäl för dessa slutsatser anför Norman att korrelationsberäkningar gjorts för att se om det fanns något samband mellan utbredningen av utomäktenskapliga föds-
lar och antalet anslutna till frikyrkoförsamlingar inom Örebro län åren 1890–1900. Något samband kunde med denna metod ej observeras. Med jämförande kartografe-
ring kunde dock följande iakttagas. Framför allt två bälten med hög ”frireligiös an-
slutning”, nämligen Kumla-Hallsbergsområdet samt socknarna inom Askers härad,
hade låga andelar utomäktenskapliga föds-
lar. Rent allmänt konstaterar Norman att
andelen frikyrkliga trots allt representerade blott en liten andel av befolkningen även
i socknar med stark frikyrklighet.

Norman antar vidare att en stark frikyrklighet ”eller djupt rotad religiositet” kun-
de ha verkat dämpande, eftersom därmed fanns en stark social observans i bygden.

Omflyttningens betydelse

Norman konstaterar att en genomgång av inflyttningslängderna 1874, 1887 och 1901
visar på en väsentlig skillnad i flyttningsmönstret mellan Kumla och Karlskoga.

I Kumla kom mer än en tredjedel av de flyttande från angränsande församlingar,
där seder och synsätt bör ha varit likartade, medan Karlskoga hade en avsevärt större
inflyttning från mera avlägsna områden. Detta talar enligt Norman för att flyttnings-
kontakterna kan ha medverkat till förändring i normbildning och syn på sedlighet
och därmed påverkat det utomäktenskapliga fruktsamhetsmönstret.

Moderniseringsprocessen

Norman ser sammanfattningsvis en allmän successiv utveckling, där föräktenskaplig
samlevnad alltmera accepterades och där samhällets och kyrkans officiella syn allt
mindre respekterades.

Denna utveckling gick olika snabbt i olika orter. Detta nya levnadsmönster träng-
de enligt Norman först igenom i de proletära, obesuttna grupperna. Omständigheten
att de lägre socialgruppernas döttrar tvingades lämna hemmet tidigt för att gå ut på
arbetsmarknaden, bidrog enligt Norman säkert till detta.²

Slutligen anför Norman att hans studie visat att ”allt mindre bestämdes av det eta-
blerade samhällets regler och allt mer av egna önskningar”. ”Förändringen i den
utomäktenskapliga fruktsamhetens storlek kan ses som en indikator på olika stadier i
moderniseringsprocessen, där utvecklingen gick olika fort” i de två undersökta orter-
na Kumla och Karlskoga.

Norman ger alltså ej några mera definitiva svar på orsakerna till den utomäkten-
skapliga fruktsamhetens variationer och allmänna ökning. Det han slår fast är ett me-
ra allmänt konstaterande att ökningen av utomäktenskapliga föds-
lar är en del i en all-
män ”moderniseringsprocess”.

² Enligt vår mening behöver det emellertid inte automatiskt innebära, vilket även Ann-Sofie Kälvmemark i
sin artikel ”Att vänta barn när man gifter sig” anför, att äktenskapen i sig försvagas i och med att en sed
med föräktenskapliga konceptioner har accepterats. Man kan istället många gånger tala om olika former
för äktenskapets ingående, där i vissa fall den föräktenskapliga konceptionen blir den reellt konstituerande
faktorn. Kälvmemark 1977 I s 198.

Normans undersökning är ett exempel på hur forskare genom en intensiv detaljstudie kan nå annars förborgade ting och därigenom ana allmänna mönster och principer.

Norman kunde emellertid ha nått ännu längre om han fortsatt på den inslagna vägen ytterligare ett stycke. Den ekonomiska situationen för de kvinnor som födde utomäktenskapliga barn kunde ha klarlagts tydligare genom att yrkesangivelserna kompletterats med inkomst- och förmögenhetsuppgifter. Karlskogas ekonomiska belägenhet, jämförd med Kumlas, hade kunnat belysas. Inte minst de fattigas ställning på de båda orterna borde ha jämförts. Allt detta för att närmare kunna klargöra de ekonomiska och sociala faktorernas betydelse för den utomäktenskapliga frukt-samheten.

En sådan utvidgad detaljundersökning borde vidare ha kompletterats med uppgifter, där det framgick huruvida de kvinnor som födde utomäktenskapliga barn fortsatte att leva ogifta, eller om deras förbindelse legitimerades genom äktenskap. På grundval av dessa uppgifter borde materialet sedan ha delats i två grupper, som först analyserades var för sig och sedan jämfördes. Genom detta förfaringsätt skulle säkert viktiga synpunkter, såväl på de sociala och ekonomiska villkorens betydelse som på den så kallade moderniseringsprocessen, ha framkommit.

Åtminstone för vårt vidkommande hade en sådan bearbetning av materialet varit välkommen, eftersom vi i detta avsnitt är speciellt intresserade av att undersöka det kyrkliga och samhällsliga normsystemets förändrade genomslagskraft, dvs med Normans terminologi "moderniseringsprocessen". Just på denna punkt har vi valt att gå vidare. Det sker genom en undersökning av de föräktenskapliga förbindelserna bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen i Kumla samt bland de föreningsanslutna. Vi använder alltså samma grundmaterial som tidigare i denna avhandling.

B. DE FÖRÄKTENSKAPLIGA FÖRBINDELSERNA OCH DEN KYRKLIGA OCH FRIKYRKLIGA KONTROLLEN

Metod och målsättning

I och med att Norman i sin studie enbart behandlar den utomäktenskapliga frukt-samheten och alltså inte undersöker den föräktenskapliga, faller den stora grupp män och kvinnor bort som legitimerade sin förbindelse genom äktenskap redan före barnets födelse. I detta avsnitt kommer däremot de föräktenskapliga förbindelserna att bli föremål för analys. Det material vi utgår från blir som vanligt i denna avhandling de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen i Kumla samt medlemmarna i Kumlas frivilliga föreningar och församlingar. Tidsavgränsningen blir som i hela vår undersökning i övrigt 1865–1905.

Vår undersökning kommer alltså att beröra andra människor än dem som blev föremål för Normans studium. Bland de föreningsanslutna ges ej mer än enstaka prov

på att medlemmar avlade barn utanför äktenskapets ram. De föräktenskapliga konceptioner som förekom legitimerades nästan alltid genom äktenskap redan innan barnet var fött.

I den undersökning som ligger till grund för detta avsnitt har datum för äktenskaps ingående samt datum för första barnets födelse ställts samman. Om tiden mellan äktenskapets ingående och barnafödandet var åtta månader eller mindre antogs att en föräktenskaplig konception skett, i annat fall en konception inom äktenskapet. De föräktenskapliga och de inomäktenskapliga konceptionerna grupperades utifrån föreningstillhörighet och jämfördes. Som bakgrundsmaterial har ställts de kyrkliga och de av väckelsen inspirerade normerna för sexuellt samliv.

Observeras bör att vi i denna undersökning enbart intresserat oss för grupper av människor och tendenser. Vi går ned på personplanet för att skaffa oss material att användas för jämförande studier. Det enskilda fallet blir ej i sig viktigt, blott i sitt sammanhang får det betydelse.

Väckelsen förde det kyrkliga arvet vidare

Att det sexuella samlivet endast hörde till äktenskapet var en självklar gemensam förutsättning både för väckelsens folk och prästerskapet. Kritiken mot prästerskap och kyrka var annars mycket skarp inom väckelsen. P A Ahlberg kunde exempelvis i sin mycket spridda skrift "Om den inre missionens organisation" hävda, att "otrogne präster böra respekteras och lönas allenast i egenskap af statens ombud i och för kommunala befattningar, men icke såsom själasörjare inom församlingen". När samme Ahlberg kommer in på ämnen som rör sedelagen blir däremot tonen en helt annan. Denna sedelag förutsätter han vara en gemensam nämnare för alla. I värnandet av sedelagen har till och med staten och kyrkan en gemensam uppgift, eller som han uttrycker det: "Stat och kyrka beröra likväl hwarandra ganska nära, emedan de hafwa sedelagen och den derpå grundade borgerliga ordningen gemensamt".¹

Till sedelagen hörde bland annat frågorna om äktenskap och sexuell samlevnad. Att den sexuella samlevnaden enbart hörde hemma inom äktenskapet var en självklar sak för väckelsens folk. I det avseendet förde väckelsen vidare en kyrklig tradition. Detta exemplifierar att väckelsen inte ensidigt skall bedömas utifrån sin roll som nedbrytare av kyrklig tradition. Dess betydelse som traditionsbevarare glöms alltför lätt bort.

Man kan med skäl fråga varför man ansåg att sexuellt samliv enbart hörde samman med äktenskapet. Enligt äldre rätt konstituerades ju äktenskapet genom trolovningen eller fästningen, efterföljt av sängliggningen. I dess förlängning har vi trolovnings seder, nattfrierier och andra sedvänjor i samband med äktenskapets ingående, seder som var lokalt accepterade, där någon form av äktenskapslöfte givits.²

För dem som företrädde den kyrkliga traditionen i Kumla rädde dock ingen tvekan. Det var först i och med att äktenskapet ingåtts genom vigsel, som sexuellt samliv

¹ Ahlberg 1857 s 74 f.

² Kälveborn 1977 I s 182 f och där anf litt. Janson 1964 s 12–19 och där anf litt.

ansågs tillåtet. Kyrkoherde Falk skrev i sin ämbetsberättelse i samband med specialvisitationen i Kumla: "Det händer ej så sällan, att förutgångna förseelser äro anledning till åtminstone äktenskapets påskyndande".³

Detta är klara verba. Att detta synsätt var det allmänna, åtminstone i Strängnäs stift, ser vi också i biskop Annerstedts ämbetsberättelse i samband med prästmöter i Strängnäs 1873. Annerstedt skrev där bland annat: "De olofliga förbindelserna emellan könen upprättas merendels genom äktenskap; men äro ock i ganska många fall orsaken till dessa sednare".⁴

Inför följande prästmöte anförde samme biskop i sin ämbetsberättelse: "Äktenskapen, – ehuru de nu såsom tillförene mången gång begynnas i synd – hållas dock allmänt i helgd".⁵

Hur utvecklingen alltmera kom att gå i en för kyrkan oönskad riktning, antyder Annerstedts efterträdare som biskop i Strängnäs, Th Strömberg i sin ämbetsberättelse 1885: "Otukt betraktas icke ens som synd – och knappast ingås ett enda äktenskap bland allmogens ungdom, som icke är en följd av förbrytelse".⁶

Väckelsens syn i denna fråga var densamma. Den från till exempel baptistiskt håll markerade oviljan mot kyrklig vigsel är en principiellt annan sak som ej berör vår huvudfråga.⁷

Ett mycket tydligt mönster

Vår undersökning av de föräktenskapliga konceptionerna ger i långa stycken mycket tydliga resultat. De kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen får här representera socknens ledande skikt. Deras föräktenskapliga förbindelser framgår av tabell 26 s 208.

Som synes hade det kyrkliga synsättet att sexuella förbindelser fick inledas först efter lagenlig vigsel en stark ställning i socknens ledande skikt under den andra hälften av 1800-talet. Något tecken på en försvagning kan inte utläsas av tabellen nedan. Siffrorna kan jämföras med den genomsnittliga frekvensen föräktenskapliga förbindelser inom församlingen i stort 1891–1896 och 1897–1902. Dessa ligger på 41 % respektive 38 %.⁸

Ett liknande mönster kan vi i tabell 27 s 208 iaktta när vi ser på medlemmarna i någon av de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, och detta trots att medlemmarna i dessa församlingar, till skillnad från de kommunala förtroendemännen, inte var någon socialt eller ekonomiskt enhetlig grupp. De utgjorde tvärtom ett tvärsnitt

³ Ämbber 1878.

⁴ Prästmötet 1873 s 58.

⁵ Prästmötet 1879 s 43.

⁶ Prästmöteshandlingar 1885 s 72.

⁷ Klefbäck 1928 s 210–213. Janson 1964 s 76–84.

⁸ Rundqvist 1984 I s 92.

Tabell 26. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var kommunala och kyrkokommunala förtroendemän i Kumla 1865–1905.

	1 Antal konceptioner inom äktenskapet	2 Antal konceptioner före äktenskapet	3 2 i % av totala antalet konceptioner
1865	15	0	0
1870	32	2	6
1875	46	8	15
1879	56	10	15
1885	65	12	16
1890	54	9	14
1895	49	8	14
1900	46	11	19
1905	38	5	12

Observera att konceptionerna och äktenskapens ingående alltid skedde före inträffade kommunala- och kyrkokommunala förtroendeuppdrag. Orsaken varför siffrorna 1865 och 1870 är så pass låga beror av att uppgifter om äktenskapsdatum ofta saknas i husförhörlängderna i Kumla från äldre tid.

Källa: Persreg.

Tabell 27. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i Brånsta Södra Mos Friförsamling (från 1892 Kumla Friförsamling), Byrsta Missionsförening, Hörsta kristliga församling, Sannabeds Friförsamling och Åbytorps Friförsamling 1865–1905.

	1 Antal konceptioner inom äktenskapet	2 Antal konceptioner före äktenskapet	3 2 i % av totala antalet konceptioner
1865	5	2	28
1870	6	2	25
1875	13	2	13
1879	65	6	8
1885	92	13	12
1890	87	10	10
1895	94	13	12
1900	108	19	14
1905	87	22	20

Observera att konceptionerna och äktenskapens ingående oftast skedde innan man gick in i föreningen/församlingen.

Källa: Persreg.

av befolkningen i Kumla. Dessutom är att märka att mönstret kan skönjas trots att de flesta hade ingått sina äktenskap före medlemskap i någon frivillig kristen förening/församling.

Metodisterna har ej förts samman med övriga kristna föreningar utan har räknats för sig. Metodisterna skilde sig såväl socialt som ekonomiskt, vilket vi tidigare påvisat, från övriga.⁹

Vi har tidigare i detta kapitel också sett att metodisterna hade ett större antal kvinnor i sina led vars makar ej tillhörde metodismen.¹⁰

Tabell 28. Inomäktenskapliga resp föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var metodister åren 1875–1905 och bosatta i Kumla socken.

	1 Antal konceptioner inom äktenskapet	2 Antal konceptioner före äktenskapet	3 2 i % av totala antalet konceptioner
1875	14	5	26
1879	13	7	35
1885	26	9	26
1890	29	8	22
1895	30	9	23
1900	29	10	26
1905	25	8	24

Observera att konceptionerna och äktenskapens ingående oftast skedde innan man slöt sig till metodismen.

Källa: Persreg.

Den markanta ökningen 1905 av de föräktenskapliga konceptionerna i de frivilliga kristna församlingarna, som vi observerar i tabell 27 s 208, ligger helt på Kumla Fri-församling, som hade de allra flesta av sina medlemmar bosatta i den expanderande centrala delen av socknen.

Som synes av tabell 28 ovan ligger metodisterna klart över övriga kristna församlingar vad gäller föräktenskapliga konceptioner. Vid en närmare undersökning visar det sig dessutom att de kvinnliga metodisterna genomgående hade högre tal än de män som var slutna till metodismen.¹¹

Det går ej att förklara skillnaden mellan metodisterna och övriga kristna församlingar med att metodismen skulle ha en annan syn på föräktenskaplig samlevnad än övriga föreningar/församlingar. Föräktenskapliga förbindelser accepterades inte in-

⁹ Se s 127–135.

¹⁰ Se s 201.

¹¹ Persreg.

om metodismen i kumlabygden. Föräktenskapliga havandeskap resulterade nämligen obönhörligt i uteslutning, såvida inte avbön gjordes.¹²

Den enda tänkbara förklaringen är att de ekonomiska och sociala skillnader, som förelåg mellan metodisterna och övriga kristna föreningar/församlingar, spelade in.

Det blir emellertid först när talen för de föräktenskapliga havandeskapen bland nykterhetsrörelsens folk redovisas, som mycket påtagliga skillnader mellan olika grupper blottas.

Tabell 29. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i Folketorps Blåbandsförening, Hörsta Blåbandsförening, Kumla Blåbandsförening, Mossby Blåbandsförening och Stene (Byrsta) Blåbandsförening åren 1890–1905.

	1 Antal konceptioner inom äktenskapet	2 Antal konceptioner före äktenskapet	3 2 i % av totala ant. konceptioner
1890	34	22	39
1895	58	25	30
1900	56	22	28
1905	43	23	34

Observera att konceptionerna och äktenskapens ingående även skedde innan man gick in i föreningen.

Källa: Persreg.

Tabell 30. Inomäktenskapliga resp föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i nykterhetslogerna Skyddsvakten Folketorp, Hvarandras Hjelp Hållabrottet, Kämpen Kumla och Natanael Kumla åren 1890–1905.

	1 Antal konceptioner inom äktenskapet	2 Antal konceptioner före äktenskapet	3 2 i % av totala antalet konceptioner
1885	5	7	58
1890	6	9	60
1895	18	20	52
1900	19	18	48
1905	4	9	69

Observera att konceptionerna och äktenskapens ingående även skedde innan man gick in i logen.

Källa: Persreg.

¹² Persreg. Rundqvist 1985 s 58 f.

Att procenttalen för de föräktenskapliga konceptionerna inom nykterhetslogerna ligger betydligt över motsvarande siffror för blåbandsföreningarna utgör ett belägg för Normans slutsats att nya levnadsmönster beträffande samlevnad trängde fram underifrån, dvs från grupper med lägre social och ekonomisk ställning. Detta stöds också av ovan anförda iakttagelse beträffande metodisterna samt av en passus i kyrkoherde Falks ämbetsberättelse inför prästmötet i Strängnäs 1891. Han skriver där bland annat: "tyvärr ingås äktenskapet bland den tjänande klassen sällan i renlighet".¹³

Normans antagande att omflyttningen skulle kunna ha betydelse för den utomäktenskapliga fruktsamhetens ökning har här ej prövats på ett mera systematiskt sätt. Antagandet stöds dock av att vi konstaterat att en osedvanligt stor procent föräktenskapliga konceptioner hade förekommit bland dem som var medlemmar i Kumla Friförsamling år 1905. Kumla Friförsamling bestod vid denna tid av en stor andel nyinflyttade. Dessutom visar en jämförelse mellan födelseorter för medlemmar i olika föreningar, att metodisterna, jämte Kumla Friförsamling, hade den högsta andelen medlemmar som ej var födda i Kumla. Detta kan förbindas med att metodisterna hade en hög procent föräktenskapliga förbindelser bland sina medlemmar.¹⁴

Viktigare är emellertid att det föreligger en markerad skillnad mellan de föräktenskapliga konceptionerna bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och nykterhetsföreningarna. Bland de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas medlemmar rådde en praxis som i stort överensstämde med den praxis som gällde i socknens ledande skikt, nämligen att själva vigseln var inledningen till den äktenskapliga samvaron. Sexuellt samliv skulle anstå till efter vigseln.¹⁵

Inom nykterhetsrörelsen var detta synsätt och denna praxis mera uppluckrad. Inom logerna, som representerar ett socialt och ekonomiskt lägre skikt, skedde över hälften av vigslarna när kvinnan redan var med barn.

En jämförelse mellan blåbandsföreningarna och de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna blir härvidlag särskilt intressant. Vi har i kapitel III konstaterat att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna rekryterade sina medlemmar från samma sociala skikt i befolkningen som blåbandsföreningarna. Blåbandsföreningarnas medlemmar hade till och med något bättre ekonomisk ställning än medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna.

Trots detta föreligger det alltså en betydlig skillnad i den föräktenskapliga fruktsamheten mellan de båda föreningstyperna. Det kan därför inte förhålla sig på annat sätt än att de religiösa föreställningar om sexualitet och äktenskap som var förhärskande bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, haft en stor betydelse för de enskilda medlemmarnas sätt att förhålla sig till föräkten-

¹³ Se ovan s 204. Rundqvist 1984 I s 92.

¹⁴ 1890 var 50 % av metodisterna födda utanför Kumla. I Brånsta Södra Mos friförsamling (Kumla Friförsamling) 39 %. 1905 var 55 % av metodisterna födda utanför Kumla, i Kumla Friförsamling hela 64 %. Persreg.

¹⁵ Här har dock ej prövats om detta synsätt var av gammalt datum eller om det hade något samband med väckelserörelsernas framväxt och påverkan.

skapliga förbindelser. Det är påfallande hur mycket mindre dessa ideal betydde för den socialt och ekonomiskt närbesläktade blåbandsrörelsen, trots att denna rörelse medvetet menade sig arbeta i kristlig anda.

Inför detta faktum känns det lockande att spekulera över den av väckelse och frikyrkligt synsätt färgade etikens och moralens genomslagskraft över huvud taget. Fanns det männe vissa av dessa ideal som hade förmågan att gripa omkring sig och påverka långt utöver de egna kretsarna, medan det fanns andra som av folket utanför betraktades gälla först och främst väckelsens egna medlemmar? Ja, befrämjade männe den starkt profilerade väckelsen framväxten av flera normsystem, som kom att verka vid varandras sida i samhället? Det vore mycket intressant att studera detta närmare.

C. SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER PÅ DEN UTOMÄKTENSKAPLIGA OCH DEN FÖRÄKTENSKAPLIGA FRUKTSAMHETEN I KUMLA

Vad gäller den utomäktenskapliga fruktsamheten i Kumla, där Kumla hade länets lägsta siffror, bör enligt vår mening en ekonomisk förklaringsgrund i första hand eftersökas. Att vid sidan av ekonomin även flyttningsmönstret hade stor betydelse, som Norman förmodat, har vi heller ingen anledning att betvivla. Det stöds tvärtom av våra resultat. Normans antagande att en stark frikyrklighet och en djupt rotad religiositet också förde med sig en social observans, som verkade hämmande på den utomäktenskapliga fruktsamheten, verkar också ha rimliga skäl för sig.

För att komma åt den "moderniseringsprocess", som enligt Normans mening pågick under den andra hälften av 1800-talet, skall man dock inte i första hand undersöka den utomäktenskapliga fruktsamheten, utan den föräktenskapliga.

Redan vid en så pass avgränsad undersökning av de föräktenskapliga förbindelserna, som den vi ovan vidtagit, har vi kunnat konstatera sambandet mellan religiösa föreställningar och en mycket bestämd praxis när det gäller samliv och äktenskap. Samtidigt har vi anat att en förändring i praxis pågick, en förändring där de föräktenskapliga konceptionerna blev alltmera vanliga. I det material vi här framlagt, har vi funnit stöd för att denna förändring kom underifrån, dvs från dem med sämre ekonomisk och lägre social ställning.

För att ytterligare bidra till den pågående forskningen om den föräktenskapliga och utomäktenskapliga samlevnaden, vore det lockande att gå vidare på den väg vi inlett i detta avsnitt. Frekvensen av föräktenskapliga förbindelser under det obrutna ståndssamhällets tid borde undersökas och jämförelser göras med motsvarande frekvenser under olika faser av detta samhälles uppluckring. Hypotetiskt bör den föräktenskapliga samlevnadens utveckling vara en parallellföreteelse till den kyrkliga sedens kraftiga förändring och försvagning under samma tid.

5. SAMMANFATTANDE ASPEKTER

Den religiöst betingade övertygelsen hade mycket stor inverkan på det praktiska handlandet och på människors livsstil bland väckelsens folk i Kumla. Det har vår undersökning i detta kapitel tydligt visat. Utifrån vad vi kommit fram till kan man med skäl fråga sig var gränsen egentligen gick för trosföreställningars förmåga att påverka. Något svar på en sådan fråga kan naturligtvis inte ges. Närmast sanningen kommer man förmodligen om man slår fast att religiöst betingade övertygelser, inom vissa områden och på vissa villkor, kunde ha en avgörande inverkan på människors sätt att leva och handla. Åtminstone visar vår undersökning av väckelsen i Kumla just detta.

Inom vissa områden, inte inom alla, och på vissa villkor, hade alltså den religiöst betingade övertygelsen stor genomslagskraft. I dessa villkor ligger begränsningen. De exempel vi valt för att belysa den religiösa övertygelsens inverkan ger oss en viss inblick i både vilka villkor som gällde och inom vilka områden den religiöst betingade övertygelsen tog sig praktiska uttryck.

Exemplen rörde äktenskap och samlevnad samt församlingssyn. De föreställningar om äktenskap och samlevnad som företrädde i de väckta kretsarna, och som så tydligt påverkade praxis när det gällde föräktenskaplig samlevnad, var religiöst motiveerade. Detta får emellertid inte förleda oss att tro att det räcker att enbart studera de bibliska föreställningarna om äktenskapet för att förstå hur man såg på dessa frågor inom de väckta kretsarna. Rötterna till synen på äktenskapet finner vi huvudsakligen i den gamla kyrkliga traditionen, en tradition som vuxit sig stark i det gamla ståndssamhället och som fördes ut bland folket via prästernas kateketiska undervisning. Denna tradition hade naturligtvis inte oförmedlat vuxit fram som ett resultat av bibelstudium. En mängd faktorer påverkade både äktenskapssyn och äktenskapsleder.¹

Med församlingssynen förhöll det sig annorlunda. Församlingssynen motiverades utifrån Nya testamentets utsagor om den kristna församlingen och om kristen församlingssamfund. Hur många församlingsordningar och matriklar finns inte bevarade i vårt land, där nödvändigheten av och välsignelsen i att praktisera denna församlingssamfund betonas. Inom väckelsen var man ytterst kritisk till Svenska kyrkans församlingar främst därför att de ansågs vara en blandning av "värld" och kyrka. Trots detta gick väckelsen i detta stycke inte själv fri från påverkan av denna "värld". Den församlingssyn man företrädde var, upptäcker man vid närmare granskning, i hög grad påverkad av föreställningar som var tidstypiska. Synen på församlingen speglade lika mycket ideal som var aktuella i samtiden som den motsvarade tankar som fanns företrädde i det bibliska materialet.²

I fråga om äktenskapet var alltså väckelsen traditionsbevarande. När det gällde församlingssynen anknöt man till tankar som var typiska i en liberalt och individualistiskt färgad tid.

¹ Hellsten 1951 passim.

² Se ovan s 195 f.

Över huvud taget är det omöjligt att förstå hela företeelsen med de frivilliga kristna föreningar/församlingar som växte upp i väckelsens spår, om man bortser från att de aktuella samhällsförhållandena utgjorde ramar för utvecklingen. Tidigare har vi visat att föreningarna/församlingarna kan ses som tidstypiska associationer. Vi har observerat den betydelse som inkomst och kapital hade inom de frivilliga församlingarna. Paralleller kunde dras till samhället, där tillgång på kapital blev allt mera avgörande för en persons sociala ställning.

Nog fanns det, om vi anknyter till detta om kapitalets betydelse, både möjligheter och anledning för väckelsens folk i Kumla att, utifrån bibliska motiv, angripa den alltmera orättvisa fördelningen av inkomster och förmögenheter i Kumla. Detta skedde dock aldrig. Om orsakerna kan diskuteras. Här är det tillräckligt att enbart konstatera att något mera allmänt utbrett missnöje över att inkomstklyftorna i Kumla under vår undersökningsperiod växte i en betydande omfattning, ännu inte tagit sig synliga uttryck. Ett sådant missnöje kan därför ännu inte ha fått någon mera allmän spridning. För väckelsens del tillhörde det dessutom inte dess speciella intresseområde att fördjupa sig i just den problematiken.³

Vilka var då väckelsens speciella intresseområden och på vilka punkter fick väckelsens religiösa föreställningar praktiskt betydelse? Exemplet med äktenskapet anger ett viktigt sådant, nämligen privatmoralens. Det andra viktiga området rörde religionsutövningen i specifik mening. Religiöst anknöt väckelsen i flera avseenden till svensk kyrklig tradition, vilket är ett ofta förbisett faktum. Vid ett studium av väckelsens förhållande till den kyrkliga seden faller dock brytningen med den kyrkliga traditionen mest i ögonen. Om denna väckelsens dubbla roll kommer det avslutande kapitlet i denna avhandling att handla.

³ Hela kapitel IV om Väckelsens ledare kan betraktas som en positionsbestämning av väckelsens i Kumla förhållande till samhällsfrågorna. I övrigt har ämnesområdet väckelse och politik ej tagits upp till behandling i denna avhandling. Detta ämne har däremot särskilt sysselsatt Folkrörelseprojektet. Se Lundkvist 1977 s 162–190 och där anf litt.

VI. VÄCKELSE OCH KYRKLIG SED

1. INLEDNING

I detta kapitel om väckelse och kyrklig sed bearbetar vi, förutom det lokala material som tidigare kommit till användning, även ett helt nytt primärmaterial.

De kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen och medlemmarna i de frivilliga föreningarna i Kumla 1865–1905 granskas utifrån bevistade husförhör och deltagande i det kyrkliga nattvardsfirandet. För att göra framställningen mera fullständig har vi dessutom räknat samman samtliga nattvardsgångar gällande hela Kumla församling med början år 1862 och sedan vart femte år fram till och med 1897. För att direkta jämförelser skall kunna göras med Martlings standardverk på området, "Nattvardskrisen i Karlstad stift", har uppgifterna bearbetats på samma sätt som motsvarande material i Martlings avhandling. Till detta kommer att vi även samlat in konfirmationsstatistik, dop- och kyrktagningsstatistik för hela Kumla församling gällande den tid denna undersökning omfattar.

Framställningen i detta kapitel blir något annorlunda i förhållande till tidigare. För att få ut så mycket som möjligt av vårt material har vi tillåtit oss att angripa problematiken utifrån ett flertal varandra tangerande infallsvinklar.

2. DEN KYRKLIGA SEDEN OCH DE NYA KRISTNA SEDVÄNJORNA

A. KYRKLIG SED I EN NY SAMHÄLLSSITUATION

Vid mitten av 1800-talet iaktogs fortfarande allmänt en rad kyrkliga sedvänjor. Mäniskorna deltog allmänt i söndagens gudstjänst och begick nattvarden en eller flera gånger per år. De lät döpa sina barn och barnen fick sina faddrar. Kyrktagning av mödrarna var allmänt bruk. Vigseln förrättades av präst liksom också jordfästningen. Prästens undervisning och förhör av sockenborna skedde vid en rad olika tillfällen, varvid själva tyngdpunkten låg vid de årligen återkommande husförhören.

Femtio år senare var situationen radikalt förändrad i stora delar av vårt land, framför allt i mellansverige. Det hade glesnat i kyrkbänkarna och nattvardsfirandet hade på sina håll helt kommit ur bruk. Kyrktagningsseden var bruten och husförhören hade i stort spelat ut sin roll, liksom övriga förhör som tidigare följde sockenbon från vaggan till graven. Dop-, konfirmations-, vigsel- och jordfästningsseden hade där- emot ännu inte undergått några avgörande yttre förändringar.¹

Varav denna omvälvning? Skiftande svar har givits, där dock två huvudlinjer tydligt kan urskiljas. I den ena av de båda huvudlinjerna har den allmänna samhällsomvandlingen angivits som huvudsakligt skäl. Däri ingick bysprängning i samband med skiftesreformen, befolkningstillväxt, folkomflyttningar, industrialisering, tätortsbildningar, urbanisering samt den allmänna sekulariseringen som de viktigaste faktorerna.²

På ett annat sätt har C H Martling och forskare som påverkats av honom sett på problemet. Martling har i och för sig inte förnekat samhällsomvandlingens inverkan. Han låter dock denna få en marginell betydelse i jämförelse med den avgörande roll som den frikyrkliga verksamheten spelade, när den kyrkliga seden bröts ned.³

För att i fortsättningen av detta kapitel kunna angripa problemet väckelse och kyrklig sed, behöver vi redan här i inledningen ta ställning till ovan anförda förklaringsgrunder. Vi bör också anlägga ett grundläggande synsätt på den kyrkliga sedens omvandling, utifrån vilket vi sedan kan betrakta det material som vi i detta kapitel skall arbeta med. Själva materialet får sedan vid behov verka korrigerande på denna grundhållning.

De kyrkliga sedvänjor som vi ovan anført hade fått sin form och sitt innehåll i det svenska enhets- och ståndssamhället. Där rådde en omfattande sammanflätning av kyrkligt och borgerligt och den kristna tron betraktades som en självklar grundval för hela samhällslivet. Att iakttä den kyrkliga seden var därför inte enbart något som stod i ett religiöst sammanhang utan fyllde också en social funktion. Att ställa sig utanför det kyrkliga livet var därför i princip samma sak som att ställa sig utanför samhället självt.⁴

I detta system hade prästen bland annat en kontrollerande och korrigerande funktion. Genom bestämmelserna om admission till nattvarden samt genom den rad av förhör som prästerna i olika väl reglerade sammanhang anställde, kunde prästerska-

¹ Om den kyrkliga seden i stort se Enochsson 1949, Plith 1959 och Martling 1961. Om nattvardsseden se Martling 1958. Om husförhörsseden se Wahlbom 1983. Om kyrktagningen se Gustavsson 1972. Om den undervisning och de förhör som bedrevs under prästens ledning se Selander 1986. Om fadderinstitutionen under den andra hälften av 1800-talet se Rodhe 1923 s 268 ff.

² Enochsson 1949 s 129–162. Pleijel 1939 s 146 ff. Olsson 1960 s 11, 40 f.

³ Martling 1958. Martling 1961 samt exempelvis Gustafsson 1962 s 318–326. Även Enochsson betonar "Folkväckelsens" betydelse som upplösande faktor. Enochsson 1949 s 169–188, 209–218.

⁴ Martling 1958 s 56 f o där anf litt.

pet kontrollera sockenbornas kunskap ochandel samt vid behov korrigera genom kyrkotuktsåtgärder.⁵

I samband med den samhällsomvandling som kännetecknade hela 1800-talet kom den kyrkliga seden, allteftersom samhällsomvandlingen trängde ned på lokalplanet, att stå i ett nytt sammanhang. Den kyrkliga seden förutsatte ett fungerande ståndssamhälle, där prästen på lokalplanet hade en stark ställning. När detta ståndssamhälle fortlöpande bröts ned och prästens ställning försvagades, hotades hela den gamla kyrkliga seden inifrån. I och med den nyevangeliska väckelsens framväxt och utbredande blev hotet mot den kyrkliga seden akut. Här framträdde nu en rörelse som hade en kristendomsuppfattning och en kyrkosyn som i många avseenden var avvikande från enhetskyrkans. Ju mera denna rörelse radikaliserades i frikyrklig riktning desto starkare blev hotet. I väckelsens spår följde också nya sedvänjor, som på avgörande punkter skilde sig från enhetskyrkans. Samtidigt utsattes nattvardsseden för så stark kritik från väckelsens sida att seden bröts ned.⁶

Martling har övertygande visat att det var just det frikyrkliga angreppet på den kyrkliga seden som åstadkom att nattvardsseden bröts ned i hela mellansverige på en mycket kort tid. Enligt Martling är den sociala förändringen av samhället av marginell betydelse som förklaringsgrund till nattvardskrisen, i jämförelse med den betydelse som frikyrklighetens utbredande hade.⁷

För att få perspektiv på frikyrklighetens roll i nedbrytandet av den kyrkliga seden behöver dock Martlings resultat sättas in i det sammanhang vi ovan tecknat. Enligt vårt sätt att se är alltså ståndssamhällets förvittring och ett nytt samhälles framväxt den avgörande förutsättningen för att någon mera väsentlig förändring i den kyrkliga seden skulle kunna ske. Det var först när den gamla samhällsstrukturen var tillräckligt uppluckrad, som frikyrkligheten kunde bli den utlösande faktorn i nedbrytandet av nattvardsseden.

Förutsättningen för att den kyrkliga seden skulle överleva i en ny samhällssituation var att seden hade en stark förankring bland sockenborna och av dessa upplevdes som outhärlig. Så var fallet inom flera sammanhängande områden i södra och västra Sve- rige, där människorna var påverkade av gammalkyrkliga och gammalpietistiska inomkyrkliga väckelser. Även i Västerbottens kustland stod den kyrkliga seden stark på grund av att inomkyrklig nyevangelisk väckelse trängt ned i breda befolkningslager. Inom dessa områden har också den kyrkliga sedens försvagning kraftigt för- dröjts.⁸

⁵ Martling 1958 s 56 o där anf litt. Angående det omfattande kyrkliga undervisningsprogrammet under prästens ledning, se Selander 1986. Selander redovisar i en lokalundersökning förhållandena i Fleninge 1820–1890.

⁶ Enochsson menar att folkväckelsen med sin ”varmare mera personliga kristendom” till och med 1860-talet hade en livande inverkan på den kyrkliga seden. Från 1870-talet däremot ”verkade dock väckelsen upplösande på den gamla kyrkliga seden”. Enochsson 1949 s 209 f. Jmf även Plith 1959 s 212 f och Martling 1958 s 116 f. Mot Pliths resultat i detta avseende reserverar sig Gustafsson 1960 s 285 f.

⁷ Martling 1958 s 409 f. Martling 1961 s 30–46.

⁸ Martling 1961 s 13–17, 39–41. Gustavsson 1972 s 229 f.

En möjlighet för seden att leva vidare även inom de områden där denna starka motivation saknades, var att seden tilläts genomgå vissa förändringar och gavs motive- ringar som bättre svarade mot den nya samhällssituationen. Att denna väg prövades skall vi här ge några antydningar om. I och för sig vore ämnet värt ett närmare studium och våra antydningar kan därför också ses som en efterlysning av mera forskning.

Vi börjar med husförhörsseden. Att husförhören behövde omformas och ges en ny motivering för att de skulle fortleva, insåg många redan i samtiden. Husförhören framstod nämligen gärna som ett uttryck för prästerligt förmynderi. Husförhören motiverades därför allt oftare med att prästerskapet behövde lära känna sina socken- bor och möta dessa i gemensam andakt och uppbyggelse. Att husförhören innebar kontroll av kunskaper tonades ned. Samtal ersatte till och med på sina håll direkta förhör. Sammanfattningsvis såg många präster som sin uppgift vid husförhören mera att stimulera till tro än att kontrollera tron.⁹

Vad beträffar kyrktagningsleden fick denna försvinna utan att alltför stor möda la- des ned på att bevara den. Därtill hade kyrktagningen en alltför oklar motivering. Dock kan vi märka hur prästerna, i samband med att seden alltmera försvagades, be- mödade sig om att motivera kyrktagningsleden som en akt av tacksägelse. Detta skedde inför en allmog som inte helt kunde bli kvitt föreställningen om kyrktag- ningen som en reningsrit i anslutning till gammaltestamentliga föreställningar.

Kyrktagningen kom allt oftare att förrättas i samband med dopet. Från 1882 blev detta mer eller mindre regel i Kumla. En viktig förutsättning för sammankopplingen, var att dopet genom en kunglig förordning av år 1864 kunde uppskjutas till sex vec- kor efter barnets födelse. Själva drivkraften till sammankopplingen var dock enligt vår förmodan en annan. Drivkraften var huvudsakligen att underlätta för mödrarna att delta i kyrktagningen i en tid då seden alltmera ifrågasattes. I Kumla resulterade ock- så denna åtgärd i en tillfällig uppgång av antalet kyrktagningar.¹⁰

Under 1800-talet blev dop i prästgården eller i hemmet allt vanligare i Sverige och kom så småningom att bli det helt dominerande bruket. I prästmöteshandlingarna från Strängnäs 1873 noterades att ståndspersonerna vanligen lät döpa sina barn i hem- men. Övriga dop skedde oftast i prästgårdarna. Vid efterföljande prästmöte 1879 an- fördes att dopen förrättades endera i prästgårdarna eller också i hemmen, ett förhål- lande som även vitsordades i samband med biskopens ämbetsberättelse år 1885. För Kumlas del anmälde A P Falk i sin ämbetsberättelse inför biskopsvisitationen 1878 att dop aldrig förrättades i kyrkan utan i prästens eller föräldrarnas hem.¹¹

Berndt Gustafsson har betonat att ekonomiska och sociala orsaker av olika slag åstadkom att man ej använde kyrkan vid dop, kyrktagningar och vigslar under den

⁹ Hur utvecklingen gick i denna riktning märks tydligt av uttalanden från biskoparna i Lunds stift under 1800-talet. Gottfrid Billing uppmanar tex pastor i Ängelholm "att anordna husförhören på det sätt, som är bäst ägnat att åt den bereda kärlek och intresse inom församlingen". Problemet var att hitta former som motsvarade "nutida behov" Wahlbom 1983 s 58–63. Selander 1986 s 132. Larsén 1977 s 44.

¹⁰ Gustavsson 1972 s 178, 249, 260 f., 290 et passim. Se s 229 f.

¹¹ Prestmötet 1873 s 52. Prestmötet 1879 s 40. Prestmöteshandlingar 1885 s 61. Ämbber 1878.

andra hälften av 1800-talet. Han lämnar dock utrymme för att även andra orsaker kan ha spelat in vad beträffar dopets, vigselns och kyrktagningens plats.¹²

För Strängnäs stifts vidkommande förordade biskoparna Annerstedt och Strömberg med eftertryck en återgång till kyrkan vid de kyrkliga förrättningarna, då, som Strömberg uttryckte det, "sakramentens rum först och främst är Guds hus och församlingen det rätta dopvittnet". Trots detta fick biskoparna finna sig i och anpassa sig efter rådande sed. En av orsakerna till denna anpassning redovisade biskop Strömberg när han i sin ämbetsberättelse inför prästmötet 1885 citerade en kyrkoherde som "befarar att många skulle icke alls låta döpa sina barn, om de skulle bära dem upp i kyrkan, och detta naturligtvis aldrig först sådana, som stå under baptistiskt inflytande och påtryckning, och äro vacklande i sin övertygelse".¹³

Huvudsakligen stod dock prästerna handfallna inför de krav på förnyelse av den kyrkliga seden, som uppstod i och med ståndssamhällets sammanbrott. Edvard Rodhe har i sin bok "Svenskt gudstjänstliv" givit ett exempel på detta. Han anför seden med dopfaddrar. Dopfaddrarnas uppgift bestod, enligt gällande handböcker ända fram till 1894, kort och gott i att ta ansvar för dopbarnens kristliga uppfostran. Ändå levde man i en tid där den kristna fostran just övertagits av samhället, som genom kristlig skola och konfirmandundervisning åtagit sig denna uppgift. I den nya situation som inträdde i och med den obligatoriska skolans framväxt, krävdes naturligtvis att kyrkan förde fram en fördjupad syn på fadderskapets förpliktelser. Detta skedde alltså inte. Inte undra på att fadderinstitutionen upphörde att fungera. Kvar blev ett slags faddrar som i realiteten enbart var dopvittnen.¹⁴

B. NYA KRISTNA SEDVÄNJOR

När man studerar den kyrkliga seden i Sverige under andra hälften av 1800-talet kommer sedens försvagning obönhörligt i focus. Framför allt har Martling, som vi ovan anför, visat att den kyrkliga sedens kris hade ett klart samband med frikyrklighetens framväxt.

Frikyrklighetens inverkan på den kyrkliga seden innebar emellertid inte enbart att man aktivt medverkade till att den kyrkliga seden bröts ned. De frikyrkliga skapade också nya kristna sedvänjor på den gamla kyrkliga sedens grundvalar. Detta är någonting som överlag gäller de folkväckelser som bröt igenom under den andra hälften av 1800-talet.

I vissa fall konserverade folkväckelsen, inklusive frikyrkligheten, till och med den kyrkliga seden. Söndagens ställning som vilodag betonades exempelvis med iver av väckelsens folk, liksom man månade om husandaktsseden, för att ta några näralig-

¹² Gustafsson 1950 s 106–132.

¹³ Prästmötet 1879 s 40. Prästmöteshandlingar 1885 s 61.

¹⁴ Rodhe 1923 s 268 ff.

gande exempel på hur väckelsen anknöt till sedvänjor i den gamla svenska lutherska kyrkotraditionen.¹

När det gäller husandaktsseden kom emellertid väckelsen främst att verka omskapande. Detta visar Hilding Pleijel i sin bok "Husandakt husaga och husförhör". Pleijel klarlägger hur den traditionella husandakten försvagades i och med att ståndssamhället bröts ned och han påvisar hur folkväckelsen bidrog till att seden levde vidare i nya former, nu främst som enskild andakt.²

I andra sammanhang ser man ännu tydligare hur väckelsens utbredning innebar att kyrklig sed omformades. Gudstjänstlivets omvandling genom väckelsens påverkan är det tydligaste exemplet på detta.

Det är oomtvistligt att den frikyrkliga grenen av väckelsen var en starkt bidragande orsak till att nattvardsseden nästan totalt ödelades inom stora områden av Sverige. Trots detta kan man inte ensidigt hävda att detta nedbrytande var det enda som frikyrkligheten åstadkom. På den gamla traditionens grund byggde nämligen de frikyrkliga upp ett nattvardsfirande av ett annat slag, ett nattvardsfirande i den "troende" kretsen av likasinnade.

Låt oss utifrån förhållandena i Kumla ytterligare belysa detta att väckelsen bidrog till att omskapa och förvandla den kyrkliga seden.

Det är därvid lämpligt att utgå från förhållandena inom kyrkoförsamlingen med dess kyrkoherde Axel Per Falk i ledningen.

Vi har ovan redovisat den kyrkosyn och de ideal som var grundläggande för Axel Per Falk. Dessa ideal sammanföll till stor del även med den utomkyrkliga väckelsens i Kumla synsätt och praxis. Det var ju fråga om samma kristendomstyp på båda håll och Falk räknades också alldeles självklart av de frikyrkliga som en verklig "broder i Kristus".

Även i själva kyrkosynen hade man samma utgångspunkt. För både Falk och de frikyrkligt orienterade var det av avgörande vikt att de troende skulle sammansluta sig i föreningar/församlingar för att i dessa givas tillfälle att leva i enlighet med Nya testamentets föreskrifter. I denna trosgemenskap gavs den kraft som fordrades för att kunna vinna nya människor för Kristus och förverkliga ett liv som kristen i hem och samhälle. Det var främst i synen på kyrkoförsamlingen och dess förhållande till de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna som åsikterna gick isär. Falk strävade

¹ Tidiga kristna traktater i dessa ämnen som gick ut i stora upplagor var Den Christna Församlingens Sabbath och Om huslig andakt. Ribbner 1957 s 270, 302 f. Se även Redelius 1967 s 48, 57. Enligt muntliga uppgifter från Kumla var det ända fram till 1950-talet en markerad skillnad mellan vad som tilläts att göra på söndagarna i frikyrkliga hem i förhållande till övriga.

Att närmare granska väckelsens och då inte minst frikyrklighetens traditioner och sedvänjor vore en intressant forskningsuppgift. Genom en sådan undersökning skulle med säkerhet nya aspekter på frikyrkörelsens plats i och betydelse för samhällsutvecklingen kunna utvinnas.

² Pleijel 1965 s 24–32.

efter att kyrkoförsamlingen skulle få vara det sammanhållande bandet mellan de olika föreningarna/församlingarna, medan de frikyrkligt orienterade ville stå helt fria.³

Som vi tidigare sett förverkligade väckelsen i Kumla sina ideal. Förenings- och församlingsbildningar växte fram runt om i socknen. Vi har även observerat hur Falk påtagligt understödde och medverkade i denna verksamhet, där det regelbundet förekom gudstjänster, bibelstunder och missionsböner.⁴ Genom att verka i dessa föreningar/församlingar åstadkom Falk, tillsammans med övriga väckelsekristna, en kraftig förskjutning av gudstjänstlivet. Detta omdirigerades till stor del från sockenkyrkan till skolsalar och hem. Den gemenskap som tidigare haft sitt centrum i sockenkyrkan ersattes i mycket hög grad av konventikelgemenskap och föreningsgemenskap. Hur denna utveckling låg i linje med en allmän samhällsutveckling, där nya grupper mobiliserades i associationens form, har vi ovan vid flera tillfällen haft anledning att konstatera.

Även nattvardsseden och konfirmationsseden genomgick genom Falks ingripanden kraftiga förändringar. Till dessa Falks ingripanden återkommer vi mera utförligt i ett senare avsnitt i detta kapitel. Här skall vi endast upprepa vad vi redan i ett tidigare sammanhang anfört, nämligen att Falk strävade efter att låta nattvardsbordet bli en gemenskap för enbart "troende" människor. För Falk hade detta med tiden kommit att bli allt viktigare. På grund av sina befogenheter i egenskap av kyrkoherde samt på grund av de religiösa ideal som alltmånga kom att genomsyra Kumla socken, kunde Falk också genomföra kyrkotuktåtgärder som på kort tid bröt ned nattvardsseden i Kumla församling.

I analogi med sin syn på nattvardsens bruk menade Falk och hans kolleger i församlingen, att endast de nattvardsbarn som verkligen var avgjorda kristna skulle gå till sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen. Övriga fick nöja sig med att ha deltagit i nattvardsundervisningen. Även i detta stycke lyckades Falk åstadkomma påtagliga förändringar i folkseden.⁵

Från slutet av 1870-talet, dvs ungefär samtidigt som Falk genomförde sina kyrkotuktsåtgärder, hade det blivit alltmånga vanligt i Kumla att inte endast metodister och baptister, utan även de övriga frikyrkligt orienterade föreningarna/församlingarna, började fira nattvard utan medhjälp av präst. Nattvarden kom därigenom att få en helt ny ställning i socknen. Det allmänna nattvardsfirandet, där samtliga nattvardsberättigade i socknen deltog, hade till stora delar ersatts av en måltid i en mycket trång krets av "troende".⁶ Således hade synen på nattvardsens plats, betydelse och nytta i grunden förändrats i socknen.⁷

³ Till detta kommer att väckelsens i Kumla fortlöpande frigörelse från den specifikt lutherska bekännelsen alltmånga kom att bli en konflikthanterande mellan de frikyrkliga och Falk. Se ovan s 53–72.

⁴ Se ovan s 59 f.

⁵ Se ovan s 56 f.

⁶ Ämbber prm 79. Ämbber prm 85. Se dessutom s 70.

⁷ Martling 1958 s 203–216. Åhrén 1966 s 84 f.

Så levde alltså i Kumla vid sidan om varandra dels en gammal kyrklig sed som på flera områden alltmera uppluckrats, dels nya kristna sedvänjor som var sprungna ur väckelsens ethos och ideal. Att den kyrkliga seden befann sig vid sidan om ett vitalt och expanderande konventikel- och föreningsväsende, som dessutom fick alltmera frikyrklig accent, innebar i sig att det blev svårare att upprätthålla de gamla kyrkliga sedvänjorna. Till detta kommer för Kumlas del att socknen blev allt folkrikare utan att för den skull prästantalet ökade i församlingen. Att i detta läge på ett meningsfullt sätt kunna upprätthålla exempelvis seden med husförhör, där personlig kontakt mellan präst och sockenbo förutsattes, måste i längden ha blivit omöjligt av enbart detta skäl.⁸

I fortsättningen av detta kapitel kommer vi att närmare granska den kyrkliga seden och väckelsens förhållande till denna sed. Vi skall till att börja med följa den kyrkliga sedens i Kumla utveckling från 1860-talet till och med sekelskiftet. Därefter skall vi närmare granska hur väckelsen förhöll sig till den kyrkliga seden. Genom denna undersökning skaffar vi oss underlag för att ytterligare kunna bedöma väckelsens plats i samhället och dess förhållande till den kyrkliga traditionen.

Vad vi redan i detta avsnitt uppmärksammat är hur starkt väckelsens synsätt och ideal, vare sig de hade frikyrklig eller inomkyrklig proveniens, slog igenom i nya kristna sedvänjor.

3. DEN KYRKLIGA SEDENS FÖRSVAGNING

Vissa tecken på att den kyrkliga seden i Kumla höll på att försvagas fanns redan när Axel Per Falk år 1865 tillträdde som kyrkoherde. Försvagningen var dock knappt synbar på ytan. Enbart husförhörsseden var ännu märkbart påverkad. I övrigt var fortfarande de kyrkliga sedvänjorna till synes obrutna.¹

Tar man däremot hänsyn till samhällsutvecklingen i Kumla blir bilden tydligare och man kan se att förutsättningarna för att upprätthålla den kyrkliga seden alltmera underminerades. Partiskomakeriet växte sig från 1860-talet allt starkare, vilket i sin

⁸ Walan 1969 s 186.

¹ Vi har studerat husförhørsfrekvensen bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen samt bland medlemmarna i de frivilliga föreningarna. Ett studium av husförhørsfrekvensen i dessa grupper, där frekvensen varje år från 1861 och framåt räknats fram, ger detta vid handen. Persreg.

Vid biskopsvisitationen i Kumla 1867 anmälde Falk i sin ämbetsberättelse bland annat "nattvardsgångarna hållas en gång i månaden och äro talrikt besökta". "Inom församlingen finnes flera, som afhålla sig från Nattvardsgång af fruktan att blifva ovärdiga nattvardsgäster." "Föräldrarna föra i allmänhet sina barn tidigt till dopet. Åtskilliga barn finnes dock, som äro odöpta." Redelius påstår att kyrkotagningarna i Kumla började försvinna enligt Falks ämbetsberättelse. Detta är dock en felläsning av denna. Falk anför enbart om kyrkotagningen att den vanligen sker inom 6 veckor efter barnets födelse och att den förrättas i hemmet eller i prästgården. Åmbber 1867. Redelius 1942 s 122.

tur även påverkade jordbruksnäringen, där man ofta tog upp skomakeriet som bissyssla. I och med skomakeriets expansion gavs utrymme för en fortgående befolkningsökning, vilket i sin tur kraftigt försvårade möjligheterna att upprätthålla den gamla kyrkliga kontrollen. Visserligen blev arbetsförhållandena för prästerna förbättrade år 1862, då Hallsbergs församling bildades på område som tidigare tillhört Kumla församling. Hallsberg fick därvid egen kyrkoherde utan att någon tjänst drogs in i Kumla församling. Någon annan personalförstärkning erhöll inte Kumla församling, trots att befolkningen från 1865–1900 ökade från 4 500 till 8 000 personer. Kumla förfogade under hela vår undersökningsperiod över endast en kyrkoherdetjänst och en komministratur, vilket betydde att bara två präster skulle ansvara för den andliga vården i den växande församlingen.²

Redan på 1850-talet hade väckelsen brutit igenom i bygden och den växte sig under 1860-talet allt starkare. En nattvardsförening hade bildats i Stene 1866. Dessutom begick flera av kumlaborna nattvarden hos patron Hedengren i Riseberga.³

Den gamla samhällsstrukturen, liksom de kyrkliga förhållandena, höll alltså på att snabbt förändras i Kumla, vilket innebar att förutsättningarna för att kunna upprätthålla den gamla kyrkliga seden kraftigt försvårades.

Från början av 1870-talet började husförhörsseden och kyrktagningsseden att mycket tydligt försvagas. I november 1876 inträffade det säregna, att församlingens egen kyrkoherde Axel Per Falk utlöste en akut kris för nattvardsseden genom att införa obligatoriska kommunionförhör före nattvardsgångarna. Genom denna åtgärd bröts nattvardsseden snabbt ned i församlingen. Samtidigt förändrades genom ingripande från Falk också konfirmationsseden. Vissa år begick mindre än hälften av årsgruppens konfirmander sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen. Deltagandet i själva konfirmationsundervisningen påverkades dock inte. Till denna undervisning kom socknens ungdomar allmänt.⁴

Enligt ämbetsberättelserna till prästmötena var fortfarande 1891 den allmänna gudstjänsten "tämligen talrikt besökt, och ganska få personer torde helt och hållet draga sig undan från att höra ordet i kyrkan". 1897 och 1903 hade dock situationen förändrats. Deltagandet i högmässan betecknades som "ojämnt".⁵

Falk såg naturligtvis inte som sin uppgift att bryta ned kyrklig sed. Vad han avsåg var att reformera de kyrkliga sedvänjorna och forma dem efter de ideal som föresvä-

² Rundqvist 1984 I s 40. Se s 29 not 7.

³ Se ovan s 49. I Kumla församlings arkiv finns bevarad en redovisning från komminister Gustaf Wilhelm Müntzing, där de personer från Kumla socken som begått nattvarden i Riseberga 1861–1863 finns förtecknade. Det rör sig om 21 personer spridda över socknen, varav flera varit flitiga nattvardsgäster i Riseberga med som mest 10 nattvardsgångar per år i Riseberga. Som officiant fungerade förutom nämnde Müntzing främst skolprästen i Kumla C J Hofberg. Nattvredov Müntzing. Harbe 1966 s 95–105. Redelius 1967 s 51 ff.

⁴ Se ovan s 56 f, 224–228.

⁵ Ämbber prm 91. Ämbber prm 97. Ämbber prm 03. I Rundqvist 1984 I s 88–91 redovisas den kyrkliga sedens utveckling i Kumla genom citat ur ämbetsberättelserna till prästmötena i Strängnäs.

vade honom. Det var i grunden Falks kyrkosyn som drev fram något som han själv betraktade som en reformering av nattvards- och konfirmationsseden.

I fortsättningen kommer vi att redovisa nattvardssedens utveckling i Kumla från 1862 till 1897 samt den därtill hörande konfirmationsseden. Därefter påvisar vi förändringar i dopseden samt visar hur seden med kyrktagning förändrades och försvagades. Avslutningsvis redovisas husförhörens ställning i Kumla från 1861 till 1905.

Nattvardsseden

Såväl nattvardsfrekvens som nattvardsintensitet har kontrollerats vart femte år från 1862 till 1897 på hela Kumla sockens befolkning. Falk vidtog sina kyrkotuktsåtgärder i november 1876. År 1877 är alltså det första året då effekterna av dessa åtgärder kan mätas, varför undersökningsåren bestämts med utgångspunkt från detta år. För att kunna göra jämförelser har nedan samma periodisering använts vid redovisningen av kyrktagnings- och husförhörsleden.

Hur effektiva Falks kyrkotuktsåtgärder var framgår klart av nedanstående tabeller. Något som också skall observeras är hur Falk redan 1867 minskade antalet nattvardstillfällen, vilket bör ha varit en bidragande orsak till att seden redan före 1876 hade blivit något försvagad.

Tabell 31. Nattvardsfrekvensen i Kumla församling 1862–1897.

	1 Antal nattv- berättigade	2 Antal kom- munikanter	3 2 i % av 1	4 Antal kom- munioner	5 4 i % av 1	6 Nattv- tillfällen
1862	2 678	2 158	80,6	3 318	123,9	14
1867	3 378	2 718	80,5	3 899	115,4	11
1872	3 095	2 242	72,4	3 161	102,1	9
1877	3 976	1 103	27,7	1 425	35,8	8
1882	3 879	478	12,3	593	15,3	8
1887	4 048	295	7,3	386	9,5	9
1892	4 421	237	5,4	259	5,9	8
1897	4 999	171	3,4	210	4,2	?

Källa: Husfl.

Nattvardssedens kraftiga försvagning blir ännu tydligare åskådliggjord när utvecklingen redovisas i en figur. Figuren som redovisas på s 226 visar antalet kommunikanter i procent av antalet nattvardsberättigade i socknen åren 1862–1897. Motsvarande procentsiffror för de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna, blåbandsföreningarna och logerna framgår också av samma figur. Dessa sistnämnda siffror kommer att kommenteras i senare avsnitt av detta kapitel.

Tabell 32. Kommunikanternas intensitet och kontinuitet i Kumla församling 1862–1897.

	1 Antal dub- belkommu- nikanter	2 Antal fler- gångskom- munikanter	3 1 + 2 i % av kommuni- kantanta- let	4 Antal kom- munikanter som regelbun- det kommunic- rat en gång varje år under den fem- årsperiod varav undersöknåret är det andra	5 4 i % av kom- munikant- antalet
1862	909	136	48,4	1 159	53,7
1867	1 081	125	44,4	1 300	47,8
1872	846	40	39,5	1 111	49,6
1877	270	31	27,3	233	21,1
1882	91	12	21,5	94	19,7
1887	43	24	22,7	94	31,9
1892	10	3	5,5	35	14,8
1897	28	0	18,7	42	24,6

Anmärkning: Resultaten i avd 4 och 5 måste tas med reservation på grund av inflyttnings- och utflyttningsrörelserna. Femårsperioden 1861–1865 har på grund av bristfälliga anteckningar i husförhörslängden de mest osäkra resultaten.

Källa: Husfl.

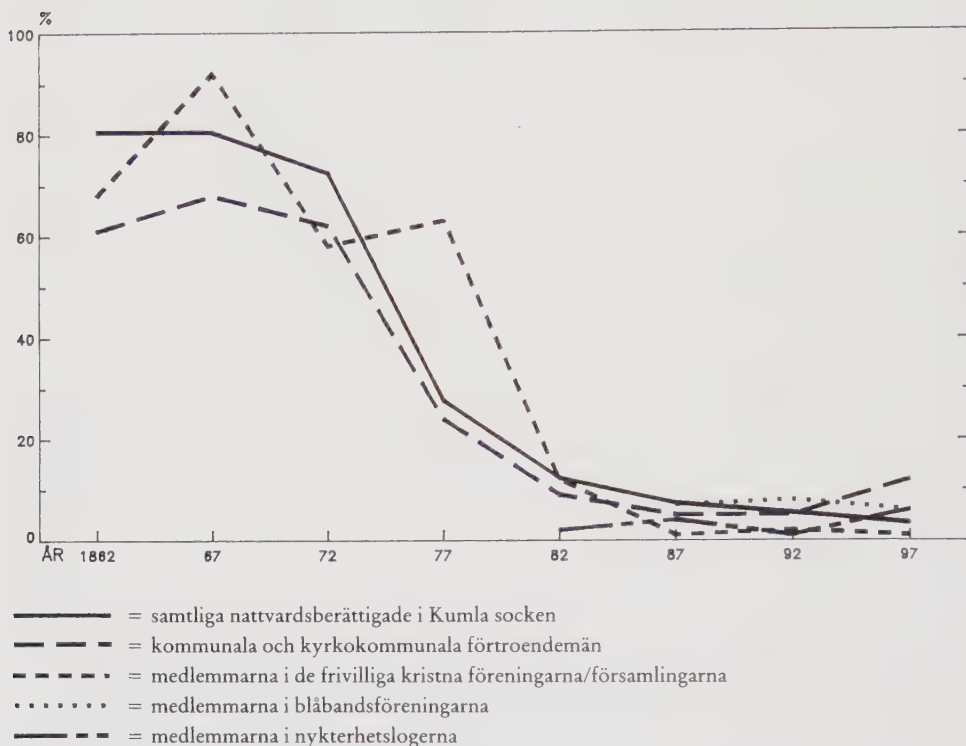
Tyvärr har inga motsvarande undersökningar gjorts av nattvardens ställning i regionen runt omkring Kumla. En genomgång av uppgifterna om nattvardens ställning i Kumla kontrakt som lämnades in till prästmötena 1879, 1885, 1891, 1897 och 1903 visar att en allmän nedgång i Kumlas grannskap satte in under 1880-talet. Någon direkt motsvarighet till den dramatiska nedgången i Kumla församling står dock ej att finna. Biskop Annerstedt i Strängnäs anmärkte emellertid redan i sin ämbetsberättelse till 1879 års prästmöte att ett mycket "stort antal afhåller sig från dess (nattvardens) begående tillsammans med församlingen till följe af den religiösa söndringen".⁶

Däremot kan utvecklingen jämföras med kommunikantfrekvensen i de provförsamlingar som ingick i Martlings undersökning av nattvardskrisen i Karlstad stift. Nattvardssedens definitiva nedbrytande skedde i dessa församlingar genomgående minst tio år senare än i Kumla församling.⁷

⁶ Ämbber Kla kontr 79. Ämbber Kla kontr 85. Ämbber Kla kontr 91. Ämbber Kla kontr 97. Ämbber Kla kontr 03. Prästmötet 1879 s 40 f.

⁷ Martling 1958 s 222 ff. I Sigvard Pliths avhandling "Kyrkoliv och Väckelse" redovisas nattvardsstatistik från det kyrkliga Barne kontrakt i Västergötland och från det nyevangeliska Kullings kontrakt i samma landskap. I Kullings kontrakt kom nattvardsseden att vika, men nedgången kom inte lika tidigt och blev heller inte lika total som i Kumla församling. Plith 1959 s 261–275.

Figur 33. Nattvardsfrekvensen i Kumla församling 1862–1897 bland samtliga nattvardsberättigade samt bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna.

Bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna har enbart de medlemmar inräknats som var 16 år eller äldre. Detta har skett för att eventuella skillnader i nattvardsfrekvens de olika föreningstyperna emellan tydligare skulle kunna iakttas. Ungdomarna gick nämligen till sin första nattvardsgång vid 14 års ålder, i några fall vid 15 års ålder. Särskilt blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna hade ett mycket stort antal medlemmar i denna ålder. Om samtliga nattvardsberättigade hade medtagits, skulle detta ha inneburit att jämförelser mellan de olika föreningstyperna hade försvårats.

Källa: Husfl. Persreg.

Konfirmationsseden

Även konfirmationsseden försökte Falk som vi ovan anmärkt reformera. Han gjorde detta genom att han, eller den av hans kollegor som svarade för undervisningen, varnade "nattvardsbarnen" för att slentrianmässigt svara ja på konfirmationsfrågorna. Dessutom fick konfirmanderna enskilt träffa samman med sin lärare för att genomgå kommunionförhör.⁸

⁸ Svärd 1970 s 117. Visprot 78 Litt A Embetsberättelse. Se s 57 f.

De följer dessa åtgärder fick på antalet konfirmerade respektive antalet av dem som i samband med konfirmationen begick sin första nattvardsgång framgår av nedanstående tabell.

Tabell 33. Konfirmationsstatistik Kumla församling 1863–1900.

	1 Antal konfir- mander	2 Antal konfir- merade	3 Antal konfirmerade som begick sin första nattvard i samband med konfirmationen	4 3 i % av 1
1863	74	74	74	100
1865	95	95	95	100
1866	73	73	73	100
1867	86	84	84	98
1868	73	72	71	97
1869	107	107	107	100
1870	95	95	95	100
1871	95	95	95	100
1872	132	132	132	100
1873	108	108	108	100
1874	127	127	126	99
1875	132	132	132	100
1876	124	124	124	100
1877	124	124	79	64
1878	150	150	?	?
1879	130	130	?	?
1880	143	142	?	?
1881	125	125	?	?
1882	111	109	?	?
1883	97	97	?	?
1884	116	115	46	40
1885	97	95	43	44
1886	128	55	55	43
1887	108	107	41	38
1888	140	136	47	34
1889	78	76	45	58
1890	132	131	59	45
1891	108	106	51	47
1892	130	128	72	55
1893	118	118	70	59
1894	118	116	90	76
1895	112	112	95	85

	1 Antal konfir- mander	2 Antal konfir- merade	3 Antal konfirmerade som begick sin första nattvard i samband med konfirmationen	4 3 i % av 1
1896	123	123	92	75
1897	110	110	82	75
1898	127	127	103	81
1899	175	175	123	70
1900	176	176	142	81

Källa: Husfl.

Att Falks kommunionförhör från november 1876 även genomfördes med konfirmanderna, märker vi av att antalet nykonfirmerade som begick sin första nattvardsgång året 1877 sjönk kraftigt i förhållande till tidigare år. Åren 1878–1883 saknar vi statistik på hur många konfirmander som begick sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen. Falk har för dessa år blott angivit att samtliga konfirmander admitterats till nattvarden. Ett studium av de årsgrupper konfirmander som hade lägre nattvardsfrekvens än övriga visar att dessa undervisats av framför allt komminister Willén. Denne har betecknats som en ”eldig” väckelsepredikant.⁹

Dopseden

Dopseden upprätthölls under hela vår undersökningsperiod. Detta betyder dock inte att seden förblev oförändrad. Under tiden fram till 1905 kom tiden mellan födelse och dop att bli allt längre. Fortfarande vid mitten av 1870-talet var barnen endast undantagsvis mer än en månad gamla när de döptes. Från 1880-talet var däremot de flesta dopbarnen mellan en och två månader gamla. Från 1885 började det även förekomma att föräldrarna dröjde med dopen i flera månader. Under slutåren av vår undersökning, dvs från 1900 till 1905 var de flesta barn som döptes över två månader gamla, men under ett år.¹⁰

⁹ Om Willén se s 65. Hur synen på konfirmationen höll på att förändras i det allt mera liberalt färgade samhället, märker vi bl a av Kungl Maj:ts cirkulär från 25/10 1878, där det förständigades att konfirmationen var en frivillig handling. Wetterberg 1950 s 131 f. Om bakgrunden till cirkuläret se Bredberg 1948 s 351.

¹⁰ Resultaten har framtagits genom en stickprovsundersökning av dopseden i Kumla. Under varje år har tiden mellan födelse och dop kontrollerats på tio slumpmässigt utvalda barn som fötts under året. Födb 1873–1905.

Kjell Petersson som studerat barndopet i Svenska kyrkan redovisar tiden mellan födelse och dop i det frikyrkligt präglade Åkers församling och jämför dessa siffror med motsvarande i det gammalkyrkliga Örkellunga. Trots att vår undersökning gällande Kumla blott utgår från ett urval barn kan dock med säkerhet konstateras att barnen i Kumla döptes betydligt senare än barnen i Åker under vår undersökningsperiod. Petersson 1977 s 136.

Petersson redovisar även utförligt 1686 års kyrkolags stadgande om dop inom det åttonde dygnet från ett barns födelse samt den kungliga förordningen 1864 som stadgade dop inom 6 månader från barnets födelse samt utvecklingen efter 1864. Petersson 1977 s 135–143.

Detta uppskjutande av dopet ger vid handen att även dopseden var inne i en uppluckringsfas. Den gammallutherska dopsynen, markerad i katekesen och med tydliga genomslag i folktron kring dopet, utgick från dopet som en handling som frälste från död och djävul och därför borde inträffa så snart som möjligt efter barnets födelse.¹¹

Detta synsätt trängdes så småningom undan i ett samhälle som alltmera kom att präglas av liberala tankegångar. Inte minst väckelsen bidrog på sin kant till uppluckringen genom sin oupphörliga betoning av omvändelsen och tron som villkor för "barnskapet". Denna förkunnelse ledde till att dopets betydelse relativiserades, vilket i sin tur medförde att det inte längre kändes lika angeläget att få barnen döpta så snart som möjligt efter födelsen. Dessutom innebar baptismens framträngande att seden att döpa barn ifrågasattes.

Kyrktagningsseden

Samtidigt som nattvardsseden bröts ned i Kumla församling under slutet av 1870-talet började kyrktagningsseden att uppluckras. Upplösningssförloppet för denna sed var emellertid ej lika häftigt och fortfarande 1902 blev 10 % av de nyblivna mödrarna kyrktagna. Någon principiell motvilja mot kyrktagningen från den nyevangeliska väckelsens sida har vi ej kunnat förmärka. Att hustrurna till de enstaka mormoner som bodde i församlingen, liksom baptisternas och metodisternas hustrur samt hustrurna till den grupp plymouthbröder som fanns vid Hallsbergs stationssamhälle, inte lät kyrktaga sig, följer av att dessa grupper konsekvent separerat från kyrkans sakramentsförvaltning.¹²

Kyrktagningen skedde från och med biskopsvisitationen 1867, efter en direkt uppmaning från biskopen, mestadels i själva kyrkan.¹³ Seden försvagades kraftigt omkring år 1880, dvs samtidigt som nattvardsseden bröts ned i församlingen. Ett samband mellan de båda kyrkliga sedvänjornas försvagning bör finnas. Falks åtgärder för att stävja ett "ovärdigt" nattvardsfirande drog troligen med sig även en försvagning av kyrktagningen. Från år 1882 blev det emellertid mer eller mindre regel i Kumla att dop och kyrktagning skedde samtidigt. Detta betydde att kyrktagningen återigen flyttade ut ur kyrkan och in i prästgården eller in i de hem där dopen förrättades.¹³

Åtgärden att sammanföra kyrktagning och dop till ett och samma tillfälle blev allmän i Sverige under slutet av 1800-talet. Detta förhindrar oss inte från att tolka denna förändring i Kumla som ett medvetet försök från Falks sida att värna om kyrktagningsseden. Genom att sammanföra kyrktagningen med dopet stötte det på mindre praktiska problem att låta kyrktaga sig.

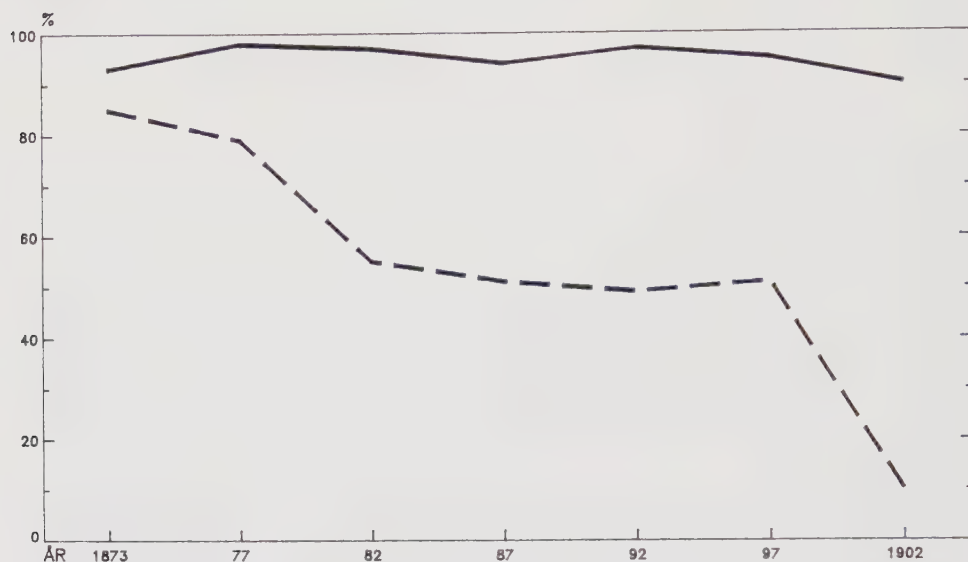
¹¹ Rodhe 1923 s 248–263. Petersson 1977 s 94–97.

¹² Om motviljan mot kyrktagningsseden se Gustafsson 1972 s 233–237. En grupp plymouthbröder fanns vid Hallsbergs station från och med 1880-talet. Märkligt nog döpte väckelsemannen och industririkaren Edvard Thermaenius flera av plymouthbrödernas barn. Om plymouthbröderna i Hallsberg se Samzelius 1962 s 371. Om Thermaenius som dopförrättare se Födb 1883, 1886, 1889, 1890. Om Thermaenius se Ekman III:2 1902 s 2150 ff. Rickson 1918 passim. Om plymouthbrödernas (darbyisternas) uppkomst och utveckling se Hillerdal 1957 s 85–87 och Molland 1961 s 276 f.

¹³ Visprot 67. Visprot 78 Litt A Embetsberättelse.

Troligen på grund av denna åtgärd vidmakthölls kyrktagningsseden på 1882 års nivå fram till och med 1897. Därefter försvagades seden ytterligare och lade sig på en nivå där mellan 10–25 % av samtliga nyblivna mödrar lät kyrktaga sig.¹⁴

Figur 34. Den procentuella andelen kyrktagna mödrar i Kumla socken av samtliga nyblivna mödrar, respektive den procentuella andelen döpta barn av samtliga nyfödda barn 1873–1902.

— = procentuella andelen döpta barn
 - - - = procentuella andelen kyrktagna mödrar

Angående periodiciteten se s 224.

Källa: Födb.

Med anledning av att kyrktagningen blev förflyttad ut ur kyrkorummet kan tilläggas att inte heller dopen under Falks kyrkoherdetid skedde i kyrkan utan i hemmen eller oftast i prästgården. Vigslar förrättades sällan i kyrkan. Om vi dessutom betänker hur omfattande den andliga verksamheten i skolhus och bönhus var under Falks tid, kan man konstatera att den andliga verksamheten till stor del flyttat ut från kyrkorummet och in i hemmen, skolhusen och bönhusen.¹⁵ Detta att kyrkorummet brukades i allt mindre utsträckning var en allmän företeelse, framför allt i mellansverige, där den kyrkliga seden också utsattes för den mest genomgripande försvagningen.¹⁶

¹⁴ Födb.

¹⁵ Visprot 78. Se dessutom biskoparnas i Strängnäs ämbetsberättelser i Prestmötet 1873. Prestmötet 1879. Prestmöteshandlingar 1885.

¹⁶ Petersson 1977 s 144 ff.

Husförhörsseden

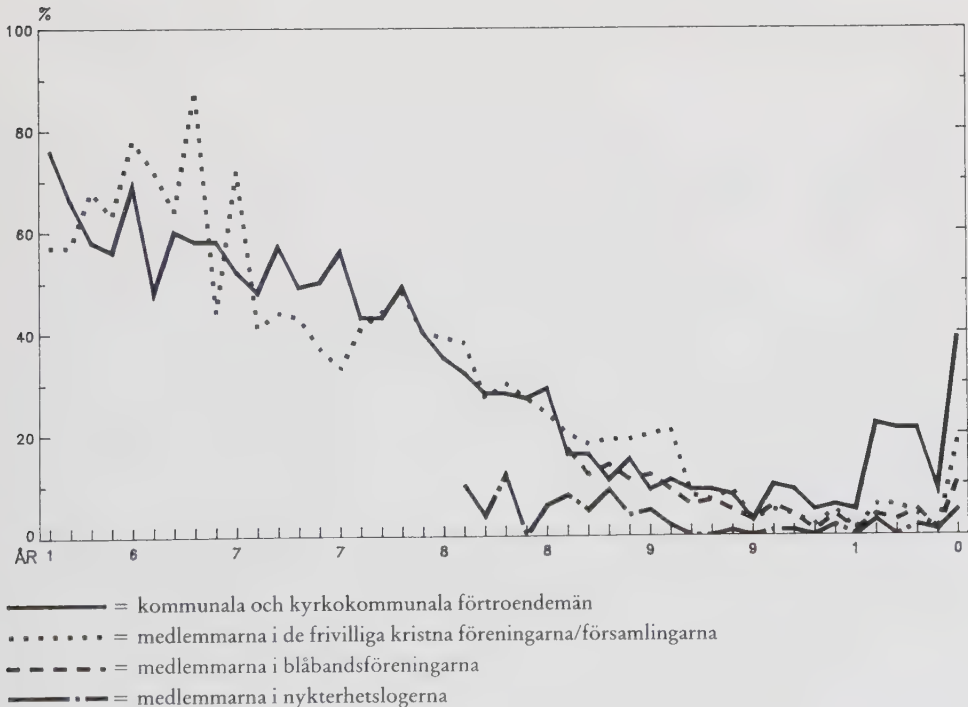
Som vi ovan redovisat började husförhörsseden att mycket märkbart försvagas från 1870-talet och framåt.

Någon komplett husförhörssstatistik för Kumla har inte framarbetats. Vi äger emellertid kännedom om de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännens samt medlemmarnas i de frivilliga föreningarna i Kumla deltagande i husförhör tiden 1861–1905.

Vid ett studium av denna tillgängliga husförhörssstatistik kan ett samband spåras mellan framför allt nattvardssedens och husförhörssedens försvagning. Förloppen blev nämligen i båda fallen likartade. Husförhörsseden höll dock i sig något längre än nattvardsseden och nedgången skedde inte lika plötsligt. De tal som gällde för nattvarfsfrekvensen motsvarades i stort av talen för husförhören fem år senare.

Vi observerar att husförhörsfrekvensen från 1878 sjunker i snabbare takt än tidigare. Liksom vid studiet av kyrktagningsseden anar vi ett samband med Falks kyrkotuktsåtgärder från och med november 1876, då nattvardsseden i Kumla församling bröts ned.

Figur 35. Husförhörsfrekvensen i Kumla församling 1861–1905 bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna.

Källa: Persreg.

Någon närmare kännedom om hur husförhören i Kumla gick till äger vi ej. Tidpunkten för husförhören var till och med 1873 början av november månad och man höll helst till i befintliga skolhus. År 1874 ändrades denna ordning och husförhören flyttades till juli månad med motiveringen av skolhusen under november månad i första hand skulle användas av skolbarnen.¹⁷

Detta tyder på att husförhörens funktion som "förskrivning" till mantalsskrivningen hade upphört.

Husförhören försiggick under ungefär en månad varvid prästen förflyttade sig från husförhörsrote till husförhörsrote. På grund av socknens storlek förekom det till och med vissa dagar två husförhör på samma dag. Från och med 1896–1897 återgick man till den gamla ordningen med husförhören i november månad strax före mantalsskrivningen.¹⁸

Den signifikanta skillnaden i husförhörsfrekvens mellan nykterhetslogernas medlemmar och övriga beror på en rad samverkande faktorer. Nykterhetslogernas medlemmar hade lägre inkomster, var yngre samt bodde mestadels i den centrala delen av Kumla socken. Allt detta medverkade till att enbart några få logemedlemmar bevistade husförhör.

4. VÄCKELSENS FÖRHÅLLANDE TILL DEN KYRKLIGA SEDEN

A. INLEDNING

Redan i avsnittet "Den kyrkliga seden och de nya kristna sedvänjorna" togs problematiken om väckelsens förhållande till den kyrkliga seden upp. Där observerade vi bland annat hur gudstjänstlivet i Kumla socken omformades genom väckelsens påverkan. Vidare anförde vi nattvardskrisen som huvudexempel på hur väckelsen bidrog till att kyrklig sed bröts ned.

Som vi då också nämnde har framför allt Martling utrett sambandet mellan den utomkyrkliga väckelsen och nedbrytandet av den kyrkliga seden. I sin bok "Kyrkosed och sekularisering" diskuterar Martling kyrkoseden i sin helhet, medan han i sin avhandling "Nattvardskrisen i Karlstads stift" riktar in sig speciellt på nattvardsseden. Det är också när det gäller nattvardsseden som Martling finner de tydligaste beläggen för sin tes om frikyrkligheten som en starkt bidragande orsak till att den kyrkliga seden råkade i kris.¹

Vad Martling kunnat påvisa är tydliga samband mellan nattvardskris och förekomst av utomkyrkliga väckelserörelser. Däremot har varken han eller någon annan

¹⁷ Kyrkostprot 11/5 1874 par 10.

¹⁸ Kla pål.

¹ Se s 216 not 1.

före denna undersökning närmare studerat hur väckelserörelsernas medlemmar själva förhöll sig till den kyrkliga seden. Att kunskap om detta borde kunna ge underlag till en fördjupad insikt i väckelsens betydelse när den kyrkliga seden råkade in i kris, är en av orsakerna till att detta kapitel skrivits.

Här skall vi därför utifrån en sådan kunskap ytterligare försöka fastställa väckelsens förhållande till den kyrkliga seden. Först skall vi därvid sysselsätta oss med vad kyrkoherde Falks "reformerings" av nattvardsseden fick för inverkan på väckelsens folk. Därefter skall vi främst utifrån husförhålls- och nattvardsstatistik närmare försöka precisera väckelsens uppbrott från de kyrkliga sedvänjorna. Slutligen balanserar vi det hela genom att ta upp andra faktorer av betydelse vid krisen för den kyrkliga seden.

B. DEN "REFORMERADE" KYRKLIGA NATTVARDSSEDEN OCH VÄCKESENS INTEGRATION I KYRKOFÖRSAMLINGEN

Bakom den "reformerings" av nattvardsseden och konfirmationsseden i Kumla församling, som kyrkoherde A P Falk vidtog 1876–1877, låg en alldeles bestämd huvudavsikt. Genom dessa åtgärder syftade Falk till att den nyevangeliska väckelsen i Kumla skulle finna det naturligt och riktigt att vidmakthålla förbindelsen med kyrkoförsamlingen. Reformeringen av den kyrkliga seden stod därvidlag i ett tydligt sammanhang med en annan åtgärd med samma syfte, nämligen omorganisationen av Kumla Missionsförening.²

Genom att detaljgranska husförhålls- och nattvardsstatistiken kan vi idag få en måttstock över vad Falk uppnådde med sina åtgärder. Vid en sådan granskning av husförhållsfrekvensen bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna kan vi kort och gott konstatera att husförhållsfrekvensen tydligt steg just under den tid då Falk genomförde sina kyrkotuktsåtgärder. Samtidigt sjönk husförhållsfrekvensen bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen. Efter bara några år faller dock husförhållsfrekvensen åter även bland väckelsens folk.³

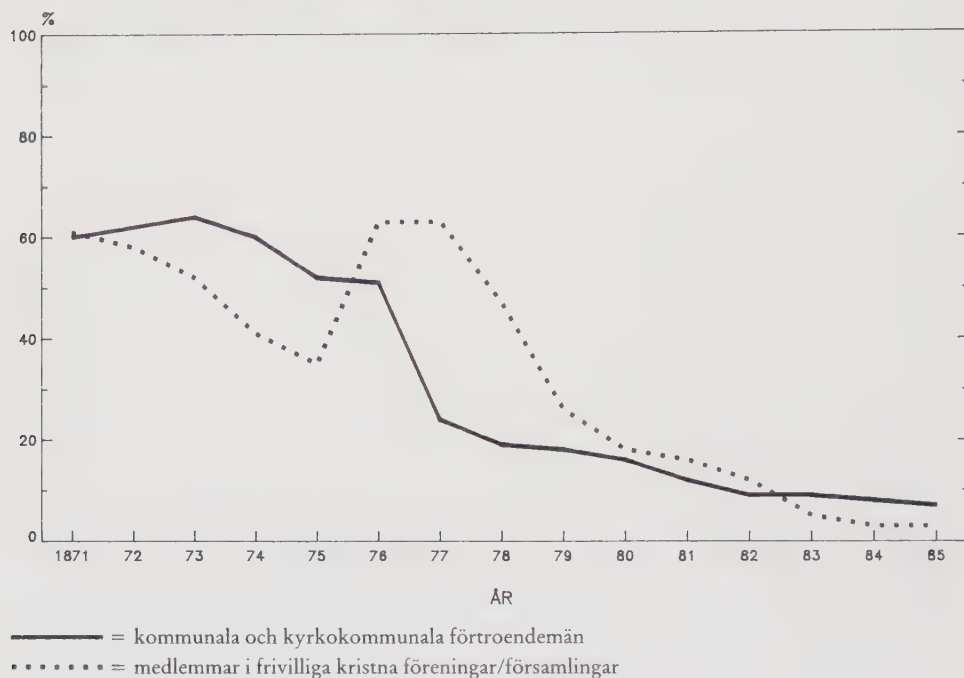
När vi övergår till nattvardsfrekvensen ser vi ännu tydligare hur starkt Falks kyrkotuktsåtgärder påverkade medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Innan nattvardsseden reformerats av Falk låg dessa medlemmar dels under den totala genomsnittsfrekvens som gällde för Kumla, dels också under de siffror som avsåg de kommunala- och kyrkokommunala förtroendemännen. Detta förhållande bestod till 1876. Då inträffade ett plötsligt trendbrott. Samtidigt som kurvan för nattvardsfrekvensen i stort från och med november 1876 dalade rakt nedåt i samband med att Falk genomfört sina kyrkotuktsåtgärder, pekade motsvarande siffror för de frivilliga kristna församlingsmedlemmarna rakt uppåt. Under åren 1876, 1877 och 1878 var de frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas medlemmar i särklass

² Se s 53–65.

³ Se figur 35 s 231.

de flitigaste nattvardsgästerna inom Kumla församling. Från och med 1883 låg emellertid åter väckelsefolket under normalkurvan och mycket snart kom de att tillhöra de kategorier som praktiskt taget helt och hållet övergivit kyrkans nattvardsbord.

Figur 36. Nattvardsfrekvensen i Kumla socken bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna samt bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen 1871–1885.

Inkluderade i statistiken är samtliga som vid de speciella undersökningsåren 1875, 1879 och 1885 var medlemmar respektive förtroendemen. För en person som registrerats som medlem eller förtroendeman ett bestämt undersökningsår, exempelvis 1875 har förtecknats dennes nattvardsgångar 1871–1875, för den som var medlem eller förtroendeman 1879 nattvardsgångarna 1876–1880.

Källa: Persreg.

Falks kyrkotuktsåtgärder syntes alltså till att börja med ge de resultat han eftersträvade. Under några år tycktes det som om den frikyrkliga utvecklingen i viss mening stannade av och banden med kyrkoförsamlingen åter knöts starkare. Såväl vår analys av nattvardssed som husförhörssed har pekat i den riktningen.

Utvecklingen i frikyrklig riktning hade emellertid redan gått för långt för att Falks åtgärder skulle få några bestående resultat. Den påverkan som kom utifrån måste ha varit massiv. Hela den mellansvenska nyevangelismen utvecklades ju vid denna tid entydigt i frikyrklig riktning.

Beaktansvärt är dessutom att väckelsefolket i Kumla just 1878 började dra sig undan från det kyrkliga nattvardsfirandet. I augusti 1878 avslogs nämligen "Natt-

vardspetitionen” av Kungl Maj:t. Detta kan ha uppfattats som att Svenska kyrkan nu definitivt stängde dörrarna för samarbete med den nyevangeliska vänstern. Dessutom bildades Svenska Missionsförbundet år 1878.⁴

C. VÄCKELSENS UPPBROTT

Med undantag av metodisterna, baptisterna och plymouthbröderna höll medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla fast vid dop-, konfirmations-, vigsel- och jordfästningsseden. Hur det förhöll sig med kyrktagningsseden är inte undersökt.

Tyvärr äger vi, som vi sett i föregående avsnitt, ingen fullständig statistik över husförhören i Kumla församling, utan enbart kunskap om husförhören bland medlemmarna i de frivilliga föreningarna samt bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen.

När vi jämför medlemmarnas i de frivilliga kristna församlingarna husförhörsfrekvens med de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännens, finner vi att de kommunala förtroendemännen hade den högre husförhörsfrekvensen fram till 1876. Detta år utjämnades skillnaderna och husförhörsfrekvensen låg sedan i stort lika fram till mitten av 1890-talet, med någon övervikt för medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. Från 1896 fick återigen de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen högre siffror. Detta hade emellertid en alldeles bestämd förklaring. Under åren 1896–1897 ändrade husförhören karaktär i och med att tiden för husförhör flyttades till november månad, strax före mantalsskrivningen. Husförhören kom därigenom att få funktionen av förskrivning inför mantalsskrivningen. Detta gav de kommunala förtroendemännen större anledning att besöka husförhören än övriga. Jämförelser blir därför ej rättvisande efter år 1895.¹

Jämförelsen med de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen låter oss ana att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i högre grad än vad som var genomsnittligt vidmakthöll husförhörsseden. Särskilt om vi tar hänsyn till de frivilliga kristna församlingarnas sammansättning förstärks detta intryck. Generellt sett bibehölls nämligen seden längre bland personer med hög inkomst än bland dem med låg. Medelålders och äldre personer deltog i högre grad i husförhör än yngre.² Detta gör att vi vågar anta att husförhörsseden bland de välbärgade och medelålders kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen låg högre än i andra grupper. Detta förutsatt att inga andra för husförhörsseden komplicerande faktorer hade

⁴ Om nattvardspetitionen se bland annat Bredberg 1948 s 337–352. Falks roll redovisas i Svärd 1970 s 98 ff. Bredberg menar att det saknade betydelse att Kungl Maj:t avlog nattvardspetitionen. Utvecklingen i frikyrklig riktning hade redan gått för långt.

¹ Se figur 35 s 231. Om ändring av tiden för husförhören se Kla pål.

² Se s 238–241.

tillstött. När därför medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, där även ett stort antal låginkomsttagare och yngre personer var medlemmar, vissa år till och med hade högre husförhørsfrekvens än de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, tyder detta på att det förelåg speciella omständigheter. Dessa omständigheter måste främst ha varit att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna av religiösa skäl var speciellt motiverade att delta i husförhören. Dessutom kan man dra den slutsatsen att det rådde ett gott förhållande mellan prästerna och de väckta grupperna.

Att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade högre husförhørsfrekvens än blåbandisterna fram till 1895 är också värt att särskilt observera. Man skulle kunna tänka sig att förklaringen låg i att blåbandisternas lägre medelålder åstadkom skillnaden. Vid en närmare jämförelse av olika åldersgruppers husförhørsfrekvens, visar det sig emellertid att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna genomgående hade högre husförhørsfrekvens än blåbandisterna, oavsett åldersgrupp.³

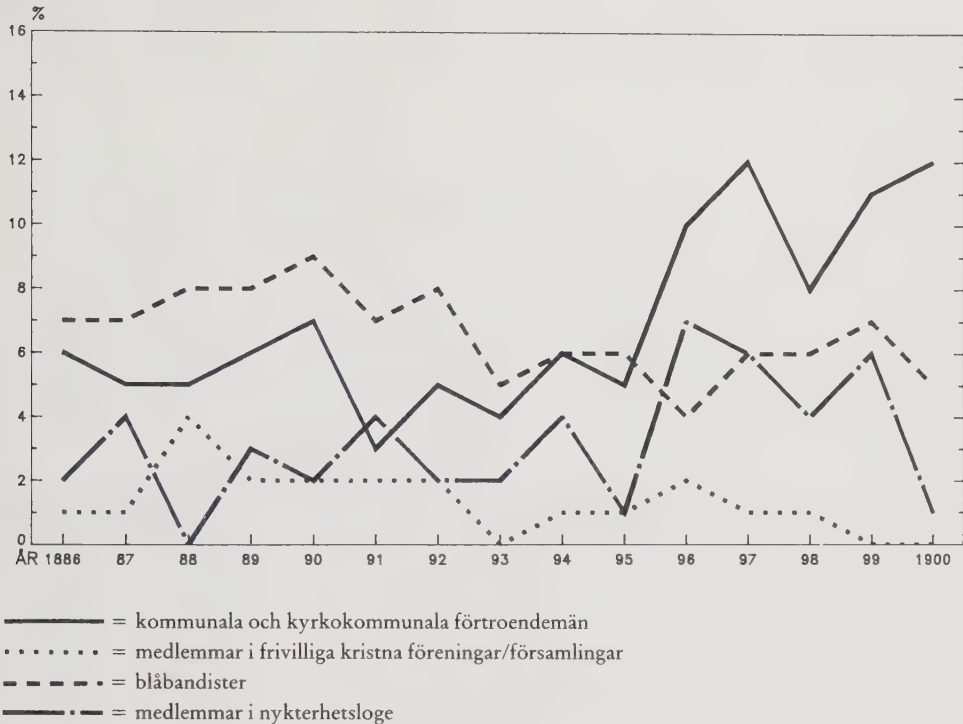
Då i övrigt blåbandisterna, socialt, ekonomiskt och vad beträffar lokalisering, är helt jämförbara med medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna återstår blott en slutsats. Det var, liksom vid jämförelsen med de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, den religiöst betingade inställningen till husförhören som gjorde att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade högre husförhørsfrekvens än blåbandisterna.

Vid en undersökning av nattvardsseden blir utslagen än tydligare, men nu åt andra hållet. Detta framgår av figur 37 s 237. Den religiöst betingade inställningen till nattvarden, dess plats och funktion, gjorde att väckelsens folk övergav kyrkans nattvardsfirande i större utsträckning än andra. Efter en kort period under slutet av 1870-talet, då medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna återvände till kyrkans nattvardsbord, bröt man praktiskt taget helt och hållet med kyrkans nattvardsfirande. Väckelsens folk låg i fortsättningen på en nivå, vad beträffar nattvardsfrekvens, som tydligt understeg de kommunala förtroendemännens samt blåbandisternas. I stort kan sägas att blott ett fåtal kyrkliga nattvardsgångar kan beläggas bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna från mitten av 1880-talet och fram till år 1900.

Genom att inte ta emot nattvarden i kyrkan markerade medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i praktisk handling sitt avståndstagande från den kyrkliga nattvardsseden. Orsaken till att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i högre grad än de socialt och ekonomiskt jämställda blåbandisterna övergav kyrkans nattvardsbord kan blott vara en. Det var den religiösa inställningen till nattvarens bruk och rätta plats som avgjorde skillnaden.

³ Efter 1895, då husförhören mer eller mindre fick karaktären av förskrivning till mantalsskrivningen, sammanfaller siffrorna i stort. Från år 1900 pålystes till och med husförhören som "husförhör eller förskrivning till mantalsskrivning". På grund av husförhörens ändrade karaktär efter 1895 tas därför ej hänsyn till husförhørsfrekvensen efter år 1895. Persreg. Kla pål. I övrigt se figur 35 s 231.

Figur 37. Nattvardsfrekvensen i Kumla socken bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen, blåbandisterna och logemedlemmarna 1886–1900.

Inkluderade i statistiken är samtliga som vid de speciella undersökningsåren 1890, 1895 och 1900 var medlemmar, respektive förtroendemän. För en person som registrerats som medlem eller förtroendeman ett bestämt undersökningsår, exempelvis 1890 har förtecknats dennes nattvardsgångar från 1886–1890, för den som var medlem eller förtroendeman 1895 nattvardsgångarna 1891–1895, 1900 nattvardsgångarna 1896–1900.

Källa: Persreg.

I ett mer övergripande perspektiv förhöll sig dock väckelsefolket till den kyrkliga seden som de flesta andra. I ungefär samma takt som övriga övergav man somliga av kyrkans seder, medan man bibehöll andra. De skillnader som uppmärksammats vid dessa mycket noggranna undersökningar är endast marginella jämfört med huvudtendensen, den plötsliga nedgången i husförhålls- och framför allt nattvardsseden.

I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna blev det från och med början av 1880-talet allt mera vanligt att man firade nattvarden utan medverkan av präst. Enbart medlemmarna själva tilläts delta i detta nattvardsfirande. Dessutom förlade man sina gudstjänster till allmän gudstjänsttid, ett tecken starkare än något på en långt gående frigörelse från kyrkoförsamlingen.⁴ Till detta kommer att de frivilliga kristna

⁴ Se ovan s 71, 221.

föreningarna/församlingarna i Kumla redan från och med 1870-talet alltmera fjärrmat sig från den lutherska trostolkningen, på sätt som var typiskt för den nyevangeliska vänstern i mellansverige vid denna tid.⁵

Denna väckelsens frigörelse innebar visserligen inte att man bröt alla band med kyrkoförsamlingen men ändå blir slutintrycket att de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna av nyevangelisk proveniens från och med 1880-talet slutgiltigt visade att de önskade stå på egna ben.

I Kumla rådde alltifrån 1865, när Axel Per Falk tillträdde som kyrkoherde i Kumla, för väckelsen i det närmaste ideala förhållanden. Prästerna stod på väckelsens sida, varför kyrkoförsamlingen fortlöpande utvecklades i en för den nyevangeliska väckelsen gynnsam riktning. Den kristendomstolkning som företrädades inom kyrkoförsamlingen var, särskilt i begynnelseskedet, i det närmaste identisk med den i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna uppmuntrades och stöddes. De betraktades av församlingens kyrkoherde som den urkristna församlingens sanna arvtagare, med uppgift att genomsyra kyrkoförsamlingen med sin tro och sin anda. Till och med den kyrkliga nattvardsseden anpassades efter väckelsens ideal.⁶

Ändå bröt de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna på avgörande punkter med kyrkoförsamlingen och blev frikyrkliga. Detta sagt för att ge nytt material till den forskning som sysselsätter sig med orsakerna till frikyrklighetens uppkomst. Troligen är nämligen förhållandena i Kumla inte helt unika.⁷

D. SOCIALA OCH EKONOMISKA FAKTORERS BETYDELSE FÖR DEN KYRKLIGA SEDENS KRIS

Inkomstfaktorn

Vi har även gjort en undersökning av de sociala och ekonomiska faktorernas betydelse för den kyrkliga sedens kris. Resultaten visar entydigt att det finns ett bestämt samband mellan en persons inkomst/förmögenhet och deltagande i husförhör. Motsvarande samband, men nu inte lika tydligt, kan konstateras när man studerar nattvardsseden.

Bland såväl de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen som bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna och blåbandsföreningarna höll de personer, som hade en egen inkomst som gav mellan 30–99 fyrkar, längre

⁵ Se ovan s 69 f, 221.

⁶ Falks företrädare som kyrkoherde i Kumla O U Uddén (1846–1862) tillhörde inte den nyevangeliska väckelsens folk, vilket däremot komminister C O Norelius (1860–1882) ansågs göra, samt inte minst skolprästen K J Hofberg (1846–1868). Om Uddén se Hagström 1901 s 531 f. Svärd 1970 s 67. Uddén 1936 s 4 ff. Rundqvist 1984 I s 16 f. Om Norelius se s 64 not 34. Om Hofberg se s 64 not 33.

⁷ Enligt Redelius var på 1880-talet ungefär en fjärdedel av prästerskapet i Strängnäs stift "rosenianer och mer eller mindre Ev. Fost.-stiftelsens hängivna". Redelius 1942 s 165.

fast vid husförhørs- och i viss mån även nattvardsseden än de som hade ett lägre antal fyrkar, respektive saknade fyrkar. Detta gäller under tiden fram till 1900.¹

Beträffande de personer som hade så låg egen inkomst att de ej åsattes fyrktal, har iakttagits en tydlig skillnad mellan deras nattvardsgångar och deras deltagande i husförhör. Vad angår husförhören tillhörde de genomgående den grupp människor som mer än andra höll sig borta, medan bilden inte blir lika entydig när nattvardsstatistiken analyseras. Höginkomsttagarna tillhörde, tillsammans med dem som helt saknade fyrktal, dem som mer än andra avstod från såväl husförhör som nattvard.² Vissa markanta undantag har dock registrerats. De höginkomsttagare som tillhörde någon blåbandsförening var tvärtom flitigare nattvardsgäster än andra blåbandister med lägre inkomst samt bevistade husförhör i ungefär samma utsträckning som dessa.³

Den tydliga renässans för deltagande i husförhör bland de kommunala förtroendemännen, som vi iakttagit från sekelskiftet, kan närmare specificeras. Vi finner att denna främst kan härledas till förtroendemän i den nordvästra, västra och sydvästra delen av socknen och inte minst till sådana förtroendemän som var höginkomsttagare.⁴

Till detta kan kopplas observationer beträffande skillnader i iakttagande av kyrklig sed mellan olika sockendelar. Här är mönstret olika beroende på om husförhørsleden eller nattvardsseden sätts i focus.

Att husförhørsleden var förbunden med en agrar miljö och inte var anpassad till tätortsbebyggelse märks tydligt. Den centrala delen av Kumla socken hade den lägsta procentuella andelen deltagare i husförhör, medan de av sitt jordbruk dominerade södra, nordvästra och sydvästra sockendelarna hade den största andelen.

¹ Om fyrktalen se s 29–33. Vid undersökningarna som avser detta avsnitt har tiden 1861–1905 delats upp i 9 undersökningsperioder om vardera 5 år. Enbart personer som skattade för egen inkomst har inräknats vid undersökningen av förhållandet inkomst och kyrklig sed.

Bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen hade de som åsatts mellan 30–49 fyrkar samt de mellan 50–99 fyrkar det procentuellt högsta talet för husförhör under 7 av 9 undersökningsperioder samt det procentuellt högsta talet för nattvard under 4 av 9 perioder. Motsvarande siffror bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/förs var 7 av 9 samt 5 av 9. Bland medlemmarna i blåbandsföreningarna 3 av 4. Den högsta nattvardsfrekvensen bland dessa hade höginkomsttagarna. Persreg. Jmf även Selander 1986 s 130 f.

² Bland de ej fyrktalsuppsatta förekom av naturliga skäl ej kommunala/kyrkokommunala förtroendemän. För medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna gällde att skattskyldiga personer som ej åsatts fyrktal tillhörde dem som mindre än andra inkomstgrupper bevistade husförhör under 7 av 8 perioder samt mindre än andra inkomstgrupper deltog i kyrkligt nattvardsfirande under 4 av 7 perioder. Motsvarande siffror för blåbandsrörelsen var 4 av 4 perioder samt 0 av 3. Persreg.

Gruppen utan fyrktal får sällskap av höginkomsttagarna. Dessa har den lägsta husförhørsfrekvensen bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen under 6 av 9 perioder både när det gäller husförhör och nattvard. Där höginkomsttagarna förekommer i de frivilliga kristna föreningarna/förs ligger de också där lägst vad beträffar husförhören. Persreg.
Om begreppet höginkomsttagare se s 39.

³ Persreg.

⁴ Under perioden 1891–1895 hade bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen fortfarande höginkomsttagarna den lägsta frekvensen husförhör, medan de 1901–1905 hade den högsta. Fram till och med 1886–1890 låg motsvarande grupp lägst vid en undersökning av nattvardsseden, medan de där emot befann sig i ett mellanskikt åren 1891–1895, 1896–1900. Persreg.

Att nattvardsbruket står i en annan kontext visas tydligast av att samma mönster inte kan iakttagas när nattvardsseden analyseras. Här blir mönstret oregelbundet med en tendens till att just den centrala sockendelen, med sin närhet till sockenkyrkan, hade procentuellt flera nattvardsgäster än övriga sockendelar.⁵

Tydliga tendenser

I och med att undersökningen nått så här långt framträder mycket tydliga tendenser. Vad beträffar de kyrkliga sederna var framför allt husförhörsseden beroende av det gamla ståndssamhället för att fungera. Kontroll- och ansvarsfunktionerna gick i detta samhälle uppifrån och ned. Att i en ny samhällssituation, där de gamla gränserna luckrades upp, de människor som befann sig lägst på samhällsstegen tidigast bröt upp från bruk som hade samband med det gamla samhällsmönstret, faller sig helt naturligt. Lika naturligt ter det sig att människor som befann sig i överordnad ställning i det gamla ståndssamhället, i högre grad än andra höll fast vid traditioner som befäste deras ställning.

Att de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen i allt högre utsträckning deltog i husförhören från år 1900 och framåt är anmärkningsvärt. Detta kan emellertid inte, som annars vore närliggande, främst tolkas som de ledandes försök att sätta liv i gamla livsformer på väg att dö, livsformer där den egna gruppen hade en självklart överordnad ställning. Den främsta orsaken var att husförhören ändrade karaktär efter 1895. Husförhören flyttades 1896–1897 till november månad och fick karaktären av förskrivning till mantalsskrivningen. Vid denna förskrivning hade de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen större anledning att delta än övriga grupper. Nu tillkommer emellertid att samma förtroendemän även blev flitigare nattvardsgäster efter 1895 och fram till 1900, det år då anteckningar om enskilda personers nattvardsgångar upphörde.

Några bestämda slutsatser kan naturligtvis inte dras av dessa förhållanden. Att vi har att göra med någon form av reaktionsföreteelse förefaller dock troligt.

Iakttagelsen att de allra förmögaste i socknen dispenserade sig från såväl husförhör som nattvard står i ett allmänt sammanhang och är även utanför Kumla omvittnat.⁶

På grund av den speciella situation som rådde i Kumla socken, där man ofta försörjde sig på en kombination av skomakeri och jordbruk, blir en undersökning av husförhørs- och nattvardsseden hos dem som levde av jordbruk jämfört med dem som försörjde sig på skomakeri svår genomförbar. Genom att vi funnit att människorna i de sockendelar som dominerades av jordbruket höll fast vid husförhörsseden i högre grad än dem som var bosatta i andra sockendelar, har vi ändå erhållit tydliga fingervisningar om att husförhörsseden hade de gynnsammaste förutsättningarna i en agrar miljö.

⁵ Persreg.

⁶ Gustafsson 1950 s 203–220. Martling 1958 s 29. Holm 1968 s 23 f. Newman 1932 s 144 f.

Åldersfaktorn

Fortsättningsvis ger även en undersökning av åldersfaktorn i förhållande till husförhørs- och nattvardsseden utslag. Dock blir dessa utslag inte lika tydliga som när det gäller förhållandet kyrklig sed och inkomst.

Generellt kan sägas att det var de äldre åldersgrupperna som längre än de yngre höll fast vid husförhørs- och nattvardsseden under den tid då dessa sedvänjor hastigt gick mot sin nästan totala upplösning.⁷

Män och kvinnor

Även en jämförelse mellan män och kvinnor i deras förhållande till husförhørs- och nattvardsseden visar signifikanta skillnader. Huvudresultatet är här att, så länge den kyrkliga seden var obruten, män i högre grad än kvinnor bevistade husförhör och deltog i det kyrkliga nattvardsfirandet. När seden blivit alltmera nedbruten, kom däremot kvinnorna upp i jämnhöjd med männen. Vad beträffar nattvardsfrekvensen passerade de till och med männen. Detta ser vi alldeles påtagligt i blåbandsföreningarna och logerna, där ju kvinnorna var i stark minoritet, men ändå under flera undersökningsperioder var flitigare nattvardsgäster än männen.⁸

Avslutning

Liksom i föregående avsnitt har vi avslutningsvis anledning att betona att de iakttagelser vi här gjort är iakttagelser gjorda utifrån en mycket detaljerad undersökning. I stort upphörde kumlaborna allmänt, som våra figurer och tabeller i detta kapitel så tydligt visat, att delta i det kyrkliga nattvardsfirandet och man slutade att gå till husförhör.

Dock har i detta avsnitt om de sociala och ekonomiska faktorernas betydelse klart framgått att framför allt husförhören men även nattvardsfirandet stod i ett socialt sammanhang, från vilket de lägre samhällsskikten liksom de unga kände ett särskilt behov av att frigöra sig. Nya bredare undersökningar, utifrån samma metod som den som här utnyttjats, kommer förmodligen att ytterligare förtydliga den bilden.

⁷ Detta är ett genomgående drag. Fram till mitten av 1870-talet var dock de yngre kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen både flitigare nattvardsgäster och besökte husförhör oftare än sina äldre kolleger. Persreg. Jmf detta med Selander 1986 s 127 ff.

⁸ Vid en genomgång av husförhören på vårt material visar det sig ofta att en av de två makarna tillsammans med delar av den övriga familjen bevistade husförhör. Oftast men ej alltid var det hustrun som stannade hemma. Persreg.

5. SAMMANFATTANDE ASPEKTER

För att man skall kunna bedöma förhållandet mellan väckelse och kyrklig sed krävs till att börja med överblick. Dels erhålles denna överblick genom ett grundläggande synsätt på seden, dels genom att de olika kyrkliga sedvänjorna och kristna sedvänjor ses samman som delar i en större enhet.

Det grundläggande synsätt vi anlagt är att den kyrkliga seden hade sin ursprungliga plats och funktion i ståndssamhället och att det var i detta sitt sammanhang, som seden kunde fungera i enlighet med sina ursprungliga syften. I och med att ståndssamhället förvittrade, kom den kyrkliga seden att befinna sig i otakt med tiden och därigenom försvagades den inifrån. I den första fasen syntes inte denna försvagning på ytan, men i den andra raserades vissa av de kyrkliga sedvänjorna snabbt, sedan framför allt väckelsen utlöste krisen.

Huvudaspekten vid studiet av väckelsens förhållande till den kyrkliga seden blir emellertid inte att analysera krisen för den kyrkliga seden. Viktigare är att koncentrera sig på den omvandlingsprocess som pågick, när den allmänt iakttagna kyrkliga seden försvagades, omvandlades och i vissa fall ersattes av nya kristna sedvänjor. Genomgående gäller att iakttagandet av den kyrkliga seden alltmera omformades från att ha varit en självklar plikt för alla sockenbor, till att bli en angelägenhet för den enskilde och beroende av dennes personliga vilja att delta. Därigenom anpassades seden till ett alltmera liberalt färgat samhälles behov. Utifrån detta perspektiv blir väckelsens i Kumla förhållande till den kyrkliga seden mångfacetterat.

Väckelsen i Kumla verkar till att börja med förnyande, utan att i detta begrepp lägga in någon värdering. Gudstjänstlivet "privatiserades" och flyttades till stor del ut i hem, skolhus och bönhus på grund av väckelsens initiativ. Detta skedde utifrån en modell för organisation och mobilisering som blev allt mera vanlig i det svenska samhället (associationsprincipen) samt utifrån de religiösa ideal, som var förhärskande i de väckta kretsarna.

Väckelsen i Kumla påverkade dessutom på vissa punkter tron på de kyrkliga dogmer, som låg till grund för den kyrkliga seden. Detta vågar vi förmoda utan att ha gjort någon mera omfattande specialundersökning. Vi antar, på grundval av att tiden mellan födelse och dop kontinuerligt blev allt längre, att dopsynen förändrades bland sockenborna i Kumla. Orsaken till detta var enligt vår mening inte enbart ett allmänt förändrat synsätt i samhället, utan hade även sin grund i väckelsens inflytande. Samma förhållande antar vi gällde även synen på nattvardens innebörd.

Väckelsen i Kumla tog avstånd från den kyrkliga nattvardsseden. Utifrån ett av religiös övertygelse färgat synsätt angreps denna sed, vilken också på kort tid bröts ned. Väckelsens redskap i detta nedbrytande var församlingens kyrkoherde Axel Per Falk, som genom sina kyrkotuktsåtgärder från och med november 1876 åstadkom nattvardssedens nästan omedelbara fall. Vi har grundad anledning att anta att dessa Falks åtgärder även hade en mera allmän inverkan på den kyrkliga seden i Kumla. Falks åtgärder påskyndade förmodligen ett mera allmänt uppbrott från den kyrkliga

seden. Vårt studium av husförhållnings- och kyrktagningsstatistiken i Kumla ger oss anledning att förmoda detta.

Väckelsen fungerade konserverande på vissa sedvänjor. Som exempel på detta har vi helt allmänt nämnt att man värnade om söndagens ställning som vilodag samt om husandaktsleden. Vi har utifrån förhållandena i Kumla kunnat konstatera att medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna höll fast vid husförhållningsleden i större utsträckning än andra grupper.

Solidarisk med den kyrkliga leden var huvuddelen av väckelsefolket i Kumla när det gällde dop, konfirmation och jordfästning.

Självklart levde inte väckelsens folk vid sidan av samhället utan i det. Uppbrottet från flera av de kyrkliga sedvänjorna var allmänt sett en del i en frigörelse från ett gammalt samhälles auktoriteter. För Kumlas del har vi följdriktigt genomgående observerat hur de lägre inkomstskikten samt de unga gick före i denna frigörelse.

Allt detta sagt utifrån ett övergripande perspektiv. Utifrån ett annat perspektiv, med tonvikten lagd på väckelsens i Kumla förhållande till den Svenska kyrkan, blir synpunkterna delvis andra. Här blir det adekvat att tala om kris. Väckelsen medverkade nämligen till att den traditionella kyrkliga verksamheten kraftigt försvagades. Väckelsens uppbrott från främst det kyrkliga nattvardsfirandet ingick i en process där initiativet i andliga frågor alltmera övergick från kyrkoförsamlingen till de frikyrkliga församlingsbildningarna.

Att så skedde i Kumla är anmärkningsvärt. Den nyevangeliska väckelsen i Kumla levde nämligen under till synes ideala yttre omständigheter. Väckelsen fick ett helhjärtat stöd av kyrkoförsamlingen, vars kyrkoherde A P Falk stod på dess sida. Falk hade på avgörande punkter anammat väckelsens synsätt. Även hans församlingssyn var i grunden starkt påverkad av tankegångar som var aktuella även inom frikyrkligheten. Falk försökte, utifrån detta sitt synsätt och på grundval av sin strävan efter trohet mot kyrkans bekännelse, skapa en verksamhet där kyrkoförsamlingen skulle fungera som en samlande organisation för de väckta grupper eller församlingar, som fanns utspridda i socknen. Enheten skulle synliggöras i gemensam söndaglig gudstjänst och i ett gemensamt nattvardsfirande där enbart "troende" tilläts delta.

Falk tycktes under en kort period i slutet av 1870-talet lyckas i sina strävanden att skapa ett samband mellan de allt mer mot frikyrklighet tenderande frivilliga församlingarna och kyrkoförsamlingen. Men snart blev det uppenbart att han misslyckats.

Inställningen från väckelsens sida till Svenska kyrkan under Falks ledning var hela tiden mycket positiv och de frivilliga kristna församlingarna kallade regelbundet prästerna som predikanter vid sina sammankomster. Trots detta var praktiskt taget hela väckelsen i Kumla från och med 1880-talet principiellt frikyrklig. Man hade eget nattvardsfirande och egna gudstjänster på högmässotid. I förhållande till det kyrkliga dogmat stod man visserligen i många avseenden på den kyrkliga traditionens grund, men man kände sig ändå principiellt fri att utforma läran efter sin egen tolkning av Skriften.

Falk var, med sin i många stycken extrema inställning i kyrkliga frågor och med sina långt gående anpassningsförsök till en alltmera frikyrklig väckelse, långt ifrån representativ för den stora gruppen "väckta" präster inom Svenska kyrkan vid denna tid. Dock fanns i Sverige vid denna tid en mycket stor grupp präster med en grundinställning liknande Falks. Dessa prästers försök till kyrkoreform är praktiskt taget utforskad. Ett klarläggande av deras insatser skulle med säkerhet i viss mån förändra bilden av orsakerna till frikyrklighetens uppkomst i vårt land.

I detta kapitel om väckelsen och den kyrkliga seden har vi kunnat dra nytta av och ansluta oss till den forskning som Martling redovisat, framför allt i sin avhandling "Nattvardskrisen i Karlstad stift". Genom våra detaljundersökningar har vi dessutom närmare kunnat bestämma väckelsens i Kumla förhållande till olika kyrkliga sedvänjor. De resultat vi därvid kommit fram till öppnar nya perspektiv på väckelsens förhållande till den kyrkliga seden. Väckelsens insats var inte enbart att bryta ned kyrklig sed utan också att i en ny tid med dess nya förutsättningar bevara gammal kristen sed samt framför allt skapa nya sedvänjor.

Därmed har vi också indirekt visat på behovet av ytterligare forskning över väckelse och kyrklig sed under det utgående 1800-talet. Martlings framställningar om den kyrkliga seden är nämligen huvudsakligen inriktade på nattvardskrisen. Det är också främst utifrån just analysen av nattvardskrisen han gör sina bedömningar. Trots att detta "titthål" är mycket väl valt och ger ytterst belysande resultat, krävs också andra infallsvinklar för att väckelsens förhållande till den kyrkliga seden under det utgående 1800-talet skall bli allsidigt belyst. Inte minst behöver de kristna sedvänjor, som växte fram i väckelsens spår, tas upp till fördjupad behandling.

Avslutningsvis återgår vi till det som varit huvudlinjen i de senaste kapitlen i denna avhandling, nämligen till frågan om den religiösa övertygelsens betydelse i samhällsomvandlingen.

I detta kapitel har vi återigen konstaterat hur starkt religiöst betingande föreställningar, inom de ramar som den allmänna samhällsutvecklingen angav, kunde påverka utvecklingen. Vi har också fått en illustration till hur litet sådana föreställningar förändrade, när de befann sig i otakt med utvecklingen i samhället. Väckelsens religiösa föreställningar hade en veritabel sprängkraft på de kyrkliga förhållandena i Kumla. Förutsättningarna för allt religiöst liv i kumlabygden förändrades genom väckelsens påverkan.

VII. VÄCKELSEN I LOKALSAMHÄLLET. SLUTORD

Den nyevangeliska väckelsen betraktades av de egna företrädarna som en andlig förnyelserörelse. Vår undersökning av väckelsen i Kumla, där just nyevangelismen var den dominerande rörelsen under vår undersökningsperiod 1865–1905, har inte givit anledning att sätta frågetecken för den beteckningen. Tvärtom har det visat sig sakligt betingat att lägga en speciell vikt vid att tydliggöra väckelsens i Kumla religiösa profil och påvisa den religiösa övertygelsens många gånger avgörande betydelse för det praktiska handlandet.

En av rötterna till nyevangelismen var angloamerikansk väckelsefromhet. Denna fromhet hade i sin tur sitt ursprung i England och Skottland. I samband med industrialismens genombrott i dessa länder från slutet av 1700-talet växte en evangelikal religiös rörelse fram, där den enskildes personliga omvändelse sattes i centrum. Samtidigt intog man en medvetet biblicistisk hållning. Denna väckelsecentrerade och biblicistiska grundhållning slog så småningom rot i Sverige och förenades, framför allt genom C O Rosenius förkunnelse, med svensk luthersk väckelsetradition till den så kallade nyevangelismen.

Denna rörelse befann sig på avgörande punkter i stark motsatsställning till traditionell svensk kyrklighet.

Genom att analysera några dokument från Kumla skrivna i väckelsens begynnelseked, har vi även på ett lokalt material kunnat dokumentera de stora grundläggande skillnader i trosuppfattning som fanns mellan den nyevangeliska väckelsen och den traditionella svenska kyrkliga fromheten. Mot varandra stod å ena sidan väckelsen, som var fixerad vid den enskilda människans personliga omvändelse och en trosgemenskap där man skilde sig från "världen" för att leva helt för Gud. Å den andra sidan stod den traditionella kyrkoläran, som vilade på andra grundvalar. I den kyrkliga traditionen lades inte främst tonvikten vid den subjektiva omvändelsen utan vid den objektivt verkande nåden, som i dopet verkade nyfödelse. Det var husfäderna och i sista hand prästen, som skulle ansvara för sockenbornas andliga utveckling och mögnad, inte enbart de enskilda kristna själva. Ett individualistiskt betraktelsesätt

stod med andra ord mot ett kollektivt, eller utifrån en annan synvinkel, ett subjektivt mot ett mera objektivt orienterat.

Väckelsen blev i Kumla mycket stark, inte minst på grund av att dess synsätt och arbetsmetoder segrade i kyrkoförsamlingen, där den kände väckelsemannen Axel Per Falk var kyrkoherde från 1865. Trots Falk utvecklades emellertid inte väckelsen i Kumla till en inomkyrklig rörelse, utan den hade från omkring 1880 blivit principiellt frikyrklig.

I denna undersökning har vi haft anledning att påvisa skillnaderna mellan en inomkyrklig väckelse av den typ som kyrkoherde Axel Per Falk strävade efter och en principiellt frikyrklig rörelse. Skillnaderna var tydliga. Dock var det i båda fallen fråga om samma kristendomstyp. Väckelse och omvändelse stod i centrum för intresset hos såväl den inomkyrkliga som utomkyrkliga väckelsen och det förutsattes som självklart i båda grupperna, att de "troende" skulle skilja sig från "världen" och bilda egna gemenskaper med den personliga omvändelsen och tron som den gemensamma nämnaren.

De religiösa föreställningar som bar upp väckelsen i Kumla hade en mycket stark genomslagskraft och påverkade på vissa områden mycket kraftigt beteendet hos väckelsens folk. Vi har visat detta med en rad exempel.

Det var på grundval av dessa religiöst betingade föreställningar som man inom väckelsen byggde upp frivilliga kristna föreningar/församlingar, som visserligen till det yttre mycket liknade till exempel nykterhetsföreningarna, men som ändå i grunden skilde sig från dessa. Den religiösa gemenskapen hade en annan funktion än den gemenskap som fanns inom nykterhetsföreningarna. I den kristna församlingsgemenskapen förutsattes livslångt medlemskap och för att få vara med i den kristna församlingsgemenskapen fordrades att man inrättade hela sin livsföring utifrån, som man menade, lydnad för bibelns föreskrifter. I nykterhetsföreningarna kontrollerades endast i undantagsfall annat än medlemmarnas nykterhet och det väckte inget uppseende om en person gick ur en nykterhetsförening för att sedan efter en kort tid träda in igen. Ett annat exempel på kraften i de religiösa föreställningarna är att i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna personer från vitt skilda ekonomiska och sociala sammanhang kunde mötas och hålla samman för gemensam uppbyggelse och i gemensamt arbete. Den sprängkraft, som fanns inneboende i den religiöst betingade övertygelsen, visade sig allra tydligast däri, att den i grunden förmådde förändra strukturen i hela det religiösa livet i kumlabygden. Vår analys av väckelsens förhållande till den kyrkliga seden har visat detta.

Den religiösa förnyelse som kännetecknade väckelsen i Kumla innebar dock inte enbart traditionsbrott, utan även inom flera områden anknytning till kyrklig tradition. Väckelsen förde på flera områden vidare ett arv som var förankrat i svensk kyrklig fromhet från ståndssamhällets dagar. Vi har sett det i väckelsens rekrytering, i dess syn på kvinnans plats och uppgifter liksom i synen på föräktenskapliga förbindelser. Vi har vidare observerat att väckelsen inte enbart bröt ned kyrklig sed och införde nya sedvänjor, utan även förde kyrklig sed vidare in i en ny tid.

Detta att väckelsen i Kumla främst ses som en religiös reformrörelse, som förmådde bryta upp och förändra det religiösa livet i kumlabygden, innebär emellertid inte att väckelsen kan isoleras från sin samhälleliga kontext och förstås utan detta sitt sammanhang. Tvärtom kan en lokal väckelserörelse inte göras begriplig, om den inte placeras in i det lokalsamhälle där den hör hemma och analyseras utifrån detta sitt sammanhang.

Det är enligt vår mening en nödvändighet vid den analysen att ha klart för sig de religiösa motiv som bar upp väckelsen. Genom den kunskapen underlättas jämförelser med andra rörelser i lokalsamhället, liksom man också tydligare kan urskilja påverkan från den lokala miljön.

Under hela 1800-talet pågick i Sverige under påverkan av en allmän europeisk utveckling en process där ständigt nya klasser av människor och nya grupper med gemensamma intressen och gemensamma mål trängde sig fram, pockade på uppmärksamhet och krävde inflytande. Ståndssamhällets fall och klassamhällets uppkomst var ingenting som skedde plötsligt. Det var en ständigt pågående process, som trängde allt djupare ned i samhällets alla skikt. Samtidigt spred sig från 1830-talet och framåt liberala idéer, där varje enskild människas egenvärde och suveränitet betonades, inte minst när det gällde ställningstagandet i trosfrågor. När ståndssamhällets förvittring gått tillräckligt långt på lokalplanet, gavs plats för dessa nya grupper av människor att göra sig hörda, liksom för nya idéer att tränga ned bland en bredare allmänhet. När inte längre prästerna förmådde upprätthålla den kyrkliga kontrollen, bröt även den nyevangeliska väckelsen igenom och skapade nya gemenskaper på den individuella trons grund. I Kumla skedde detta från mitten av 1850-talet. Från 1865, då Falk tillträdde som kyrkoherde, kom hela kyrkoförsamlingen att alltmera tydligt ställa sig på väckelsens sida, vilket också i hög grad påverkade verksamhetsformerna i kyrkoförsamlingen.

Väckelsen i Kumla fick en mycket bred anslutning. Män och kvinnor från alla sociala skikt i befolkningen anslöt sig. I de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna engagerades sockenbor ur alla åldersgrupper. Till detta kom att väckelsen i lika grad förmådde tränga igenom i såväl agrar miljö som i en växande tätort. Detta har givit oss anledning att tolka väckelsen i Kumla mot bakgrund av ett *allmänt* behov av en ny religiös livstolkning i en ny samhällssituation.

I och med detta skiljer sig våra forskningsresultat och därmed också våra slutsatser på en rad punkter från de resultat Sven Lundkvist redovisat i sin forskningsfattning av "Folkrörelseprojektets" resultat i boken "Folkrörelserna i det Svenska samhället 1850–1920". Framför allt arbetar Lundkvist, trots ett antal modifieringar, utifrån tesen att väckelserörelserna ursprungligen var folkliga rörelser, som kom från de nedre skikten i befolkningen.

På en rad olika områden har vi funnit att väckelsen i Kumla var en tidstypisk företeelse, beroende av och påverkad av den då aktuella ekonomiska och sociala verkligheten. Låt oss exemplifiera:

I det nya samhälle, som växte fram ur det sönderfallande ståndssamhället, skaffade sig människor makt och inflytande genom att organisera sig i så kallade frivilliga associationer. Det betyder att enskilda personer på frivillig grund anslöt sig till föreningar för likasinnade. I dessa kämpade man, utifrån gemensamma intressen, för att skapa sig en ny position i samhället eller för att nå vissa specifika mål. Så gjorde man också bland väckelsens folk, där man visserligen motiverade sin församlingsprincip utifrån bibelcitat, men där församlingarna i långa stycken kan ses i ljuset av det föreningsväsende som växte fram på de frivilliga associationernas idémässiga grund.

Kapitalet fick under den andra hälften av 1800-talet allt större betydelse, alltefter som produktionen inte längre primärt syftade till självförsörjning, utan blev allt mera marknadsinriktad. Till och med den kommunala/kyrkokommunala rösträtten gjordes under denna "fyrkväldets tid" helt beroende av inkomst och förmögenhet. På motsvarande sätt kan vi påvisa att en persons ekonomi också i de av väckelsens bildade frivilliga kristna föreningarna/församlingarna hade en stor betydelse. Dessa föreningar/församlingar dominerades nämligen i hög grad av de mera kapital- och inkomststarka medlemmarna. Vi går så långt att vi betraktar väckelsens sammanslutningar liksom övriga frivilliga föreningar som tidstypiska kapitalistiska organisationer, i den meningen att de var avpassade till och utgjorde delar av ett samhälle, där makt och inflytande allt mindre kom att bero av stånd och hävdvunnen ställning, än av den enskildes kapital och förmögenhet.

Att ledarskapet inom väckelsen dominerades av de ekonomiskt starka är dock inte hela sanningen. Vi har även observerat att de sammanträdes- och beslutsformer som tillämpades i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna pekade fram mot det demokratiska genombrottet. Detta drag hade väckelsen gemensamt med de blåbandsföreningar och nykterhetsloger i kumlabygden, som vi samtidigt undersökt. Det låg nämligen i den frivilliga föreningens själva idé att samtliga medlemmar i princip skulle ha samma rätt att bestämma.

Vid en genomgång av några mera specifikt religiösa föreställningars inverkan på den praktiska verkligheten, har vi funnit att det var föreställningar som endera anknöt till kyrklig tradition eller var påverkade av tidens tänkande, som fick betydelse och genomslagskraft. Det stadium av utveckling i vilket samhället befann sig, utgjorde så vitt vi kan bedöma det, i själva verket ramen även för de religiösa föreställningarnas genomslagskraft.

Studiet av väckelsen i Kumla har alltså lärt oss att väckelsen var en religiös förnyelserörelse. När man försöker få grepp om de svenska folkväckelserna är det därför en nödvändighet att man finner de religiöst bärande föreställningarna och studerar deras inverkan på utvecklingen. Kunskap om dessa ting ger oss i sin tur ett bättre utgångsläge för den samhällshistoriska analysen. Vad som enligt vår mening främst gjort att Folkrörelseprojektet i allmänhet förlorat i precision i analysen av väckelsen, är att man inte på allvar tagit itu med väckelsen som en religiöst betingad företeelse. Man har utgått från andra karakteristika än de religiösa, karakteristika som var gemensam-

ma för väckelserörelserna, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Därigenom har man alltför onyanserat fört samman väckelsen med dessa rörelser.

Dessutom förutsätter, enligt vår mening, all utforskning av folkligt förankrade rörelser inom ett lokalsamhälle, studier som på vissa områden går ända ned på individnivå och minsta lokala enhet för att nå tillräcklig precision. Särskilt bör alla former av kategoriseringar som bygger på analys av yrken behandlas med yttersta försiktighet på grund av yrkesangivelsernas oprecisa karaktär. Först när yrkesangivelserna kombineras med uppgifter om inkomst/förmögenhet, samt jämförelser görs med förhållandena i lokalsamhället i övrigt, kan man enligt vår mening dra några mera definitiva slutsatser. Det är forskning på den precisionsnivån som återstår, innan vi mera definitivt kan placera in 1800-talets svenska folkväckelser i sitt sammanhang.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ERWECKUNGSBEWEGUNG IN DER ÖRTLICHEN GESELLSCHAFT INDIVIDUUM, VEREINIGUNG, GEMEINDE IN KUMLA 1865–1905.

AUSGANGSPUNKTE

Bisherige Forschung

Im einleitenden Kapitel "Ausgangspunkte" wird betont, dass die in Schweden im 19. Jhdt. aufkommenden Erweckungsbewegungen von der Forschung gründlich bearbeitet worden sind. Schwedische Kirchenhistoriker haben das Thema in einer Anzahl von Untersuchungen behandelt, nicht zuletzt ist das Verhältnis der Schwedischen Kirche zur Erweckung untersucht worden.

Mehrere schwedische Historiker haben sich im Rahmen des sogenannten Volksbewegungsprojektes (offizielle Benennung: Forschungsbereich: die Aufgaben der gesellschaftlichen Klassen, Volksbewegungen) mit den Volksbewegungen innerhalb der schwedischen Gesellschaft, d.h. mit der freikirchlichen Erweckung, der Antialkohol- und der Arbeiterbewegung beschäftigt und mehrere wissenschaftliche Arbeiten und Aufsätze über die Zeitspanne 1850–1920 veröffentlicht. Diese Forschungsergebnisse fasste Sven Lundkvist 1977 zusammen in "Volksbewegungen in der schwedischen Gesellschaft".

In der vorliegenden Arbeit wird die oben erwähnte Abhandlung als "Volksbewegungsprojekt" bezeichnet.

Das Volksbewegungsprojekt stellte einen neuen Anfang dar: Anstatt Monographien über einzelne Bewegungen, deren Führer und Organisation, griff das Volksbewegungsprojekt auf örtliche, sozialhistorische Zusammenhänge zurück. Die Erweckungs-, Antialkohol- und Arbeiterbewegung wurden in striktem Vergleich analysiert. Dabei hob man die gemeinsamen äusseren organisatorischen Züge hervor.

Diese Dissertation steht in einem deutlichen Abhängigkeitsverhältnis zu dem Volksbewegungsprojekt mit seiner konsequent örtlich begrenzten Verankerung. Gleichzeitig soll diese Arbeit aber auch u.a. als eine kritische Auseinandersetzung mit dem Projekt gesehen werden. Die Kritik an diesem Projekt kann in drei Punkten zusammengefasst werden.

1) Das Volksbewegungsprojekt hat die Ähnlichkeit der verschiedenen Volksbewegungen auf Kosten der Unterschiede zu sehr betont. Das ist geschehen, weil man in dem Projekt versäumt hat, auf die Ideologie und Glaubensvorstellungen innerhalb der verschiedenen Bewegungen Rücksicht zu nehmen.

2) Obwohl an sich die gründlichen örtlichen Studien kennzeichnend sind für das Projekt, hat man an einigen Punkten das Material nicht tiefeschürfend genug bearbeitet.

3) Die soziale Einteilung, der man sich im Projekt bedient, baut in erster Linie auf eine im Rahmen des Projektes ausgearbeitete Berufsgruppierung auf. Eine solche Einteilung ist viel zu unsicher. Soziale Einstufung setzt eine gründliche Kenntnis des örtlichen Milieus und der finanziellen Verhältnisse voraus zusammen mit Berufsangabe. Erst dann hat man festen Boden unter den Füßen.

Interpretationsmodell

Diese Abhandlung geht von einem Interpretationsmodell aus, das man kurz gefasst folgendermassen beschreiben kann: Der Verfall der schwedischen Stände hatte entscheidende Bedeutung für das Aufkommen und die Entwicklung der Erweckungsbewegung. Die Auflösung der Stände dauerte an während des ganzen 19. Jhdts. und drang von der Mitte des Jahrhunderts an immer mehr in die kleineren Orte durch. Die Ständegesellschaft wurde von einer mehr liberal eingestellten Gesellschaft ersetzt mit neuen Abgrenzungen und neuen Machtfaktoren. Ständig schlossen sich neue Gruppen zusammen, um sich Lebensraum und Einfluss zu verschaffen.

Im Kirchspiel war der Pfarrer der Vertreter der Stände. Seine Pflicht war es, die Einwohner zu betreuen und für ihr weltliches und geistliches Wohl zu sorgen. Diese Aufgabe erfüllte er hauptsächlich durch ein umfassendes Kontroll- und Unterrichtssystem, das jeden Einwohner von der Wiege bis zum Grabe begleitete. Als die Auflösung der ständischen Gesellschaft bis in die kleineren Ortschaften vordrang, erschwerte das und vereitelte allmählich die Möglichkeiten des Pfarrers, seine Fürsorge- und Kontrollrolle wie bisher zu behalten.

Diese Situation schuf die Voraussetzungen für die Erweckungsbewegung, nicht nur eine exklusive Strömung für ein paar Anhänger zu sein, sondern sich zu einer Massenbewegung entwickeln zu können. Dadurch konnten der für die Zeit so typische Individualismus und die liberalen Gedankengänge das Volk und nicht nur eine gesellschaftliche Elite beeinflussen.

Die neue Epoche forderte auf verschiedenen Gebieten, auch auf dem religiösen, neue Vereinigungsformen. Die Gemeinden und Vereinigungen der Erweckungsbewegung waren die ersten ihrer Art.

Die Ursachen für den Verfall der ständischen Gesellschaft kann man diskutieren. In dieser Dissertation wird von der Annahme ausgegangen, dass die veränderten materiellen Umstände die entscheidende Voraussetzung darstellten. Eine sich immer mehr ausbreitende Geldwirtschaft, in der die Landwirtschaft mehr und mehr für den Verkauf produzierte, eine beginnende wirtschaftsbewusste industrielle Entwicklung,

eine starke Bevölkerungsentwicklung, all das veränderte das Gesellschaftsbild. Neue kapitalstarke Gruppen traten auf und bedrohten die gut abgegrenzte ständische Gesellschaft. Gleichzeitig nahm die Zahl der Eigentumslosen zu, was auch eine Belastung für die gesellschaftliche Konstruktion darstellte. Diese erwies sich mehr und mehr als nicht zeitgemäss und eng. Die neue Gesellschaft forderte ganz neue Abgrenzungen und neue Übereinstimmungen, um weiterkommen zu können.

Zweck der Arbeit

Der eigentliche Anstoss zu dieser Abhandlung ist die Überzeugung gewesen, dass ein eingehendes Studium der Erweckungsbewegung in einem örtlich begrenzten und repräsentativen Gebiet sozialhistorisch wichtige Ergebnisse und ein besseres Verständnis für die kirchengeschichtlichen Zusammenhänge der Erweckungsbewegung ergeben würden. Dabei ist ausserdem solches Material berücksichtigt worden, was das Volksbewegungsprojekt versäumt hat. Daraus kann man schliessen, dass das Bestreben gewesen ist, *die Erweckungsbewegung, in erster Linie die neuevangelische Erweckung*, in einer geographisch begrenzten Studie zu erforschen. Zu diesem Zweck ist ein für diese Fallstudie geeignetes Gebiet gewählt worden. Die Untersuchung soll alle wesentlichen Umstände aufzeichnen, die das Aufkommen und die Entwicklung der Erweckungsbewegung in dem örtlichen Milieu verständlich machen. Besonderes Interesse ist den spezifisch religiösen Auswirkungen zugewandt worden.

Das für die Arbeit ausgewählte Gebiet ist *das Kirchspiel Kumla*, in der Landschaft Närke in Mittelschweden belegen, zeitlich sind die Jahre 1865–1905 umfasst.

Das Kirchspiel Kumla eignet sich sehr gut für eine solche Untersuchung. Kumla war bis zur Mitte des 19. Jhdts. immer noch ein typisches Agrargebiet. Von da an entwickelte sich jedoch immer mehr die Schuhherstellung in Kumla und wurde von den 1860er Jahren an ein immer wichtiger werdender Faktor für die Versorgung. Diese Schuhherstellung fand gegen Ende des 19. Jhdts. zunehmend im zentralen Teil von Kumla statt, genauer gesagt in dem Gelände um den Bahnhof herum. Dieser Bahnhof war für Kumla die Verbindung nach Örebro und zu dem Provinzgebiet Bergslagen wie auch nach Stockholm und Göteborg.

Gegen Ende des 19. Jhdts. zogen immer mehr Menschen in den Ort, der 1905 eine Munizipalgemeinde wurde, d.h. ein stadtähnlicher Flecken. Im letzten Jahr der hier durchgeführten Untersuchung war dennoch die Entwicklung nicht so weit fortgeschritten, dass die Einwohnerzahl in den kleineren Dörfern auf dem Lande zurückging.

Die Landwirtschaft war 1905 im Kirchspiel Kumla zwar immer noch eine starke Erwerbsquelle, doch war die Anfertigung von Schuhen, die ringsum im Kirchspiel geschah, in den 1890er Jahren der wichtigste Gewerbebezweig geworden. Von 1905 an fing man mit einer rein industriellen Produktion von Schuhen an, dadurch sank die Einwohnerzahl in den kleineren Dörfern um Kumla herum. Aus diesem Grunde ist es angebracht, diese Untersuchung mit dem Jahre 1905 abzuschliessen. Bis zum Jahre

1905 ist es möglich, die Entstehung und Entwicklung der Erweckung sowohl in landwirtschaftlichem wie auch im Schuhmachermilieu zu erforschen, auf dem Lande und in dem wachsenden Ort.

Das Kirchspiel Kumla hatte 1865 4709 Einwohner. 1905 war diese Zahl auf 7916 angestiegen. Da die Herstellung von Schuhen ein wachsendes Gewerbe war, war auch der Zuzug von Menschen ständig im Steigen.

Zur selben Zeit, als man ringsum im Kirchspiel mit der Herstellung von Schuhen anfang, kam die neuevangelische Erweckung und breitete sich stark aus. Von 1880 an kann man die Erweckungsbewegung als prinzipiell freikirchlich bezeichnen. Auch die Antialkoholbewegung kam in den 1880er Jahren und verbreitete sich in Blau-Band-Vereinen und alkoholgegenerischen Bünden hier und dort im Kirchspiel. Die Arbeiterbewegung kam erst später und konnte darum in dieser Arbeit nicht berücksichtigt werden.

Man kann mit Fug sagen, dass die Entwicklung im Kirchspiel Kumla die allgemeine Gesellschaftsverwandlung in Schweden widerspiegelt, die durch die Industrialisierung in der zweiten Hälfte des 19. Jhdts. ausgelöst wurde. Die Erweckungsbewegung in Kumla und ihre immer stärker werdende freikirchliche Entwicklung hatte ihr Gegenstück an vielen Orten in Mittelschweden. Die Erweckung in Kumla muss jedoch als ungewöhnlich stark bezeichnet werden. Heute noch betrachtet man Kumla als ein Zentrum für Freikirchentum.

Arbeitsmethode

Das hauptsächliche Sammeln von Material für diese Darstellung hat darin bestanden, alle Einwohner aufzuzeichnen, die in den Jahren 1865–1905 Mitglied in irgendeinem Verein gewesen waren. Praktisch bedeutete das, dass vor allem Mitglieder in den verschiedenen Erweckungsvereinigungen und -Gemeinden notiert wurden, wie auch die Mitglieder der alkoholgegenerischen Organisationen. Persönliche Daten, Angaben über Zugehörigkeit (Eltern, Ehemann, Ehefrau), Mitgliedschaft, Ehrenämter innerhalb der Vereinigungen (sämtliche Ehrenämter sind vermerkt worden), ausserdem sind Einkünfte eingetragen worden wie auch Teilnahme an häuslichen Katechisationen und am Abendmahl. Um noch weiteres Vergleichsmaterial zu bekommen, sind alle Angaben aufgezeichnet worden über alle, die zwischen 1865 und 1905 ein gemeindliches oder kirchengemeindliches Amt bekleidet haben.

Die Aufzeichnungen über insgesamt 3925 Einwohner sind vollständig und die über ungefähr 1 800 nicht ganz lückenlos. Das Erwerben einer gründlichen Kenntnis über Einwohnerzahl, Wirtschaft, ökonomische und soziale Verhältnisse in den 58 kleineren Dörfern um Kumla herum und im Ort selbst, gehörte zu den Vorbereitungen für diese Studie. Als eine gemeinsame Bezeichnung für diese örtlichen Einwohnergruppen ist der Begriff örtliche Gesellschaft (lokalsamhälle) benutzt worden.

Die *Arbeitsmethode* hat dann hauptsächlich darin bestanden, die Daten zu sammeln, Vergleiche mit ihnen anzustellen und Schlussfolgerungen zu ziehen.

DAS KIRCHSPIEL KUMLA UND SEINE FREIWILLIGEN VEREINIGUNGEN UND GEMEINDEN

Die eigentliche Darstellung wird mit dem Kapitel "Das Kirchspiel Kumla und seine freiwilligen Vereinigungen und Gemeinden 1965–1905" begonnen. Die Bezeichnung freiwillige christliche Vereinigungen/Gemeinden umfasst die aus der Erweckungsbewegung entstandenen Zusammenschlüsse, sowohl die innerkirchlichen als auch die freikirchlichen. In diesem Kapitel wird der Grund für die ganze Dissertation gelegt. Die Entstehung und Entwicklung der Erweckung in Kumla wird hier in der Weise geschildert, die für die schwedische kirchengeschichtliche Forschung typisch ist. Das Aufkommen der Erweckung und ihr Anwachsen wird hier als ein Loslösen von der Bindung an die traditionelle Kirchenlehre der schwedischen Kirche und von den damit verbundenen kirchlichen Sitten gesehen. In Kumla war die Entwicklung sehr speziell, weil der dortige Superintendent, Axel Per Falk, selbst ein bedeutender Mann der Erweckung war. Er bejahte nicht nur die Anschauungen und Arbeitsformen der Erweckung, sondern übernahm auch wesentliche Seiten dieser Arbeitsformen als ein Reformprogramm für die Schwedische Kirche. Durch Falks Massnahmen brach man schon im November 1876 mit den allgemeinen Abendmahlssitten, mindestens 10 Jahre bevor die Krise im Bistum Karlstad ausbrach. Über den Verlauf dieser Krise besteht bereits eine eingehende Schilderung.

Trotz Falks Vorgehen war die neuevangelische Erweckung in Kumla, wie im übrigen Mittelschweden, von ungefähr 1880 an prinzipiell freikirchlich.

Im weiteren Text wird ein Bestandsverzeichnis über die Mitglieder der freiwilligen christlichen Vereinigungen/Gemeinden aufgestellt, wobei auch die örtlichen Zusammenhänge der Mitglieder berücksichtigt worden sind. Vergleiche werden angestellt mit den Mitgliedern in den verschiedenen alkoholgegnerischen Vereinen. Beruf der Mitglieder und ökonomische Stellung werden mit den übrigen Einwohnern verglichen, die in dem jeweiligen Ort wohnten, in dem die Mitglieder lebten. Die wirtschaftliche und soziale Struktur in den verschiedenen kleinen Orten ist mit grosser Sorgfalt aufgezeichnet worden.

Es stellte sich heraus, dass in Kumla beachtliche Unterschiede bestanden in bezug auf die Dauer der Mitgliedschaft in einerseits den freiwilligen christlichen Vereinigungen/Gemeinden und andererseits den alkoholgegnerischen Organisationen. Im allgemeinen verblieben die Menschen in den christlichen Vereinigungen/Gemeinden auf lange Zeit Mitglieder. Die Mitgliedschaft in den alkoholgegnerischen Vereinen war im Durchschnitt bedeutend kürzer.

Auch betreffs des durchschnittlichen Alters der Mitglieder waren die Abweichungen gross. Die freiwilligen christlichen Vereinigungen/Gemeinden hatten ihre Mitglieder in allen Altersgruppen von zwanzig Jahren an und aufwärts. Das Alter der Mitglieder in der Antialkoholbewegung dagegen war 24 Jahre und jünger.

Einkommen und Vermögen der Mitglieder in den freiwilligen christlichen Vereinigungen/Gemeinden entsprachen dem Verdienstniveau, das für den jeweiligen Ort

bezeichnend war, in dem sie wohnten. Unter den Mitgliedern fand man sowohl die Reichen der örtlichen Gesellschaft wie auch Vertreter der übrigen Einkommensstufen. In dieser Hinsicht ähnelten die Menschen der Erweckungsbewegung den Mitgliedern in der alkoholgegenerischen Organisation, die die Blau – Band – Bewegung genannt wird. Eine weitere Art von Antialkoholorganisation, die es im Kirchspiel gab, waren die sogenannten Nüchternheitslogen. In ihnen gehörten die Mitglieder meist zu den niedrigen Schichten der Bevölkerung.

Die Erweckungsbewegung hatte Kraft, sich in allen örtlich vorkommenden Lebensbereichen in Kumla auszubreiten. Sie war im landwirtschaftlichen Bereich ebenso stark wie im wachsenden Zentralort Kumla. Die Erweckungsbewegung breitete sich in Dörfern mit niedrigem Durchschnittseinkommen genauso aus wie in Dörfern mit grösserem Wohlstand.

Diese Ergebnisse stehen im deutlichen Gegensatz zu denen des Volksbewegungsprojektes, wo man trotz einiger Abänderungen die Erweckung als eine von unten kommende Bewegung schildert, die vor allem die unteren Bevölkerungsklassen erfasste.

Es fragt sich, ob das Volksbewegungsprojekt nicht zu anderen Ergebnissen gekommen wäre, wenn man teilweise eine andere Fragestellung gehabt hätte und das Quellenmaterial andersartig verwertet hätte.

Das Kapitel wird mit einigen Gedankengängen abgeschlossen, die sich auf die bisherige Untersuchung gründen. Der Unterschied zwischen Erweckungs- und Antialkoholbewegung, es mag sich dabei um Blau-Band-Bewegung oder Nüchternheitslogen handeln, beruht nach Auffassung dieser Studie darin, dass die beiden Bewegungen nach Ansicht der Mitglieder verschiedene Aufgaben hatten. Die freiwilligen christlichen Vereinigungen/Gemeinden waren für die Mitglieder heilige Zusammenschlüsse. Aus religiöser Sicht waren sie keine freiwilligen Vereinigungen. Sie waren in Gottes Wort geboten und hatten entscheidende Bedeutung für das ganze Leben des Menschen, ja, für seine ewige Seligkeit. Eine so hohe Bedeutung massen die Mitglieder der alkoholgegenerischen Vereine ihrer Organisation nicht zu. Hier war die Aufgabe vor allem, gegen alkoholische Getränke zu kämpfen und die Nüchternheit zu fördern. Gleichzeitig waren diese Vereine mehr als die christlichen Gemeinden ein Sammelpunkt für Unterhaltung und Vergnügen.

Man muss die Erweckungsbewegung auf dem Hintergrund der sich auflösenden ständischen Gesellschaft sehen, sie entsprach einem allgemeinen Bedürfnis nach einer religiösen Lebensauffassung in dieser neuen gesellschaftlichen Situation. Als die Entwicklung in diesem Auflösungsprozess so weit gegangen war, dass die Pfarrer die religiöse Kontrolle nicht mehr ganz aufrechterhalten konnten, war damit Platz geschaffen für die neuen Bewegungen, die mehr den zeitgemässen Bedürfnissen entsprachen.

DIE FÜHRER DER ERWECKUNGSBEWEGUNG

Im dritten Kapitel dieser Abhandlung werden die führenden Gestalten der Erweckung geschildert. Einleitend wird die neue kommunale Verfassung von 1863 behandelt. Die grundlegende Regel in dieser Verfassung ist, dass Vermögen und Einkommen Einfluss und Macht mit sich führen, aber auch die unerlässliche Pflicht, die Ehrenämter zu übernehmen, zu denen man gewählt worden ist. Damit knüpfte die neue Verfassung an die Ordnungen an, die man von der ständischen Gesellschaft übernommen hatte. Der Gutsbesitzer hat in der alten ständischen und bäuerlichen Gesellschaft Hausherrnverantwortung für seine Untergebenen, was gegebenenfalls auch Fürsorge und Pflege bedeuten konnte.

Gleichzeitig weist die entscheidende Bedeutung, die man Kapital und Vermögen zuschreibt, darauf hin, dass Schweden kurz vor seinem industriellen Durchbruch stand. Ein kapitalistisches System war im Begriff, den Feudalismus zu ersetzen, um es mit marxistischer Terminologie zu sagen. Auch innerhalb der Landwirtschaft gab man das Prinzip der Selbstversorgung immer mehr auf zugunsten des Verkaufs.

Die Inhaber der kommunalen und kirchgemeindlichen Ehrenämter in Kumla, die im Einklang mit der neuen Verfassung gewählt worden waren, hatten darum eine traditionsbewahrende Aufgabe. Das kann man auch deutlich sehen bei der Wahl von neuen Personen für Ehrenämter. Die Anzahl der Bauern überwog in der kommunalen und kirchlichen Verwaltung und diejenigen, die zu Ehrenämtern gewählt wurden, gehörten alle der sozial und ökonomisch führenden Schicht an.

Eine auffallend grosse Anzahl derer, die Ehrenämter innehatten, bekleideten auch eine leitende Stellung in den christlichen Vereinigungen/Gemeinden.

Die Führerschaft in der Erweckung und in der alkoholgegenerischen Bewegung in Kumla war elitistisch. Man kann einen klaren Zusammenhang sehen zwischen hohem Einkommen/Vermögen und führender Stellung. Je höheres Einkommen/Vermögen ein Mitglied in einer christlichen Gemeinde hatte, desto grösser ist die Wahrscheinlichkeit, dass diese Person eine leitende Stellung in der Gemeinde hatte. Lediglich in Ausnahmefällen erreichten Personen mit niedrigem Einkommen eine führende Stellung.

Ausserdem kann man feststellen, dass eine sehr begrenzte Gruppe von Männern mit hohem Einkommen eine grosse Anzahl von Ehrenämtern bekleideten und dadurch in ihren Gemeinden tonangebend waren. Kennzeichnend für gerade diese führende Gruppe war jedoch nicht nur in erster Linie ein hohes durchschnittliches Einkommen, das war zwar eine wichtige Tatsache, aber vor allem war es die Fähigkeit, innerhalb der örtlichen Gesellschaft aus eigener Kraft die soziale und finanzielle Stellung zu verbessern.

Der Elitismus, der in dem ganzen Kapitel nachgewiesen ist, gilt für die Antialkoholbewegung genauso wie für die freikirchliche Erweckung in Kumla. Wenngleich das Einkommen und Vermögen bei den Führern der Nüchternheitslogen auf einem bedeutend niedrigerem Niveau lag als bei den führenden Personen innerhalb der Er-

weckung und Blau-Band-Bewegung, trifft auch da die Verbindung höheres Einkommen/Besitz und grössere Anzahl Ehrenämter zu.

Auf Grund der Tatsache, dass ein klarer Zusammenhang besteht zwischen Einkommen/Besitz und Ehrenämtern, kann man die allgemeine Schlussfolgerung ziehen, dass die finanzielle Stellung des einzelnen Mitglieds Bedeutung hatte für seine Stellung innerhalb der freiwilligen Vereinigungen in Kumla. Nicht nur Begabung oder Tüchtigkeit sondern auch Einkommen und Vermögen galten als befähigend. Die freiwilligen Vereinigungen waren kapitalistische Organisationen insofern, als sie an eine Gesellschaft angepasst waren und ein Teil dieser Gesellschaft waren, in der Macht und Einfluss abgesehen von persönlicher Tüchtigkeit immer weniger abhängig waren von Stand und herkömmlicher Stellung sondern mehr von Geld und Besitz.

Der Elitismus ist jedoch nur eines der Merkmale für die Führerschicht in der Erweckungsbewegung. Ein weiteres ist die ausgesprochene Beeinflussung und das verbreitete Verantwortungsbewusstsein, das in den christlichen Gemeinden und den alkoholgegnerischen Organisationen herrschte. Ein grosser Teil der Mitglieder hatte Ehrenämter. Auffallend ist auch, wie sehr die Führerschicht der Gemeinden sich an allen praktischen Aufgaben beteiligte. Das muss man auf dem Hintergrund sehen, dass die freiwilligen Vereinigungen auch als für die Zeit typische sogenannte "Assoziationen" betrachtet werden können. Die "Assoziationen" war die Form des Zusammenschlusses, die die Menschen im Anfang des 19. Jhdts. wählten, um sich Einfluss zu verschaffen in der immer schwächer werdenden ständischen Gesellschaft. Man schloss sich freiwillig diesen "Assoziationen" an auf Grund gemeinsamer Interessen, gemeinsamer Bedürfnisse und eines gemeinsamen Verantwortungsbewusstseins, um Seits an Seite für die vorgesetzten Ziele zu arbeiten.

Die Ähnlichkeit zwischen der Erweckungs- und alkoholgegnerischen Bewegung ist sehr klar hervorgegangen. Die Linien gehen jedoch auseinander zwischen den beiden Bewegungen betreffs der Stellung der Frau. Ein interessantes Phänomen liess sich feststellen. Einerseits war der Anschluss an die christliche Gemeinde für die Frau, in erster Linie für die verheiratete, ein Durchbruch. Die Frau bekam, deutlicher als in der Antialkoholbewegung, innerhalb der Erweckungsbewegung einen Wirkungskreis ausserhalb der eigenen Häuslichkeit. Andererseits kann man erkennen, dass die verheiratete Frau im Rahmen der Erweckungsbewegung einen weit mehr untergeordneten Platz einnahm, als ihre Mitschwester vor allem in den Nüchternheitslogen. Das lässt sich auf den Einfluss der häuslichen Katechisationen zurückführen, in denen die Verantwortungsbereiche der Frau abgegrenzt wurden und im Verhältnis zum Manne Untergebenheit vorausgesetzt wurde.

DIE BEDEUTUNG DER RELIGIÖSEN ÜBERZEUGUNG

Im vierten Kapitel ist versucht worden, die Auswirkungen gewisser religiöser Vorstellungen an Hand der Verhältnisse in Kumla hervorzuheben. Zunächst wird allge-

mein festgestellt, dass es schwierig ist mit einer solchen begrenzten Sicht, weil die religiösen Überzeugungen in einem starken Abhängigkeitsverhältnis zu der aktuellen gesellschaftlichen Situation stehen. Die Gemeindeauffassung der Erweckung weist im hohen Grade Ideale auf, die in einer immer mehr liberal geprägten Zeit vorherrschend waren, obwohl das Bestreben war "die neutestamentliche Gemeinde" nachzuahmen.

Mit diesem Vorbehalt kann die grosse praktische Bedeutung der religiösen Überzeugung auf mehreren Gebieten nachgewiesen werden.

Die oftmals lebenslängliche Mitgliedschaft in den christlichen Gemeinden im Gegensatz zu der viel kürzeren in den alkoholgegnersischen Vereinen hängt letztlich mit einer religiösen Anschauung zusammen.

Eine gründliche Untersuchung der Mitgliedschaft von Ehepaaren bestätigt, dass man es auf Grund von religiösen Vorstellungen für wichtig hielt, einer Gemeinde anzugehören. Das trug dazu bei, Ehepaare in den christlichen Gemeinden zusammenzuhalten. Andererseits konnte die gleiche religiöse Überzeugung dazu führen, dass verheiratete Frauen sich der Gemeinde anschlossen, obwohl der Ehemann nicht dazugehörte. Innerhalb der alkoholgegnersischen Bewegung herrschten völlig andere Verhältnisse.

Was die vorehelichen Verbindungen anbetrifft, kann man feststellen, dass die Erweckung auf diesem Gebiet alte kirchliche Ideale in eine neue Zeit hinein weiterführte. Geschlechtsverkehr gehörte nach kirchlicher Auffassung zur Ehe. Erst nach der Eheschliessung sollte darum das eheliche Geschlechtsleben begonnen werden.

Was die führende Schicht der Bevölkerung in Kumla von diesen Idealen hielt, zeigt eine Untersuchung, die sich mit den kommunalen und kirchengemeindlichen Würdenträgern beschäftigte. Es stellt sich darin heraus, dass die meisten der werdenden Amtsträger erst heirateten und dann Kinder zeugten. Das gleiche traf für die präsumtiven und befindlichen Mitglieder in den christlichen Gemeinden zu. Bemerkenswert in diesem Zusammenhang ist, dass die Mitglieder in den christlichen Gemeinden von allen gesellschaftlichen Stufen kamen, im Gegensatz zu den Würdenträgern, die alle zu den sozial und finanziell Begüterten gehörten.

Ein auffallender Unterschied tritt zu Tage, wenn man die Mitglieder in den christlichen Gemeinden mit denen in den Blau-Band-Vereinen vergleicht. Die vorehelichen Konzeptionen liegen bei den letzteren wesentlich höher als bei den Mitgliedern der christlichen Gemeinden. Dabei muss man beachten, dass die Mitglieder der Blau-Band-Vereine aus den gleichen sozialen und ökonomischen Kreisen kamen wie die der christlichen Gemeinden. Unter den Mitgliedern der Nüchternheitslogen, die sozial und finanziell bedeutend niedriger lagen, kamen voreheliche Konzeptionen viel öfter vor, d.h. in mehr als jeder zweiten Ehe.

Man kann also feststellen, dass ökonomische und soziale Umstände die Praxis beeinflussten, aber auch, dass religiös bedingte Vorstellungen von Bedeutung waren.

Abschliessend kann man sagen, dass religiöse Überzeugungen, auf gewissen Gebieten und unter gewissen Bedingungen, einen entscheidenden Einfluss auf die Ver-

haltensweise der Menschen hatten. Zumindest zeigt die Untersuchung der Verhältnisse in Kumla das.

ERWECKUNG UND KIRCHLICHE SITTE

Die religiöse Überzeugung wird auch noch unter einem anderen Gesichtspunkt behandelt, nämlich im fünften Kapitel "Erweckung und kirchliche Sitte".

Zunächst wird hier vermerkt, dass die traditionellen kirchlichen Sitten und Gebräuche ihren Ursprung und natürlichen Platz in der alten ständischen Gesellschaft hatten. Die kirchlichen Sitten setzten voraus, dass der Pfarrer eine zentrale Stellung im Kirchspiel und auch entscheidenden Einfluss auf das geistige und geistliche Leben und die Entwicklung innerhalb des Kirchspiels hatte. Als das Fundament der ständischen Gesellschaft immer mehr unterminiert und die Stellung des Pfarrers dadurch geschwächt wurde, kam die kirchliche Sitte sozusagen aus dem Takt und zerfiel allmählich.

Carl Henrik Martling hat in seiner gründlichen Forschung über die Abendmahlskrise in Wärmland nachgewiesen, inwiefern der Einfluss des Freikirchentums entscheidend war für diese Krise. Martlings Ergebnisse werden in diesem Kapitel insofern bestätigt, als der auslösende Faktor für die Abendmahlskrise auch in Kumla die andersartige Abendmahlsauffassung der Erweckungsbewegung war. Der äussere Anlass war, dass der erweckte Pfarrer Superintendent Axel Per Falk schon im November 1876 strenge Kirchenzuchtmassnahmen einführte, die mit sich brachten, dass von nun an nur die "Gläubigen" sich zum kirchlichen Abendmahlstisch vorwagten. Die tiefer liegende Ursache für die Abschwächung der kirchlichen Sitte überhaupt hat jedoch nur teilweise mit dem Aufkommen des Freikirchentums zu tun. Der Grund lag im Durchbruch der neuen Zeit mit den Bedürfnissen nach neuen christlichen Bräuchen, die daraus folgten.

Diese Abhandlung hat geschildert, wie die kirchliche Sitte in Kumla verändert und erneuert und in der zweiten Hälfte des 19. Jhdts. privatisiert wurde. In diesem Prozess war die Erweckung und das Freikirchentum ein wichtiges Element. Die Rolle der Erweckungsbewegung war jedoch nicht nur, dass man kirchliche Sitten aufgab. Auf gewissen Gebieten setzte man sich sogar für die Erhaltung der Sitten ein.

In Kumlas Fall nahm die Erweckung nur von der Abendmahlssitte Abstand. Während einiger Jahre, nachdem Superintendent Falk seine Kirchenzuchtmassnahmen durchgeführt hatte, waren zwar die Menschen der Erweckung fleissiger als andere in der Teilnahme am Abendmahl, doch wurde man bald endgültig der kirchlichen Abendmahlssitte untreu. Stattdessen feierten die Mitglieder der christlichen Gemeinden das Abendmahl im Kreise der eigenen Gemeinde.

Eine sorgfältige Analyse der kirchlichen Sitte in Kumla hat ergeben, dass die Jüngeren und die mit geringerem Einkommen und Vermögen den Auszug aus der Kirche

anführten. Das berechtigt zu der Annahme, dass die alte kirchliche Sitte mit dem Pfarrer in dominierender Stellung in einer neuen liberal geprägten Zeit als Zwang empfunden wurde, von dem sich besonders die tieferen Schichten der Bevölkerung und die Jüngeren befreien wollten.

Die neu evangelische Erweckung in Kumla wurde, obwohl Superintendent Axel Per Falk auf Seiten der Erweckung stand und an deren Gemeinschafts- und Arbeitsformen anknüpfte, dennoch im Prinzip freikirchlich. Dies muss man berücksichtigen, wenn man die Ursachen für die Ausbreitung der Erweckung in Schweden zu ergründen versucht. Falks Arbeitsweise kann sicherlich in mehrfacher Hinsicht als "extrem" bezeichnet werden. Er war jedoch Vertreter einer grossen Gruppe von Pfarrern, auf die in der Forschung bisher sehr wenig Rücksicht genommen worden ist, wenn es um die Ursachen für das Heranwachsen des Freikirchentums geht.

Auch betreffs der kirchlichen Sitte ist hier festgestellt worden, dass stark religiös bedingte Auffassungen, im Rahmen des allgemeinen gesellschaftlichen Fortschritts, die Entwicklung beeinflussen konnten. Umgekehrt kann man aber auch sehen, wie wenig solche Auffassungen bedeuteten, wenn sie nicht im Gleichklang mit der allgemeinen gesellschaftlichen Entfaltung standen. Die religiösen Anschauungen stellten eine unbestreitbare Sprengkraft für die kirchlichen Verhältnisse in Kumla dar. Die Voraussetzungen für das gesamte religiöse Leben in der Gegend um Kumla änderten sich durch den Einfluss der Erweckung. Überhaupt ist der tiefgreifendste Einsatz der Erweckung in Kumla der, dass die Vorbedingungen für das religiöse Leben in der ganzen Gegend umgestaltet wurden. Im Vergleich zu diesem Ergebnis der Erweckung erscheint die übrige direkte Beeinflussung als geringfügig.

DIE ERWECKUNG IN DER ÖRTLICHEN GESELLSCHAFT. SCHLUSSWORT

Zum Abschluss sind die angeführten Ergebnisse zusammengestellt und systematisiert worden. Dabei wird die Notwendigkeit betont, dass man die Erweckung einmal als ein Phänomen in der örtlichen Gesellschaft sehen muss, zum andern aber auch mit Ausgangspunkt von der religiösen Begriffswelt, die in der Erweckung herrschte. Es wird betont, dass ein gründliches Studium nötig ist, um überzeugende Resultate zu bekommen.

Die vorliegende Arbeit über die Erweckung in Kumla, die mit den angegebenen Voraussetzungen durchgeführt wurde, hat ein sehr klares Bild gegeben. Die Erweckung, die sich im ganzen Kirchspiel stark verbreitete entsprach den Bedürfnissen der neuen Zeit und war weitgehend von den Gedankengängen und Gemeinschaftsformen der neuen Zeit geprägt. Gleichzeitig zeigt dies Abhandlung, wie stark der Glaube das religiöse Leben in den christlichen Gemeinden prägte. In diesem religiösen Bekenntnis wurde teils ein Erbe von der Zeit der alten Einheitskirche weitergegeben,

teils bedeutete die Erweckung eine Erneuerung. Vor allem auf Grund der Tatsache, dass die religiöse Botschaft so starke Durchschlagskraft hatte, erweist sich die Erweckungsbewegung in Kumla im Vergleich zur alkoholgegnerschen Bewegung als sehr bemerkenswert. Diese Eigenart der Erweckung ist jedoch nicht durchgehend. Die vorliegende Arbeit beweist auch, dass die beiden Bewegungen miteinander verwandt sind.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR OCH ICKE MÅNGFALDIGAD LITTERATUR

1. Åke Avenboks arkiv, Kumla
Logen 1639 Hvarandras Hjelp (IOGT), matriklar 1891–1896, – 1944 (Hvarhj matr).
Logen 1639 Hvarandras Hjelp (IOGT), protokoll 1897–1906 (Hvarhj prot).
2. Byrsta Missionsförsamlings arkiv, Kumla
Medlemsförteckning för Byrsta kristna församling 1883–1906 (Bymedl).
Byrsta Missionsförenings protokoll 1878–1906. (Bymiss prot).
Namnförteckning på församlingsmedlemmarne i Byrsta, börjad 1878 22/2. (Bynamnfört 1878).
"Förening av Män och kvinnor". Påbörjad 29/2 1872. (Förmän 1872).
3. Ebeneserförsamlingens i Kumla arkiv, Kumla
Medlemsmatrikel 1906–, Kumla baptistförsamling Ebeneser. (Bapteb matr).
Mötesprotokoll 1905–1906, Kumla baptistförsamling Ebeneser. (Bapteb prot).
Årsberättelser Kumla baptistförsamling 1898, 1902–1906. (Baptårsber).
Medlemsmatrikel Folketorps friförsamling 17/1 1895. (Folkfrif matr).
Protokoll Folketorps friförsamling 1895–1906. (Folkfrif prot).
4. Gunhild Enemunds arkiv, Örebro
Per Larssons almanackor 1895–1905. (PL alm).
5. Folkrörelsearkivet i Örebro, Örebro
Örebro distriktsloge av IOGT. Statistiska kvartalsrapporter över grundloger 1887–1905. (IOGT stat).
Stene blåbandsförening (fr o m 1904 Hörsta blåbandsförening) matriklar 1890–1906. (Steneblåb matr).
Stene blåbandsförening (fr o m 1904 Byrsta blåbandsförening) protokoll 1890–1906. (Steneblåb prot).
Sekreterarbok för Stene ynglinga- och jungfruförening 1888–1900. Innehåller årsberättelser. (Stene-yngl sekrb).
Logen 3170 Stensköld (IOGT), matrikel 1903–1904. (Stensk matr).
Logen 3170 Stensköld (IOGT), protokoll 1903–1904. (Stensk prot).
Medlemsstatistik från blåbandsföreningar till Sveriges Blåbandsförbund 1890–1906. (Svblåb stat).
Säbylund-Folkatorps ungdomsförening, matrikel 1901–1907. (Säbungdf matr).
Säbylund-Folkatorps ungdomsförening, protokoll 1901–1914, 1915–1923. (Säbungdf prot).
En kortfattad redogörelse öfver Säbylund Folketorps ungdomsförenings verksamhet 6/3 1901–5/3 1911. (Säbungdf verks).
Säbylund-Folkatorps ungdomsförening årsberättelser 1902–1913. (Säbungdf årsb).
Logen 186 Trofast (NGTO), protokoll 2/2 1890–28/10 1892. (Trof186 prot).
Logen 686 Trofast (IOGT), protokoll 26/1 1884–26/2 1888. (Trof686 prot).

- Logen 825 Trofast (NGTO), protokoll 27/12 1897–7/8 1899. (Trof825 prot).
Åbytorps Friförsamlings matrikel 1897–1906. (Åbytfrif matr).
Åbytorps Friförsamlings protokoll 1897–1906. (Åbytfrif prot).
Protokollsbok för Åbytorps kristliga ungdomsförening 1901–1917. (Åbytungd prot).
6. Frälsningsarméns i Kumla arkiv, Kumla
Roterullor 1890–1906 för Frälsningsarmén i Hallsberg. (Frhls roter).
Roterullor 1890–1905 för Frälsningsarmén i Kumla. (Frkla roter).
7. Kumla Missionsförsamlings arkiv, Kumla
Efes 5:23, 25–27, 2:19, 19–23. Några underrättelser om Bränsta Södra Mos friförsamlings uppkomst och utveckling, 1884. (Br S Mos frif uppk).
Kumla friförsamlings matriklar 1883–1906. (Klafrif matr).
Kumla friförsamlings protokoll 1892–1903. 1904–1906. (Klafrif prot).
Kumla ungdomsförening 10-årsberättelse, av Gustaf Rinaldo. Handskriven. I Protokollbok för Kumla ungdomsförening 1901–1907. (Klafrifungd 10årsber).
Protokollbok för Kumla ungdomsförening 1901–1907. (Klafrifungd prot).
Medlemsmatriklar 1876–1963, Granby kristna församling, Granby Sanna kristna församling och Sannaheds friförsamling. (Sannfrif matr).
Protokollsböcker 1892–1906, Granby kristna församling, Granby Sanna kristna församling och Sannaheds friförsamling. (Sannfrif prot).
Matrikel 1898–1907 i Mötesprotokoll för Sannaheds kristliga ungdomsförening 27 mars 1898–31 dec 1906. (Sannahkrungd matr).
Mötesprotokoll för Sannaheds kristliga ungdomsförening 27 mars 1898–31 dec 1906. (Sannahkrungd prot).
Några korta drag ur Vesta missionsförsamlings verksamhet under dess 80 åriga tillvaro. Handskriven redovisning av Harald Axelsson. (Vesta missf 80).
8. Kumla kommuns arkiv, Kumla
Fyrktalslängder 1865–1905. (Fyrktl).
Hörsta blåbandsförenings matriklar 1890–1906. (Höblåb prot).
Hörsta blåbandsförenings protokoll 10/5 1890–4/2 1906. (Höblåb prot).
Kumla blåbandsförenings matriklar 1887–1906. (Klابلåb matr).
Kumla blåbandsförenings protokoll 1887–1906. (Klابلåb prot).
Kumla Kommunalnämndens protokoll 1867–1910. (Kommnmnd prot).
Kumla Kommunalstämman protokoll 1862–1906. (Kommst prot).
Kumla mp. Municipalnämnden 1900–1930. (Obs Municipalstyrelsen kallas municipalnämnden före 1905). (Munnmnd prot).
Kumla mp Protokoll från municipalstämmor åren 1900–1913. (Munst prot).
Logen 2469 Kämpen (IOGT), matrikel 1897–1906. (Kämp matr).
Logen 2469 Kämpen (IOGT), protokoll 19/12 1897–29/6 1902, 13/7 1902–30/6 1906. (Kämp prot).
Ministerialbok för Hallsbergsmissionen 1871–1876. (Metminhls).
Ministerialbok för Hardemo och Kumla M.E. församling fr 1877 t o m 1904 samt medlemmar på prov 1875–1905. (Metminkl).
Logen 49 Natanael (NGTO) matriklar 1881–1902 (sista delen av 1902 ej med). (Nat matr).
Logen 49 Natanael (NGTO) protokoll 7/5 1882–10/7 1898, 17/2 1901–16/12 1906. (Nat prot).
Sannaheds blåbandsförenings matriklar 1894–1908. (Sannahblåb matr).
Sannaheds blåbandsförenings protokoll 1894–1906. (Sannahblåb prot).
Yxhults stenhuggarefackförenings protokoll 24/2 1898–6/5 1905. (Yxstenh prot).
9. Kumla kyrkoarkiv, Kumla
Födelse och dopböcker Kumla församling 1873–1905. (Födb).
Husförhörslängder Kumla församling 1865–1905. (Husfl).
Kumla lokalkommitté protokoll 1890–1906. (Klalkok prot).
Pålysningböcker 1846–1906. (Kla pål).

- Kumla kyrko- och skolrådsprotokollsböcker för Kumla församling 1862–1896, 1897–1907. (Kyrkoskolor prot).
- Kumla Kyrkostämmoprotokollsböcker åren 1862 29/12–1902 1/9, 1902–1938. (Kyrkst prot).
- "Nedanskrifna personer tillhörande Kumla socken hafva begått Herrens hel Nattvard". Redovisning från Wilhelm Müntzing commin i Wiby. (Nattvredovisn Müntzing).
- Kumla församlings sockenstämmoprotokollsbok åren 1831–1862 26/10. (Sockst prot).
10. Kumla sparbanks arkiv, Kumla
- Hörsta skolhusförenings resp kristliga församlings matriklar 1864–1906. (Hökrförs matr).
- Hörsta kristliga församlings protokollbok 1892–1911. (Hökrförs prot).
- Protocollbok för Hörsta skolhus Bestyrelse Ledamöter Upprättad Den 2 ra februari 1864–1891. (Höskolh prot).
- Hörsta ynglingaförening o jungfruförening 1873–1912 (Matrikel). (Höyngl matr).
- Hörsta kristliga ynglingaförening o jungfruförening 3/1 1886–31/12 1906 (protokoll). (Höyngl prot).
- Kort redogörelse öfver Hörsta ynglinga- och jungfruförenings värksamhet från år 1873 till år 1903 av Adolf Gustafsson. Handskriven, (Höyngl verks).
- Hörsta kristliga ynglingaförening o jungfruförenings årsberättelser 1892, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906. (Höyngl årsb).
- Vid minnesfesten av Hörsta skolhus – och missionsförenings, sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro den 21 sept 1914. Handskriven skrift av Per Larsson. (Larsson 1914).
11. Mikael's kyrkoarkiv, Örebro
- Axel Per Falks almanackor 1845–1895. (APF alm).
- Medlemsmatrikel logen 1950 Göstas Minne from 16/2 1896 logen Skyddsvakten (IOGT) 1894–1917. (Skyddsv matr).
- Protokoll logen 1950 Göstas Minne from 16/2 1896 logen Skyddsvakten (IOGT) 1894–1906. (Skyddsv prot).
- Årsberättelser logen 1950 Skyddsvakten (IOGT) 1902–1910 (Spridda år). (Skyddsv årsb).
12. Lisa Perssons arkiv, Kumla
- Mossby Blåbandsförening matriklar 1888–1976. (Komplett matrikel 1888–1898). (Mossbblåb matr).
- Mossby Blåbandsförening protokoll 8/9 1888–25/3 1899, 29/12 1903–22/12 1906. (Mossbblåb prot).
13. Riksarkivet, Stockholm
- Brev från A P Falk till P P Waldenström. (Brev Falk – Waldenström).
- Stormäktigste, Allernådigste Konung! Petition till Kungl. Majestät. I Ansökningshandlingar mm till den 1862 ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Kumla regala pastorat. (Pet).
14. Harald Rydbergs arkiv, Uppsala
- Förteckning över skomakares i Kumla inkomster. Utdrag ur taxeringslängder för Kumla socken. (HR skomink).
15. Strängnäs domkapitels arkiv, Strängnäs
- Visitationsprotokoll 1867 från Kumla med bilagor. (Visprot 67).
- Visitationsprotokoll 1878 från Kumla med bilagor. (Visprot 78).
- Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen i Kumla 1867. (Ämbber 1867).
- Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen i Kumla 1878. (Ämbber 1878).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1879 från Kumla kontrakt. (Ämbber Kla kontr 79).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1885 från Kumla kontrakt. (Ämbber Kla kontr 85).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1891 från Kumla kontrakt. (Ämbber Kla kontr 91).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1897 från Kumla kontrakt. (Ämbber Kla kontr 97).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1903 från Kumla kontrakt. (Ämbber Kla kontr 03).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1866 från Kumla församling. (Ämbber prm 66).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1873 från Kumla församling. (Ämbber prm 73).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1879 från Kumla församling. (Ämbber prm 79).
- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1891 från Kumla församling. (Ämbber prm 91).

- Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1897 från Kumla församling. (Ämbber prm 97).
Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1903 från Kumla församling. (Ämbber prm 03).
16. Svenska Missionsförbundets arkiv, Stockholm
Statistik inlämnad till SMF 1926. (SMF stat).
17. Björn Svärds arkiv, Örebro
Dataprogram använda vid utarbetandet av denna avhandling.
Gudstjänster utanför kyrkorummet enl Kumla kyrkas pålysningböcker. (Gudskp).
Förteckningar höginkomsttagare. Ur fyrktalslängderna 1863–1905. (Högink).
Inkomst- och åldersfördelning i byarna i Kumla socken. Ur Fyrktalslängder 1865–1905 och Husförhörs-
längder 1865–1905. (Inkåldförd).
Stadgar för Kumla Missionsförening 1878 samt protokoll. (KMF prot).
Personregister upplagt på data över medlemmar i frivilliga föreningar och församlingar i Kumla sn
samt de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen i Kumla. Uppgifter ur prot, matr,
fyrktl, husfl. (Persreg).
Predikanter enligt Kumla kyrkas pålysningböcker. (Predkp).
18. Berne Säävs arkiv, Kumla
Kumla Folketorps Blåbandsförening matriklar 1888–1906. (Folkblåb matr).
Kumla Folketorps Blåbandsförening protokoll 1888–1906. (Folkblåb prot).

TRYCKTA KÄLLOR OCH PÅ ANNAT SÄTT MÅNGFALDIGADE SKRIFTER

- Aarflot, A 1969. Norge I. Fra det haugianske vennesamfunn till Lutherstiftelsen (1800–1868). I Väckelse
och kyrka i nordiskt perspektiv. Red A Pontoppidan Thyssen, Lund 1969.
- Ahlberg, P A 1857. Om den inre Missionens Organisation. Några ord till missionsvännerna och söndags-
skolorna, Stockholm.
- Ahrén, P-O 1966. Nattvardsgudstjänsten i Svenska Missionsförbundet. En liturgihistorisk undersökning,
Falköping.
- Aldén, G A 1896 I. Handledning för menige man i Sveriges statskunskap. Konungamakten, Riksdagen,
Kyrkomötet, Domstolarna, Tryckfriheten, Statsförvaltningen, Skatterna m m. Medborgarens bok I.
8 uppl, Stockholm.
- Aldén, G A 1896 II. Handledning för menige man i Svensk kommunalkunskap. Lands- och stadskommun-
ernas kommunal-, kyrko- och skolstyrelser. Medborgarens bok II. 6 uppl, Stockholm.
- Andersson, N 1973. 1878 års katekes. Debatten om katekesens form och innehåll 1810–1878, Klippan.
- Andersson, S L 1977. En romantikens kyrkoman. Frans Michael Franzén och den andliga förnyelsen i
Sverige under förra delen av 1800-talet, Uppsala.
- Andrae, C G 1978. Ett socialhistoriens dilemma. Några försök att definiera sociala grupper och klasser i
svensk historia. I HT 1978.
- Andrae, C G – Lundkvist, S 1969. Folkrörelserna och den svenska demokratiseringsprocessen. I HT
1969.
- Andrén, E 1982. Säbylunds Herrgård. V Kyrka och herresäte. I Kumlabygden V, Kumla.
- Aquilonius, K 1942. Det svenska folkundervisningsväsendet 1809–1860. I Svenska Folkskolans historia,
Stockholm.
- Askmark, R 1949. Ämbetet i den svenska kyrkan i reformationens, ortodoxiens och pietismens tänkande
och praxis, Lund.
- Axelman, H 1948. Sparbanken och bygden under de hundra åren. I Kumla sparbank 1848–1948, Kumla.
- Bapt stat. Statistik öfver baptistförsamlingarna i Sverige (1865–1905).

- Berglund, B 1978. Husförhörslängdernas befolkningsstatistiska källvärde. En undersökning baserad på externt material rörande anställda vid Jönköpings Tändsticksfabrik 1875–1900. I HT 1978.
- Bergman, J 1913. Den svenska nykterhetsrörelsens historia, Stockholm.
- Bilder, 1942. Bilder ur Kumla skolors historia. Utgiven vid firandet av 100-årsminnet av den svenska folkskolestadgans tillkomst 1942, Kumla.
- Billing, G 1884. Katekes-Utläggning, Lund.
- Bisos. Bidrag till Sveriges officiella statistik. Serie A.
- Boström, K 1939. Men någon dans på logen blev det ej. I Kumla Julblad 1939.
- Bredberg, W 1948. P P Waldenströms verksamhet till 1878. Till frågan om Svenska Missionsförbundets uppkomst, Stockholm.
- Brilioth, Y 1933. Svensk kyrkokunskap, Stockholm.
- Brohed, I 1973. Stat – Religion – Kyrka. Ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet, Stockholm.
- Börjesson, T 1971. Metall 20 – Fackföreningen och människan, Västerås.
- Carlsson, S 1956. Bonden som jordbrukare 1809–1866. I Bonden i Svensk Historia III, Stockholm.
- Carlsson, S 1968. Liberalt genombrott. I Den svenska historien del 8, Stockholm.
- Christensen, T 1976. England. I Christensen Göransson. Kyrkohistoria 3, Lund.
- Ekman, E J 1902. Den inre missionens historia III:2, Stockholm.
- Enochsson, E 1949. Den kyrkliga seden med särskild hänsyn till Västerås stift, Falun.
- Eriksson I – Rogers J 1977. Familj och hushåll i ett svenskt storjordbruksområde under 1800-talet. I Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson 14. 12 1977, Lund.
- Fredriksson, G 1980. Social rörlighet eller historisk förändring? En studie i svensk socialhistoria. I häften för kritiska studier 1/1980.
- Geijer, E G 1874. Om vår tids inre samhällsförhållanden, i synnerhet med afseende på fäderneslandet. I Samlade skrifter III, Stockholm.
- Gerhardsson, B 1983. Det äldsta Sannahed. I tidskriften Engelbrekt 1983:1.
- Gralén, J S 1958. Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861–1914. Jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861, Stockholm.
- Grundstadganden 1862. Kumla Missionsförenings Grundstadganden, Örebro.
- Gustavsson, A 1972. Kyrktagningsseden i Sverige, Staffanstorps.
- Gustafsson, B 1950. Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning, Lund.
- Gustafsson, B 1956. Manligt – Kvinnligt – Kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv, Lund.
- Gustafsson, B 1960. Recension av Sigvard Plith, Kyrkoliv och väckelse. I KÅ 1959.
- Gustafsson, S 1962. Nyevangelismens kyrkokritik, Lund.
- Göransson, S 1959. Folkrepresentation och kyrka 1809–1847, Uppsala och Wiesbaden.
- Hagström, K A 1901. Strengnäs stifts herdaminne. Fjärde delen Örebro, Askers, Glanshammars, Kumla och Edsbergs kontrakt, Strengnäs.
- Hannerberg, D 1977. Gård, by och territoriell organisation i den äldre kumlabygden. IV By, gård, samhälle. Kumlabygden IV, Kumla.
- Hansson, S 1980. Uppsalateologerna och Svenska kyrkan 1840–1855, Uppsala.
- Hansson – Preusler, K 1962. Den kommunala fattigvården i arbete. I Hundra år under kommunalförvaltningarna 1862–1962, Stockholm.
- Harbe, D 1966. O G Hedengren och Risebergarörelsen, Stockholm.
- Harbe, D 1970. Kyrka och Folk i Mosjö socken, Kumla.
- Heckscher, E F 1957. Svenskt arbete och liv, Stockholm.
- Helander, N 1948 C J Hofberg. I Kumla Julblad 1948.
- Helander, N – Tapper, T 1968. Kumla kyrka, Kumla.
- Hedenskog, S 1973. Folkrörelserna i Nyköping 1880–1915. I Nyköpings stads historia 2, Nyköping.

- Hellsten, S 1951. Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C J L Almqvists *Det går an*, Uppsala.
- Hermansson, W 1940. Församlingstankens framväxt i Närke. Minnesskrift för Örebro Läns Fria Missionsförening 1890–1940, Motala.
- Hermansson, W 1968. Enhetskyrka, Folkväckelse, Församlingsgemenskap. En utvecklingslinje till Svenska Missionsförbundet, Falköping.
- Hidal, S 1979. Bibeltro och bibelkritik. Studier kring den historiskt kritiska bibelsynens genombrott i Sverige 1877–1910 med särskild hänsyn till Gamla testamentet, Lund.
- Hillerdal, G 1957. Plymouthbröder. I *Nordisk Teologisk uppslagsbok* III, Lund.
- Hofsten, E 1986. Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750, Kristianstad.
- Holm, T 1968. Församlingens förnyelse i Strängnäs stift, Nyköping.
- Hörsta 1964. Hörsta Missionsförsamling 100 år 1864–1964, Kumla.
- Ingers, E 1948. Bonden i svensk historia II, Stockholm.
- Janson, J 1964. Debatten om civiläktenskapets införande i Sverige, Stockholm.
- Jansson, T 1982. Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby – Rekarne från omkring 1850 till 1930, Uppsala.
- Jansson, T 1985. Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer ca 1800–1870, Uppsala.
- Johansson, A 1975. Tynninge och Bresätter. I *Kumla Julblad* 1975.
- Johansson, E 1984. Väckelserörelsen och samhället. En historisk studie av Karlskoga 1875–1900, Bollebygd.
- Julin, H 1963. Yxhult. En historik om bygd och industri, Örebro.
- Järpemo, S 1977. Väckelse och kyrkans reform. Från religiös sällskapsbildning i Stockholm till inre mission och samfund, Uppsala.
- Kaijser, F 1962. 1862 års kommunalförordningar. Tillkomst och innebörd. I *Hundra år under kommunalförfattningarna 1862–1962*, Stockholm.
- Kaijser, F 1968. Den kommunala självstyrelsen 1820–1920, I *Den svenska historien 1866–1920* bd 9, Stockholm.
- Katekesen 1878. Doktor Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Stadfast av konungen den 11 oktober 1878. Gleerupska skolutplagan utgiven av biskop Gottfrid Billing och seminariektör P Wingren, Lund 1910.
- Klefbeck, A 1928. Etiska idéer i svensk frikyrklig väckelsereligiositet, Stockholm.
- Kortekangas, P 1969. Finland. I *Väckelse och kyrka under förra hälften av 1800-talet*. I *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv*, red A Pontoppidan Thyssen, Lund.
- Kronberg, D 1982. Nytt sekel – utveckling och tillväxt. I *Glädjebud genom hundra år*. Kumla Missionsförsamling 1882–1982, Kumla.
- Källemark, A-S 1977. I. Att vänta barn när man gifter sig. Föräktenskapliga förbindelser och giftermålsmönster i 1800-talets Sverige. I *H T 1977*:2.
- Källemark, A-S 1977 II. Folkrorelserna och statskyrkan. Politiska konfliktmönster i en svensk stad på 1880-talet. I *Scandia* 1977 häfte 1 band 43.
- Larsén, L 1977. Husförhör. En regressionsstudie. Stencilerad uppsats Etnologiska institutionen Lund.
- Larsson 1914. Ang Larsson 1914 se otryckta källor och icke mångfaldigad litteratur (10).
- Larsson, E 1966. Byrsta Missionsförsamling 1866–1966 (stencilerad minnesskrift).
- Legostadgan 1833. K M:ts förnyade nådiga legostadga för husbönder och tjenstehjon; gifven Stockholms slott den 23 november 1833.
- Liljedahl, R 1965. Helgelseförbundets bakgrund, uppkomst och tidigaste historia – några utvecklingslinjer. (Otryckt 3-betygsuppsats Teol inst Uppsala).
- Lind, I 1938. Yxhult 1878–1938. Minnesskrift till Yxhults Stenhuggeri Aktiebolags sextioårshögtid den 3 juni 1938, Stockholm.
- Linderholm, E 1911. Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism, Uppsala.
- Lindfors, O 1964. Minnen från östra Kumla. I *Kumla Julblad* 1964.

- Lindqvist, T 1979. Den fria svenska soldatmissionens bakgrund och utveckling samt rotfäste i Närke (stencilerad uppsats 21–40-poäng, Högskolan Örebro).
- Lindskog, P E 1986. Väckelsen i lokalsamhället. Systembeskrivning. (kopierad uppsats, Institutionen för ADB, Uppsala universitet.)
- Linton, O 1932. Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung. Eine kritische Darstellung, Uppsala.
- Logeritual, 1895. Ritual för underordnade loger af den självständiga godtemplarorden, Köping.
- Lundkvist, S 1974. Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas politiska verksamhet 1900–1920, Uppsala.
- Lundkvist, S 1977. Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920, Stockholm.
- Lundqvist, K A 1977. Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och svenska kyrkan 1890–1911, Klippan.
- Lundqvist, K A 1982. EFS i demokratins tidevarv. Utvecklingen som inomkyrklig rörelse 1918–1927, Klippan.
- Lönroth, C 1936. Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. En studie i svensk väckelsefromhet. Förberedelserna – Baptismen, Örebro.
- Lövgren, O 1940. Ur väckelserörelsernas historia II. Värmländskt fromhetsliv, Stockholm.
- Martling, C H 1958. Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft, Lund.
- Martling, C H 1961. Kyrkosed och sekularisering, Stockholm.
- Martling, C H 1969. De inomkyrkliga väckelserörelserna under förra hälften av 1800-talet. I Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv, red A Pontoppidan Thyssen, Lund 1969.
- Matrikel, 1900. Matrikel öfver Strengnäs stifts Ecklesiastik- och Lärarestat 1900, Strengnäs.
- Minnesskrift 1927. Minnesskrift vid Helgelseförbundets 40-årsjubileum, Kumla.
- Molland, E 1961. Konfesjonskunnskap, Oslo.
- Newman, E 1932. Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet. Kyrkohistoriska studier, Stockholm.
- Newman, E 1939. Gemenskaps- och frihetssträvanden i Svenskt fromhetsliv 1809–1855, Lund.
- Norberg, A 1953. Frikyrklighetens uppkomst. Med särskild hänsyn till Skara stift, Stockholm.
- Norberg, A 1979. Med betyget på fickan. Den svenska kyrkobokföringen under industrialismens genom-brottsskede. I KÅ 1979.
- Nord, Y 1977. Fogdar, frälseinspectorer och förvaltare vid Säbylunds herrgård 1657–1963. I Kumla Julblad 1977.
- Norman, H 1967. Emigration från bygder med uppväxande industrier i Örebro län 1861–1905. Med särskild hänsyn till Karlskoga och Kumla socknar (Opubl lic. avh. Hist. inst. Uppsala).
- Norman, H 1974. Från Bergslagen till Nordamerika. Studier i migrationsmönster, social rörlighet och demografisk struktur med utgångspunkt från Örebro län 1851–1915, Uppsala.
- Norman, H 1977. Den utomäktenskapliga fruktsamhetens lokala variationer. En fallstudie från Örebro län. I Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson 14.12 1977, Lund.
- Nyberg, H 1975. Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98, Uppsala.
- Olsson, B. Svenskt bibelöversättningsarbete. En översikt med tanke på Nya testamentet. I Nyöversättning av Nya testamentet. Behov och principer, Uppsala.
- Olsson, K-M 1960. Kontakt med kyrkan, Stockholm.
- Palm, I 1982. Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen. Frikyrkornas hållning till arbetarnas fackliga och politiska kamp åren kring sekelskiftet, Uppsala.
- Petersson, K 1977. Kyrkan, folket och dopet. En studie av barndopet i Svenska kyrkan, Klippan.
- Pleijel, H 1939. Från Fädernas fromhetsliv, Stockholm.
- Pleijel, H 1942. Katekesen som svensk folkbok. En historisk översikt, Lund.
- Pleijel, H 1965. Husandakt, husåga, husförhör och andra folklivsstudier, Stockholm.
- Plith, S 1959. Kyrkoliv och väckelse. Studier i den nyevangeliska väckelsens genombrott i Skara stift, Stockholm.
- Prestmöteshandlingar 1885, 1886. Strengnäs stifts prestmöteshandlingar 1885, Strengnäs.

- Prestmötet 1873, 1873. Handlingar rörande prestmötet i Strengnäs den 17, 18 och 19 juni 1873, Strengnäs.
- Prestmötet 1879, 1880. Protokoll och handlingar vid prestmötet i Strengnäs 6, 7 och 8 augusti 1879, Strengnäs.
- Protokoll, 1878. Protokoll vid den av 1877 års allmänna predikantmöte tillsatta kommitténs sammanträde i Gefle 4 o 5 dec 1877 samt i Örebro 8 o 9 jan 1878 jemte bilagor, Stockholm.
- Qvist, G 1968 I. Kvinnan, hemmet och yrkeslivet. I Den svenska Historien del 8, Stockholm.
- Qvist, G 1968 II. Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet. I Den svenska Historien, del 9, Stockholm.
- Redelius, R 1933. Om "roparna" i Närke på 1840-talet. I KÅ 1933.
- Redelius, R 1942. Episkopatets ställning till de sociala och religiösa rörelserna i Närke under 1800-talets senare hälft. En kyrkohistorisk studie, Stockholm.
- Redelius, R 1967. Gustaf Wilhelm Müntzing. En märklig Närkespräst i en andlig brytningstid, Uppsala.
- Ribbner, T 1957. De svenska traktatsällskapen 1808–1856, Uppsala.
- Rickson, L 1918. Thermaeniuströskverken, Linköping.
- Rodén, N 1956. Axel Per Falk. I Svensk Biografiskt Lexikon, Band 15, Stockholm.
- Rodhe, B 1958. Kvinnors insats inom Svenska kyrkan – Ett utkast till en utredning, I Kvinnan, samhället, kyrkan, Stockholm.
- Rodhe, E 1923. Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken, Uppsala.
- Rodhe, E 1935. Den religiösa liberalismen. Nils Ignell, Viktor Rydberg och Pontus Wikner, Stockholm.
- Rosenius, C O 1854. Den sanna kyrkan. I Pietisten nr 2 1854.
- Rosenius, C O 1859. Om utgåendet från kyrkan. I Pietisten nr 5 1859.
- Rundqvist, A 1984 I. Den religiösa samhällsstrukturen förändras. Kyrkosplittring och sekularisering. VI Nutida samhällsliv 1 (Kyrkoliv och kommunal utveckling 1850–1966). I Kumlabygden VI, Kumla.
- Rundqvist, A 1984 II. Den kommunala självstyrelsen. En socken blir stad. VI Nutida samhällsliv 1 (Kyrkoliv och kommunal utveckling 1850–1966). I Kumlabygden VI, Kumla.
- Rundqvist, A 1985. Frivilliga organisationer. "Organisations-Sverige växer fram". VII Nutida samhällsliv 2 (Kyrkoliv och kommunal utveckling 1850–1966). Kumlabygden VII, Kumla.
- Rydberg, H 1958. Befolkningsutvecklingen i Kumla under de senaste hundra åren (kopierad uppsats).
- Rydberg, H 1961. Partiskomakeriets lokalisering. Skotillverkningen i Kumla vid övergången från hantverk till fabriksindustri (Opubl lic.avh. Geogr.inst. Uppsala).
- SMF matr. Svenska Missionsförbundets matrikel öfver dess församlingar och missionsföreningar 1886–1896, 1901, 1906, Stockholm.
- Samzelius, J 1948 I. Kumla kyrkas lånerörelse 1420–1832. I. Kumla sparbank 1848–1948, Kumla.
- Samzelius, J 1948 II. Kring Kumla sockenmagasin 1757–1861. I Kumla sparbank 1848–1948, Kumla.
- Samzelius, N 1962. En krönika om Hallsberg från äldsta tiden t o m 1960, Uppsala.
- Selander, S-Å 1986. Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen. Flcninge 1820–1890. Människor – samhälle – kyrka, Malmö.
- Sjögren, P O 1953. Anfåktelsen enligt Rosenius, Uppsala.
- Sjöstrand, W 1965. Pedagogikens historia III:2. Utvecklingen i Sverige 1805–1920, Lund.
- Strandberg, C 1974. Präst och kyrkoråd. En kyrkorättslig skiss framlagd som avhandling för prästmötet i Strängnäs 1974, Lund.
- Strängnäs 1923. Strängnäs stifts prästmöteshandlingar, Eskilstuna.
- Stål, R 1974. De fattige. En sociologisk studie av det ökade antalet fattigvårdstagare under 1820-talet, Uppsala.
- Sundquist, U 1986. Den sociala strukturomvandlingen i Kumla socken 1750–1865. En studie över de obesuttna gruppernas framväxt. (Opublisherad uppsats i historia, 41–60 poäng, Högskolan, Örebro.)
- Svärd, B 1970. Väckat präst och församling. En studie i A P Falks utveckling som väckelseman i Stockholm och kyrkoherde i Kumla 1856–1900 (Opubl lic.avh. Teol inst, Uppsala.)
- Svärd, B 1982 I. Brånsta och Södra Mos friförsamling bildas. I Glädjebud genom 100 år. Kumla missionsförsamling 1882–1982, Kumla.
- Svärd, B 1982 II. De som stod i ledningen på 1890-talet. I Glädjebud genom 100 år. Kumla missionsförsamling 1882–1982, Kumla.

- Svärd, B 1985. Materiella orsaker till väckelserörelsernas i Kumla framväxt? En prövning utifrån ett historiematerialistiskt betraktelsesätt (kopierad uppsats).
- Söderberg, CTH 1872. Beskrifning öfver de presterliga beställningarna i Strengnäs stift jemte kyrkoanteckningar och uppgift om fromma stiftelser, Nyköping.
- Sörensen, A 1942. Det svenska folkundervisningsväsendet 1860–1900, Tredje delen. I Svenska folkskolas historia, Stockholm.
- Tapper, T 1977. Kumla Blåbandsförening 1888–1977, Kumla.
- Tapper, T 1981. Logen Nathanael i Kumla 1881–1981, Kumla.
- Thyssen, AP 1969. Inledning. I Väckelse och kyrka i Nordiskt perspektiv red A Pontoppidan Thyssen, Lund.
- Udden, H 1936. Några minnen från 1850-talets Kumla. I Kumla Julblad 1936.
- Wahlbom, H 1983. Husförhöret under regressionsperioden i Lunds stift, Malmö.
- Walan, B 1964. Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbundets utveckling till o 1890, Stockholm.
- Walan, B 1969. De utomkyrkliga väckelserörelserna under senare hälften av 1800-talet. I Väckelse och kyrka i Nordiskt perspektiv, red A Pontoppidan Thyssen, Lund 1969.
- Wetterberg, G 1950. Handbok i kyrkolagfarenhet (sjätte upplagan), Lund.
- Widén, J 1886. Minnesord öfver Prestmän och läroverkslärare hvilka aflidit sedan prestmötet, aug 1879. I Strengnäs stifts prestmöteshandlingar 1885, Strengnäs.
- Willén, G 1907. Prosten Axel P Falk. Några drag ur hans lif och verksamhet, Stockholm.
- Winberg, C 1975. Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturuomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen, Partille.
- Virdestam, G 1927. Växjö stifts herdaminne del 2, Växjö.
- Wählin, V 1979. Omkring studiet af de folkelige bevaegelser. I H T 1979.
- Åberg, B 1968. Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin, jämte en teckning av hans kyrkohistoriska bakgrund, Lund.
- Åberg, I 1975. Förening och politik. Folkrorelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-talet, Uppsala.
- Åsbrink, E 1962. Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866, Uppsala.
- Örebro 1900. Örebro läns Ansgarieförenings 35 verksamhetsår, Örebro.
- Österlin, L 1947. Stockholmsväckelsen kring lord Radstock, Stockholm.

FÖRKORTNINGAR

(Siffrorna inom parentes hänvisar till arkivnummer i förteckningen ”Otryckta källor och icke mångfaldigad litteratur”)

APF alm	Axel Per Falks almanackor 1845–1895 (11)
Bapt stat	Statistik öfver baptistförsamlingarna i Sverige (1865–1905)
Bapteb matr	Medlemsmatrikel 1906 – Kumla baptistförsamling Ebeneser (3)
Bapteb prot	Mötesprotokoll 1905–1906 Kumla baptistförsamling Ebeneser (3)
Baptårsber	Årsberättelser Kumla baptistförsamling 1898, 1902–1906 (3)
Bisos	Bidrag till Sveriges officiella statistik. Serie A
Br S Mosfrif uppk	Efes 5:25–27, 2:19–23 Några underrättelser om Brånsta Södra Mos Friförsamlings uppkomst och utveckling (7)
Brev Falk–Waldenström	Brev från A P Falk till P P Waldenström (13)
Bymedl	Medlemsförteckning för Byrsta kristna församling 1883–1906 (2)
Bymiss prot	Byrsta Missionsförenings protokoll 1878–1906 (2)
Bynamnfört 1878	Namnförteckning på församlingsmedlemmarne i Byrsta. Börjad 1878 22/2 (2)
EFS	Evangeliska Fosterlandsstiftelsen
Folkblåb matr	Folketorps Blåbandsförening matriklar 1888–1906, (18)
Folkblåb prot	Folketorps Blåbandsförening protokoll 1888–1906, (18)
Folkfrif matr	Folketorps friförsamlings matrikel 17/1 1895 (3)
Folkfrif prot	Folketorps friförsamlings protokoll 1895–1906 (3)
Frhls roter	Roterullor 1890–1906 för Frälsningsarmén i Hallsberg (6)
Frkla roter	Roterullor 1890–1905 för Frälsningsarmén i Kumla (6)
Fyrktl	Fyrktalslängder 1865–1905 (8)
Födb	Födelse och dopböcker Kumla församling 1873–1905 (9)
Förmän 1872	”Förening av Män och kvinnor” Påbörjad 29/2 1872 (2)
Gudskp	Gudstjänster utanför kyrkorummet enl Kumla kyrkas pålysningböcker, (17)
HR skomink	Förteckning över skomakares i Kumla inkomster. Utdrag ur taxeringslängder för Kumla socken (14)
HT	Historisk Tidskrift
Husfl	Husförhörslängder Kumla församling 1865–1905 (9)
Hvarhj matr	Logen 1639 Hvarandras Hjelp (IOGT) Matriklar 1891–1896, – 1944 (1)
Hvarhj prot	Logen 1639 Hvarandras Hjelp (IOGT) protokoll 1897–1906 (1)

Höblåb matr	Hörsta blåbandsförening matriklar 1890–1906 (8)
Höblåb prot	Hörsta blåbandsförening protokoll 10/5 1890–4/2 1906 (8)
Högink	Förteckningar höginkomsttagare. Ur fyrktalslängder 1863–1905 (17)
Hökrförs matr	Hörsta skolhusförenings resp kristliga församlings matriklar 1864–1906 (10)
Hökrförs prot	Hörsta kristliga församlings protokollbok 1892–1911 (10)
Höskolh prot	Protokollbok för Hörsta skolhus Bestyrelse Ledamöter Upprättad Den 2 ra februari 1864 – 1891 (10)
Höyngl matr	Hörsta ynglingaförening o jungfruförening 1873–1912 (matrikel) (10)
Höyngl prot	Hörsta kristliga ynglingaförening o jungfruförening 3/1 1886–31/12 1906 (protokoll) (10)
Höyngl verks	Kort redogörelse öfver Hörsta ynglinga- och jungfruförenings värksamhet från år 1873 till år 1903 av Adolf Gustafsson. Handskriven, (10)
Höyngl årsb	Hörsta kristliga ynglingaförening o jungfruförening Årsberättelser 1892, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906 (10)
IOGT	Godtemplarorden
IOGT stat	Örebro distriktsloge av IOGT. Statistiska kvartalsrapporter över grundloger 1887–1905 (5)
Inkåldförd	Inkomst- befolknings- och åldersfördelning i byarna i Kumla socken. Ur Fyrktalslängder 1865–1905 och Husförhörslängder 1865–1905, (17)
KL	Kyrkolagen
Kla pål	Pålysningböcker 1846–1906 (Kumla församling) (9)
Klablåb matr	Kumla blåbandsförening matriklar 1887–1906 (8)
Klablåb prot	Kumla blåbandsförening protokoll 1887–1906 (8)
Klafost prot	Kumla fosterländska förening protokoll 1887–1906 (8)
Klafrif matr	Kumla friförsamlings matriklar 1883–1906, (7)
Klalfrif prot	Kumla friförsamlings protokoll 1892–1903, 1904–1906 (7)
Klafrifungd 10årsber	10årsber Kumla ungdomsförening 10-årsberättelse, av Gustaf Rinaldo. Handskriven. I Protokollbok för Kumla ungdomsförening 1901–1907 (7)
Klafrifungd prot	Protokollbok för Kumla ungdomsförening 1901–1907 (7)
Klalok prot	Kumla lokalkommitté protokoll 1890–1906 (9)
KMF prot	Stadgar för Kumla Missionsförening 1878 samt protokoll (17)
Kommnmd prot	Kommunalnämndens protokoll 1867–1910 (8)
Kommst prot	Kommunalstämman protokoll 1862–1906 (8)
Kyrkoskolr prot	Kyrkor- och skolrådsprotokollsböcker för Kumla församling 1862–1896, 1897–1907 (9)
Kyrkst prot	Kyrkostämmoprotokollsböcker åren 1862 29/12–1902 1/9, 1902–1938 (9)
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
Kämp matr	Logen 2469 Kämpen (IOGT) matrikel 1897–1906 (8)
Kämp prot	Logen 2469 Kämpen (IOGT) protokoll 19/12 1897–29/6 1902, 13/7 1902–30/6 1906 (8)
Larsson 1914	Vid minnesfesten av Hörsta skolhus- och missionsförenings, sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro den 21 sept 1914. Handskriven skrift av Per Larsson (10)
Metminhls	Ministerialbok för Hallsbergsmissionen 1871–1876 (8)
Metminkl	Ministerialbok för Hardemo och Kumla M. E. församling fr 1877 t o m 1904 samt medlemmar på prov 1875–1905 (8)
Mossbblåb matr	Mossby Blåbandsförening matriklar 1888–1976. (Komplett matrikel 1888–1898) (12)
Mossbblåb prot	Mossby Blåbandsförening protokoll 8/9 1888–25/3 1899, 29/12 1903–22/12 1906 (12)
Munnmd prot	Kumla mp. Municipalnämnden 1900–1930 (Obs Municipalstyrelsen kallas municipalnämnden före 1905) (8)
Munst prot	Kumla mp Protokoll från municipalstämmor åren 1900–1913 (8)

Nattvredov Müntzing	"Nedanstående personer tillhörande Kumla socken hafva begått Herrens Hel Natt- vard" Redovisning från Wilhelm Müntzing commin i Wiby (9)
Nat matr	Logen 49 Natanael (NGTO) matriklar 1881–1902 (sista delen av 1902 ej med) (8)
Nat prot	Logen 49 Natanael (NGTO) protokoll 7/5 1882–10/7 1898, 17/2 1901–16/12 1906 (8)
NGTO	Nationaltemplarorden
Persreg	Personregister upplagt på data över medlemmar i frivilliga föreningar och församlingar i Kumla sn samt de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen i Kumla. Uppgifter ur protokoll, matriklar, fyrktalslängder och husförhörlängder (17)
Pet	Stormäktigste, Allernådigste Konung! Petition till Kungl. Majestät. I Ansöknings- handlingar m m till den 1862 ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Kumla regala pastorat (13)
PL alm	Per Larssons almanackor (4)
Predkp	Predikanter enligt Kumla kyrkas pålysningböcker (17)
Sannahblåb matr	Sannaheds blåbandsförening matriklar 1894–1908 (8)
Sannahblåb prot	Sannaheds blåbandsförening protokoll 1894–1906 (8)
Sannahkrungd matr	Matrikel 1898–1907. I Mötesprotokoll för Sannaheds kristliga ungdomsförening 27 mars 1898–31 dec 1906 (7)
Sannahkrungd prot	Mötesprotokoll för Sannaheds kristliga ungdomsförening 27 mars 1898–31 dec 1906 (7)
Sannfrif matr	Medlemsmatriklar 1876–1963, Granby kristna församling, Granby Sanna kristna församling och Sannaheds friförsamling (7)
Sannfrif prot	Protokollsböcker 1892–1906, Granby kristna församling, Granby Sanna kristna för- samling och Sannaheds friförsamling (7)
SFS	Svensk författningssamling
Skyddsv matr	Medlemsmatrikel logen 1950 Göstas Minne fr o m 16/2 1896 logen Skyddsvakten (IOGT) 1894–1917 (11)
Skyddsv prot	Protokoll logen 1950 Göstas Minne f o m 16/2 1896 logen Skyddsvakten (IOGT) 1894–1906 (11)
Skyddsv årsb	Årsberättelser logen 1950 Skyddsvakten (IOGT) 1902–1910 (Spridda år) (11)
SMF	Svenska Missionsförbundet
SMF matr	Svenska Missionsförbundets matrikel öfver församlingar och missionsföreningar 1886–1896, 1901, 1906, Stockholm
SMF stat	Statistik inlämnad till SMF 1926 (16)
Sockst prot	Kumla församlings sockenstämmoprotokollsbok åren 1831–1862 26/10 (9)
Steneblåb matr	Stene blåbandsförening (fr o m 1904 Hörsta blåbandsförening) matriklar 1890–1906 (5)
Steneblåb prot	Stene blåbandsförening (fr o m 1904 Byrsta blåbandsförening) protokoll 1890–1906 (5)
Steneyngl sekrb	Sekreterarbok för Stene ynglinga- och jungfruförening 1888–1900. (Innehåller årsberättelser) (5)
Stensk matr	Logen 3170 Stensköld (IOGT) matrikel 1903–1904 (5)
Stensk prot	Logen 3170 Stensköld (IOGT) protokoll 1903–1904 (5)
Svblåb stat	Medlemsstatistik från blåbandsföreningar till Sveriges Blåbandsförbund 1890–1906 (5)
Säbungdf matr	Säbylund-Folkatorps ungdomsförening matrikel 1901–1907 (5)
Säbungdf prot	Säbylund-Folkatorps ungdomsförening protokoll 1901–1914, 1915–1923 (5)
Säbungdf verks	En kortfattad redogörelse öfver Säbylund Folketorps ungdomsförenings verksamhet 6/3 1901–5/3 1911 (5)
Säbungdf årsb	Säbylund-Folkatorps ungdomsförening årsberättelse 1902–1913 (5)
Trof186 prot	Logen 186 Trofast (NGTO) protokoll 2/2 1890–28/10 1892 (5)
Trof686 prot	Logen 686 Trofast (IOGT) protokoll 26/1 1884–26/2 1888 (5)
Trof825 prot	Logen 825 Trofast (NGTO) protokoll 27/12 1897–7/8 1899 (5)

Vesta missf80	Några korta drag ur Vesta missionsförsamlings verksamhet under dess 80 åriga tillvaro. Handskriven redovisning av Harald Axelsson (7)
Visprot67	Visitationsprotokoll 1867 från Kumla med bilagor (15)
Visprot78	Visitationsprotokoll 1878 från Kumla med bilagor (15)
Yxstenh prot	Yxhults stenhuggarefackförening protokoll 24/2 1898 – 6/5 1905 (8)
Åbytrif matr	Åbytorps Friförsamlings matrikel 1897–1906 (5)
Åbytrif prot	Åbytorps Friförsamlings protokoll 1897–1906 (5)
Åbytungd prot	Protokollsbok för Åbytorps k ungdomsförening 1901–1917 (5)
Ämbber 1867	Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen i Kumla 1867 (15)
Ämbber 1878	Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen i Kumla 1878 (15)
Ämbber prm66	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1866 från Kumla församling (15)
Ämbber prm73	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1873 från Kumla församling (15)
Ämbber prm79	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1879 från Kumla församling (15)
Ämbber prm91	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1891 från Kumla församling (15)
Ämbber prm97	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1897 från Kumla församling (15)
Ämbber prm03	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1903 från Kumla församling (15)
Ämbber Kla kontr79	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1879 från Kumla kontrakt (15)
Ämbber Kla kontr 85	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1885 från Kumla kontrakt (15)
Ämbber Kla kontr91	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1891 från Kumla kontrakt (15)
Ämbber Kla kontr97	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1897 från Kumla kontrakt (15)
Ämbber Kla kontr03	Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs 1903 från Kumla kontrakt (15)

FÖRTECKNING ÖVER FIGURER

1. Födelseöverskott och flyttningsnetto i promille av medelfolkmängden per år samt befolkningstillväxten i absoluta tal i Karlskoga, Kumla och Örebro 1860–1915.	23
2. Byarna i Kumla socken omkring år 1900.	31
3. Böndernas procentuella andel av den totala fyrksumman i Kumla socken 1865–1905.	35
4. Löneutvecklingen i Örebro län 1865–1899 för manliga och kvinnliga lantarbetare (årslön i husbondens kost).	38
5. Höginkomsttagarnas fyrktalsinnehav i förhållande till det totala fyrktalsinnehavet i Kumla socken 1865–1905.	39
6. Höginkomsttagarnas i Kumla socken fyrktal 1865, 1895 och 1905.	40f
7. Antal gudstjänster i skol- och bönhus som pålystes i samband med den offentliga gudstjänsten i Kumla kyrka under åren 1865–1900.	61f
8. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den nordvästra delen av Kumla socken 1900.	75
9. Medlemsutvecklingen i Hörsta skolhusförening (från 1878 Hörsta kristliga församling), Hörsta ynglinga- och jungfruförening och Hörsta Blåbandsförening.	78
10. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den västra delen av Kumla socken 1900.	84
11. Medlemsutvecklingen i Byrsta Missionsförening, Åbytorps friförsamling, Betania ungdomsförening, Stene (från 1904 Byrsta) Blåbandsförening samt bland metodisterna i Kumla socken.	86
12. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den sydvästra delen av Kumla socken 1900.	93
13. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den södra delen av Kumla socken 1900.	96
14. Medlemsutvecklingen i Sannaheds friförsamling, Sannaheds kristliga ungdomsförening och Sannaheds Blåbandsförening.	98
15. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den sydöstra delen av Kumla socken 1900 samt stenhuggare och arbetare inom stenhuggeri inom samma område.	100
16. Medlemsutvecklingen i Kumla baptistförsamling i Hjortsberga, logen Hvarandras Hjelp (IOGT) och Mossby Blåbandsförening.	102
17. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den östra delen av Kumla socken 1900.	105
18. Medlemsutvecklingen i Brånsta och Södra Mos Friförsamling, Folketorps Blåbandsförening och i logen Skyddsvakten (IOGT).	107
19. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den nordöstra delen av Kumla socken 1900.	110

20. Medlemsutvecklingen i Säbylunds-Folkatorps ungdomsförening.	111
21. Den del av befolkningen som levde av skomakeri i % av den totala folkmängden i den östra delen av Kumla socken 1900.	113
22. Befolkningsutvecklingen i den del av det centrala Kumla som var indraget i stationssamhället Kumlas verkningskrets.	114
23. Befolkningsutvecklingen i Kumla socken 1865–1905.	115
24. Det totala antalet kyrkar samt antalet höginkomsttagare i Kumla socken 1865–1905.	116
25. Medlemsutvecklingen i Kumla Friförsamling, Kumla Blåbandsförening, logen Natanael (NGTO) och logen Kämpen (IOGT).	119
26. Kumla socken 1885. Andelen frikyrkliga.	124
27. Kumla socken 1900. Andelen frikyrkliga.	125
28. Kumla socken 1900. Andelen nykterhetsanslutna.	126
29. Åldersfördelningen i de frivilliga föreningarna i Kumla 1895.	130f
30. Fördelningen av kyrkar på olika nivåer bland de medlemmar i de frivilliga föreningarna i Kumla 1895, som skattade för egen inkomst/förmögenhet.	133f
31. Den utomäktenskapliga fruktsamheten i Sverige 1610–1960 och i England 1560–1960.	202
32. Andelen utomäktenskapligt födda i relation till totala antalet födda i Karlskoga och Kumla socknar, Örebro län, 1750–1915. Femårsmedeltal.	203
33. Nattvardsfrekvensen i Kumla församling 1862–1897 bland samtliga nattvardsberättigade samt bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, medlemmarna i de kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna.	226
34. Den procentuella andelen kyrktagna mödrar i Kumla socken av samtliga nyblivna mödrar, respektive den procentuella andelen döpta barn av samtliga nyfödda barn 1873–1902.	230
35. Husförhållsfrekvensen i Kumla församling 1861–1905 bland de kommunala/kyrkokommunala förtroendemännen, medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna.	231
36. Nattvardsfrekvensen i Kumla socken bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna samt bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen 1871–1885.	234
37. Nattvardsfrekvensen i Kumla socken bland medlemmarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, bland de kommunala och kyrkokommunala förtroendemännen, blåbandisterna och logemedlemmarna 1886–1900.	237

FÖRTECKNING ÖVER TABELLER

1. Höginkomsttagarna i Kumla (inklusive aktiebolag, handelsbolag o dyl) fördelade efter hur inkomsten förvärvats.	42
2. Antalet höginkomsttagare i olika kategorier 1865 och 1905 i Kumla socken. Förändringen uttryckt i procent.	42
3. Höginkomsttagarna i byarna Ekeby, Hagaby, Hörsta, Sickelsta, Sörby och Vallersta.	81
4. Medlemmarna i Hörsta kristliga församling 1875–1905. Fyrkaltsgenomsnittet för olika grupper inom församlingen.	81
5. Medlemmarna i Hörsta kristliga församling 1890–1905. Den procentuella delen av den totala inkomsten/förmögenheten som kom från andra förvärvskällor än i mantal satt jord eller jord på annan jordbruksfastighet bland olika grupper medlemmar.	82
6. B-bönderna i den västra delen av Kumla socken. Andelen fyrkar från andra beskattningsföremål än i mantal satt jord och jord från annan jordbruksfastighet, uttryckt i procent.	85
7. B-bönderna i den västra delen av Kumla socken. B-böndernas fyrkaltssinnehav av byns samtliga fyrkar uttryckt i procent.	85
8. Procent män respektive kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla.	128
9. Medlemskapens genomsnittliga längd bland dem som år 1890 var medlemmar i de frivilliga föreningarna i Kumla.	129
10. Fyrktal i genomsnitt bland dem som av kommunalstämman i Kumla socken tilldelades förtroendeuppdrag 1865–1905.	152
11. Fördelningen av de kommunala förtroendemännens i Kumla socken inkomster/förmögenheter. Jord (i mantal satt jord och annan jord samt övrig fast egendom) respektive andra beskattningsföremål i procent av den totala inkomsten/förmögenheten.	154
12. Genomsnittlig ålder för olika grupper av kommunala förtroendemän i Kumla socken 1865–1905 som fått förtroendeuppdrag via kommunalstämman.	155
13. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas i Kumla medlemmar 1865–1905. Fyrkaltsgenomsnittet bland olika grupper av dem som skattade för egen inkomst samt hade en inkomst som gav fyrktal.	163
14. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas i Kumla medlemmar 1865–1905. Den procentuella andelen bland olika grupper medlemmar som hade så låg inkomst/förmögenhet att den ej gav fyrktal.	163
15. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900 och 1905. Totalt fyrkaltsgenomsnitt för olika grupper av de fyrkaltsuppsatta medlemmarna.	164
16. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900 och 1905. Den procentuella andelen medlemmar som hade så låg inkomst att den ej gav fyrktal bland olika grupper medlemmar.	165

17. De frivilliga kristna föreningarnas/församlingarnas, blåbandsföreningarnas och nykterhetslogernas i Kumla sammanlagda antal medlemskap för åren 1890, 1895, 1900 och 1905. Den procentuella andelen av inkomsten från "jord" (i mantal satt jord, ej i mantal satt jord, annan fastighet) respektive från "annat" bland olika grupper medlemmar.	167
18. Höginkomsttagarna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna i Kumla 1865–1905.	169
19. Antalet medlemmar i Hörsta skolhusförening (från 1878 Hörsta kristliga församling) som fick förtroendeuppdrag 1865–1905.	175
20. Antalet medlemmar i Kumla Friförsamling som fick förtroendeuppdrag 1895–1905.	176
21. Fördelningen av de förtroendeuppdrag som gavs i Kumla socken år 1900 i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna samt i kommunala och kyrkokommunala sammanhang.	180
22. De frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1890–1905. Den procentuella fördelningen av samtliga uppdrag samt den procentuella fördelningen av de uppdrag som gavs åt dem som beträdde ordförandeposterna.	182f
23. Andelen gifta kvinnor i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1875–1905 i förhållande till samtliga kvinnor i respektive föreningar.	185
24. Ogifta kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla 1885–1905. Gifta kvinnor i de frivilliga föreningarna i Kumla 1885–1905.	186
25. Den procentuella fördelningen av förtroendeuppdragen bland kvinnorna i de frivilliga kristna föreningarna/församlingarna, blåbandsföreningarna och nykterhetslogerna i Kumla 1885–1905.	187
26. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var kommunala och kyrkokommunala förtroendemän i Kumla 1865–1905.	208
27. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i Bränsta Södra Mos Friförsamling (från 1892 Kumla Friförsamling), Byrsta Missionsförening, Hörsta kristliga församling, Sannaheds Friförsamling och Åbytorps Friförsamling 1865–1905.	208
28. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var metodister åren 1875–1905 och bosatta i Kumla socken.	209
29. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i Folketorps Blåbandsförening, Hörsta Blåbandsförening, Kumla Blåbandsförening, Mossby Blåbandsförening och Stene (Byrsta) Blåbandsförening åren 1890–1905.	210
30. Inomäktenskapliga respektive föräktenskapliga konceptioner i samband med första barnets födelse bland dem som var medlemmar i nykterhetslogerna Skyddsvakten Folketorp, Hvarandras Hjelp Hållabrottet, Kämpen Kumla och Natanael Kumla åren 1890–1905.	210
31. Nattvardsfrekvensen i Kumla församling 1862–1897.	224
32. Kommunikanternas intensitet och kontinuitet i Kumla församling 1862–1897.	225
33. Konfirmationsstatistik Kumla församling 1863–1900.	227f

PERSONREGISTER

Ahlberg, P A	206	Göransson, Sven	9, 196
Andersson, A G	80, 170, 173	Hall, Nelly	106
Andersson, Johan	170	Hannerberg, David	26
Andersson, Konrad	172 f	Hansson, Sven	196
Andersson, Lars	173	Hedegård, David	53
Annerstedt, Thure	58, 143, 207, 219, 225	Hedengren, Olof Gabriel	14, 45, 48, 223
Berg, A H	69	Hedenskog, Sven	139
Bergegren, C	67	Hedin, E L M	48, 106, 112
Bergöö, Adolf	97	Hedström, Carl Sigfrid	48
Billing, Gottfrid	153, 218	Hermansson, Werner	67
Bredberg, William	235	Hofberg, C J	45, 53, 64, 223
Carlson, F F	53 f	Janson, Jacob	51, 64, 92
Carlsson, P J	34, 41	Jansson, Johan	48
Charleville, Carl	68	Jansson, Torkel	10, 111, 148, 191, 193
Dahlstedt, Johannes	51, 63 f, 158	Johansson, Carl	120, 170
De Geer, Fabian	109	Johansson, Erland	10
De Geer, Gerard	109	Johansson, J W	120, 170
Djurfeldt, Johan Gustaf	82, 169	Jonasson, E A	35, 101
Dreborg, Carl Fredrik	51, 63 f, 158	Jonasson, G R	35, 101
Edström, L E	148	Jonsson, Adolf	34 f, 99
Elmblad, P M	53	Karl XV	54
Engström, Carl Otto	48	Karlsson, Lars Johan	170
Enochsson, Ernst	217	Kerfstedt, Johannes	68
Eriksson, Per Erik (N Sanna)	99	Kihlstedt, J A	106, 112
Falk, Axel Per	16, 19 f, 25, 45 f, 50 ff, 53–60, 63 ff, 67–72, 142, 158 f, 177, 207, 211, 218, 220 f, 222 ff, 226, 228–231, 233 f, 238, 242 f, 246 f, 254, 259 f	Kjällström, Anton	158
Falk, Johannes	65	Klarqvist, J	157
Fernholm, Andreas	68	Knös, A E	196
Flodén, O	97	Kortekangas, P	139
Franzén, Frans Mikael	20, 148	Kvick, G	138
Geijer, Erik Gustaf	22, 146	Kälvemark, Ann-Sofie	141 f, 204
Gustafsson, Berndt	218 f	Lagerberg, Bror	112
		Larsson, Johan	63
		Larsson, Jonas (Hörsta)	45 f
		Larsson, Lars (Blacksta)	45

Larsson, Per	51, 64	Pleijel, Hilding	9, 220
Lewenhaupt d y, Axel	109	Plith, Sigvard	10, 138, 225
Lewenhaupt, Charlotte	45, 53 f, 109 f, 138	Redelius, Ragnar	222, 238
Lewenhaupt, Eugène	109 f	Risberg, F O	170, 173
Lewenhaupt, Eugénie	109 f	Rodhe, Edvard	219
Linderholm, Emanuel	9	Rosenius, Carl Olof	44, 48, 50, 53, 56, 65 f, 67, 69, 142, 158, 195, 245
Linton, Olof	195 f	von Rosenstein, Carl	20, 147
Lundholm, E A	170	Rundqvist, Arne	45, 48, 123
Lundholm, L A	170	Rydberg, Harald	30, 38
Lundkvist, Sven	9 f, 12, 14, 128, 131, 137–140, 144, 194, 247, 250	Sahlén, Ester	174
Löwenhielm, G S	53	Sandberg, P J	170
Mannerfelt, Emil	109	Schleiermacher, Friedrich	196
Martling, Carl Henrik	46, 215 ff, 219, 225, 232, 244, 259	Stenström, Anders Peter	51, 63 f
Moody, Dwight L	66	Ström, C G	120, 169 f, 172 f
Müntzing, Gustaf Wilhelm	64, 223	Strömberg, Th	207, 219
Newman, Ernst	9	Sundquist, Ulla	24
Norelius, C O	58, 64 f, 143	Söderlind, P G	52, 106, 156, 197
Norman, Hans	36, 201–205, 211 f	Tegnér, Esaías	22
Normelli, Hellmer	109	Thermaenius, Edvard	51, 229
Nylin, Carl	50 f, 63 f	Thyssen, A Pontoppidan	46, 66, 139 f
Olsson Arnberger, O	41	Uddén, O U	53, 142
Olsson, Alma	174	Waldenström, P P	64 ff, 189
Olsson, Eric (S Mossby)	45, 49 f, 53, 101	Welin, Gustaf	63
Olsson, Eric (Sännersta)	57, 64, 143, 154	Westerlind, J A	57
Olsson, Erik	170	Westin, Gunnar	9
Olsson, Hjalmar	174	Willén, Gustaf	63, 65, 228
Palm, Irving	11, 132, 193	Wisth, Edvard	157, 176
Palmqvist, Arne	138	Wählin, Vagn	10 f, 14, 139
Persson, August (Kumlaby)	51, 98, 119	Zarelius, C W	173 f
Petersson, Kjell	228	Åberg, Ingrid	192
Pettersson, E A	65, 155	Årsell, Albert	172
		Åsbrink, Eva	184

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen

Publications of the Swedish Society of Church History

Editor: Professor Harry Lenhammar, Uppsala

I. Kyrkohistorisk årsskrift

Årgång 1-86 (1900-86)

Systematiskt register till Kyrkohistorisk årsskrift 1900-1980, se nedan nr II:37.

II. Skrifter, Ny följd (New series)

1-15, 1950-1965.

16. *Ingemar Björck*, Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800-1920. En strukturstudie. 1967.
17. *Från Ansgar till radiokyrkan*. 1970.
18. *Sven Göransson*, Kyrkohistorisk orientering. 1970.
19. *Från reformation till enhetssträvanden*. Forskningshistorisk översikt från Kyrkohistoriska institutet, Uppsala. 1956-1970. 1970.
20. *Sven Göransson*, Kyrkan och världskrigen. 1972.
21. *Birgitta och hennes tid*. 1973.
22. *Per Erik Gustafsson*, Hans Henrik von Essen på Tidaholm. Högreståndsväckelse och socialt ansvar i ett begynnande industrisamhälle. 1974.
23. *Harry Nyberg*, Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852-1896/98. 1975.
24. *Religion och kyrka i 1930-talets sociala kris*. 1976.
25. *Karl Axel Lundqvist*, Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Svenska kyrkan 1890-1911. 1977.
26. *Carl-Erik Sahlborg*, Pingströrelsen och tidningen Dagen. Från sekt till kristet samhälle 1907-63. 1977.
27. *Carl-Eber Olivestam*, Idé och politik. De politiska partierna - skolan och kristendomen. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet. 1977.
28. *Alvin Isberg*, Svensk mission och kyrklig verksamhet i Estland 1873-1943. 1978.
29. *Lennart Tegborg*, Församlingsförnyelse i Svenska kyrkan. Svensk kyrkohistoria från fem utsiktspunkter från 1878 till nutid. 1978.
30. *The Church in a Changing Society*. CIHEC-Conference in Uppsala 1977. 1978.
31. *Henry Wiklund*, Predikant Pastor Präst. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens samfundsproblem 1940-1972. 1979.
32. *Erik Esking*, John Bunyan i Sverige under 250 år 1727-1977. 1980.
33. *Sven Hansson*, Uppsalateologerna och Svenska kyrkan 1840-1855. 1980.
34. *Birgitta Rengmyr*, Personlighetens sakrament. Lydia Wahlströms författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor 1900-1925. 1982.
35. *Predikohistoriska perspektiv*. Studier tillägnade Åke Andrén. 1982.
36. *Karl Axel Lundqvist*, EFS i demokratis tidevarv. Utvecklingen som inomkyrklig rörelse 1918-1927. 1982.
37. *Kyrkohistorisk årsskrift 1900-1980*. Systematiskt register utarbetat av *Ragnar Norrman*, 1983.
38. *Anders Bäckström*, Religion som yrke. En studie av de svenska prästkandidaternas bakgrund och rolluppfattning vid 1970-talets slut. 1983.
39. *Lars Samuelsson*, Väckelsens vägar. Pingströrelsens framväxt i Lycksele och Arvidsjaur socknar fram till ca 1940. 1983.
40. *Hjalti Hugason*, Bessastadaskolan. Ett försök till prästskola på Island 1805-1846. 1983.
41. *Harald Wejryd*, Från konventikel och väckelse till friförsamling och denomination. En skildring av Den fria missionens i Finland uppkomst och utveckling fram till 1890. 1984.
42. *Ragnar Norrman*, "På det övriga prästerskapets bekostad". Den ökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1809-1850. 1986.
43. *Carl-Eber Olivestam*, Idé och politik II. De politiska partierna - skolan och ideologin. Mellan två skolreformer 1950-1962. 1986.
44. *Björn Svärd*, Väckelsen i lokalsamhället. Individ, förening, församling i Kumla 1865-1905. 1987.

ISBN 91-85582-25-5

ISSN 0491-6786